

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“

ISSN 0350-8102

МАКЕДОНИСТИКА

13

Скопје, 2014

МАКЕДОНИСТИКА

Списанието излегува повремено

Издавач: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Редакција: Симона Груевска-Маџоска (главен уредник), Елка Јачева-

Улчар, Мери Цубалевска

Лектура: Симона Груевска-Маџоска

Компјутерска подготовка: Винсент Графика

Печатница: Винсент Графика

Тираж: 300 примероци

Списанието е финансирано од Министерството за култура на Република

Македонија

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК „КРСТЕ
МИСИРКОВ“
МАКЕДОНИСТИКА 13/2014

Лилјана Митковска

**ИЗРАЗУВАЊЕ ПРИСВОЈНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ
ЈАЗИК**

Внатрешни и надворешни присвојни конструкции

РЕЗИМЕ:

Во овој труд се разгледуваат присвојните конструкции на ниво на именската синтагма што изразуваат прототипни присвојни релации (внатрешна присвојност) во конкуренција со присвојните конструкции на ниво на реченицата (надворешна присвојност). Прототипните присвојни значења се дефинираат како релации меѓу поседувачот – човек и објектите од неговиот 'персонален домен' (објекти на поседување, делови на телото, луѓе во блиски односи). Обично јазиците имаат повеќе од една јазична стратегија за изразување на вакви релации, што е случај и во македонскиот јазик. Секоја од овие стратегии ја прикажува релацијата од различен аспект. Целта на оваа студија е да ги прикаже структурно-функционалните особини на основните конструкции, користејќи ги теориските претпоставки на когнитивната граматика и некои сродни функционални лингвистички приоди. Истражувањето се базира на голем корпус на примери од литературни и новинарски текстови и преку нив се испитуваат дискурсно-прагматските и стилските фактори што ја раковоат нивната дистрибуција. Со анализата се појаснуваат нијансите што секоја од испитуваните конструкции ги внесува во значењето на исказот.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: присвојност, поседувач, поседувана единка, отуѓива/неотуѓива присвојност, именска синтагма, прототип, референција, граматикализација, присвојна заменка, дативна конструкција, емпатија

СОДРЖИНА

1. УВОД.....	9
1.1. ПРЕДМЕТ НА АНАЛИЗА.....	9
1.2. ОСНОВНИ ТЕОРИСКИ И МЕТОДОЛОШКИ ПОСТАВКИ.....	12
1.2.1. За структурата на именската синтагма.....	12
1.2.2. Основните претпоставки на когнитивната лингвистика.....	18
1.3. ТРЕТМАНОТ НА ПРИСВОЈНОСТА ВО ЛИНГВИСТИЧКИТЕ ИСПИТУВАЊА.....	24
1.3.1. Традиционални приоди.....	24
1.3.2. Третманот на присвојноста во теории со когнитивна ориентација.....	26
1.3.3. Испитувањата на присвојните конструкции во македонската лингвистика.....	41
1.4. ПРОТОТИПНИ ПРИСВОЈНИ РЕЛАЦИИ.....	42
1.4.1. Дефиниција на поимот 'прототипни присвојни релации'.....	42
1.4.2. Структурата на поткатегиорите во прототипниот присвоен домен.....	46
1.4.3. Неотугива наспрема отугива присвојност.....	49
1.5. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕ И ОРГАНИЗАЦИЈА НА МАТЕРИЈАЛОТ	52
2. ИЗРАЗУВАЊЕ НА ПРОТОТИПНИ ПРИСВОЈНИ РЕЛАЦИИ НА НИВО НА ИС.....	53
2.1. ПРИСВОЈНАТА <i>НА</i> -КОНСТРУКЦИЈА.....	53
2.1.1. За историјата на <i>на</i> -конструкцијата.....	53
2.1.2. Синтаксичката структура на присвојната <i>на</i> -конструкција.....	57
2.1.3. Референцијалноста и присвојната <i>на</i> -конструкција.....	62
2.1.4. Линеаризација во присвојната <i>на</i> -конструкција.....	68
2.1.5. Функционалната дистрибуција на прототипната присвојна <i>на</i> - конструкција.....	70
2.2. ДРУГИ ПРЕДЛОЗИ ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ ПРОТОТИПНИ ПРИСВОЈНИ ФУНКЦИИ.....	74
2.2.1. Предлогот <i>на</i> во конкуренција со <i>од</i> во прототипни присвојни функции.....	74
2.2.2. Предлозите <i>со</i> , <i>во</i> и <i>без</i>	82
2.3. ОДНОСНИТЕ ПРИДАВКИ СО РЕФЕРЕНТ ЛИЦЕ.....	84
2.3.1. Суфиксите <i>-ов/-ев</i> и <i>-ин</i>	84
2.3.2. Придавката на <i>-ск-</i> наспрема ПП и присвојната <i>на</i> -конструкција.....	92

2.4. ПРИСВОЈНИТЕ ИМЕНСКИ СИНТАГМИ СО ЗАМЕНСКИ ДОПОЛНИТЕЛЕН ЧЛЕН.....	94
2.4.1. Историски преглед.....	94
2.4.2. Модификација или детерминација.....	96
2.4.3. За рефлексивноста.....	98
2.4.4. Линеаризација во ИС со ПЗ.....	101
2.4.5. ПИС во координација.....	103
2.4.6. Елипса и супстантивизација.....	106
2.4.7. ПЗ наспрема адноминалната дативна клитика во сферата на блиски семејни релации.....	107
3. ИЗРАЗУВАЊЕ ПРИСВОЈНОСТ НА НИВО НА РЕЧЕНИЦАТА.....	110
3.1. ДЕФИНИЦИЈА.....	110
3.2. КОНСТРУКЦИИ СО ИМПЛИКУВАНА ПРИСВОЈНА РЕЛАЦИЈА.....	113
3.3. ЛОКАТИВНИ ПРИСВОЈНИ КОНСТРУКЦИИ.....	121
3.4. ДАТИВНА ПРИСВОЈНА КОНСТРУКЦИЈА.....	124
3.4.1. Природата на дативната присвојна конструкција (ДПК).....	124
3.4.2. Ограничувања на употребата на ДПК во македонскиот јазик.....	127
3.4.3. Присвојните дативни конструкции во споредба со другите конструкции со ИО.....	147
4. КОНКУРЕНЦИЈА МЕЃУ ВНАТРЕШНАТА И НАДВОРЕШНАТА ПРИСВОЈНОСТ	148
4.1. ДИСТРИБУЦИЈА НА ПРИСВОЈНИТЕ КОНСТРУКЦИИ СПОРЕД СТИЛОТ.....	148
4.2. ИМПЛИКУВАНИТЕ ПРИСВОЈНИ КОНСТРУКЦИИ И ЛОКАТИВНИТЕ ПРИСВОЈНИ КОНСТРУКЦИИ ВО СПОРЕДБА СО ПИС.....	153
4.3. ДАТИВНАТА ПРИСВОЈНА КОНСТРУКЦИЈА ВО СПОРЕДБА СО ПИС.....	157
4.3.1. Семантичко-прагматски особини на ДПК во споредба со присвојните ИС.....	157
4.3.2. Дистрибуцијата на ДПК и ПИС во текстовите од корпусот.....	162
4.4. ЗАКЛУЧНИ ЗАБЕЛЕШКИ.....	166

КРАТЕНКИ И СИМБОЛИ

АДК	– адноминална дативна клитика
ДК	– дативна клитика
ДО	– директен објект
ДПК	– дативна присвојна конструкција
ДТ	– дел од телото
ДЧ	– дополнителен член
ИО	– индиректен објект
ИПК	– конструкции со импликувана присвојност
ИС	– именска синтагма
КЧ	– конститутивен член
ЛОК	– локативна присвојна конструкција
ПЕ	– поседувана единка
ПИС	– присвојна именска синтагма
ПП	– присвојна придавка
ПЧ	– поседувач
ПС	– предлошка синтагма

* – неприфатлива јазична единица

? – јазична единица што може да биде прифатлива, но звучи
необично

1. УВОД

1.1. ПРЕДМЕТ НА АНАЛИЗА

Во овој труд ќе го испитуваме семантичкото поле на прототипната присвојност при што ги разгледуваме јазичните средства што се користат во македонскиот јазик за нејзино изразување на ниво на именски синтагми (ИС) и на ниво на реченицата.

Од семантички аспект, широко сфатената присвојност претставува релација меѓу два ентитета, бинарна релација според Сајлер (Seiler 1983): ПОСЕДУВАЧ (ПЧ) и ПОСЕДУВАНА ЕДИНКА (ПЕ), односно 'поседувано'. Типот на релацијата во голема мера зависи од природата на референтите изразени во овие два члена. Таа релација е асиметрична, бидејќи едниот аргумент (ПОСЕДУВАЧОТ) е секогаш поистакнат, полесно забележлив, познат за учесниците во говорната ситуација. Другиот аргумент (ПОСЕДУВАНОТО) е помалку истакнатата единка што се идентификува преку поседувачот.

Конструкциите на ниво на ИС се нарекуваат адноминални, супстантивни или атрибутивни присвојни конструкции, а во овој труд ќе ги именуваме како присвојни именски синтагми (ПИС). Од синтаксички аспект, тие претставуваат ИС во кои главниот (конститутивниот) член го претставува ПЕ, а зависниот член е ПЧ. На тој начин семантичката асиметричност на присвојноста се рефлектира и на синтаксичко ниво. Во конструкцијата се јавува и присвоен маркер, којшто ја прецизира релацијата. Маркерот може да биде од синтетички или од аналитички тип, да се приклонува кон главниот член (поседуваното) или кон зависниот член (поседувачот), а во поретки случаи може да има маркер и на двата члена на ПИС. Во македонскиот јазик примарно место зазема конструкцијата со предлогот *на* (*кукаџиѝа на Мирко*), додека именските присвојни придавки (*Мирковайѝа кука*) имаат поограничена употреба. Ги разгледуваме и конструкциите со присвојни заменки (ПЗ), коишто се употребуваат во референцијална функција. Во македонскиот јазик, во таква функција ограничена улога има и дативната клитика (*ѝаѝко му, браѝ ми*). Ќе обрнеме внимание и на конструкциите чие основно значење не е присвојноста, но имаат допирни точки со неа, како што се конструкциите со предлозите *од, со, без, за, кај* и суфиксот *-ск*.

Конструкциите што изразуваат присвојни релации на ниво на реченицата се особено чести во македонскиот јазик и се јавуваат во повеќе синтаксички конструкции, секоја со свој специфичен опсег на функции и дистрибуција. Во ова истражување ќе ги разгледаме најчестите конструкции: конструкции со импликувана присвојна

релација (ИПК): *Девојкаџаа зо сџушџи џоџлегоџи*, локативни присвојни конструкции (ЛПК): *Го џоџоџи Мирко во ракаџаа*, и дативни присвојни конструкции (ДПК): *Му ја украгоа колаџаа на Мирко*. Тие се во конкуренција со именските присвојни конструкции, па поради тоа, за целосен опис на јазичните средства за изразување присвојност во македонскиот јазик неопходно е да се вклучи споредбата на употребата и дистрибуцијата на двата типа конструкции. Таква конкуренција постои во разни јазици во светот и од крајот на 20-тиот век особено го привлекува вниманието на лингвистите (види, покрај другите: King 1998, Chappel & McGregor 1996, Payne & Barshi 1999, Herslund & Baron 2001, O'Connor 2007). Во типолошките истражувања ваквиот тип на изразување присвојност се нарекува 'надворешна присвојност' (external possession), поради тоа што двата учесника во релацијата се изразуваат во различни аргументи на основната реченица, односно ПЧ се реализира надвор од ИС во која е изразена ПЕ. Наспроти тоа, присвојноста изразена во ПИС се нарекува 'внатрешна присвојност' (internal possession), поради тоа што двата учесника во присвојната релација се реализираат во една ИС.

Изразувањето на присвојноста на планот на предикацијата не е предмет на анализа во овој труд. Тој тип конструкции се нарекуваат уште и адвербални, глаголски или предикативни присвојни конструкции (*Мирко има/џосегува кука*). Треба да се истакне дека, и покрај определени разлики, глаголските и именските присвојни конструкции изразуваат слични содржини, односно имаат иста концептуална основа. И во двата случаја на синтаксички план се работи за релација меѓу два ентитета. Всушност, најтипичните присвојни глаголи се 'металингвистички предикат' кои се семантички прилично празни и затоа овие глаголи најчесто покажуваат нетипични глаголски особини. Хајне (Heine 1997:26) истакнува „дека двете морфосинтаксички структури претставуваат различни изразни модели и дека таа разлика мора да се рефлектира на некој начин и во нивните значења или во опсегот на функциите што ги изразуваат“¹. Поистакната е нивната разлика во однос на содржината на пресупозицијата: присвојноста се претпоставува во изразите од номинален тип (*мојаџаа кредиџџна карџџичка*), а се тврди со глаголските присвојни изрази (*Јас имам кредиџџна карџџичка*). Според Херслунд и Барон (Herslund & Baron 2001:15), конструкциите за

¹ "For the purpose of the present work it may suffice to note that the two morphosyntactic structures represent different encoding patterns and that this difference is likely to be reflected in some way or other in the respective meanings or range of senses expressed by them." (Heine 1997:26)

изразување надворешна присвојност се меѓу именските и глаголските присвојни конструкции: со предикативните им е заедничко тоа што присвојната релација се пренесува преку глаголот, а со адноминалните фактот дека присвојната врска не се тврди, туку се импликува.

Присвојноста е еден од централните концепти во човековото поимање на светот судејќи според фактот дека секој јазик располага со средства за негово изразување, како на нивото на предикацијата, така и на нивото на именската синтагма – Лангакер (Langacker 1995:56). „Присвојноста е фундаментална во животот на човекот и таа е фундаментална во јазикот на човекот.“² (Seiler 1983: 1) За тоа сведочи и нејзината раширеност и фреквентност во јазикот. Најчесто, еден јазик располага со повеќе структури за изразување на присвојност. Од друга страна, секоја присвојна структура е способна да изразува повеќе типови значења. Таквата состојба го отежнува дефинирањето на поимот ПРИСВОЈНОСТ, како од когнитивен, така и од лингвистички аспект. Во лингвистиката терминот 'присвојност' (посесивност) се употребува во пошироко значење од она што обично се подразбира во секојдневната и правната пракса, односно значењето на право на долготрајно или краткотрајно располагање со нешто. Во него е вклучено и ова потесно значење, коешто го нарекуваме 'поседување' (*книга̄та на Весна*), но терминот 'присвојност' покрива широк спектар на значења, меѓу кои спаѓаат роднински врски (*баба̄та на Весна*), дел – целина (*очиӣе на Весна, тиркала̄та на кола̄та*), атрибут (*убавина̄та на Весна, брзина̄та на кола̄та*), субјект и објект на номинализација (*йее̄не̄шо на Весна, йале̄не̄шо на книжӣе*), псевдопартитивност (*т̄им на екс̄пер̄ти, количес̄тво на масло*), спецификација (*случа̄ј на самоубис̄тво, знак на најредок*) и други, кои често во јазиците се изразуваат со иста структура. Во оваа студија се задржуваме само на оние значења кои се сметаат за централни во категоријата на пошироко сфатената посесивност – прототипна присвојност³, а неа ќе ја дефинираме поконкретно подолу во поглавје 1.4, откако ќе ги изложиме теориските ставови за природата на посесивноста како семантичка категорија и релевантните истражувања од кои поаѓаме во истражувањето.

² "Possession is fundamental in human life and it is fundamental in human language." (Seiler 1983: 1)

³ За пошироката категорија на посесивност и граматичките средства за нејзино изразување во македонскиот јазик во споредба со англискиот види во Митковска 2005.

1.2. ОСНОВНИ ТЕОРИСКИ И МЕТОДОЛОШКИ ПОСТАВКИ

1.2.1. За структурата на именската синтагма

Секој лингвистички израз претставува некој вид предикација. Како ќе биде таа предикација граматички реализирана зависи од тоа на што ќе биде ставен фокусот. „Се прави основна разлика меѓу ’номинални‘ и ’релациски‘ изрази, во зависност од тоа дали претставуваат предмет (во апстрактна смисла) или релација“⁴ (Langacker 1991:5). Номиналните изрази се реализираат како именки или заменки. „Секоја именка претставува предмет (во широка смисла – Л.М.) којшто е потоа идентификуван како определен и квантифициуван пример од некој тип.“⁵ (ibid: 142) Во синтаксата се прави разлика меѓу ’именка‘, што претставува лексичка категорија и означува вид ентитет, и ’именска синтагма‘ (ИС), која е синтаксичка категорија и означува референцијално карактеризиран ентитет. Овие термини со такво значење се користат и во генеративната лингвистика, со тоа што се разликува и поим на меѓуниво, N-бар (N’), што ја претставува именката со определбите пред да биде референцијално определена. Во функционално ориентираните теории за делот на ИС по референцијалната определба се користи и терминот *nominal* ’номинал‘ (на пр. кај Huddleston & Pullum 2002).⁶ Во македонската терминологија, Тополињска го користи терминот ’јадрена именска синтагма‘ за ова меѓуниво, кој ќе го применуваме и во овој текст.

Според Лангакер (Langacker 1991:142–148), структурната организација на ИС се состои од центар (*head*) кој го претставува типот, определувач/детерминатор (*determiner*) кој воспоставува референција, квантификатор (*quantifier*) кој дава количествена информација и определби (*modifiers*) коишто на секое ниво определуваат различен поттип на основниот тип специфициран од центарот. На концептуално ниво се разликуваат неколку слоеви на компоненти вградени еден во друг, со типот како почетна и најдлабоко вградена компонента, како што е покажано во (1) (според Taylor 2002: 344).

⁴ "A basic distinction is drawn between **nominal** and **relational** expressions, depending on whether they profile a thing (abstractly defined) or a relationship." (Langacker 1991:5)

⁵ "...: every nominal profiles a thing which is further identified as a grounded, quantified instance of a type." (Langacker 1991:142)

⁶ Терминологијата во врска со овие поими може многу да варира. На пример во когнитивната граматика, поконкретно кај Лангакер (1991) терминот ’*nominal*‘ означува ИС, а ’*noun*‘ ги покрива другите значења, со тоа што ако има потреба за појаснување лексичката форма се нарекува ’*bare noun*‘.

- (1) (Grounding (Quantification (Instantiation (Specification (Type))))))
 (Референција (Квантификација (Издвојување (Спецификација
 (Тип))))))

Под 'спецификација' се подразбира додавањето определби кои појасно го специфицираат типот (*куќа* > *голема куќа*); терминот *instantiation* 'издвојување конкретен пример' означува релација меѓу типот и конкретните поими кои се кандидати за членови на ИС (во англискиот јазик нема структурни еквиваленти, но во некои јазици, како на пример мандаринскиот, класификаторите ја вршат таа функција); 'квантификација' претставува определување на бројот и квантитетот на конкретните поими (*џири големи куќи*); 'референција' е процес на лоцирање на посочените единки од аспект на говорниот чин (*џири џири големи куќи*).

И во македонската лингвистика именската синтагма (ИС) обично се дефинира како синтаксичка конструкција чиј главен, конститутивен член (КЧ) (односно центар) е именка. (сп. Минова-Ѓуркова 1994:105, Тополињска 1997:109). Покрај конститутивниот член, ИС може факултативно да содржи дополнителни членови (ДЧ), определби во форма на придавски зборови, зависни именски синтагми или дел-реченици. Тоа ја претставува јадровата именска синтагма (ЈИС), која подлежи на референцијална и количествена квантификација. Референцијалната функција (Р) ја вршат детерминаторите за референција, кои може да бидат помалку или повеќе граматикализирани. Квантификативната информација (К) се изразува на морфолошко ниво (вградена во КЧ) или со лексички експонати на синтаксичко ниво. Покрај тоа, постои хиерархија и во редоследот на придавските модификатори: на почетокот се присвојните заменски придавки (ПЗ), кои заедно со присвојните придавки (ПП) претставуваат единечни кондензатори (*Ke*) (*мој, Пејтров, џукашен, вчерашен*), односно индекси, а на крајот, непосредно пред центарот се генеричките кондензатори (*Kz̄*) (*домашен, селски, каменлив*), додека параметричките модификатори (*Mog*) заземаат средна позиција. Според Тополињска (1997 и 2008), тоа се универзални правила на линеаризација на определбите пред КЧ ('придавки' во нејзината терминологија) (слика 1.1. преземена од Тополињска 1997: 119).

(PK ●) *Ke* ● *Mog* ● *Kz̄* (● *KЧ*)
џири мои нови домашни џајџики

Слика 1.1. Линеаризација на придавските определби

Слична шема за структурата на ИС (именската група – ИГ) во македонскиот јазик наоѓаме и кај Минова-Ѓуркова (1994:106):

131. Според ова, шемата на ИГ вклучува:

- помошни детерминатори (на пример, *сиие*);
- детерминатори (на пример, *овие*);
- броеви, бројни именки (*четворица*);
- присвојни заменски придавки (*нивни*);
- редни бројни придавки (*први*);
- качествени придавки (*добри*);
- релативни придавки (*маалски*);
- ЦЕНТАР (*пријатели*);
- друга, зависна именска група како постмодификатор (*од дејствието*);
- зависна дел-реченица (*што не ги забораваат*).

Целата ИГ гласи: *сиие овие четворица нивни први добри маалски пријатели од дејствието што не ги забораваат*.

Ваквиот збороред го среќаваме во македонскиот јазик во немаркирана линеаризација, меѓутоа во емотивно маркирани контексти и со цел за посебно истакнување можни се и различни отстапувања на кои се обрнува внимание во литературата (на пр. Тополињска 2008). За отстапувањата поврзани со присвојните определби ќе стане збор во соодветните глави.

Друго едно теориско прашање важно за нашата анализа е синтаксичкиот статус на определбите со присвојна семантика. Во некои лингвистички теории (генеративната, когнитивната) се прави разлика меѓу модификација и комплементација и на ниво на именската синтагма. Според Кверк и др. (Quirk et al. 1985: 65) „модификаторите додаваат 'дескриптивна' информација за центарот, често огрничувајќи ја референцијата на центарот“⁷, додека терминот 'комплементација' (за разлика од 'комплемент') се резервира за „функцијата на дел од синтагма или дел-реченица која следи по зборот и ја комплетира спецификацијата на значенската релација што ја импликува тој збор“⁸. Кај именките е потешко да се разграничат комплементарните дополненија од модификаторите затоа што кај нив, за разлика од другите

⁷ "Semantically, modifiers add 'descriptive' information to the head, often restricting the reference of the head." (Quirk et al. 1985:65)

⁸ "We reserve the term COMPLEMENTATION (as different from complement) for the function of a part of a phrase or clause which follows the word, and completes the specification of a meaning relationship which that word implies." (Quirk et al. 1985:65)

релациски предикати (глаголи, придавки, предлози), комплементацијата не е задолжителна. Според Хаделстон и Пулум (Huddleston & Pullum 2002: 439–445) следните определби претставуваат именски комплементарни дополненија: *a flower seller* 'продавач на цвеќе', *an income tax advisor* 'советник за даночни прашања', *the journey to Rome* 'патувањето во Рим', *the rumour that the city has fallen* 'гласините дека градот е освоен', *the question whether they were guilty* 'прашањето дали биле виновни'. Тие мора да бидат поврзани (licensed) со именката центар, односно изразуваат семантички аргументи на центарот. Поради тоа тука се вбројуваат присвојните конструкции со релациски именки во позиција на ПЕ (*the young sister of Mary* 'младата сестра на Мери', *the dirtiness of the water* 'нечистотијата на водата', *the writing of the book* 'пишувањето на книгата'). Меѓутоа, овие автори ги сметаат за комплементација и присвојните ДЧ на именки кои не се инхерентно релациски, како на пример: *the spire of the cathedral* 'врвот на катедралата', *the most expensive car of the man who lives next door* 'прескапата кола на човекот што живее до нас' (Huddleston & Pullum 2002: 442). Според овие автори англиската присвојна *of*-конструкција претставува определба од типот на комплемент, а генитивната конструкција функционира или како детерминатор (*Mary's book* 'книгата на Мери') или како модификатор (*children's shoes* 'детски чевли').

Слични тврдења наоѓаме и кај Лангакер (Langacker 1992), од аспект на когнитивната лингвистика. Аргументирајќи го тврдењето дека предлогот *of* во повеќето функции означува инхерентна релација (*intrinsic relation*), тој покажува дека *of*-конструкцијата конкретизира некое апстрактно значење во семантичката шема на конститутивниот член (центарот) на ИС (на пример *the father of the bride* 'таткото на невестата'), што значи функционира како комплементација.⁹ Според ова може да се каже дека и македонската *на*-конструкција претставува комплементарно дополнение во најголем дел од своите присвојни функции.

Од друга страна, присвојните изрази поместени пред именката центар варираат во однос на нивната референцијална карактеристика, со тоа што некои се поблиску до детерминаторите, а некои до модификаторите. Лајонс (Lyons 1986) смета дека постојат јазици во кои присвојните определби се детерминатори (*determiner genitives*) и јазици

⁹ И во други теориски приоди се води дискусија за природата на присвојните определби. Во Парти и Боршев (Partee & Borschev 2002) се споредуваат англиските и руските присвојни конструкции од аспект на тоа дали се аргументски или модификациски определби.

во кои тие се модификатори (*adjectival genitives*). Во првите, присвојниот дополнителен член има способност да ѝ даде определено толкување на целата ПИС, а во вторите тој нема таков ефект. Поради тоа, присвојните детерминатори не може да примат определен член, демонстративна замена, па дури ни неопределен член. За да се изразат такви значења, мора да се употреби друга конструкција. На пример, во англискиот: *my book – a book of mine, this book of mine* 'мојата книга – една моја книга, оваа моја книга'; *Mary's car – a car of Mary's, this car of Mary's* 'колата на Мери – една кола на Мери, оваа кола на Мери'. Типолошките истражувања покажуваат дека предлошките дополнителни членови се најчесто модификатори, додека афиксалните може да бидат од двата типа. Постојат јазици во кои овие два типа се комбинираат, а чест случај е и во еден јазик да има различни типови на присвојни конструкции (Haspelmath 1999a)¹⁰. Затоа е поадекватно да се зборува за типови на конструкции, а не за типови на јазици.

Лангакер (Langacker 1991: 168–169 и 174–175) дава објаснување за ваквата неусогласеност на семантичките и синтаксичките особини на присвојните ДЧ од когнитивен аспект. Неговиот заклучок е дека амбивалентноста во однос на нивното можно вклучување во групата на референцијални квантификатори произлегува од нивните семантички карактеристики. ДЧ, кој го претставува ПЧ, функционира како средство за воспоставување на референцијален однос на учесниците во говорната ситуација со ПЕ. Сепак, бидејќи врската се воспоставува индиректно, присвојните ДЧ се атипични претставници на категоријата на референција и затоа во јазиците може да се интерпретираат како средство за воспоставување референција, но тоа не е задолжително. Во тој случај другите, поексплицитни средства може да се додадат.

Во линија на овие размислувања е и тврдењето на Тополињска (1997:119) дека кај придавките, од семантички аспект, постои разлика меѓу кондензатори (*мој, генешен, домашен*) и параметрички модификатори (*висок, голем, сѝроџ*). „Понатаму кондензаторите се делат во зависност од референцијалната квантификација на аргументите чија карактеристика претставува нивна основна семантичка компонента. Ако се во прашање индекси – имаме работа со единечни кондензатори (тип:

¹⁰ Хаспелмат (Haspelmath 1999a) наоѓа објаснување за комплементарноста, односно некомплементарноста на присвојната конструкција и определениот член во историскиот развој. Таму каде што има комплементарна дистрибуција меѓу определениот член и присвојната конструкција, присвојната конструкција е постара од членот. Во оние присвојни конструкции што се појавиле по воспоставувањето на членот во јазикот, присвојната конструкција е компатибилна со членот.

мој, Пејтров, иџукашен, вчерашен и сл.), ако е во прашање општ поим – соочени сме со генерички кондензатори (тип: *домашен, зинџинишки, селски, каменлив* и сл.).“ (ibid.) Како што се гледа од примерите, од присвојните ДЧ во групата на единечни кондензатори спаѓаат присвојните заменски придавки и присвојните придавки. Меѓутоа, и покрај тоа што се еднозначно определени, овие конструкции во македонскиот јазик се јавуваат со определениот и со неопределениот член, како и со демонстративната заменка, што значи дека синтаксички се однесуваат како модификатори. Како што покажува и Тополињска, нивното место во ИС е зад референцијалната и количествената квантификација, но пред придавските определби.

Меѓутоа, присвојните ДЧ, кои се индекси и претставуваат единечни кондензатори, може да функционираат и како генерички кондензатори. Во литературата се прави разлика меѓу референцијални и нереференцијални присвојни конструкции. Во референцијалните (‘anchoring’ кај Fraugud 1990), ПЧ е познат за учесниците во говорната ситуација и една од неговите основни функции е да упатува на единката во функција на ПЕ (да претставува ‘точка на референција’¹¹). Нереференцијалните ПЧ градат релации во кои „зависниот член не е употребен за идентификација, туку за да го класифицира, опише или квалификува типот на ентитетите што ги означува“¹² (Коптјевскаја-Тамм 2003: 154). И покрај разликите меѓу ИС со референцијално и со нереференцијално употребен зависен член, тие често во јазиците се преклопуваат и може да се изразуваат со ист тип конструкции. Коптјевскаја-Тамм (ibid.) тоа го објаснува со фактот што и двата типа адноминални ДЧ ги карактеризираат ентитетите преку својата релација со други ентитети. Така, на пример, англиската синтагма *a student's book* може двојно да се протолкува, и тоа:

1. како присвојна конструкција – [[a student's] book] (*книџа на еден сџуденџи*)
2. како класификативна конструкција – [a [student's book]] (*сџуденџиска книџа/книџа за сџуденџи*)

Во присвојната конструкција КЧ и ДЧ означуваат два различни концепта. Во класификативните конструкции ДЧ има придавска

¹¹ За терминот ‘точка на референција’ (reference point), според Лангакер (Langacker 1995) види повеќе подолу во 1.3.2.3.

¹² “... the nominal dependent is used not for identifying the referent of the head, but rather to classify, describe or qualify the class of the entities denoted by it.” (Коптјевскаја-Тамм 2003: 154)

функција, односно ја ограничува класата на ентитетите означени во КЧ и целата конструкција се однесува на еден концепт.

И во македонскиот јазик постои сложено формално и функционално преплетување на присвојните и на класификативните конструкции. Наша цел во овој труд нема да биде да ги разгледуваме подетално вторите. На нив ќе се задржиме само колку што е потребно да ги разграничиме од присвојните таму каде што формално се преклопуваат. Нема да навлегуваме подлабоко во средствата за изразување на класификација (генеричките кондензатори) и во нивната функционална разгранетост.

1.2.2. Основните претпоставки на когнитивната лингвистика

За да ја објасниме организацијата на структурите во семантичкото поле присвојност, во овој труд ќе ги користиме теориските поставки на приодите кон јазикот што поаѓаат од значењето. Овде ќе наведеме некои основни принципи. Она што сега се нарекува 'когнитивна лингвистика' е правец во изучувањето на јазикот којшто не произлегува од еден извор и нема една искристализирана формална постапка. Тој се базира на неколку теориски постулати во чијашто основа е сфаќањето на јазикот како интегрален дел на човековата когнитивна активност. „Само арбитарно може јазикот остро да се разграничи и да се разликува од другите типови на знаења и способности. Всушност, тој произлегува органски од интеракцијата на различни инхерентни и искусвени фактори – физички, биолошки, психолошки, социјални, културни и комуникативни – и секој од нив претставува извор на ограничувања и формативни притисоци.“¹³ (Langacker 1991:1) Основната функција на јазикот е да пренесува значења, а тоа го прави преку симболи, коишто имаат семантичка и фонетска репрезентација. Не постојат семантички празни јазични елементи. Значењето е подеднакво сместено и во граматиката и во лексиконот: „Грамматиката е апстрактна значенска структура која е во интеракција со поконкретните значења на лексиконот.“¹⁴ (Janda 2000:4) Според тоа, во когнитивната лингвистика

¹³ “Only arbitrarily can language be sharply delimited and distinguished from other kinds of knowledge and ability. Rather, it emerged organically from the interaction of varied inherent and experiential factors – physical, biological, behavioral, psychological, social, cultural and communicative – each the source of constraints and formative pressures.” (Langacker 1991:1)

¹⁴ “Grammar is an abstract meaning structure that interacts with the more concrete meanings of lexicon.” (Janda 2000:4)

не постои строго разграничување меѓу морфологијата и синтаксата, од една страна, и лексикологијата, од друга.

Значаен поттик за појавувањето на когнитивната лингвистика претставуваат експерименталните психолошки испитувања (главен претставник е Rosch 1973 и 1977 и др. според Lakoff 1987), кои покажале дека когнитивните категории не се структурирани според класичниот (Аристотелов) модел, според кој категориите имаат остри граници и членството во нив се базира на една заедничка особина (еден елемент или е член или не е член на категоријата). Напротив, категориите се преклопуваат меѓу себе и се внатрешно структурирани, со тоа што некои членови се поблиску, а некои подалеку од прототипот. Прототипот претставува збир на особини карактеристични за централните членови на категоријата. Тие членови се сметаат за подобри претставници на таа категорија, отколку другите. (Lakoff 1987:56)

Лингвистичките категории се однесуваат како другите когнитивни категории, односно и тие се организирани по принципот на прототипот. Според Лејкоф (Lakoff 1987:91), значењето е организирано во когнитивни категории коишто имаат разгранета структура (radial categories). Радијалните категории се состојат од: 1. централен модел, прототип, којшто претставува комплекс од повеќе елементи што се базираат на искуството; и 2. проширувања (extensions), коишто претставуваат варијанти мотивирани од прототипот, поврзани со него врз основа на посебни когнитивни принципи: асоцијација, метафора, метонимија. Тоа не значи дека сите периферни членови имаат некои заеднички особини со прототипот. Врската со прототипот се воспоставува преку синџир на поврзани членови, во којшто соседните членови делат заеднички особини, но крајните алки може да немаат исти особини. Прототипот има повластено, централно, место во категоријата и ги мотивира останатите членови, коишто се положи претставници на категоријата. Значи категоријата е хиерархиска структура од меѓусебно поврзани членови. Јазичните категории може да имаат многу комплексна структура, а врските меѓу членовите може да бидат повеќекратни. Тие се конвенционализирани и често се разликуваат од еден јазик до друг, а во текот на историскиот развој може да се прошируваат или да се стеснуваат. За природата на прототипот Јанда (2000:10) вели:

„Прототипот на една категорија е единица со посебна истакнатост. Оваа посебна истакнатост не е нешто што може математички да се дефинира (на пример како особина заедничка за повеќето членови на категоријата). Оваа посебна истакнатост произлегува од начинот на кој луѓето воспоставуваат контакт со

членовите на категоријата, што може да се очекува со оглед на вграденоста на значењето во човековото искуство. Изворот на значење за зборот *стол* е кинестетичка замислена шема на тоа како луѓето стапуваат во контакт со столот. Со други зборови, актот на седнување во прототипичен стол е искуство коешто го дефинира столот, а варијациите на искуството се пресликуваат на варијациите меѓу периферните членови на категоријата. Интеракцијата на луѓето често се покажува како многу поважна отколку некои особини што се присутни во некој 'објективен' опис на категоријата.¹⁵

Моделот на Лангакер (Langacker 1993:2) е еквивалентен на радијалната структура. Тој претпоставува дека при формирањето на категориите важна улога имаат паровите од апстрактни шеми и концептуални архетипови. Овие замислени шеми (image schemas) претставуваат вродени когнитивни способности коишто се битни за појавата на какво било ментално искуство, почнувајќи од основните, како на пример чувството за време, просторно протегање и слично, па сè до концептуални комплекси. Концептуалните архетипови (conceptual archetypes) може да бидат вродени, но тие се обликуваат од искуството и претставуваат обопштени содржини базирани на безброј телесни искуства. На пример, на концептуалниот архетип 'движење во просторот' му одговара способноста за сфаќање на поапстрактните движења содржани во шемата 'ментално скенирање' (mental scanning)¹⁶. Категориите се формираат на тој начин што јазичните изрази за основните архетипски значења може да се прошират и на слични содржини со кои имаат заеднички особини со тоа што шемата за двете значења останува иста. Врската меѓу шемата и архетипот е динамична: проширувањата на архетипот се акомодираат кон шемата, но со поголемо проширување

¹⁵ "The prototype of any category is an item with special salience. This special salience is not something that can be mathematically defined (e.g., as one feature shared by most members of the category). Instead this special salience is attributable to how human beings interact with members of the category, which is exactly what we should expect given that meaning is grounded in human bodily experience. The source of meaning for the word chair is a kinesthetic image schema of how a human being typically interacts with a chair. In other words, the act of sitting in a prototypical chair is the experience that defines what a chair is, and variations on that experience result in variations among the peripheral members of the category. Human interaction generally proves to be much more significant than features that might be available in an 'objective' description of a category." (Janda 2000: 10)

¹⁶ На пример, движењето во просторот се пресликува во движењето во време. Сфаќањето на животот како патување е резултат на таа метафора.

шешата станува сè поапстрактна за да може да ги вклопи сите проширувања. На тој начин категориите може да станат многу комплексни, а сепак да ја задржат мотивираноста и да покажуваат една определена структура.

Во согласност со овие сфаќања, присвојните конструкции во македонскиот и во англискиот јазик ќе ги разгледуваме како организирани категории во кои одделните функции претставуваат мрежа на меѓусебно поврзани значења коишто со определени когнитивни процеси се прошируваат од централното значење. Сите тие не се директно поврзани со прототипот и може во поголема или помала мера да бидат оддалечени од него, некои толку многу што без посредните значења воопшто не можат да се поврзат со централното значење. Сметаме дека предноста на овој приод е во тоа што овозможува да се разгледуваат сите членови на категоријата поодделно, секој со своите карактеристики, но притоа да не се изгуби ни пошироката слика, односно позицијата на секој член во мрежата и неговата поврзаност со останатите членови, што од своја страна може да даде објаснување за некои специфични особини.

Нашата анализа се базира уште на некои важни постулати на когнитивната лингвистика, пред сè принципите на изразување на семантичките содржини во лингвистичките форми. Главна претпоставка е дека значењето е вградено во телесното искуство (*bodily experience, embodiment*) на човекот, а тоа значи дека основните концепти се градат врз доживувањата при интеракција на телото со надворешниот свет. Таквите претстави, наречени *'image schemas'*, како на пример ВНАТРЕ / НАДВОР, ГОРЕ / ДОЛУ, ДАЛЕКУ / БЛИСКУ, ИЗБРОЈЛИВО / НЕИЗБРОЈЛИВО, ФИГУРА / ОСНОВА, РАМНОТЕЖА, ИЗВОР–ПАТ–ЦЕЛ се вградени во основните јазични изрази, а од нив по пат на метафора се пренесуваат на многу посложени претстави. Од друга страна, јазичните изрази не претставуваат директно пренесени значења од реалниот или некој замислен свет, туку се одраз на начинот на кој човекот го перципира светот. Појавите од реалниот или замислен свет се обично сложени и имаат многу аспекти (вклучуваат многу домени), па сите одеднаш не се перципираат. Една иста појава, во зависност од ситуацијата, може лингвистички да биде изразена на различни начини, во зависност од тоа кои содржини се опфатени. Тоа Лангакер (*Langacker 1991:4*) го нарекува *'imagey'*, постапка којашто може да се спроведува на повеќе димензии, една од коишто е релативната истакнатост (*'construal'* според *Janda 2000: 7*). Во зависност од тоа, во секој јазичен елемент се кодираат различни аспекти (домени) на една ситуација. Во

рамките на еден јазичен израз, пак, сите опфатени аспекти (или домени) немаат подеднаков статус. „Во семантичката структура на јазичниот израз се рефлектира една важна когнитивна организација на концептуалните домени што се нарекува организација **фигура/основа**. ... Принципот 'фигура/основа' е откриен од гешталт-психолозите, но првпат применет во лингвистиката од Талми.“¹⁷ (Cienki 1995: 79) 'Фигурата' е подвижна и има поголема истакнатост, а 'основата' е статична, служи за ориентација на 'фигурата' и има помала истакнатост.

Секој лингвистички израз по својата природа претставува една определена потструктура на некој домен. Тоа Лангакер го нарекува 'profiling'¹⁸. Глаголите, придавките и предлозите, на пример, претставуваат релации меѓу ентитети, додека именките претставуваат предмети. Секој глагол или предлог (или падежна наставка) избира еден член на релацијата на којшто му доделува посебна истакнатост. Тој се нарекува 'trajector' (TR), а другиот елемент на релацијата, кому му е доделена второстепена важност, се нарекува 'landmark' (LM). Различниот распоред на TR и LM резултира во различни лингвистички изрази за една иста ситуација, на пример, *Масаџа е њог ламбаџа. / Ламбаџа е наг масаџа.*; *Мирко ја њосегува кукаџа. / Кукаџа му њприџа на Мирко.* Изборот на односот 'фигура/основа' не се врши произволно. „До определен степен тој зависи од конвенционалната претстава што ја нуди граматиката и лексиконот на определен јазик (види Langacker 1987, глава 2), но и други фактори може да имаат влијание.“¹⁹ (Cienki 1995:80) Така, на пример, природата на елементите може да биде важна (поголемите, статични елементи се кодираат како 'основа' за помалите,

¹⁷ "The semantic structure of linguistic expressions reflects an important cognitive organization of conceptual domains which may be called **figure/ground** organization The figure/ground principle was discovered by the Gestalt psychologists, but first adopted in linguistics by Talmy." (Cienki 1995: 79)

¹⁸ Тејлор вака го објаснува: „Профилот на еден израз е она што изразот го означува. Одредувањето на профилот се врши врз некој домен или матрица на доменот, кои содржат аспекти што може да бидат инхерентни во концептуализацијата и кои поради тоа ја сочинуваат базата. *Осџров* означува маса копно; неговата основа е околната вода; општите поими на геофизичката структура на Земјата го сочинуваат доменот.“ “The profile of an expression is what the expression designates. Profiling takes place against a domain, or domain matrix, some aspects of which may be intrinsic to the conceptualization, and which therefore constitute the base. *Island* profiles a mass of land; its base is the surrounding water; general notions of the Earth's geophysical structure constitute the domain.” (Taylor 2002: 591)

¹⁹ "To some extent, it is determined by the conventional imagery made available by the lexicon and grammar of the language (see Langacker 1987, chapter 2), but other factors also come into play." (Cienki 1995: 80)

подвижни единки) или различни хиерархии во јазикот што се базираат на разликите живо – неживо (*animacy*), транзитивноста и слично.

Другиот тип претпоставки врз кои ќе се базира испитувањето во овој труд се во согласност со типолошките испитувања во рамките на универзалната граматика. Тие се однесуваат на следното: 1. Ако се повторува изразување на различни значења со заеднички формално-јазични средства (во различни јазици и во различни дијакхрониски периоди во еден ист јазик) тоа укажува на поврзаноста на тие значења. 2. Колку се подиректни семантичките врски, толку е поголема можноста тие значења да се изразуваат со исти јазични средства. Овие претпоставки произлегуваат од принципот на економија во јазикот: со ограничен број средства да се изразуваат неограничен број значења. Затоа полисемијата превладува во сите домени на јазикот, како на лексички, така и на граматички план.

Во согласност со овие принципи се и теориите за граматикализација. Терминот 'граматикализација' се однесува на преминот на една лингвистичка форма од независна лексема во граматичка морфема или од помалку граматикализиран во повеќе граматикализиран елемент. Тое е во согласност со сфаќањата на Хајне и др. (Heine et al. 1991), Хопер и Траугот (Hopper & Traugott 1993), Свитсер (Sweetser 1990) и други. Според овие теории, многузначноста во јазикот настанува со ширење на една јазична форма од првобитното значење на различни, но сродни значења со концептуален трансфер. Концептуално поблиските значења се и историски постари. Во текот на тоа проширување јазичната форма претрпува промени, односно станува пограматикализирана, со тоа што сè повеќе ја губи самостојноста на синтаксички план и станува семантички сè поапстрактна. Во нашата работа ќе се потпираме на следните претпоставки што произлегуваат од испитувањата вршени во текот на последните дваесетина години во рамките на теориите за граматикализација (според Heine 1997:6):

- (1) Структурата на граматичките категории може во голема мера да се предвиди ако го знаеме опсегот на можните когнитивни структури од коишто тие се изведени. Овие тврдења се поткрепени со претпоставки од следниот тип:
- (2) Трагата на граматичките категории може да се следи сè до семантички конкретни изворни концепти.
- (3) За секоја граматичка категорија постои само мал круг можни изворни концепти.

- (4) Иако изборот на изворите е определен главно од универзалните начини на концептуализација, врз него исто така влијаат и други фактори, особено ареалните влијанија.

Во согласност со овие принципи, ќе покажеме дека некои разлики во однесувањето и опсегот на различните ПИС во македонскиот јазик може да се објаснат токму со типот на нивниот концептуален извор и степенот на граматикализација.

Целта на оваа дисертација не е историскиот развој на присвојните конструкции, меѓутоа, претпоставката за паралелноста на историската стратификација со синхрониската структура на една полисемична категорија нуди можности за наоѓање решение на одделни проблеми. На пример, историскиот континуитет претпоставува дека во секоја морфосинтаксичка форма има траги од нејзиното првобитно значење. Во која мера тие ќе се манифестираат во конкретната функција зависи од степенот на граматикализација. Во значењата поблиски до оригиналното тие ќе бидат повеќе изразени.

1.3. ТРЕТМАНОТ НА ПРИСВОЈНОСТА ВО ЛИНГВИСТИЧКИТЕ ИСПИТУВАЊА

1.3.1. Традиционални приоди

Во традиционалните испитувања на семантиката на присвојните конструкции (во рамките на анализата на значењата на падежните наставки и на предлозите) се издвојуваат два приода (според Cienki 1995:75–76): таксономичкиот приод во кој се набројуваат функциите и се разгледуваат поодделно и оној што се базира врз теоријата на *Грунд-бедојџунџ* во кој се бара едно општо апстрактно значење како инваријанта што ќе ги опфаќа сите различни функции.

Тејлор (Taylor 1996:6) го наведува Пучма (Poutsma 1914) како еден од пораните примери на таксономички опис на присвојната морфема во англискиот јазик. Според класичната традиција, Поутсма набројува повеќе типови на генитив. Присвојноста е сфатена пошироко, за да опфати повеќе релации со слична природа. Ченки (Cienki 1995:76) наведува повеќе такви описи на падежните функции во словенските јазици. Конески (1987) и Корубин (1990) ги анализираат значењата на предлогот *на* во македонскиот јазик од аспект на таксономичкиот приод. Овој приод допринел за детален опис на различните значења, но според Тејлор, тој има повеќе недостатоци. Пред сè, критериумите за идентификација и диференцијација на одделните типови релации не се јасно дефинирани. Сепак за најголем недостаток се смета фактот што врските меѓу тие релации остануваат неразјаснети, односно, не се нуди

објаснување зошто сите тие различни значења се изразуваат со иста форма.

Вториот приод, чијшто главен претставник е Јакобсон со неговата класична студија за општото значење на руските падежи (Jacobson 1971), има за цел да го надомести овој недостаток. Неговата шема на апстрактни особини за секој падеж е често применувана. Меѓутоа тој е и критикуван бидејќи, поради големата разнообразност на значењата, заедничкото значење е премногу општо.

Од друга страна, некои лингвисти одат до таму што тврдат дека присвојната конструкција упатува само на тоа дека постои некаква релација меѓу ПОСЕДУВАЧОТ и ПОСЕДУВАНОТО, а природата на таа релација се конкретизира во контекстот (Taylor 1996: 9–10; Hawkins 1981). Меѓутоа, присвојната конструкција не е произволна и не може кои било два поима да се поврзат со присвојна конструкција и во произволна комбинација. Како доказ за тоа Лангакер (Langacker 2000:176) ги смета следните две особини на присвојните релации: прво, дека релацијата е асиметрична и еднонасочна покажува фактот дека обратниот ред на конституентите најчесто не е логичен. На пример:

<i>часовникоѝ на Мирко,</i>	но	<i>*Мирко на часовникоѝ</i>
<i>ѝркалаѝа на колаѝа,</i>	но	<i>*колаѝа на ѝркалаѝа</i>

Второ, „оној што е сопственик е секогаш кодиран како поседувач, иако релацијата на асоцијација сама по себе е симетрична. Исто така, термините за роднински врски и делови на телото скоро секогаш функционираат како поседувани елементи.“²⁰ (Langacker 2000:176)

Според една друга теорија, позната како локалистичка (Lyons 1968, Clark 1978, според Heine 1997:25) присвојноста не е самостоен домен, туку треба да се разгледува во рамките на некој друг, односно, локалниот. Присвојноста може да се смета како посебен случај на локација, на пример еден вид на типично одушевена (animate) локација. Во 1960-ите и 1970-ите се прават испитувања на егзистенцијалните, локалните и присвојните конструкции, при што еден од главните заклучоци е: „Сите овие конструкции се локативни во длабинската структура, односно релациите меѓу сите овие конструкции се резултат на нивната

²⁰ “In particular, an owner is virtually always coded as the possessor, even though the relationship of association per se is symmetrical. Likewise, kinship terms and body parts almost always function as the possessed element.” (Langacker 2000:176)

заедничка локативна структура на која се базираат.²¹ (Heine 1997: 203). Според Хајне (ibid.), овие тези се докажуваат со многу воопштени тврдења, а покрај тоа и критериумите не се јасно прецизирани: не е јасно, на пример, дали 'длабинската структура' претставува морфосинтаксичко или концептуално ниво, дали се работи за дијахронија или за синхронија. Навистина, во многу јазици локативните конструкции претставуваат основа врз која се конструираат изразни сретства за присвојни релации, меѓутоа, како што нагласува Сајлер (Seiler 1983: 57), не може да се каже дека присвојноста е изведена од локацијата. Покрај тоа, локативната шема е само еден од изворните концепти врз кои се градат присвојните изразни средства. Тоа е можно бидејќи присвојната и локативната димензија во јазикот имаат допирни точки: и двете се бинарни релации, но за разлика од присвојноста, во локативната релација секогаш постои медијатор (за подетална споредба меѓу присвојната и локативната димензија види кај Сајлер (Seiler 1983: 4–5)).

Во рамките на трансформативно-генеративната теорија се разгледувани повеќе аспекти на присвојноста. Сфаќањето на врската меѓу атрибутивната и предикативната присвојност во рамките на трансформативната теорија оставило значителни траги во лингвистиката. Имено, се смета „дека предикативната присвојност е основна, неизведена или длабинска, а атрибутивната присвојност е изведена, односно дека втората е изведена од првата со помош на посебни правила“²² (Heine 1997:28). Оваа теза се базира врз фактот дека двата типа се семантички слични, со тоа што атрибутивната присвојност има поопшто значење, а предикативната поспецифично. Меѓутоа, тврдењето дека *куќата на Мирко* има длабинска структура *Мирко има куќа* не придонесува многу за објаснување на синтаксичката и семантичката природа на првата конструкција и затоа таквите методи на анализа се напуштени и од самите претставници на генеративната теорија.

1.3.2. Третманот на присвојноста во теориите со когнитивна ориентација

Овде ќе направиме преглед на неколку студии во коишто присвојноста се анализира тргнувајќи од значењето. Секоја од нив ја

²¹ “All these constructions are locative in their underlying structure, that is, the relationship between all these constructions is a result of their shared underlying locative structure.” (Heine 1997:203)

²² “... that predicative possession is basic/underived or underlying and that attributive possession is derivative, that is, that the latter is derived from the former by means of specific set of rules.” (Heine 1997:28)

разгледува присвојноста од различен аспект: Сајлер (Seiler 1983 и 1993) од типолошки, Тејлор (Taylor 1989 и 1996) од семантичко-прагматски, Лангакер (Langacker 1991, 1993, 1995 и 2000) од семантичко-синтаксички, а Хајне (Heine 1997) од аспект на граматикализацијата на средствата за изразување присвојност во типолошка смисла. И покрај тоа што во секоја од нив се поставуваат различни специфични цели, општата цел им е заедничка, со тоа што се обидуваат да дадат објаснување за големиот број на функционални варијанти што се јавуваат во рамките на едно изразно средство, од една страна, и за постоењето во еден јазик на повеќе типови изразни средства за истите функции, од друга.

1.3.2.1. Сајлер – *присвојноста како оперативна димензија*

Во студијата *Possession as an Operational Dimension of Language* (*Присвојноста како оперативна димензија на јазикот*) (Seiler 1983) се изложени резултатите од испитувањата на присвојноста коишто авторот ги вршел во рамките на проектот „Јазичните универзалии и типологијата“ на Универзитетот во Келн, Германија. Основната теза е дека присвојноста има концептуален (поимски или когнитивен) аспект и лингвистички аспект. Лингвистичката присвојност се базира на концептуалната присвојност.

Од лингвистички аспект тоа е релација меѓу две супстанции, а во синтаксичка смисла тоа е прототипично релација меѓу две ИС без посредство на глагол²³. Семантички оваа релација е типично биокултурна (релација меѓу човекот и неговата околина), со што присвојноста се разликува од другите слични релации, како, на пример, валенцијата и локацијата. Од концептуален аспект, присвојноста е релација меѓу поседувач и поседувана единка. Според релациската логика се разликуваат внатрешни (internal) или квазирелации и надворешни (external) или вистински релации. Надворешната релација меѓу два термина содржи трет елемент, којшто претставува повеќе од 'одвојување', тоа е дистанција и треба да се третира во смисла на простор. Ова се рефлектира во дистинкцијата меѓу инхерентна (inherent) и воспоставена (established) релација на лингвистичко ниво.

Сајлер ги анализира структурите за изразување присвојност во различни јазици, ги споредува и доаѓа до заклучок дека врз основа на нивните особини тие може да се распоредат на една хиерархиска скала,

²³ Меѓутоа, разликата меѓу именската присвојност и глаголската валенција не е категоријална, туку скаларна, односно постојат преклопувања на зависноста на именка од глагол и именка од именка. (Seiler 1983: 5)

што тој ја нарекува димензија. Таа скала е претставена во Слика 1.2. (од Seiler 1983: 72).

					w.o.	
					loc.	
NN	N conn N	N class N	N case N	N exist. N	N V N	
					dir.	
					def.	

(N = noun (именка); conn = connective (конектор); class = classifier (класификатор); case (падеж); w.o. = word order (збороред); loc. = location (локација); exist. = existence (егзистенција); dir.= directionality (насоченост); def.=definiteness (определеност); V = verb (глагол))

Слика 1.2. Хиерархиска скала на присвојниот домен

Оваа скала претставува континуум, а точките на тој континуум се претставени со јазични техники што се прототипни претставници на тоа ниво. Секое ниво има и определен број поттехники. На пример, на нивото на NN најпрототипни релациски изрази се оние со присвојна замена како ПЧ, па потоа оние со лично име како ПЧ, па општа именка за лице, а најдалеку се оние со општа именка [нелице]. Како што се гледа, и поттехниките покажуваат не категоријални, туку хиерархиски подредени особини.

Особините на овој континуум се сумирани во следните точки:

- (а) Секоја техника одлево надесно е синтаксички поексплицитна од претходната.
- (б) Количеството информација во врска со типот на присвојната релација постепено се зголемува.
- (в) Структурите одлево кон десно се помаркирани.
- (г) Степенот на граматикализираност расте во обратен правец (оддесно налево). Структурите на левиот крај се најграматикализирани, што значи: висок степен на задолжителност на конститутивните делови на конструкцијата, тенденција на конститутивните елементи да градат затворени парадигми и да градат конструкции на морфолошко ниво. Како се оди кон десно тие стануваат сè помалку граматикализирани, што значи дека конститутивните делови им се понезадолжителни, помалку градат парадигми и изразните средства се на синтаксичко ниво.

Тоа значи дека изразните средства кон левиот крај се помалку експлицитни, поинхерентни, немаркирани, пограматикализирани и користат морфолошки техники, додека како се оди кон десно по континуумот тие стануваат поексплицитни, поблиски до предикативните изрази, помаркирани, помалку граматикализирани и користат сè повеќе синтаксички средства. Овие техники претставуваат инваријанти, но тие не се универзалии во смисла дека мора да бидат присутни во секој јазик. Тие претставуваат едно јадро од коешто секој јазик си прави сопствен избор.

Континуумот претпоставува дека преодите од еден на друг степен се постепени со меѓусебни преклопувања. „Меѓутоа, во определена точка на континуумот, наместо благ преод, наоѓаме прилично драматична промена: Тоа е промената од адноминални²⁴ синтагми што градат ИС во предикативни синтагми што градат реченици. ... Преодната точка го дели континуумот на два синтаксички дефинирани дела: адноминални синтагми наспрема предикативни синтагми.“²⁵ (ibid:77) Синтаксата се рефлектира врз значењето на тој начин што адноминалните (именските) структури се поврзуваат со инхерентните присвојни релации, а предикативните (реченичните) со воспоставените, помалку интимни релации. Од друга страна, овој преод, како што е типично за јазичните појави, не е категоричен, туку се јавуваат и преодни зони. На пример, генитивот и дативот се типично преодни структури од предоминантно адноминални во предоминантно адвербални, бидејќи тие подеднакво може да се користат и за изразување на поинхерентни, поблиски и за воспоставување на помалку блиски присвојни релации.

Во согласност со овие наоѓања, Сајлер (Seiler 1983: 79) заклучува дека присвојноста, од лингвистички аспект, не е категорија, туку оперативна програма (со потпрограми) и соодветна група на функции. Тоа се трагите на патот по кој човечкиот ум го решава проблемот за изразување на когнитивниот поим на посесија со лингвистички средства. Инваријантите на присвојната релација ги сочинуваат два функционални принципа: „инхерентна релација“ (уште се нарекува и интимна или блиска) наспрема „воспоставена релација“. Двата принципа се присутни не само во

²⁴ Сајлер го употребува терминот 'determinative', но сметаме дека се мисли на јазични структури зависни од именка, го користиме терминот 'адноминални'.

²⁵ "However, there is a certain point in the continuum where, instead of a smooth transition, we find a rather dramatic change: It is the change from determinative syntagms constituting a noun phrase to predicative syntagms constituting a sentence. ... The turning point divides the continuum into two syntactically defined subparts: determinative syntagms vs. predicative syntagms." (Seiler 1983:77)

континуумот туку и во потпрограмите на секоја одделна техника. Тие не се исклучуваат, туку се комплементарни. Инхерентноста е појдовната точка (ground) врз основа на која се гради воспоставената присвојна релација (figure). Од тој аспект, Сајлер смета дека традиционалната поделба на неотуѓива и отуѓива присвојност, кои се исклучуваат меѓу себе, е неадекватна.

Уште една важна карактеристика на континуумот е неговата динамичност. Како што истакнавме, тој покажува ориентираност во два спротивни правца. Тоа се две спротивни сили во коишто Сајлер (ibid: 81–82) наоѓа објаснување за 'цикличноста' (постојаното обновување на јазичните средства за изразување на присвојни релации, што често се среќава во јазиците). Првиот принцип, од „егоцентричност“ кон „воспоставеност“, значи дека кон средствата за изразување блиски врски на човекот со единките околу него (пред сè, роднини и делови на телото) може да се приклучат и врски коишто не се толку блиски (што се нарекува акомодација), при што ова може, но не мора, да се сигнализира со дополнителни предикативни и маркирани средства.²⁶ Од друга страна, принципот од „воспоставеност“ кон „егоцентричност“ дозволува и маркираните средства за присвојни релации да се толкуваат како ориентиран кон ЕГО, па така може да се користат и за изразување на блиски, инхерентни релации (ова се нарекува асимилација)²⁷. Тоа може да доведе до нарушувње на рамнотежата во системот и да се јави потреба од нови средства за воспоставување на рамнотежата. Со тоа континуумот претставува и објаснување за дијахрониските промени.

1.3.2.2. *Протоипни анализи на ѝприсвојниѝе констѝрукции*

Анализите на присвојните конструкции базирани на теоријата на прототипот (Lakoff 1987, Lakoff & Johanson 1980, Johanson 1987) имаат за цел да ги надминат слабостите на традиционалните таксономии, коишто само ги набројуваат постоечките функции. Претставувајќи ги присвојните конструкции како радијални категории, се обидуваат да ги објаснат врските меѓу различните релации што се изразуваат со заедничка структура. Анализата на присвојните конструкции во оваа студија се

²⁶ На пример, во македонскиот јазик дативната присвојна конструкција, која прототипно означува релација дел од телото (*ми го ѝовреди ѝрсѝоѝѝ*), се користи и за релации меѓу луѓе (*ми се разболе синоѝѝ*), па дури и за поседување што е типично неинхерентна присвојност (*ми ја украдоа колаѝѝѝ*).

²⁷ На пример, во англискиот јазик генитивната конструкција прототипно означува поседување (*Mary's book*), што претставува воспоставена посесивност, но таа се користи и за делови на телото (*Mary's hair*) и за релации меѓу луѓе (*Mary's brother*), кои се инхерентни релации.

базира на анализите од овој тип и затоа овде ќе ги прикажеме трите анализи што ги сметаме за највлијателни: Тејлор (Taylor 1989a и 1996), Никифориду (Nikiforidou 1991) и Дјуриу (Durieux 1990).

Тејлор (Taylor 1996: 339–340), разгледувајќи ги функциите на англиската генитивна конструкција (*Mary's book* 'книгата на Мери'), ја дефинира присвојноста како релација меѓу два ентитета, поседувач и поседувана единка. Таа релација „може соодветно да се карактеризира како збир на независни особини чиешто често заедничко појавување создава една 'искуствена целина' ...“²⁸. Некои од особините на присвојниот 'гешталт' се:

- (а) има лесен пристап до поседуваното, поседуваното е типично лоцирано Поседувачот е специфицирано човечко суштество.
- (б) Поседуваната единка е нежив ентитет, обично конкретен физички објект.
- (в) Релацијата е ексклузивна, во смисла дека за секоја поседувана единка обично постои само еден поседувач. Од друга страна, за секој поседувач типично постојат голем број ентитети што може да се сметаат за негова сопственост.
- (г) Поседувачот има ексклузивно право на располагање со поседуваната единка. Други личности може да добијат пристап до поседуваното само со дозвола на поседувачот.
- (д) Поседуваното е обично вреден објект, било во комерцијална или во сентиментална смисла.
- (ѓ) Типично, присвојната релација е долготрајна, изразено во месеци и години, не во минути и секунди.
- (е) За поседувачот да во негова близина. Во некои случаи, поседуваното може перманентно или регуларно да го придружува поседувачот.

Различните релации што се изразуваат со генитивната присвојна конструкција се поврзани со овој комплексен прототип. Централната (прототипна) функција е значењето на поседување (paradigmatic possession). Во неа се манифестираат сите овие особини, додека другите типови релации може да отстапуваат во помала или поголема мера, со тоа што се конструираат како поблиски или подалечни од центарот на

²⁸ “I have suggested that the relation can be appropriately characterized in terms of a cluster of independent properties, whose frequent or typical co-occurrence constitutes an ‘experiential gestalt’, ...” (Taylor 1996:339)

категоријата. Дури и во релациите што на прв поглед изгледаат многу оддалечени од прототипното значење, може да се идентификува една особина којашто ги поврзува со централната релација. Тоа е ексклузивната природа на прототипната присвојност. „Човек може да воспостави присвојна релација со различни предмети истовремено. Меѓутоа, во определен момент, еден предмет може да биде поседуван само од една личност.“ Овој факт „дозволува еднозначно да се идентификува една единка преку изразување на присвојна релација во која единката учествува. Така присвојната конструкција е погодно средство за говорителот којшто сака еднозначно да идентификува некоја единка.“²⁹ (Taylor 1989a:683) Иако Тејлор тука главно ја има предвид генитивната присвојна конструкција во англискиот јазик, традиционално наречена ’саксонски генитив’, овој аспект на присвојните конструкции има пошироко влијание, како што покажува Лангакер (види подолу, во 1.3.2.3.)³⁰.

Поаѓањето од една прототипна функција во објаснувањето на една вака комплексна категорија се чини прифатливо, но и тоа не е без проблеми. Како што истакнува Хајне (Heine 1997:6), „која одделна присвојна релација е ’најпрототипична’ или ’основна’ зависи од перспективата што авторот ќе ја прифати и од концептуалните дистинкции што ќе реши да ги земе предвид или да ги игнорира.“³¹ Поради тоа, во студиите за присвојните релации се јавуваат повеќе предлози за тоа која релација е основна, односно, прототипна. Како Тејлор го докажува прототипниот статус на присвојноста *sensu stricto* во англиската генитивна конструкција? Во Тејлор (Taylor 1989a: 681) се наведуваат три главни докази: (1) интуицијата на заедницата на родените говорители, што се рефлектира во името кое традиционално се користи за конструкцијата; (2) тврдењата во литературата за усвојување на јазикот дека најраните присвојни изрази кај децата се многу блиски до

²⁹ “A person may contract a possession relation with any number of different things simultaneously. However, at a given time, a thing may be possessed by only one possessor. The fact ... makes it possible to uniquely identify an entity by invoking the possession relation in which the entity participates.” (Taylor 1989a:683)

³⁰ Се разбира, за еднозначно определување на единките служат и други средства, пред сè определениот член, демонстративната замена и рестриktivната релативна реченица, но посесивната конструкција, покрај тоа што определува, импликува и особена важност на таа релација, барем во моментот. (Коптјевскаја-Тамм 2002: 153–154)

³¹ “...: which particular kind of possessive relationship is most ‘prototypical’ or ‘basic’ depends on the perspective one adopts and on the conceptual distinctions one decides to consider or ignore, respectively.” (Heine 1997:6)

прототипното значење (потпирајќи се на Brown 1973); (3) некои употреби на присвојната конструкција ги исклучуваат другите значења, освен централното. На пример, реченицата *That's my car*. 'Тоа е мојата кола' може да има повеќе значења, но прашањето *Whose car is that?* 'Чија е онаа кола?', се однесува само на тоа кој ја поседува. Во подоцнежната студија Тејлор (Taylor 1996: 347–348) се задржува повеќе на фактите од усвојувањето на јазикот и тоа го смета како најважен доказ за прототипниот статус на присвојноста *sensu stricto* (поседување).

На слични принципи се базира и студијата на Кики Никифориду (Nikiforidou 1991), во која таа го анализира 'генитивот' (што претставува типичен пример на атрибутивната присвојност) во повеќе индоевропски јазици, современи и класични. Нејзината анализа има за цел да покаже дека (ibid:149):

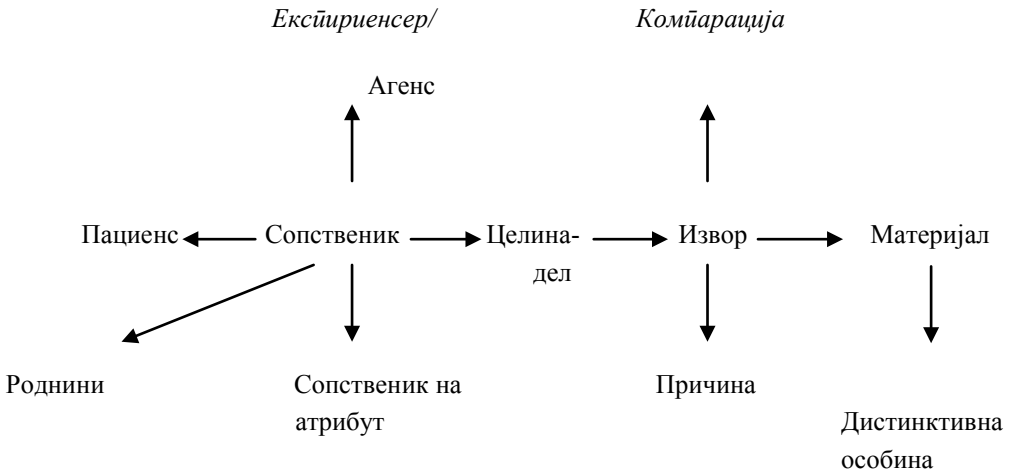
1. Генитивот во овие јазици е пример на организирана полисемија;
2. Различните значења на генитивот се поврзани преку метафора;
3. Некои семантички промени на генитивната морфема следат слични правци, коишто исто така се поврзани со слични метафорични споредби;

Таа поаѓа од фактот дека генитивот е полисемична категорија со повеќе меѓусебно поврзани значења. Централното значење е 'буквалното значење на присвојноста' (присвојност *sensu stricto*), односно поседување. Таа дава повеќе аргументи за тоа: (1) ова значење е единственото што е продуктивно во повеќето јазици; (2) ако во текот на историскиот развој во јазикот настанале други средства за изразување на значењата што порано се изразуваа со генитивот, поседувањето продолжува да се изразува со генитивот (на пример во грчкиот); (3) поседувањето е често неутралната и преферирана интерпретација на конструкцијата надвор од контекст.

Меѓусебните врски на значењата се објаснуваат со постоење на метафоричен трансфер од едно значење на друго. Како доказ таа наведува примери во кои се гледа дека и во други изразни средства во јазикот се развиле истите значенски варијанти како и кај генитивот. На пример, за метафората PARTS ARE POSSESSION (ДЕЛОВИТЕ СЕ ПОСЕДУВАНИ ЕДИНКИ) во различни јазици се користат глаголи што изразуваат поседување, како во примерите: *Таа има раце и нозе – нека го најрави сама шџоа. Тој ја заѓуби раката.*

Резултатите на анализата Никифориду ги претставува на една мрежа во која се покажува распоредот на генитивните функции во

семантичкото поле присвојност, каде што се гледа од што се мотивира секоја функција и што таа мотивира. На Слика 1.3. е прикажана упростена шема, преземена од Хајне (Heine 1997:156).

Слика 1.3. Радијалната мрежа на генитивните значења (базирана на Никифориду 1991).

И покрај критиките на оваа студија, особено во врска со начинот на презентирање на метафоричните врски (в. Durieux 1990: 63–64 и Taylor 1996: 7–8), сепак нејзиниот придонес во објаснувањето на присвојните конструкции е неспорен. Таа покажува дека постои корелација, односно слични групирања, меѓу генитивните конструкции во различни јазици, како и на различни нивоа на дијахронискиот развој во еден јазик. Тоа сведочи за концептуалните врски меѓу различните присвојни функции. Од друга страна, мрежата на генитивните конструкции што таа ја предлага претставува основа за понатамошните испитувања на присвојните конструкции.

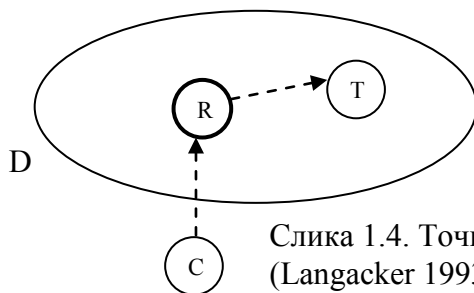
Дјуриу (Durieux 1990) ја анализира англиската присвојна генитивна конструкција (*specifying genitive*) како организирана категорија врз принципите на когнитивната лингвистика. И тој ѝ припишува на присвојноста *sensu stricto* централен, прототипен статус во категоријата. Во своите образложенија тој се потпира на Тејлор и на Никифориду. Меѓутоа, за разлика од Никифориду, тој не ги базира врските меѓу сродните значења исклучиво на метафора. Тој поаѓа од тезата дека присвојноста има прототипна организација, со тоа што сите значења имаат некои заеднички црти со прототипниот 'гешталт'. „Тогаш мотивираната врска е (делумно) концептуална сличност, а не метафо-

рично проширување. Покрај тоа, дури и метафоричниот трансфер меѓу два домена секогаш се базира на некаква концептуална сличност.³² (Durieux 1990: 65)

1.3.2.3. Когнитивниот модел на Лангакер за 'точката на референција'

Лангакер (Langacker 1991, 1993, 1995 и 2000) ја смета присвојноста за една од основните лингвистички категории бидејќи таа е универзално присутна во јазиците. Во согласност со неговата теорија за организацијата на јазичните категории (в. 1.2.2) тој претпоставува дека лингвистичката категорија на присвојност се базира врз спојот на една битна, вродена мисловно-шематска, когнитивна способност со еден фундаментален концептуален архетип вграден во искуството (во овој случај, комплексен архетип).

Мисловно-шематската способност ја претставува феноменот наречен 'точка на референција' (reference point). „Тој најдобро може да се објасни како способност да се долови концепцијата на еден ентитет со цел да се воспостави контакт со друг, т.е. да се издвои за индивидуално ментално перципирање.“³³ (Langacker 1993:5) Тоа ја претставува сеприсутната способност на луѓето да се ориентираат според елементите што се поистакнати и според тоа позабележливи, па од гледна точка на тие елементи ги лоцираат другите, помалку истакнати елементи.

Слика 1.4. Точка на референција (Langacker 1993: 6)

Сликата 1.4. претставува шематски приказ на оваа способност. Кручето означено со Ц го претставува концептуализаторот, Р е точката на референција, а Т е целта (таргет), односно ентитетот со којшто

³² “The motivation link, then, is one of (partial) conceptual similarity rather than metaphorical extension. Besides, even metaphorical transfer between domains is always based on some conceptual similarity.” (Durieux 1990: 65)

³³ “For the analysis of possessives, it is best described as the ability to invoke the conception of one entity for purposes of establishing mental contact with another, i.e., to single it out for individual conscious awareness.” (Langacker 1993: 5)

концептуализаторот сака да воспостави ментален контакт. Испрекинатите линии го покажуваат менталниот пат што го поминува концептуализаторот за да дојде до целта. Елипсата означена со Д претставува замислено поле (доминион) кое содржи ентитети за кои Р може да послужи како точка на референција. Крукчето што ја означува точката на референција е затемнето за да покаже дека овој елемент е особено истакнат, по својата природа или во определениот контекст. Поради тоа и се избира за појдовна точка во трасирањето на менталниот пат до целта. Оваа шема е најјасно изразена во детерминативните присвојни конструкции (како англиската присвојна морфема 's), додека кај останатите, на пример присвојните глаголи и предлошките конструкции, на неа се надградуваат различни нијанси на значење.

Присвојните конструкции изразуваат релации меѓу ентитети од различен тип, но тоа не се сосема произволни релации. Основната карактеристика е асиметричноста на тие релации, што е директен одраз на способноста за издвојување на 'точка на референција'. Поради тоа поседувачот е секогаш поистакнатата единка преку која се идентификува поседуваното. Ова е најочигледно во основните значења на поседување, роднински врски и физички дел од целост, што им дава на овие статус на прототип во присвојниот домен. Според Лангакер прототипот (archetype во неговата терминологија) е помалку апстрактен од когнитивната способност, има појасно изразен концептуален контекст, којшто е вграден во секојдневните искуства. Лангакер смета дека сите три значења имаат подеднакво централен статус во категоријата, бидејќи во сите три подеднакво јасно се рефлектира моделот 'точка на референција'.

Меѓутоа, структурите имаат способност да се прошируваат за да покријат и малку поразлични значења, коишто сепак имаат заеднички особини со централните. Тогаш апстрактната шема се адаптира за да ги опфати и тие значења и станува сè поапстрактна. На тој начин, со овој модел може да се објаснат употребите на присвојните конструкции во функции што се пооддалечени од прототипните и коишто во традиционалните описи се сметале за неповрзани. На пример, познато е дека во многу јазици партиципантите на номинализираните предикации се изразуваат со присвојни конструкции. Лангакер тврди дека партиципантите се природни 'точки на референција' за номинализираната предикација, па затоа е сосема разбирливо што тие се изразуваат како поседувачи во присвојни конструкции. „Партиципантите се обично конкретни и лесно може да се посочат, додека настаните се поапстрактни и не може лесно да се локализираат. ... Покрај тоа, додека партици-

пантите може самостојно да се конципираат, обратното не е случај: не можеме да го замислиме настанот без на некој начин да ги конципираме (дури и ако е тоа само шематски) неговите партиципанти.“³⁴ (Langacker 2000: 178)

Тенденцијата на именските присвојни конструкции да бидат определени исто така се објаснува со моделот 'точка на референција'. Имено, факт е дека присвојните ИС најчесто се определени, но тоа не е задолжително. Оваа амбивалентност произлегува од фактот што центарот на ИС, којшто го претставува поседуваното, односно целта, се идентификува индиректно, преку поседувачот. ПЧ, како 'точка на референција' е онаа единка којашто и за говорителот и за адресатот во говорната ситуација треба да биде позната, а преку него се остварува ментален контакт со ПЕ. Според тоа, ако ИС што го означува ПЧ е определена и ИС што ја означува ПЕ ќе биде определена. „Присвојните конструкции може да служат во функција на референција, но индиректноста на референцијалната релација ги прави нетипични членови на таа категорија. Според тоа не е сигурно дека јазикот во секој случај ќе ги интерпретира како носители на таа функција.“³⁵ (Langacker 1991: 175) Затоа во некои јазици присвојните ИС ја исклучуваат употребата на определениот член, како на пример во англискиот (*my book*), додека во други, напротив, определениот член може да се појави, како во македонскиот (*мојата книга*).

1.3.2.4 Присвојните конструкции од аспекти на теоријата за грамаатикализација

Конструкциите за изразување присвојни значења биле секогаш во центарот на вниманието на типолошките испитувања, пред сè поради тоа што се широко присутни во сите јазици. Од друга страна, најчесто еден јазик има повеќе такви конструкции со различни лингвистички структури, чишто значења се преклопуваат. Изворните форми на тие конструкции, мотивацијата и патиштата на семантичката деривација се

³⁴ “Participants are usually concrete and easily pointed to, while events are by nature more abstract and not so easily localized. ... Moreover, whereas participants can normally be conceptualized autonomously, the converse is not true: we cannot conceive of an event without in some way (if only schematically) conceptualizing its participants.” (Langacker 2000:178)

³⁵ “They can indeed serve as grounding predications, but the indirectness of the grounding relationship renders them atypical members of the category. There is consequently no assurance that languages will invariably interpret them as fulfilling this function.” (Langacker 1991:175)

од интерес за теоријата за граматикализација. Најдлабоко во оваа проблематика навлегува Бернд Хајне во студијата *Присвојност: Коџниџивни извори, сили и џрамаџикализација* (*Possession: Cognitive Sources, Forces and Grammaticalization*) (Heine 1997). И покрај тоа што акцентот на оваа студија е врз предикативната присвојност, во неа се разгледуваат и најтипичните проблеми на адноминалната присвојност. Едно од основните тврдења е дека присвојните конструкции (и предикативните и адноминалните) се изведени од релативно мал број други типови на конструкции со поконкретни значења, а тие значења се нарекуваат 'event schemas' (шеми на настани). Тие „имаат форма на пропозиција, се однесуваат на онтолошки домени, како што се активност, локација и слично, и се изведени од начинот на којшто ја доживуваме нашата околина и на којшто ги опишуваме нашите искуства кога комуницираме со другите членови на нашиот вид"³⁶ (Heine 1997:8). Тоа се когнитивни модели што служат за изразување на некои основни содржини, од коишто по пат на граматикализација се изведуваат посложени и поапстрактни значења. За адноминалната присвојност Хајне (1997:144) наведува пет 'изворни шеми' што ги даваме на Слика 1.5. со превод на македонски:

Формула (<i>Формула</i>)	<i>Label of event schema</i> (<i>Име на шемаџа</i>)
Y at X (Y на/кај X)	Location (Локација)
Y from X (Y од X)	Source (Извор)
Y for/to X (Y за/на X)	Goal (Цел)
X with Y (X со Y)	Companion (Придружба)
(As for) X, X's Y	Topic (Топик)
((што се однесува до) X, Y на X)	

Слика 1.5. Формулите на изворните шеми за изразување адноминална присвојност.

Хајне потенцира дека не е необично во еден јазик да се јават паралелно присвојни конструкции што потекнуваат од различни 'изворни шеми', а исто така и во текот на историскиот развој некои шеми да бидат заменети со други или од повеќе паралелни шеми да се

³⁶ "..., event schemas are propositional in nature, they relate to ontological domains such as actions, location etc., and they are abstracted from the way we experience our environment and describe our experiences when communicating with other members of our species'." (Heine 1997:8)

издвои една доминантна шема. Тој смета дека познавањето на 'изворните шеми' што довеле до присвојно значење во некоја конструкција е важно и за синхронискиот опис на присвојните конструкции, бидејќи тоа „може да биде од полза за разбирање зошто дадена присвојна конструкција покажува токму такви морфосинтаксички особености“³⁷ (ibid: 153). Хајне особено истакнува дека постои директна врска меѓу семантиката на 'изворната шема' и синтаксата на присвојната конструкција, најјасно изразена во редот на зборовите, т.е. кои синтаксички позиции ги зафаќаат поседувачот и поседуваното, дали присвојниот маркер ќе се приклучува на поседувачот, на поседуваното или на двата и слично. На пример, присвојните глаголи од типот *има* градат транзитивни конструкции во коишто поседуваното е директен објект (ДО) и покрај тоа што во значењето на овој глагол нема трансфер на енергија. Тоа произлегува оттаму што тие се развиле од прототипни транзитивни глаголи со значење 'добие', 'земе' или 'грабне' што означуваат активности за доаѓање до некаква сопственост. Во глаголите како *има* е останато само значењето на претпоставениот резултат, додека значењето на трансферот на објектот се загубило, но синтаксичката конструкција се задржала.

Од друга страна, во некои аспекти присвојната конструкција се разликува од конструкцијата на 'изворната шема', што е резултат на разликата во семантиката на двете конструкции. Во процесот на граматикализација настанува конвенционализација на присвојните значења во определена структура, што може да доведе до промени во конструкцијата коишто ја рефлектираат промената на функцијата. Најчесто настанува 'декатегоризација'. На пример, глаголите од типот *има* во улогата на присвојни глаголи губат некои особини карактеристични за акционите глаголи од коишто потекнуваат. На пример, глаголот *have* во англискиот јазик не може да се употреби во пасивни и во прогресивни конструкции, што е типично за глаголите што означуваат состојби.

Хајне исто така верува дека постои семантичка врска меѓу изворната и присвојната конструкција, што може да се изрази како 'концептуален трансфер'. Во текот на развојот на присвојната конструкција може да настанат повеќе семантички промени, па така врската често не е директна.

³⁷ “A knowledge of the schemas involved in the rise of possession may be helpful for understanding why a given possessive construction exhibits the kinds of morphosyntactic peculiarities it does.” (Heine 1997:153)

Во врска со неутуѓивата присвојност како синтаксичка категорија, Хајне смета дека таа има комплексна структура. Тој ја отфрла можноста за семантичко или лексичко-семантичко толкување на оваа категорија. Судејќи според анализите на јазиците во кои постои оваа категорија, не може да се издвои една определена група на именки за коишто со сигурност ќе се предвиди дека ќе влезат во таа категорија, доколку постои во јазикот. Во некои јазици именките што означуваат делови на телото и роднински врски се сметаат за неутуѓива присвојност, а во некои само едните или само другите. Покрај тоа, може да бидат вклучени и именки што означуваат предмети од особена важност за културата и начинот на живот на говорната заедница, како и домашни животни. Според Хајне, објаснувањето за форматот на категоријата треба да се бара во развојот на јазикот. Формите за изразување адноминална присвојност во еден јазик постојано се обновуваат. Кога постојниот маркер ќе избледи, се јавува потреба за потенцирање на присвојната релација таму каде што таа не е очигледна. На тој начин настанува поделба меѓу обележувањето на релации што се природно содржани во самите ентитети и оние што се воспоставуваат: првите го задржуваат стариот, нетранспарентен маркер, а вторите го примаат новиот. Со текот на времето новиот маркер се проширува и навлегува подлабоко во присвојниот домен. Кои именки го задржуваат стариот начин на маркирање на присвојната релација на определен степен од развојот зависи повеќе од прагматски, отколку од семантички услови. Овие ставови се поклопуваат со ставовите на Сајлер за динамиката на присвојната димензија што беше објаснето погоре во 1.3.2.1.

Хајне е во право што се однесува до улогата на историскиот развој во обликувањето на категоријата неутуѓива присвојност во определен јазик³⁸, меѓутоа не може сосема да се негира семантичката основа на оваа категорија. И покрај тоа што инвентарот на именките што влегуваат во оваа категорија во различни јазици се разликува, сепак изборот не е сосема произволен. Факт е дека некои типови на именки (како деловите на телото, роднински врски и просторни релации) ја импликуваат присвојната релација, па таа не мора експлицитно да се изразува. Таа семантика се одразува и на карактерот на ИС во кои влегуваат. Како што забележува Тополињска (1997: 114) и Topolińska (1981: 102), именките од овој тип не можат самостојно да градат КЧ на ИС бидејќи

³⁸ За тоа сведочат и анализите на јазиците во кои постои разлика во маркирањето на отуѓива и неутуѓива сопственост, како на пример во малтешкиот (Kortjevskaja-Tamm 1997).

имаат релациска содржина и автоматски импликуваат уште еден член. Не може да се каже **Го видов брајто̄ӣ.* / **Го з̄газнав ѝрс̄то̄ӣ.*, туку *Го видов брајто̄ӣ на Ана./ Го з̄газнав ѝрс̄то̄ӣ на Ана.* Затоа токму од овие категории се регрутираат членови што влегуваат во граматичката категорија неотуѓива присвојност.

1.3.3. Испитувањата на присвојните конструкции во македонската лингвистика

Во македонската лингвистика одделни проблеми од присвојниот домен биле предмет на испитување на одделни статии, но не постои поопсежна студија која се занимава конкретно со овој проблем. Во теориската литература присвојните функции на одделните структури се разгледуваат во рамките на другите функции на овие структури.

Грама̄тика̄та на македонскиот̄ лӣтературен̄ јазик (Конески 1987) и *Син̄такса̄та на македонскиот̄ с̄тандарден̄ јазик* (Минова-Ѓуркова 1994) се појдовна точка во истражувањата на македонскиот јазик. Кај Конески (ibid.: 269 и 525) присвојните функции на предлозите *на* и *од* се спомнуваат накусо. Тие се разграничуваат по стил: *од* како дијалектно маркиран, а *на* како пообична варијанта во литературниот јазик, со забелешка дека тие се заменливи во некои контексти, особено при потребата за избегнување на натрупаноста на предлогот *на*. Во *Син̄такса̄та* наоѓаме основни поставки за именската група и за синтаксичката структура на дативното дополнение (Минова-Ѓуркова ibid.: 105 и 191).

Поисцрпна анализа на присвојните функции на предлогот *на* наоѓаме кај Корубин (1969: 57–70, 1980: 119–129, 1990: 177–223). Тука се опфатени широк спектар на функции, како од централниот присвоен домен, така и од пооддалечните значења. Што е уште позначајно, на места се прави обид да се постават и некакви хиерархиски врски меѓу тие функции, иако овој принцип не се спроведува доследно. Важна карактеристика на овој опис е споредбата на присвојните значења на предлогот *на* со блиските значења на други предлози, особено споредбата со значењата на предлогот *од*. Корубин конкретно се изјаснува за статусот на предлогот *на* како основен за изразување на припадност (присвојност *sensu stricto*) во македонскиот литературен јазик (1969: 66), додека „кога се означува припадност на еден дел од нешто кон тоа нешто како целина“ (ibid.) предлозите *на* и *од* се наполно заменливи.

Присвојните значења на присвојните придавки на *-ов/-ин* се разгледуваат како една од функциите на овие суфикси во студии од збооробразувањето (Конески, Б. 1987: 314, Конески, К. 1995: 91–99,

Марков 1988: 19–25), без позначајни забелешки за нивната функционална разгранетост, дистрибуција и конкуренцијата со предлошките конструкции.

Поопсежна анализа на сложените релации меѓу единечните кондензатори (со именска и со заменска основа, односно присвојната придавка и присвојните заменки) и предлошките синтагми со *на* и *од* (во варијанта без и со дативна клитика) наоѓаме во *Македонскиот дијалект во Егејска Македонија, Книѓа 1, Синтакса, Том II* (Тополињска 1997) и во неколку други текстови од истата авторка (види, на пример, Topolińska 1981, 1986 и Тополињска 1986, 1995, 2000). Покрај тоа што анализата во *Синтаксата* дава интересни сознанија за дистрибуцијата на овие конструкции во јужните македонски говори, таа е значајна и од аспект на современите состојби во македонскиот стандард, со кој дијалектите постојано се споредуваат. Овие анализи се од особена важност и од теориски аспект, бидејќи во нив присвојната релација се дефинира од семантичка и од функционална гледна точка и се истакнува значењето на референцијалната карактеристика на поистакнатиот член во релацијата (поседувачот) за дефинирањето на релацијата.

Акомодацијата на субјектниот и на објектниот аргумент во ИС со глаголски именки е опсежно анализирана во Чашуле 1989. Тоа претставува солидна основа за разгледување на изразување на аргументите на номинализирани предикати во македонскиот јазик, коишто се понатака разработувани и кај Тополињска 2003. Ваквото проширување на присвојните маркери надвор од прототипниот домен е тема на дисертацијата за *Изразување ѝосесивности на ниво на ИС во македонскиот и во англискиот јазик* (Митковска 2005 и Mitkovska 2004).

Во македонистичката литература не се обрнува многу внимание на конструкциите на ниво на реченицата (надворешна присвојност). Забележани се само дативните конструкции со присвојно значење (на пр. Минова-Гуркова 1994: 192), додека за другите типови конструкции не најдовме други податоци освен оние кај Митковска (2005, 2010 и 2013). Во студијата за дативните функции Најческа-Сидоровска (1997) ги разгледува и присвојните функции во споредба со останатите функции. За релацијата на посесивниот датив и адноминалните дативни клитики пишува Олга Мишеска-Томиќ (Mišeska-Tomić 2009 и 2010).

1.4. ПРОТОТИПНИ ПРИСВОЈНИ РЕЛАЦИИ

1.4.1. Дефиниција на поимот ‘прототипни присвојни релации’

Во оваа глава ги разгледуваме присвојните конструкции што се користат во македонскиот јазик за кодирање на централните значења во присвојниот домен. Тука ги земаме предвид релациите на *ѝосегување* (*куќата на Гоце*, *фусшанот на Весна*), *дел од ѝелото* (*раката на Гоце*) и *релации меѓу луѓе* (*синој на Ана*, *друѓариот на Симо*).

Се поставува прашањето зошто токму овие три релации ги издвојуваме како прототипни. Пред сè поради тоа што тие најчесто се јавуваат со заеднички граматички маркер во јазиците во светот (Koptevskaja-Tam (2002 и 2003)), што секако има семантичка основа. Сите овие категории претставуваат релации во кои ПЧ е лице (поретко животно), а ПЕ е ентитет кој се наоѓа во доменот на тоа лице и може да се идентификува преку неговата релација со него. Поради тие особини во трите категории – ’поседување’, ’дел од телото’ и ’релации меѓу луѓе’ – јасно се рефлектира моделот ’точка на референција’, којшто го предлага Лангакер (Langacker 1991, 1993, 1995, 2000)³⁹.

Трите централни значења наполно се поклопуваат со имагинарната шема. Сопственикот има секогаш повеќе работи што единствено ги контролира, додека предметите на поседување во прототипната релација имаат во определен период само еден сопственик, па затоа е разбирливо што обично тие се конципираат преку сопственикот, а не обратно (спореди: *џојкаџа на дејџеџо* наспроти **дејџеџо на џојкаџа*). Сопственикот е природно точка на референција и се кодира како ПЧ, а поседуваните предмети се целта и се кодираат како ПЕ. Од друга страна, во релацијата ’дел од телото’ делот може да се конципира само во однос на целото, бидејќи деловите на телото функционираат како една органска целина. Затоа до делот на телото најлесно може да се дојде преку целото (односно човекот), па сосема природно присвојната конструкција се ангажира во таа функција, при што целото е точка на референција (значи поседувачот), а делот е целта (поседуваното). За обратна релација е потребен многу специфичен контекст (спореди: *ракаџа на дејџеџо* наспроти **дејџеџо на ракаџа*). Целта на термините за ’релации меѓу луѓе’ е да ги идентификуваат луѓето во релација со друга индивидуа. Затоа тие термини секогаш се во функција на ПЕ. Тие може да изразуваат и реално симетрични релации, но конструкцијата наметнува асиметричен конструкт (*родниниџе на Ана*).

За една именка да биде добра ’точка на референција’ треба да биде истакната, определена и топикализирана. Од друга страна, типот на релацијата зависи од семантиката на референтот во функција на ПЕ. Сите именки немаат особина еднозначно да ја определат присвојната релација. Именките што означуваат ’релации меѓу луѓе’ и ’делови на телото’ се инхерентно релативски, што значи дека тие во својата семантичка структура имплицитно содржат референција на некоја друга единка (некој е *син*, *џаџко*, *сосед* само во однос на некоја друга

³⁹ Повеќе за моделот ’точка на референција’ види погоре во 1.3.3.3.

личност; спомнувањето на некој дел од телото, на пример *џлава*, веднаш асоцира човек, бидејќи самостојно обично не се конципира). Меѓутоа, се смета дека и „многу други именки се релативски во слаба смисла“⁴⁰ (Коптјевскаја-Тамм 2002: 148)⁴¹. Именките што означуваат разни предмети (на пример *книџа*) будат асоцијација на сите оние единки со кои стапуваат во релација, а што ни се наметнуваат од нашето искуство и познавање на светот: книгата некој може да ја поседува, да ја пишува, да ја издава, да ја продава, да ја сака и сл. Која од овие релации ќе се реализира во конкретната ситуација зависи од контекстот. Со тоа се објаснува повеќезначноста на присвојните конструкции што изразуваат релации на поседување. На пример, општо познато е дека *сѝолоѝ на Пеѝар* надвор од контекстот може да се толкува како: столот што го поседува Петар, столот што го направи Петар, столот на кој обично седи Петар, столот што е определен за Петар, столот што Петар го видел во некој излог и многу му се допаднал и многу други. Сепак, постои хиерархија во овие интерпретации: значењето на трајно поседување е прво што се импликува од конструкцијата надвор од контекст, додека за другите толкувања е потребна повеќе контекстуална поддршка (Taylor 1989a: 677–679, Коптјевскаја-Тамм 2002: 148).

Друг проблем што може да се разгледува е меѓусебниот однос на овие три типа релации, односно дали некоја од нив има поважен статус од останатите. Во 1.3.2.2. подетално ги изложивме аргументите од неколку автори (Taylor 1989 и 1996, Nikiforidou 1991 и Durieux 1990), за прототипниот статус на релацијата на поседување (присвојност *sensu stricto*). Хајне (Heine 1997: 38–40), применувајќи ги особините на присвојниот ’гештalt‘ доаѓа до заклучок дека во центарот на категоријата е релацијата ’перманентно поседување‘, додека моментното и темпоралното поседување, како и неутуѓивата присвојност (делови на телото и роднински врски) се сместени во вториот круг. Од друга страна, Лангекер смета дека може да му се даде некаква предност на поседувањето во однос на другите две централни значења, но само ако се сфаќа помалку културолошки ограничено, како „некој има нешто на располагање, ексклузивно и неограничено“⁴² (Langacker 1993:9). Коптјевскаја-Там (Коптјевскаја-Тамм 2002 и 2003) во анализите на присвојните именски синтагми на територијата на Европа ги разгледува релациите ’правна сопственост‘ (со објаснување дека зад неа обично

⁴⁰ “It seems, however, that many other nouns are relational in a weak sense, in that their meaning itself presupposes or invokes specific relations.” (Коптјевскаја-Тамм 2002: 148)

⁴¹ Слично толкување наоѓаме и кај Тејлор (Taylor 1989a).

⁴² ... “having something at one’s exclusive and permanent disposal”. (Langacker 1993: 9)

стои повеќе значност), 'релации меѓу луѓе' и 'делови на телото' без да ѝ даде приоритет на една од нив.

Особините на прототипниот 'гешталт' што ги предлага Тејлор (Taylor 1989a и 1996) (види погоре во 1.3.2.2.) во голема мера се согласуваат со нашата интуиција за прототипната присвојна релација, но има еден проблем – со тоа релацијата меѓу луѓе се поместува далеку на периферијата (како што се гледа од анализата на Дјуриу (Durieux 1990) прикажана во 1.3.2.2.) што е апсолутно неприфатливо. Релациите на сродство многу често се изразуваат на ист начин како деловите на телото, како што е познато од анализите на јазиците што имаат грамаатикализирани средства за изразување на неотуѓива присвојност (на пр. Chappel & McGregor 1996a).

Сметаме дека е тешко да се прецизира која од наведените прототипни присвојни поткатегории има централен карактер, бидејќи сите три изразуваат релации од основно значење за човекот. „Тие го определуваат местото на единката и на предметите што ја опкружуваат единката во општествената хиерархија на нејзината непосредна средина.“ (Тополињска 1997: 132) И според Сајлер (Seiler 1983: 4), прототипната присвојност е биокултурна релација: „Тоа е релација меѓу човекот и неговите блиски, деловите на неговото тело, материјалните предмети што ги поседува, неговите културни и интелектуални производи. Гледано пошироко, тоа е релација меѓу деловите и целото на еден организам.“⁴³ Согласно со тоа, трите поткатегории што ги издвојуваме како централни во присвојниот домен имаат заедничка особина да ги идентификуваат единките од човековата непосредна околина преку нивната релација со определено лице. Каков тип релација ќе означува конкретната ИС зависи од типот на референтот во функција на ПЕ.

Останува уште да објасниме зошто релациите 'дел од целост' (*врвоӣ на ѝланина̄ӣа, ѝокриво̄ӣ на кука̄ӣа*) и 'предикација – партиципанти' (*доаѓа̄не̄ӣо на Ана, ѝренесува̄не̄ӣо на ѝорака̄ӣа*) не ги сметаме за прототипни. Тие имаат допирни точки со трите прототипни поткатегории и најчесто конструкциите што се користат за нивно кодирање навлегуваат и во доменот на овие два типа релации. Меѓутоа, земени во целина, тие се оддалечуваат од прототипот. Во поткатегоријата 'дел од целост' ПЧ е нелице, со што битно се менува односот меѓу

⁴³ “It is the relation between a human being and his kinsmen, his body parts, his material belongings, his cultural and intellectual products. In a more extended view, it is the relationship between parts and whole of an organism.” (Seiler 1983: 4)

двата партиципанта во релацијата: делот на конкретен предмет може полесно да се апстрахира и да се набљудува како независен ентитет отколку делот на телото. Со трансферот на апстрактно ниво таа разлика се продлабочува. Кога се работи за релацијата 'предикација – партиципанти' не се изразуваат директни, конкретни релации, туку структурни, односно синтаксички релации. Тие се одраз на имплицативниот однос меѓу предикатот и неговите партиципанти. И покрај тоа што овие две поткатегории на присвојни релации имаат допирни точки со прототипните и најчесто се изразуваат со исти средства, сепак ги сметаме за периферни присвојни релации и нема да бидат детално обработени во оваа студија. Меѓутоа, ќе упатуваме на нив на места каде што тие се преклопуваат со прототипните и тешко може да се разграничат.

1.4.2. Структурата на поткатегиите во прототипниот присвоен домен

Сите три прототипни категории не претставуваат хомогени групи, туку и самите имаат прототипна организација: некои релации се поцентрални, а некои се оддалечуваат помалку или повеќе од основните. Типот на релацијата зависи од природата на референтот во функција на ПЕ.

Во категоријата 'поседување' ПЕ може да биде:

1. конкретен предмет (*чагор, кола, молив, џелефон, куќа, сџан*);
2. место (*град, земја, улица, месџо*);
3. институција / група (*училишџе, фирма, џим, џарџија*);
4. нематеријален поим (*џрезиме, улога, среќа, џраво, задача, џрофесија, националносџ*);
5. психолошка / ментална состојба што потекнува од ПЧ (*цел, знаење, идеја, мислење, сџав, изјава, усџех, иницијалџива, збор*);
6. креација (*расказ, џриказна, слика, џексџ, џреџсџава, емисија, концерџ*);
7. претстава (*слика, сџаџуа, ирџеж*).

Во релациите се јавуваат разлики на две нивоа: конкретно наспрема апстрактно и постојано наспрема привремено. Релацијата меѓу конкретните предмети во трајна (правна) сопственост на ПЧ сметаме дека се централни во оваа група релации, бидејќи тоа е најчесто првата, немаркирана интерпретација. Но, во смисла на оваа релација најчесто се изразуваат и релациите кога предметите не се во трајна сопственост на ПЧ, туку само му стојат на располагање за подолг или покус временски период. Во примерот (1) *чагоройџ* може да биде во сопственост на Мирко, но може и да го позајмил (што обично станува јасно од

поширокиот контекст кога е тоа значење во прашање), важно е дека го користел во тој момент. Во примерот (2) канцеларијата ѝ е дадена на Весна за користење, но не значи дека ја поседува. Релациите во примерите (3), (4) и (5) се уште пооддалечени од правна сопственост. Тие стануваат јасни само во контекстот.

(1) *Чагорой̄ на Мирко се скрши од вет̄ерой̄.*

(2) *Преку нок̄ӣа некој вле̄ол во инст̄ӣӣӯӣой̄ и ја о̄грабил канцелариј̄а на Весна.*

(3) *Ова се нашӣӣе мес̄ӣа. Еве, на биле̄т̄ӣӣе с̄ӣои број 5 и 6.*

(4) *Ова не е мој̄ой̄ ав̄т̄обус. Јас чекам ѝе̄й̄ка.*

(5) *Вчера го видов оној̄ ѝвој̄ сис̄тем, за кој̄ӣӣо ѝос̄т̄ојано зборува̄и. Не е нӣӣӣо ѝосебно, само е мно̄гу ска̄й̄.*

Кај ПЕ апстрактен ентитет се работи за метафоричен трансфер: апстрактните поими како *име, идеја, мисла, ѝорака, служба, грешка* се сфаќаат како материјализирани ентитети и по аналогија на конкретните ентитети може да се најдат во присвојна релација со ПЧ. Често во анализите на присвојните конструкции (како на пример во Stojanović 1996) сите апстрактни именки се анализираат како типови на номинализација, а присвојната модификација како субјект или како објект на номинализација. Меѓутоа, тоа е упростување на фактичката ситуација. Во групата на апстрактни именки има голема разнообразност. Тие се разликуваат според тоа дали по своето значење и синтаксичко однесување се приближуваат кон именскиот или кон глаголскиот пол.

Студиите за номинализација, почнувајќи од Лис (Lees 1968) и Чомски (Chomsky 1970) (според Rozwadowska 1997), се занимаваат повеќе со акционите номинализации, коишто се приближуваат кон глаголскиот пол: во структурата на ИС што тие ја градат се отсликува аргументската структура на глаголот, тие немаат множина и може да бидат модифицирани со прилозите *ѝос̄т̄ојано* и *чес̄ӣо*. Меѓутоа, номинализираните предикати често може да имаат двојно значење: активност и резултат (Rozwadowska 1997). Кога означуваат резултат, тие се однесуваат повеќе како архетипски именки: може да се употребат во множина и без дополнителни аргументи, може да добијат придавски модификатори што не се во врска со прилозите за начин (пр. *С̄ӣӣгна нова, звучна ѝорака.*), а субјектот на номинализираниот предикат се реализира како присвојно дополнение.⁴⁴ Конструкциите што изразуваат

⁴⁴ Зубизарета (Zubizarreta 1987), зборувајќи за романските јазици, прави разлика меѓу апстрактни именки од типот 'опис' (*description type*) и оние од типот 'разурнување' (*destruction type*). Првите се двосмислени: може да се толкуваат и како резултативни и како акциони. Во резултативната интерпретација генитивната синтаagma е лексички

'претстава' (како *слика, ѿориѿреѿ, скулѿѿура*) се блиски до оние во кои ПЧ е 'објект на номинализација'. Тие се многу повеќе оддалечени од прототипното значење на поседување.

Во нашата анализа, ние ги издвојуваме апстрактните именки што се поблиску до именскиот пол, односно што имаат резултативно значење, и сметаме дека тие може да градат прототипни присвојни релации. Оние што се поблиску до глаголскиот пол и во своите конструкции ја рефлектираат аргументската структура на глаголот ги разгледуваме како релации на предикација и партиципанти. Свесни сме за преклопувањата меѓу овие две групи и неможноста да се направи строга граница, но сметаме дека ваквиот третман е оправдан, што ќе се обидеме да докажеме во анализата на македонските присвојни конструкции.

Во категоријата 'дел од телото' исто така постои проширување од конкретни на апстрактни референти. ПЕ може да биде:

1. конкретен дел од телото (*рака, ѓлава, ѿрсѿ, ѿело*);
2. еманат на телото (*ѓлас, сенка, ѿраѓа, измеѿ*);
3. атрибути на личноста: физички (*изѓлед, убавина, висина, ѿежина, ѿен*) и психички (*каракѿер, креаѿивносѿ, издржливосѿ, храбросѿ, навики*);
4. психофизички состојби / чувства (*луѿина, болесѿ, среќа*).

Човекот претставува физички и психички комплекс и овие два аспекта се неодоиви во претставата на некоја личност, па според тоа не е необично што релацијата на личноста и нејзините особини може да се изрази на ист начин како што се изразува релацијата со конкретните делови. Психолошките состојби може да се сметаат како особини, особено ако се перманентни. Од друга страна, овој тип на состојби и чувства се блиски до апстрактната присвојност и често е тешко да се разграничат. Особините и психофизичките состојби најчесто претставуваат именки изведени од придавки (*nomina essendi*), па според тоа во нив формално се одразуваат синтаксички релации. Меѓутоа, ние сметаме дека тие релации припаѓаат овде бидејќи атрибутите и состојбите се сфаќаат како дел од личноста, што се одразува и во нивната структура.

И во категоријата 'релации меѓу луѓе' постојат повеќе слоеви на релации:

1. блиски семејни односи (*мајка, браѿ, дедо, соѿруѓ*);
2. блиски симетрични општествени релации (*ѿријатѿел, сосег, колеѓа*);

маркирана како +Poss, а синтаксички е врзана за позицијата на определувач (specifier). Вторите не може да имаат присвојна димензија и генитивното дополние (de NP) не добива интерпретација.

3. хиерархиски општествени и професионални релации (*џазга – љоџсџанар, ученик – љрофесор, лекар – љациенти, џренер – иџрачи*);
4. релација на поддржување (*љејачољ на Марија – тој што Марија го сака, обожаваљелиље на Тоше*).

Централно место заземаат оние за блиски семејни односи. Меѓутоа, покрај нив, на ист начин често во јазиците се изразуваат и други типови на релации меѓу луѓе. И овде можеме да зборуваме за трајни и за помалку трајни или моментални релации. Како дел од семејната организација, местото на единката е природно определено и односот кон определени луѓе во неа е траен. Другите типови на релации човекот има повеќе слобода да ги промени.

1.4.3. Неотуѓива наспрема отуѓива присвојност

Во истражувањата на прототипните присвојни релации често се наметнува дихотомијата отуѓива – неотуѓива присвојност (*alienable – inalienable possession*). Овие термини се поврзуваат со два типа на именки коишто во некои јазици изразуваат присвојност со различни морфолошки средства. Според Чепел и Мекгрегор (Chappel & McGregor 1996a: 3) за оваа појава првпат зборува Леви-Брул (Lévy-Bruhl 1914), кој при испитувањето на меланезиските јазици забележал дека „постојат две класи на именки кои се разликуваат според методот што се користи за маркирање присвојност. Едната класа содржи именки што добиваат суфикс и означуваат делови на телото, роднински врски, просторни релации, предмети тесно поврзани со човекот, како на пример оружје и мрежи за риболов, како и делови од предмети, ... Втората класа ги содржи сите други именки; со овие именки присвојноста се маркира со слободна присвојна морфема на која љ се додаваат група на прономинални суфикси.“⁴⁵ Интересно е дека ваквата распределба на именките се повторува во многу јазици од различен тип. Објаснувањето за тоа може да се најде во принципот на иконичност во јазикот: неотуѓивата присвојност изразува интимна поврзаност на поимот со личноста (поседувачот), па според тоа и морфолошките средства за изразување на присвојноста се помали, додека за отуѓива присвојност

⁴⁵ “... there are typically two classes of nouns, distinguished by the method used to mark possession. One class comprised suffix-taking nouns designating parts of the body, kin, special relations, objects closely associated with a person such as weapons and fishing nets and also inanimate parts, The second class comprised all other nouns; for these nouns, possession was represented by a free possessive morpheme to which a set of pronominal suffixes was attached.” (Chappel & McGregor 1996a: 3)

обично се потребни повеќе јазични средства, што одговара на поголемата концептуална оддалеченост меѓу ПЧ и ПЕ (Haiman 1985, според Кортјевскаја-Тамм 2003: 162 и Chappel & McGregor 1996a: 4).

При испитувањата на јазиците во кои постојат морфолошките категории отуѓива и неотуѓива присвојност, лингвистите се обидуваат да дојдат до една универзална хиерархија според која ќе може да се предвиди припадноста на именките во одделните категории. Најчесто цитирана е хиерархијата на Николс:

1. роднински врски и/или делови на телото
2. дел од целост и/или просторни релации
3. културолошки основни предмети што се поседуваат (како стрели, домашни животни) (според Chappel & McGregor 1996a: 8).

Меѓутоа, сите обиди за универзална хиерархија се покажале како неуспешни поради големата разнообразност во јазиците. Покрај тоа, обично само дел од една семантичка група пројавува припадност кон категоријата на неотуѓива присвојност, а можно е и една иста именка да може да се употреби во двете морфолошки категории при што се добива различна интерпретација.

Проблемот е во тоа што неотуѓивата присвојност се разгледува како лексичко семантичка категорија. Многу автори се согласуваат со Сајлер (Seiler 1983: 10) дека „суштината на овие две категории треба да се бара во двата функционални принципа на инхерентна и воспоставена релација ...“⁴⁶ (повеќе за ова види погоре во 1.3.2.1.). Во согласност со тоа Хајне (Heine 1997) тврди дека објаснувањето за форматот на категоријата треба да се бара во развојот на јазикот. Формите за изразување атрибутивна, т.е. именска присвојност во еден јазик постојано се обновуваат. Кога постојниот маркер ќе избледи, се јавува потреба за потенцирање на присвојната релација таму каде што таа не е очигледна. На тој начин настанува поделба меѓу обележувањето на релации што се природно содржани во самите ентитети и оние што се воспоставуваат: првите го задржуваат стариот, нетранспарентен маркер, а вторите го примаат новиот. Со текот на времето новиот маркер се проширува и навлегува подлабоко во присвојниот домен. Кои именки ќе го задржат стариот начин на маркирање на присвојната релација на определен степен од развојот зависи повеќе од прагматски, отколку од семантички услови. Кортјевскаја-Там (Кортјевскаја-Тамм 1997 и 2003) покажува дека во малтешкиот јазик дистинкцијата отуѓива – неотуѓива присвојност е резултат на „комбинација од различни општествено-кул-

⁴⁶ “Rather, the rational must be sought in the two functional principles, ...” Seiler (1983: 10)

турни, когнитивни и чисто лингвистички фактори“ (Koptjevskaja-Tamm 1997:271). Со тоа наполно се потврдува тезата на Сајлер.

Всушност, секој јазик избира средства за изразување на т.н. ’неодвоивост‘ (indivisibility) што во некои јазици се рефлектира на морфолошко ниво. Шарл Бали (Charles Bally), во својата позната статија од 1926 година, преведена на англиски во Чепел и Мекгрегор (Chappel & McGregor 1996a), покажува дека истите семантички дистинкции што Леви-Брул ги нашол во меланезиските јазици може да се изразат и во индоевропските јазици, но на ниво на реченицата. Имено, во многу индоевропски јазици дативот ја изразува неодвоивоста на лицето од поседуваниот предмет со тоа што ја истакнува засегнатоста на ПЧ како резултат на вклученоста на ПЕ во дејството. На пример, на македонски: *Мирко ми ја ѿвреди ракаџа*. Таа неодвоивост, според Бали, е тесно поврзана со ’персоналниот домен‘ (personal domain). „Персоналниот домен вклучува, или може да вклучува, објекти и суштества поврзани со личноста на вообичаен, присен или органски начин (на пример, телото и неговите делови, облека, семејство и слично). Секој составен елемент на доменот се смета за интегрален дел од личноста, а не како обична сопственост.“⁴⁷ (Bally 1926/1996:33) Оттука произлегува дека „секој феномен, дејство, состојба или особина што го погодува кој било дел од персоналниот домен, автоматски ја погодува личноста во целост“⁴⁸. (ibid.) Бали исто така истакнува дека персоналниот домен е субјективна појава. Кои поими ќе ги вклучува зависи од колективното сфаќање на заедницата, па така реално одвоиви единки може да се прикажуваат како неодвоиви и обратно. Природата на персоналниот домен исто така зависи од културните вредности и начинот на живот во заедницата – тој ќе биде поприсутен во заедниците со развиена присна комуникација, а ќе се губи со генерализација на употребата на јазикот.

Типично секој јазик располага со повеќе конструкции за изразување на прототипна присвојност, како на ниво на ИС, така и на ниво на реченицата, кои зафаќаат различен обем од персоналниот домен. Сите тие имаат специфични функции во јазичната комуникација. Подолу ќе ги разгледуваме и ќе го определиме нивниот меѓусебен однос одделно во двата јазици, прво во македонскиот (2.1), а потоа во

⁴⁷ “The personal domain includes or can include objects and beings closely associated with a person in a habitual, intimate or organic way (e.g. the body and its parts, clothes, the family etc.). Each constitutive element of the domain is regarded, not as a simple property, but as an integral part of a person.” (Bally 1926/1996: 33)

⁴⁸ “...: each phenomenon, action, state or quality which affects any part whatsoever of the personal domain, automatically affects the whole person.” (Bally 1926/1996: 33)

англискиот (2.2). На крајот (2.3) ќе ги споредуваме стратегиите за изразување на прототипна присвојност во овие два јазика.

1.5. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕ И ОРГАНИЗАЦИЈА НА МАТЕРИЈАЛОТ

Ова истражување се базира на собран корпус ексцерпиран од пишувани извори – прозни литературни дела, од печатот и од електронски извори, како и од усно засведочени примери во разговор, на радио или на телевизија. Анализите и заклучоците се поткрепени со засведочени примери и само во ретки случаи примерите се од авторот. Ваквата опсежна ексцерпција се наложи од целта на ова истражување: опис на изразните средства за изразување на централните присвојни релации на ниво на ИС во македонскиот јазик (внатрешна присвојност) и на конструкциите на ниво на реченицата (надворешна присвојност), што ќе даде база за нивно споредување и извлекување заклучоци во врска со нивните сличности и разлики на семантички и прагматски план, како и објаснување на принципите на дистрибуција.

Поради постоењето на повеќе структури во сложени меѓусебни релации, на неколку етапи во истражувањето спроведовме квантитативни анализи, чии резултати се прикажани на табели во соодветните поглавја (2.1.4, 2.4.3, 2.4.7, 3.4.2, 4.1. и 4.3.2). Овие анализи се важна поткрепа на заклучоците од анализата на примерите и теориските разгледувања на соодветната проблематика.

Материјалот во дисертацијата е распореден во четири глави. Во воведната глава ги изложивме теориските поставки врз кои се базира истражувањето. Во следните две глави се обработува материјалот. Во четвртата глава се сумираат резултатите. Во согласност со когнитивните теориски претпоставки, семантичкото поле на присвојноста го разгледуваме како една радијална категорија која се состои од сродни функции. Во центарот на категоријата се 'прототипните присвојни функции', кои се главна тема на оваа студија. Во првата глава ја дефиниравме оваа категорија и ги определивме релациите со другите, периферни членови на категоријата присвојност. Во втората глава се разгледуваат конструкциите за изразување прототипни присвојни релации на ниво на ИС, а во третата конструкциите на ниво на реченицата. Во четвртата глава се споредуваат заклучоците од описите на двата типа конструкции и се дава приказ на статистичката анализа за нивната дистрибуција, од што се извлекуваат заклучоци за нивните меѓусебни релации.

2. ИЗРАЗУВАЊЕ НА ПРОТОТИПНИ ПРИСВОЈНИ РЕЛАЦИИ НА НИВО НА ИС

2.1. ПРИСВОЈНАТА НА-КОНСТРУКЦИЈА

2.1.1. За историјата на на-конструкцијата

Најчесто средство за изразување на присвојност на ниво на ИС со именски ПЧ е конструкцијата со предлогот *на*. Во тој поглед македонскиот јазик (заедно со бугарскиот) се разликува од сите други словенски јазици во кои таа функција му припаѓа на морфолошкиот генитивен падеж. Во старословенскиот оваа функција ја вршела генивната форма, а ограничено и дативната, којашто подоцна го проширила својот опсег за сметка на генитивот, а паралелно со нив во жива употреба била и присвојната придавка. Воспоставувањето на предлогот *на* за изразување присвојност на ниво на ИС е процес кој се одвивал во рамките на целокупната трансформација на јазичниот систем од синтетички во аналитички во балканските словенски јазици (македонскиот и бугарскиот). Што се однесува до причините за ваквата трансформација, постојат неколку теории, т.е. тези: влијанието на супстратот и пошироко влијанието на балканската јазична средина, фонетските промени и други внатрешнојазични процеси. Според Конески (1986: 156) без влијанието на околните балкански јазици таква темелна промена во системот не можела да настане, иако фонетските и други промени во јазикот можеле да придонесат процесите полесно да се спроведуваат. Квонје (Qvonje 1980) особено потенцира (а тоа е ставот и на Конески *ibid.*: 161 и на Илиевски 1988) дека промените во деклинацијата биле поттикнати од губењето на разликата *ubi/quo* (место/правец) во адвербијалните и предлошките изрази (*Kage ogini?/ Kage живееш?*), процес кој бил извршен во 12 век. Во другите балкански јазици таа разлика веќе била неутрализирана⁴⁹.

Како резултат на тие промени прво почнале да се губат формите на локативот за сметка на оние на акузативот, а потоа и на инструменталот. Се воспоставувале предлошки конструкции со акузатив на местото на старите морфолошки падежни конструкции. Потпомогнато со

⁴⁹ Според Илиевски (1988: 109), во грчкиот и во латинскиот оваа разлика се изедначила многу порано. „Меѓутоа, од последните векови на старата ера, прво во народниот говор, а потоа и во литературниот грчки, започнала да се губи разликата меѓу идејата за мирување и движење и како резултат на тоа се јавуваат бројни замени на дат.-лок со акуз. и обратно, а во лат. се мешаат акуз. и абл. Прашалните заменски адверби веќе добиле значење на *пой* и *ubi* и последниве биле на полно елиминирани уште во првите векови од нашата ера.“

фонетските промени, тоа довело до разнишување на падежниот систем. Генитивот, исто така, како форма почнал рано да се губи: аблативните значења ги преземал предлогот *оѝ*, навлегол и во партитивната функција со бројните именки, а со единиците на мера се воспоставила општата форма; како ДО во негативни искази и со предлози го заменува акузативот, а како објект на глаголот во други позиции се заменува со предлошки конструкции; во сферата на адноминалниот присвоен генитив сè повеќе навлегувал дативот (сп. Мирчев 1963: 253–257).

Најдолго од сите падежни форми се задржал дативот, кој сега изразува ИО (во адвербална позиција) и присвојност (во адноминална позиција). Тоа одговара на состојбата во другите балкански јазици во кои сè уште постои една дативно-генитивна форма: во грчкиот таа потекнува од генитивот, а во албанскиот и во романскиот еднинските форми се по потекло од дативот, а множинските од генитивот (Qvonje 1980:319). Според Квонје (Qvonje *ibid.*), ваквото совпаѓање на двата падежа под заеднички маркер е резултат на функционално совпаѓање на двете семантички сфери што биле изразувани одделно со генитивни и со дативни наставки. Имено, губењето на разликата *ubi/quo* од конкретно, просторно ниво се пренесува на поапстрактното ниво на присвојноста што доведува до совпаѓање на динамичниот ИО (кој се изразува со дативни форми) и статичниот присвоен однос (кој се изразува со генитивни форми)⁵⁰. Оваа заедничка функција тој ја нарекува дестинатив. Од когнитивен аспект ова тврдење е сосема прифатливо, бидејќи проширувањето на еден маркер во сферата на друг може да настане само ако постои функционална блискост. Покрај тоа, овој процес нашол поткрепа и во околните балкански јазици, така што настанало формално израмнување на наставките со иста функција кои и звуковно се приближувале (подетално за тоа во Илиевски 1988: 106–107).

За разлика од другите балкански јазици, процесот во правец на аналитизмот во балканските словенски јазици отишол уште подалеку, па оваа заедничка форма била заменета со предлошка конструкција, *на* + општ падеж. Оттаму станува јасно зошто во македонскиот јазик предлогот *на* се употребува за изразување и на ИО и на адноминална присвојност. Помалку е јасно по кои правци се движела замената на дативот со предлошката конструкција и зошто токму предлогот *на* ги презел двете функции на дативот. Се претпоставува дека оваа замена настанала од 13 до 15 век, а од тој период нема оригинални пишувани

⁵⁰ Паралелата *Ја сѝавив книџаѝа на масаѝа/Книџаѝа е на масаѝа* и *Му ја гагов книџаѝа на Мирко/Книџаѝа е на Мирко* е очигледна.

материјали. Сите познати паметници се преписи од постари текстови во кои само повремено се провлекувале грешки под влијание на говорниот јазик на препишувачите, а тоа не е доволно, па затоа сите заклучоци се само хипотези. Во дамаскините од 17 век веќе се јавуваат оформени *на*-конструкции⁵¹.

Според Конески (1986: 164), предлошката конструкција прво го заменила дативот во функција на ИО, а потоа оној во присвојна функција. „Развојот, се разбира, тргнал од извесни акузативни конструкции во кои локативното значење било избледено, та можело постепено тој да се транспонира во нови контексти како чисто граматички знак.“ (ibid.) Во примерите што се наведуваат се работи за значење на правец. „Заменивањето на дативот во служба на индиректен предмет со *на*-конструкција го повлекло по себе и присвојниот датив. ... Случаите кога дативот се јавува со двојна зависност – и од глагол и од име (случаи како: *му ѓо зеле коњоѝ Сѝојану*) го спомагале паралелниот развој во обете функции на дативот.“ (ibid.:164–165) Слично тврдење наоѓаме и кај Минчева (1964:114). Таа смета дека присвојното значење на предлогот *на* е далеку од старите значења на овој предлог, додека објектната функција не е толку оддалечена. Формите на адноминалниот присвоен датив последни отстапиле пред аналитизмот. Од нив има најмногу остатоци во народните говори. Ниту една функција на предлогот *на* не била доволно погодна да изрази присвојно значење. Замената настанала дури кога аналитизмот земал замав и предлогот *на* веќе имал преземено други граматички функции. Нема податоци за тоа дека развојот одел во обратен правец. Минчева смета, исто како и Конески, дека најверојатно аналогијата се крие во т.н. *dativus possessivus* и во неговата релација со адвербалниот датив (односно двојно зависниот датив). Како важен доказ за ова тврдење Минчева ја наведува временската последователност: адноминалниот датив исчезнува подоцна од адвербалниот кој бил рано заменет со *на*. Предлогот *на* можел да добие присвојна функција само откако се трансформирал како ИО и добил поапстрактни функции.

Некои истражувачи (според Минчева 1964: 115–117) ја гледаат врската во локалното значење на предлогот *на* (*раниѝе на рацеѝе, оцакоѝ на кукаѝа, ѝој е дирекѝор на ѓимназијаѝа*). Други сметаат дека појдовна точка се конструкциите со *на* + акузатив, коишто биле слични

⁵¹ Во текстовите од 17. век Мејер (Meuser 1920) ги наоѓа следните конструкции во посесивна функција: во црковните текстови наизменично генитивни и дативни форми, а во *дамаскиниѝе* дативни форми, *на*-конструкција и *оѝ*-конструкција.

со дативот поради врската со глаголското дејство (*йобедник е на секој нейријател, служба на раѓањето Христово*). Минчева смета дека не постои основа да се земе локалното значење на предлогот *на* како мост што ги поврзува адвербалниот и адноминалниот датив со иста конструкција. Присвојното значење е многу пошироко од значењето дел – целина каде што локалната релација е посилено изразена. Покрај тоа, според изворите, предлогот *на* во функција на присвојна модификација се јавува со именки во општа форма дури во 17 век. Иако тенденцијата за замена на падежните форми со предлошки конструкции е во тек од 12 век, нема податоци дека локална конструкција со *на* заменила генитив или датив во адноминална позиција, не со локално, туку со ново присвојно значење (повеќе се среќава предлогот *оѝ* во присвојна функција). Во некои примери што се даваат како доказ за замената на формите на присвојниот датив со *на* всушност се работи за старата словенска употреба на *на* со финално значење. Од друга страна, и во современиот бугарски јазик локалното значење на предлогот *на* добро се разграничува од присвојното.

Поинакво мислење во врска со тоа наоѓаме кај Квонје (Qvonje 1980: 324), кој смета дека причината што предлогот *на* можел да го замени дативот во двете негови функции лежи во фактот што (1) *на* изразува надворешен локалитет, и (2) во зависност од контекстот може да добие статично или динамично значење. Предлозите *кон* и *за*, кои се исто така со дестинативно значење, можат да имаат само динамична интерпретација. Предлогот *ог*, пак, има статична (*куќија ог грво*) или внатрешна динамична (*гоаѓам ог Скојје*.) интерпретација. Затоа тие не биле погодни за замена на 'дестинативот'. Во таа смисла можеме да го прифатиме ставот на Квонје, бидејќи не може да се исклучи меѓусебното влијание на сите елементи во јазикот. Сепак, тоа не дава одговор на прашањето за правецот на граматикализацијата. Малкуте податоци укажуваат против тоа дека таа настанувала во исто време и во статичната и во динамичната функција на 'дестинативот'.

Не е спорно дека предлогот *на* во присвојната функција е далеку од основното значење на овој предлог, односно дека е граматикализиран до висок степен. Од аспект на изворниот концепт, според теориските гледишта на Хајне, граматикализацијата значи празнење на јазичната форма од полното значење, осиромашување и избледнување на семантичките спецификации. „На тој начин комплексните значења се редуци-

раат на помалку комплексни, но пограматички содржини.“⁵² (Heine et al. 1991: 40) Со тоа лексичката единица добива поапстрактно значење и нејзината употреба се специјализира и се регуларизира во определени контексти. Се поставува прашањето која е изворната шема по која се вршела граматикализацијата на присвојната *на*-конструкција (повеќе за концептуалните изворни шеми погоре во 1.3.2.4.). Историските испитувања укажуваат на тоа дека македонската *на*-конструкција е резултат на концептуалната шема ’Цел’ (Goal), бидејќи е евидентно дека предлогот *на*, со основно локално значење, најпрво се воспоставил како маркер за ИО, а дури подоцна како присвоен маркер. Во почетната граматикализација пресудна улога имало значењето за правец (Allative) на предлогот *на*. Оваа линија на развој: *локаџив* > *елаџив* > *бенефекџив* > *гаџив* > *џприсвоен маркер* е честа појава во процесите на граматикализација (Heine et al. 1991: 150–154; Croft 1991: 206–212). Другата можна изворна шема за присвојната *на*-конструкција е ’Локација’, според која би можеле да претпоставиме линија на развој *локаџив* > *џприсвоен маркер* > *бенефекџив* > *гаџив*. Според досегашните испитувања, не се најдени историски податоци што би укажувале на ваков развој.

2.1.2. Синтаксичката структура на присвојната *на*-конструкција

Присвојната *на*-конструкција претставува ИС во која конститутивниот член (КЧ) ја изразува поседуваната единка (ПЕ), а дополнителниот член (ДЧ) е предлошка синтагма (ПС) во која се кодира поседувачот (ПЧ). Значи, во присвојната *на*-конструкција поседуваното е главниот член во ИС, а поседувачот е зависен член. Присвојната релација е маркирана експлицитно со предлогот *на*. Како што видовме, тој во овие конструкции е наполно граматикализиран и првобитното локално значење воопшто не се чувствува во него. Тој има добиено нова функција да маркира граматичка, структурна зависност на една ИС од друга со широк функционален опсег. Овде ќе ги разгледуваме само оние присвојни *на*-конструкции што влегуваат во рамките на прототипната присвојност како што ја дефиниравме погоре (во 1.4.).

Секоја од двете именки што ја сочинуваат присвојната *на*-конструкција може да се прошири со сопствени ДЧ:

- (1) [*оние џпри дебели книџи*]_{ПЕ} *на* [*новџте сџџуденџи џо медицина*]_{ПЧ}

⁵² “In this way, complex meanings are reduced to less complex but more grammatical forms.” (Heine et al. 1991: 40)

На тој начин, теориски може да се добие многу развиена синтагма. Како и кај другите предлошки синтагми, ДЧ може да се редуплицира со вгнездување на нови присвојни *на*-конструкции (*џласој на ѝригдружникој на Иџор*), теориски, до бесконечност. Сепак, практично, во текстовите не добиваме многу развиени синтагми од прототипен карактер (случајот е поинаков со непрототипните присвојни *на*-конструкции). Процентот на *на*-конструкции со определби на двата члена е малку поголем во новинарските текстови. Обично или КЧ или ДЧ е употребен со некаква определба (пример 2), а покомпликувани модификации на двата члена се поретки (пример 3).

- (2) *еген од најојасниџе нејријатџели на човекој* (НС, 3.5.2000:6), *во семејствата на мојџе родитџели* (Антена, 12.5.2000:5)),
- (3) *џовекејџо од кајтадневниџе доламчиња на нејзиниџе друџачки* (Избор:118), *се креваше џриаџлесџата џлава на една оџромна змија* (ДП:84)).

Постои ограничување во однос на постпозитивните определби на КЧ. Предлошки синтагми веднаш зад КЧ се избегнуваат, освен ако тоа не е неопходно, како во примерите (4) и (5).

- (4) *Во комјуџерој џи имам зајџшано родендениџе и џодишнициџе од бракој на сиџе мој џосџојани клиенџи ...* (Викенд 3.10.98:11)
- (5) *... ценџралната банка од Скојје џо одби и овој обид за маниџулаџа на џ-џа Глисман, ...* (Денес 167:6)

Релативни дел-реченици секогаш следат на крајот од синтагмата, зад ДЧ, но други типови дополненија обично следат по именката на која се однесуваат. Кога определбата следи зад ДЧ не е јасно дали таа се однесува на КЧ, на ДЧ или на целата ПИС. Да ги разгледаме следните примери:

- (6) *дека новоџо џарламентарно мнозинсџво не џо скрои нескројливаџа желба на Љубчо за власџ, ...* (Денес 167:23)

Ова може да се толкува двојно без поголема разлика во значењето. Ако се толкува како некаков тип на желба, како дополнение на КЧ, тогаш би можело да се каже [*нескројливаџа желба за власџ*] [*на Љубчо*]. Поверојатно е дека се работи за модификација на целата *на*-конструкција: [[*нескројливаџа желба на Љубчо*] [*за власџ*]].

- (7) *Резулџатџ на џоа е вејџувањето на Бекамови да ја џосеџатџ ревијата на Галијано во Париз.* (Викенд 131:3)

Определбата за место во горниот пример се однесува на конкретната изложба: [[*ревијаџа на Галијано*] [*во Париз*]], а не на некоја неопределена ревија во Париз.

(8) *Дали дека на неџо се обраџи случајно џоџледоџ на женџа џџџ бараше објаснение, ...* (Избор:73)

(9) *Се вееше џаџијаџа на девојчеџо џџџ џџрчае.*

ПИС во (8) може да се толкува како: 'погледот бараше објаснение' или 'жената бараше објаснение' или 'погледот на жената бараше објаснение'. Тука интерпретацијата останува отворена. Во (9) јасно е дека определбата се однесува на ДЧ. Значи, постпозитивната определба најчесто се однесува на целата синтагма или на последниот член, а помалку е можно да се однесува на првиот член.

Внимание овде заслужуваат и сложените *на*-конструкции со поседувачи во **координација**. Според Гивон (Givón 1990: 487–490) координативна ИС може да настане во два случаја: (1) се работи за два одделни настана од ист тип со по еден партиципant, или (2) постои еден настан во кој два или повеќе партиципанта имаат иста улога. Во прототипната присвојна релација тоа се рефлектира во следните ситуации: (1) две или повеќе личности поседуваат одделно еден ист тип на ПЕ (*јаболкоџо₁ на Маре* и *јаболкоџо₂ на Тони*), и (2) една иста ПЕ се наоѓа во сопственост на повеќе лица (*куќаџа₁ на Маре* и *куќаџа₁ на Тони*). Во сложените ИС добиени со координација маркерот на зависност (во овој случај предлогот *на*) може да се појави само еднаш или да се повторува со секоја од поврзаните именки (*јаболкоџо на Маре и Тони* или *јаболкоџо на Маре и на Тони*). Според Гивон (Givón *ibid.*), овие две опции нудат можност за семантичка дистинкција: ако се работи за еден настан (овде, за една присвојна релација), тогаш маркерот се јавува само еднаш, а ако се работи за одделни настани (односно две присвојни релации), тогаш маркерот се повторува. Дали овој принцип се спроведува во македонските присвојни *на*-конструкции добиени со координација? Да ги погледнеме следните примери. Со еден предлог среќаваме примери во кои се работи за една релација (во примерите 10 и 11 тоа е сосема јасно од контекстот), но и такви во кои е јасно дека се работи за повеќе релации (примери 12 и 13).

(10) *..., сџражариџе џоџрчаа кон одаџџе на Кнезоџ и Кнеџиџаџа.* (ДП:10)

(11) *... кои се сеќаваџ на долџоџрајнаџа сорабоџка на Долче и Габана со „маџериал џирл“ ...* (Викенд 131:12)

(12) *Така од човек до човек, ... дојде и до уџиџе на џеџка Донка и џеџка Важнаџа.* (ГМ:65)

- (13) *Децаиџа не можеа нишиџо да сфаиџаиџ од сеиџо она шиџо се случуваше шиџо моменџи во душаиџа на Судиџаиџа и Марџа.* (ГМ:90)

Меѓутоа обратните примери не се ретки: во (14) и (15) имаме две релации, но во (16) и (17) очигледно се работи за една, па сепак предлогот се повторува.

- (14) *Неџовоџо царсиџво беше џолемо колку она на Карло Велики и на Наџолеон.* (НС, 3.5.2000:8)
- (15) *Срцеџо ке ми иреџукнеше од жал, но џи сџеџав рацеџе на Марика и на Рисиџо Кеџ, а бузаџа ја иреџризал до крв.* (ОН Пр:131)
- (16) *Консиџанџин, кој е инаку најмалиџоџ син на кралицџаиџа Беаџирикс и на ирџинџоџ Клаус, свадбаџа ја иланира за иднаџа џодина.* (Денес 167:50)
- (17) *Познаџиџоџ бизнџсмен Трифун К. ирџовира ЦД, на кое шиџо насџаиџува заедно со младиџоџ иеџач Александар М. ... Ако иџолиџиџчарџиџе и свеиџиџениџиџе ја ирџоџуиџиџа ирваџа ирџомоџиџа на иџеснаџа на Трифун и на Аџо, иџие овоџаиџа беа во ирџвиџе рџегови.* (Денес 167:5)

Очигледно, семантичкиот принцип 'една релација еден предлог' не се спроведува доследно. Се чини дека двете изразни средства се користат од говорителите за нивно субјективно прикажување на ситуацијата без разлика на реалната состојба: две релации како една, истакнувајќи ја нивната слеаност (сп. особено пример 13) или одделно од аспект на секој учесник во дадената релација (сп. пример 17). За потенцирање на одвоеноста на релациите се користат разделни или спротивни сврзници и дополнителни елементи кои јасно укажуваат на тоа (пример 18 и 19).

- (18) *... без разлика дали сџанува збор за иџовреда на ирџваџа на маџкаџа или иџак на иџаиџкоџо, ...* (Денес 167:26)
- (19) *Тоџ џо сосџавуваше рџеговно хороскоџоџиџ на Кнезоџиџ, а иџовремено и на Кнеџиџаџа; ...* (ДП:18)

Како структурна варијанта на на-конструкцијата, во македонскиот јазик се употребува и **конструкцијата со дополнителна дативна клитика** која се поврзува со ПЕ, односно со КЧ, а во себе носи информација за родот и бројот на ПЧ, односно за ДЧ (која не е нова, туку само ја дуплира информацијата од ПЧ) и го маркира ПЧ како определен: *маџка му на Гоџе, сџеџира иџ на Весна, вуџко му на Иџгор.* Голомб (Goľab според Kortjevskaĵa-Tamm 2003: 38) овој тип на конструкции ги смета за влијание на турскиот јазик, во кој ПИС се дупло маркирани – со

генитивен афикс на ПЧ и дополнителен присвоен маркер на ПЕ. Овој модел нашол погодни услови за проширување во синтаксичкиот систем на македонскиот јазик во кој енклитичките форми се користат за удвојување на други синтаксички функции (ДО и ИО).

Треба да се истакне дека, за разлика од бугарскиот јазик каде што е можна со различни типови на ПЕ, во македонскиот оваа конструкција е ограничена на изразување на блиски семејни релации, а од општествениите обична е само со лексемата *груџар/груџарка* (*груџар му на Ванчо/груџарка ѝ на Соња* итн.) Покрај тоа, постои градација во однос на веројатноста таа да се појави: најобична е во еднина, додека во множина поретко се среќава, особено во поформална ситуација (спореди: *брајѝ му на Бојан*, но *бракајѝа на Бојан/браќа му на Бојан*).

Друга важна карактеристика што ја разликува македонската конструкција од бугарската е тоа што дативната клитика го маркира ПЕ како определен и тој не добива определен член⁵³. Согласно со тоа, овие конструкции не може да се употребат со неопределени ПЕ (*еген груџар на Благо* /**еген груџар му на Благо*) или да се издвојат со показна замена (*ѝој ѝајѝко на Соколе* / **ѝој ѝајѝко му на Соколе*). Може само кога показната замена се извлекува пред целата синтагма како топик, кој потоа се појаснува (*ѝој, ѝајѝко му на Соколе*). Уште едно ограничување во современиот стандарден македонски е неможноста дативната клитика да се додаде ако именката за ПЕ има некакви дополненија (*ѝосѝариоѝ брајѝ на Мариќа*), иако тоа е можно во некои дијалекти (особено во јужните, види во Тополињска 1997: 139; исто така во Корубин 1990: 205).

Како секоја определба, и ДЧ на присвојната *на*-конструкција може да се најде во **предикатска позиција**: *Книџајѝа е на Ана*. ПЕ е во позиција на субјект кому му се припишува некаква особина. Иако изгледа дека релацијата меѓу *книџајѝа* и *Ана* е иста како во ИС (*книџајѝа на Ана*), сепак таа се разликува. Пред сè, овде е прикажана од поинаква перспектива – таа се тврди, а не е само импликувана. Во предикатска функција *на*-конструкцијата има поограничен опсег на значења: најчесто изразува поседување, а дел од телото само во специфичен контекст (*Раќајѝа во раќавица е на Ана. Подлабокиоѝ глас е на Благо.*); релации меѓу луѓе се можни само со термини со многу воопштено значење (**Синоѝ е на Ана. но Деѝејѝо е на Ана.*)

⁵³ „Би можеле лесно да ги толкуваме како инхерентно определени (слично на именките *сонце, земја* и сл.), меѓутоа присуството на заменските клитики сугерира заклучок дека токму тие се во случајот носители на референтната информација.“ (Тополињска 1997: 140)

2.1.3. Референцијалноста и присвојната *на*-конструкција

Референцијалните особини на *на*-конструкциите ќе ги разгледуваме во рамките на следните теориски претпоставки (според Тополињска 1997: 191–232, Givón 1984: 387–434 и Taylor 1996: 184–205). ИС може да бидат употребени референцијално, односно да се однесуваат на издвоени елементи на стварноста или неререференцијално.

Референцијално употребените ИС говорителот ги претставува како издвоени единки кои постојат во реалниот свет прикажан во говорната ситуација. Ако таквите ИС се еднозначно идентификувани и од страна на соговорникот, тогаш тие се позитивно маркирани по определеност, а ако говорителот не знае (или не сака) да ги идентификува и за соговорникот тие се индивидуализирани, но не и идентификувани, тогаш се работи за неопределена референција.

ИС може да бидат употребени без да упатуваат на единки од реалниот свет. Ако ИС има генеричко значење, таа не се однесува на издвоени елементи од стварноста, туку на претставник од таа класа (кој било) или генерално на сите елементи од таа класа. Од друга страна, предикативно употребените ИС изразуваат конотација на поимот, множество на особини, без денотација, во атрибутска функција. Во овие две ситуации е јасно дека се работи за неререференцијална употреба на ИС.

Меѓутоа, постојат ситуации кога границата не е стриктно дефинирана, особено меѓу ИС употребени како неопределени и како генерички. Се работи за оние ситуации што Гивон (Givón 1984: 389) ги нарекува 'individual non-referential' (*Барам (некој) учийтел.*). Блискоста меѓу референцијалната неопределена употреба и неререференцијалната употреба доведува до преклопувања. Тополињска (1997: 214–215) истакнува дека „кај неопределените дескрипции референцијалниот карактер на употреба на соодветната ИС директно зависи од присуството на т.н. егзистенцијална пресупозиција (т.е. од прифатената претпоставка од страна на говорителот дека објектот за кој станува збор навистина постои)“. Гивон (Givón 1984: 390) исто така смета дека „намерата на говорителот да упатува на некој индивидуален елемент“⁵⁴ е важна компонента на референцијата во природните јазици, односно важно е дали говорителот сака референцијално да ја претстави таа единка. И двајцата автори укажуваат на тоа дека реченичната структура може да

⁵⁴ "... the speaker's 'intent to refer to some individual' is an important component in understanding referentiality in human language." (Givon 1984: 390)

влијае на интерпретацијата: на пример во реченици со фактивни предикати ИС може да бидат само референцијални, а со нефактивни и референцијални и нереференцијални. Може да влијаат и некои сигнали во контекстот, но сепак може да се појави двозначност. Гивон (Givón 1984: 390) го наведува следниот пример: *If you see a man with a green hat there, then tell him...* 'Ако видиш **човек/еден човек/некој човек** со зелена шапка таму, кажи му ...', којшто може да се толкува и како говорителот да знае дека постои таков човек и како да не знае сигурно. Во македонскиот *еген* повеќе асоцира на тоа дека постои таков човек, а *некој* дека говорителот не е сигурен дали постои.

Тејлор (Taylor 1996: 185–186) дава поинаква интерпретација. Тој смета дека неиндивидуализираните ИС сепак се референтно употребени и покрај тоа што не упатуваат на единки во реалниот или во раскажуваниот свет: „тие упатуваат на произволни примери што може да постојат во 'менталниот простор' различен од оној што е воспоставен во дадениот дискурс.“⁵⁵ На пример, во реченицата *I wish I could find a nice house to buy*. 'Би сакал да најдам **една убава куќа** за купување', *убаваџа куќа* постои во светот на желбите на говорителот иако може да не одговара на ниту една куќа во реалниот свет. Без разлика на тоа дали ќе прифатиме дека упатување на елементи во светот на желбите (и слични светови) е референција или не, проблемот на дистинкцијата меѓу индивидуализирано (специфицирано) неопределено значење и неиндивидуализирано (неспецифицирано) останува.

Површинските показатели не даваат секогаш еднозначна интерпретација. Во македонскиот јазик, за маркирање на определеноста покрај показните заменки постојат и граматикализирани средства (пост-позитивниот определен член *-оџ*, *-џа*, *-џо*, *-џе*), додека за индивидуализирани неопределени елементи се употребуваат заменските придавки *еген* и *некој* или нулта показател. Генерички употребените ИС може да имаат нулта показател, генерички член (по форма ист како определенниот член), *еген* или заменска определба (*сиџе*, *секој*, *никој*, *ниеген*). ИС во предикатска употреба немаат површински показател.

И двата члена на присвојната *на*-конструкција претставуваат посебни ИС бидејќи секој одделно може да добие определби за род, број и референтност. Постои хиерархија меѓу членовите во однос на референцијата. Примерите покажуваат дека кај прототипните значења најчесто двата члена се со индивидуална референција и главно опреде-

⁵⁵ "... in that they refer to arbitrary instances that may inhabit a 'mental space' distinct from the mental space established by the current discourse." (Taylor 1996: 185-186)

лени. Ова произлегува од семантиката на прототипните присвојни релации. Поседувачот се појавува во функција на определба на КЧ токму затоа што може да послужи како точка на референција за идентификување на поседуваното. Обично предметите може да се идентификуваат преку нивниот сопственик, деловите преку целото со кое се природно поврзани, а луѓето во однос на индивидуите со кои се поврзани преку природни или општествени врски (Langacker 1993 и Givón 1984: 391–416). За да ја врши таа улога поседувачот треба да биде веќе идентификуван, најчесто и за говорителот и за соговорникот. Тој автоматски, контекстуално, го определува поседуваното. Следните примери се типични.

- (20) *Меѓу нозетте на луѓето се илејќаа ... мршавиите кучиња и сивиите мачки.* (ДП:16)
- (21) – *што ти зборувал вчера под прозорецот на Директорката?* (ГМ:67)
- (22) *Трите помали браќа на Ристо Кеќ играа играчка во дневната соба.* (ОН Пр:128)

Говорителот може да го претстави ПЕ како неопределен, но индивидуализиран (специфициран), при што не се губи референцијалната улога на ПЧ, како во примерите (4) и (5).

- (23) *Изгор забележа како во еден агол од ходничокот стои една од служинките на Кнеѓињата.* (ДП:33)
- (24) *..., во 1928 година Едит реализира една серија брилијантни црно-бели портрети на Б.К., Д. дел Р., Н.К. и Б.Ш..* (Денес 167:62)

Меѓутоа, ПЧ може да служи за еднозначна идентификација на ПЕ и ако не е определен, туку само е индивидуализиран (специфициран).

- (25) *..., следејќи ги од слика до слика чекорите и зборовите на еден поетар уметник,* ... (Избор:68)
- (26) *Цврсто како клејти ме држеа рацете на една бабичка.* (ОН Пр:42)
- (27) *... се крваше приаглетата глава на една огромна змија ...* (ДП:84)

Примерот (27), каде што и ПЕ е неопределена, е специфичен. Тука би очекувале еднозначна идентификација на ПЕ во однос на конкретниот ПЧ, иако тој не е еднозначно идентификуван (... се крваше приаглетата глава на една огромна змија...). Меѓутоа, неопределеноста на поимот внесува посебен ефект на неочекуваност и изненадување – прво се појавува глава, неопределена, а потоа таа се

става во некакви рамки. Слични значења се јавуваат и во други такви примери: *Тој дојде со каџа на еден негов другар. Таму се најдени коски на некое чудно живоино.*

Референцијалната функција на ПЧ се менува кога ПЕ е употребен во општо значење, како претставник на класа, најчесто во именски дел на предикатот и во редуцирани конструкции со предлогот *како* или во апозиција. Во примерите (28), (29) и (30), и покрај тоа што ПЧ е идентификуван, целата синтагма има атрибутивна (предикатска) функција – го сместува поимот во определена класа (Lyons 1968: 388–389). За идентификација потребно е и ПЕ да биде еднозначно идентификувана, како во примерот (31).

- (28) *Ти си **џајко** на **нашаџа** **другарка** **Буба** и **сиџе** **знаеме** **дека** **си** **добар** **човек**.* (ГМ:37)
- (29) *Смеџам **дека** **џаму** **фоџоџрафиџе** **не** **џи** **џреџирааџи** **како** **умеџничко** **дело** **на** **некој** **авџор**.* (Денес:164:54)
- (30) *Во 1989 џодина **џринџезаџа** **Ана**, **керка** **на** **кралицаџа** **Елизабета** **Вџора**, ...* (Денес 167:73)
- (31) *Не беше ли **џи** **синоџи** **на** **инсџекџорџи** **Тоге**?* (ОН Пр.:118)

Во примерите (32–34), каде што и ПЧ е неререференцијално употребен, функцијата на ПЧ сосема се менува: тој ја претставува именуваната класа во целина, па затоа релацијата што ја воспоставува со ПЕ е поинаква.

- (32) *Не залудно бев **син** **на** **инсџекџор**.* (ОН Пр:60)
- (33) *Ананда **на** **Санскриџи** **значи** **џолоџба** **на** **мрџовец**, **џолоџба** **на** **блаџенсџиво**.* (засведочена во разговор)
- (34) *... **од** **маџка** **ми**, **која** **беше** **наџсџара** **керка** **на** **крал**, **ми** **џриџагна** **Шџаниџа**.* (НС, 3.5.2000:8)

Тука може да се каже дека ДЧ функционира слично како генеричките кондензатори, односно не го идентификува ПЕ, туку ја изразува врската со именуваното множество: син на некој што е од класата на инспектори (32), положба како на некој што е мртовец (33), најстара керка на некој што е крал (34).

ПЧ на присвојна *на*-конструкција може да биде употребен неререференцијално и во други синтаксички позиции, како во примерите (35) – (37). Ваквата ИС се однесува на еден ентитет, којшто е претставен со КЧ, а ДЧ е само атрибут што го опишува. Индикативно е што таа тука одговара на прашањето *каков* или *кој*, а не на *чиј*: *Какви **надомесџоџи**?* (35), *Каков **наџад**?* (36), *Каква **сиџурносџи**?* (37).

- (35) ..., се набавува канцелариски маџеријал, се испилаџувааџи **надомесџоџи на џорџниџи**, ... (Денес 167:16)
- (36) Беше сонувал ... и **наџад на џусари**. (ДП:12)
- (37) – Аџде, џеј сеџа, Иџче, – ќе речеџе **џаџко ми со сиџурносџи на иследник**. (ОН Пр:16)

И во двата случаја можеме да ги замениме *на*-конструкциите со типичната македонска односна придавка на *-ск-* (*инсиџекџорски син, мрџовечка џолоџба, наџсџара кралска ќерка, џорџнички надомесџоџи, џусарски наџад, инсиџекџорска сиџурносџи*), меѓутоа, значењето не е наполно исто. Квалитативното значење што го внесува суфиксот *-ск-* не е толку изразено во *на*-конструкцијата. Кај вторите релациското значење е поистакнато – но не релација со една индивидуализирана единка, туку релација со целата класа што ја претставува именуваниот поим. Меѓутоа, не може да се избегне импликацијата дека ако нешто припаѓа на некоја класа автоматски ги има особините на таа класа, па *на*-конструкцијата овде мошне се доближува до односната придавка. Забележуваме дека *на*-конструкциите со ДЧ лице се јавуваат во ваква функција во конкуренција со односната придавка. Еве неколку примери со придавки во кои засведочените придавски конструкции може да се заменат со *на*-конструкција (во заградата) без поголема промена во значењето:

- (38) – Ако не беше џаа, ваџиџе „маџи“ ќе осџанеа обични **касаџски и маџационерски деџа**, - викаше Ваџнаџа. (ГМ:40) (деца на касапи и на маџационери)
- (39) ... се џџави **џенска џрилика**. (ОН Пр:132) (прилика на жена)
- (40) Памеџам јас **деџски лица**, џамеџам. (ОН Пр:118) (лица на деца)
- (41) На џрес-конференџијаџа џреџседаџелџи одџовараше на **новинарскиџе џрашања**. (ТВ вести) (прашања на новинарите)

Меѓутоа, придавката има многу поопшто значење, особено во примерот (41), каде што *новинарски џрашања* асоцира на 'прашања какви што поставуваат новинари' и не мора да бидат поставувани само од новинари. Во овој контекст, всушност, *на*-конструкцијата одговара повеќе. Овој пример убаво покажува како квалитативната придавка и присвојната *на*-конструкција се преклопуваат во доменот на именските релации и како влијаат една на друга.

Опсегот на класификативната односна придавка е ограничен од деривациските можности кои не се поеднакви за сите именки, па затоа

честотата на *на*-конструкцијата се зголемува и поради структурната ограниченост на придавката. Имено, таа не може секогаш да ги изрази нијансите што може да се изразат со придавските определби на ДЧ во ПИС или со поразвиените определби како со ПС или релативни дел-реченици. Споредете ги следните примери со *на*-конструкции и можната односна придавка.

- (42) *И сѝаваѝа му беше малечка, сува и еластѝична – сѝава на динамичен работѝник.* (ОН Пр:80) (? динамична работничка става)
- (43) *... и ѝаоа им даваше изглед на дворски шуѝови; ...* (ДП:68) (? дворски шутовски изглед)
- (44) *Тој бил 14 зодини ѝосѝар од неа, бил разведен и ѝаѝко на две деца.* (Денес 167:73) (*две детски татко)
- (45) *Ах, блазодарам! – одзовори зосѝиноѝ со ѝон на човек шѝо добро зо разбира своѝо ѝревасходсѝиво над обичниѝе лузѝе, ...* (Избор:13)

Се гледа од предложените можни замени со придавка дека таа или не го одразува напoлно значењето на *на*-конструкцијата (пример 42 и 43) или воопшто не постои соодветна придавка (пример 44). Во примерот (45) содржината на релативната реченица е важна и таа не може да се трансформира во придавка, а синтагмата *човечки ѝон шѝо добро зо разбира своѝо ѝревасходсѝиво над обичниѝе лузѝе не значи ништо.

Ако ИС со *на*-конструкција во квалитативна употреба се најде во позиција каде што е маркирана по определеност, само КЧ добива определен член, додека ДЧ, кој тука има нереференцијална употреба, треба да биде нечленуван, за да се добие истото класификативно, репрезентативно значење, како во примерот (46) и (47).

- (46) *Службаѝа на инсѝекѝор* (инспекторската служба) *за која не се знаеше работѝноѝо време, му ја одземаше и ѝоследнаѝа минуѝа...* (ОН Пр:16)
- (47) *Наѝадоѝ на зусари* (гусарскиот напад) *шѝо зо сонуваше вчера зо расѝревожи.*

Тој сѝрашен наѝад на зусари (тој страшен гусарски напад) *зо сонува секоја ноќ.*

Да сумираме, во однос на маркираноста по референција на компонентите на прототипната присвојна *на*-конструкција можни се повеќе комбинации, кои се прикажани во Табела 2.1. Од горе надолу интензитетот на присвојната релација се намалува и во неа се внесува класификативно-квалитативна нијанса. Ако поседувачот е специфици-

ран, тогаш тој има референцијална идентификувачка функција во однос на ПЕ. Најприродна ситуација за прототипната присвојна релација е еднозначно идентификуван ПЧ преку кој автоматски и ПЕ е определен. Сепак, и ПЕ и ПЧ може да се појават како неопределени, но идентификувани (специфицирани) и тогаш присвојната релација не го менува својот карактер. Ако, пак, ПЧ не е употребен референтно, релацијата се менува бидејќи ПЧ не е повеќе типична точка на референција за ПЕ, туку добива репрезентативна (или како што некојпат се нарекува 'класификативна') функција со што присвојната *на*-конструкција се приближува до односните придавки.

ПОСЕДУВАНА ЕДИНКА	ПОСЕДУВАЧ	ПРИМЕРИ	присвојност
определен	определен	<i>нозеџе на луѓеџо, браќаџа на Рисџо</i>	
неопределен	определен	<i>една служџинка на кнеѓињаџа</i>	
определен	неопределен	<i>чекориџе на еден џосџар умеџник</i>	
неопределен	неопределен	<i>Се џојави џлава на една оџромна змиџа</i>	
генерички	определен/ неопределен	<i>Ти си џаџџко на Буба. Тој е џаџџко на една наша груџарка.</i>	
определен/ неопределен	генерички	<i>Службаџа на инсџекџор му беше џеџшка. Една слика на неџознаџи умеџник е изџубена.</i>	
генерички	генерички	<i>Тој е син на инсџекџор. Тоа е џлава на волк.</i>	
			класификација

Табела 2.1. Референцијалните особини на компонентите во *на*-конструкцијата

2.1.4. Линеаризација во присвојната *на*-конструкција

Основниот, немаркиран редослед на конституентите во присвојната *на*-конструкција е (КЧ • ДЧ), односно (ПЕ • *на* ПЧ): *куќаџа на*

Трајче, ногаџа на Иџор, синоџ на Хелмуџ Кол. Во варијантата со дативната клитика, немаркираниот редослед е (КЧ *гаџ. кл.* • ДЧ), односно (ПЕ *гаџ. кл.* • на ПЧ): *мајка му на Иџор.* Овој редослед е застапен со сите прототипни присвојни релации, како со централните, така и со периферните. Меѓутоа, во говорниот јазик се среќава и обратен ред на конституентите, имено (ДЧ • КЧ), односно (на ПЧ • ПЕ): *на Елена чевлиџе, на човекоџ ногаџа, на Сџојан ќеркаџа,* и (ДЧ • КЧ *гаџ. кл.*), односно (на ПЧ • ПЕ *гаџ. кл.*): *на Весна џаџко џ.* Според Тополињска (1997:135), првиот (немаркираниот) е наследен, словенски модел, а вториот е позајмен (од грчкиот и турскиот јазик), балкански модел. Паѓа в очи дека вториот модел се среќава во незначителен број во пишуваните текстови, како во литературни така и во новинарски. И таму, го наоѓаме во емоционално обоени дијалози (пример 48–50), а во описи и коментари, како и во интелектуални текстови, тој воопшто не е присутен.

(48) – *Злаџниџе џџе на џеџа внучиџаџа, а јас будалаџа да мислам дека е некој од џуџиџе.* (МЈБ:277)

(49) „*Ах, џој е на нашиоџ комџија Пано син му,*“ *ќе извикаше некоја од жениџе.* (Избор:97)

(50) *Ако е среќа да ми биде снаа за внук ми Јордан, на браџ ми геџеџо.* (Печ.:246)

Од ексцерпираниот пишуван материјал добивме многу мал број на ИС со обратен ред на конституентите, но тоа не ја отсликува и ситуацијата во разговорниот јазик. За да ја испитаме дистрибуцијата на балканскиот модел на линеаризација, направивме аудиоснимка на секојдневни разговори (околу 8 часа и 30 минути) во кои учествуваат говорители од Скопје, од Западна Македонија (Прилеп)⁵⁶ и од Источна Македонија (Делчево). Сите говорители, без разлика на нивниот говорен дијалект, го употребуваат балканскиот редослед во *на*-конструкцијата, покрај словенскиот. Табелата 2.2. ја покажува процентуалната застапеност на различните типови линеаризација.

⁵⁶ Говорителите од Прилеп понекојпат го употребуваат предлогот *од* наместо *на* за изразување на присвојност. Тие примери не ги зедовме предвид овде, но редот на конституентите и во *од*-конструкцијата варира на ист начин како во *на*-конструкцијата.

словенски редослед број	словенски редослед процент	балкански редослед број	балкански редослед процент	вкупно број	вкупно процент
31	51,66 %	29	48,33 %	60	100%

Табела 2.2. Застапеност на типовите линеаризација во разговорниот јазик

Во материјалот што го добивме нема многу голем број на *на*-конструкции, бидејќи тие не се среќаваат често во секојдневниот разговор. Сепак, како што се гледа од табелата, скоро половината од нив се со обратен ред на конституентите. Во најголем број случаи се работи за релации меѓу луѓе (пример 51–55) и поседување на конкретни предмети (пример 56 и 57), а поретко на апстрактни (пример 58)⁵⁷.

- (51) *Лейоска ойидов во хошелои „Силек“ да йосеџам на една љријателка геџе, ...* (Жане, Скопје)
- (52) *А љак, анџјава, на мама љрв браџучед, Боџе се викаше.* (Драга, Прилеп)
- (53) *Дојде љука на Пелетџо женатџа.* (Евденка, Делчево)
- (54) *Па овој најсџарио, десетџи џодини еве... (како е умрен), на Љуба свекор је, ...* (Блага, Прилеп)
- (55) *А која беше на Лила мајка ѝ?* (Благоја, Скопје)
- (56) *... и џака најравихме на Милчо кашџатџа.* (Милојка, Делчево)
- (57) *Друџарка ми ... секоја вечер мораше на џаџко ѝ кондуриџе да џи чистџи, на џаџко ѝ чизмиџе! Да џи свеџне, шџо да џи кажам!* (Лидија, Скопје)
- (58) *Како оди на Љуџо работџатџа, во Тиџов Завод?* (Ристо, Скопје)

Овој тип на линеаризација може да се задржи и кога има повеќе вгнездени ДЧ. Сите ДЧ одат пред КЧ и тоа може да се редат по истиот редослед како што следат по КЧ (пример 59) или по обратен редослед (пример 60).

- (59) *На браџи ѝ на Лидија деџатџа се џаму.* (Деџата на брат ѝ на Лидија ...)

⁵⁷ Во целиот текст не сретнавме ниту една присвојна конструкција со релација 'дел од телото'. Таквите релации во овие разговори се изразени со конструкциите на ниво на реченицата, што е типично за разговорниот јазик (види подолу глава 3).

(60) *На Лиле, на сестѝра ѝ малаѝа е болна.* (Малата на сестра ѝ на Лиле ...)

Очигледно, двата типа на линеаризација имаат своја функција во текстот. Со балканскиот редослед тенденцијата е старата, позната информација да дојде напред, а новата да следи. Словенскиот редослед, пак, ја става во фокусот ПЕ.

Ќе истакнеме уште една карактеристика на редоследот на присвојните *на*-конструкции во разговорниот јазик, која важи подеднакво и за двата типа на линеаризација. Обично во текстот конститутивните елементи на синтагмите се редат едно до друго пред или зад КЧ, за да не се изгубат врските. Меѓутоа, во говорот често се случува ПЧ и ПЕ да се одделени со помали или поголеми синтагми, или со вметнати реченици, како во следниве примери. Со тоа ПЧ (пример 61–63) или ПЕ (пример 64–66) се поместува сосема напред во реченицата и добива проминентна позиција. Во некои случаи другиот член на релацијата се додава по пауза, како појаснување.

(61) „*Кој Василе?*“ „*На Мендоѝца, овдека, браѝ.*“ (стрината, Прилеп)

(62) *На Елена мно̀зу беше убава ѝорбаѝа. Од каде ви е?* (Лидија, Скопје)

(63) *Каде нас нема, ама ја а, не е далеку (војнаѝа). На Блажо има сестѝричници две ѝамо.* (Евденка, Делчево)

(64) *Има едно девојче (Како се викаше, Жане?) на ѝој Трајче ...* (Ристо, Скопје)

(65) *Внука ми Цена, е знаеш, Кавадарци, на Коља, милицајо?* (Блага, Прилеп)

(66) *Анѝо ѝо знаеш, на Цвеѝа?* (Ванчо, Делчево)

2.1.5. Функционалната дистрибуција на прототипната присвојна *на*-конструкција

Во прототипните присвојни релации, како што истакнавме погоре (во 1.4.), ПЧ е лице (поретко животно), а ПЕ може да биде лице или неодушевен поим. Во македонскиот јазик *на*-конструкцијата може да се употреби за изразување на сите типови прототипна присвојност.

Во категоријата 'поседување' ПЕ може да биде:

1. конкретен предмет (*чагоройѝ на Весна, колаѝа на Филип, кукаѝа на ѝаѝко ми*);
2. место (*земјаѝа на Иван, улицаѝа на Иван, месѝоѝо на Соња*);

3. институција, група (*училишиџеџо на син ми, џиммоџ на Сашо, џарџиџаџа на Аџо*);
4. нематеријален поим (*џрезимеџо на деџеџо, среќаџа на луѓеџо, џравоџо на родџиџелиџе, џрофесијаџа на мајка ми, националноста на членовџе*);
5. психолошка, ментална состојба што потекнува од ПЧ (*џелџа на фудбалериџе, мислењеџо на настајникоџ, изјаваџа на џренероџ, усџехоџ на ученикоџ*);
6. креација (*џисмоџо на Марија, иниџиџиџе на мајка ми, џриказнаџа на дедо ми, расказоџ на Драѓи Михајловски, концерџоџ на Ареа*);
7. претстава (*сликаџа на џаџко му, сџаџџаџа на Афродџиџа, џрџежоџ на човек*).

Релациите во подгрупата 5 и 6 всушност претставуваат многу слични релации. Разликата е во тоа што во релациите именувана 'креација' ПЕ може да биде конкретизирана (книга, слика, емисија), додека психолошките и менталните состојби се апстрактни. Се разбира, и тука не постои строга граница. И двете подгрупи се однесуваат слично во однос на можноста да се претстават од аспект на изворот или потеклото, односно на конструкциите со *на* тука им конкурираат многу поизразито конструкциите со *од*, (особено кога се работи за креација: *расказоџ од Д.М., изјаваџа од џренероџ*). Со тоа тие се приближуваат кон конструкциите што изразуваат 'субјект на номинализација' (*Бевме изненадени од џоа шџо џо изјави џренероџ/изјаваџа на/од џренероџ*). Конструкциите, пак, што изразуваат претстава се блиски до оние во кои ПЧ е 'објект на номинализација' и само ограничено може да се јават со предлогот *од* (*Наџрџавме човек и вазна. Црџежоџ на/*од вазна беше џоубав.*).

Во категоријата 'дел од телото' ПЕ може да биде:

1. конкретен дел од телото (*ракаџа на деџеџо, џлаваџа на болниоџ*);
2. еманат на телото (*џласоџ на џреџседаџиџелоџ, сенкиџе на деџаџа, џраѓаџа на крадеџоџ*);
3. атрибути на личноста: физички (*изѓледоџ на девојкиџе, висинаџа на кандџаџиџиџе*) и психички (*караќиџероџ на човекоџ, креаџивноста на деџаџа*);
4. психофизички состојби и чувства (*луѓиџинаџа на шофероџ, болеста на судџаџа, среќаџа на Ѓоре*).

И овде, апстрактните релации се оддалечуваат од прототипот, а во подгрупата на 'психофизички состојби и чувства' конструкциите што ги изразуваат тие релации се приближува кон номинализациите, но тука замената со *ог*-конструкција е помалку обична.

Во категоријата 'релации меѓу луѓе' постојат повеќе слоеви на релации:

1. блиски семејни односи (*мајка му на Игор, браќош на друѓарка ми, сојуѓош на Ана*);
2. блиски симетрични општествени релации (*џријашелкаша на ќерка ми, соседош на Иван, колеџише и колешкише на Билјана*);
3. хиерархиски општествени и професионални релации (*џаздаша на Бисера, ученицише на Ирена, лекаркаша на мајка ми, џренерош на екиаша*);
4. релација на поддржување (*џејачош на Марија – тој што Марија го сака, обожавашелише на Тоше*).

Во оваа група централното значење, блиски семејни односи, се издвојува и со можноста ПЕ да биде дополнително маркиран со дативна клитика. Како што видовме погоре, веројатноста за употребата на оваа варијанта зависи од блискоста и присноста што е вградена во самиот термин за релацијата (спореди: *жена му на Иван / сојуѓаша на Иван*), како и од бројот на ПЕ (*ќерка ѝ на Блаѓа / синовише на Блаѓа*). Дополнителното маркирање со дативната клитика е почесто во близок семеен круг и во неформална ситуација, а таму каде што дискурсот има формален, официјален тон се избегнува.

Хиерархиските општествени и професионални релации може лесно да преминат во друг тип на релации ако се изразува нивниот однос не спрема едно лице, туку спрема повеќе лица, а особено ако тие се именуваат како колектив, институција или место, како во примерите *шефош на одделениешо, џрејсегашелош на џаршијаша, директорош на училишиешо*. Се разбира, под овие термини се подразбираат пак луѓе, но тоа е на втор план.

Функцијата на *на* конструкциите е да изразуваат статични релации во опсег на домените што ги илустриравме. Меѓутоа, многу од тие релации може да се погледнат од различни аспекти, односно говорителот да сака поинаку да ги претстави. Во таа смисла *на*-конструкциите се во конкуренција со неколку јазични средства на ниво на ИС (конструкции со други предлози, пред сè *ог*, и конструкции со присвој-

ни и односни придавки) и на ниво на реченицата (конструкции со импликувана присвојност, локални присвојни конструкции и дативни присвојни конструкции). Во споредбата со овие јазични средства што ги изложуваме во следните неколку поглавја од оваа глава и во следната глава, природата и дистрибуцијата на *на*-конструкцијата во доменот на прототипната присвојност станува појасна.

2.2. ДРУГИ ПРЕДЛОЗИ ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ ПРОТОТИПНИ ПРИСВОЈНИ ФУНКЦИИ

2.2.1. Предлогот *на* во конкуренција со *од* во прототипни присвојни функции

Основното просторно значење на предлогот *од* е оддалечување од нешто (аблативност). Конструкциите што изразуваат аблативни ситуации често претставуваат 'изворни шеми'⁵⁸ за присвојни релации поради концептуалната блискост на овие ситуации со присвојниот домен. Аблативната просторна семантика се реализира во поапстрактни значења на 'извор' и 'потекло' кои „директно се надоврзуваат на семантичкото поле 'посвојност'; од посвојните конструкции нив ги дели, пред сè, факторот време – имено, додека *на* покажува дека релацијата ... е актуелна во моментот на зборувањето, *од* сигнализира една релација што била актуелна во минатото, а чија актуелност во моментот на зборувањето е ирелевантна; токму тука се преклопуваат 'посвојноста' и 'потеклото'.“ (Тополињска 1997: 151)

Во западните македонски говори предлогот *од* е граматикализиран за изразување на зависност на една ИС од друга. Таму предлозите *на* и *од* се релативно изедначени во доменот на широко сфатената присвојност и функционираат како слободни варијанти, додека во другите дијалекти се работи за комплементарна дистрибуција (Тополињска 1997: 136). „Во вторите предлогот *на* е напдно граматикализиран во присвојна функција и сите други негови значења се избледени. Тој ја претставува статичката релација меѓу два ентитета, додека во предлогот *од*, и во адноминална позиција, сè уште се чувствува компонента со аблативна динамика 'потекнува, доаѓа од'.“ (Митковска 2001: 123)

⁵⁸ За поимот 'изворни шеми' и ставот на Хајне (Heine 1997) во врска со тоа види погоре во 1.3.2.4. За аблативот како појдовна точка во развојот на присвојни конструкции пишуваат и други автори, меѓу кои и Хајне и др. (Heine et al 1991: 148–168) и Крофт (Croft 1991: 183–239).

Во македонскиот литературен јазик предлогот *на* е прифатен како стандардна норма. За тоа конкретно се изјаснува Корубин (1969: 66): „Од досегашниот развој на нашиот литературен јазик, по линија на веќе установената норма, може јасно да се види дека за означување на присвојност е примен и затврден, како основен, предлогот *на*.“ Конески (1987: 269 и 525), пак, не е сосема категоричен – тој нагласува дека во литературниот јазик припадност обично се изразува со предлогот *на*, но предлогот *од* не е исклучен: „Меѓутоа, сепак и во литературниот јазик, макар поограничено, иде *од* со значење на припадност, главно со личните имиња, каде што не може да има мешање со другите негови значења: Сп. *Мајка му од Димчеџа ѝсна ...*“ (ibid.: 525)

Со една анкета што ја спроведовме меѓу студентите на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, говорители на македонскиот јазик со потекло од различни краишта на Македонија, сакавме да испитаме во која мера се прифаќаат конструкциите со предлогот *од* во присвојна функција како правилен стандарден израз. Резултатите од анкетата се објавени кај Митковска (2001). Дојдовме до заклучок дека не постои категоричен одговор бидејќи тука се мешаат повеќе фактори, како од структурен, така и од социолингвистички карактер. Од една страна, како што истакнавме погоре, функционално, предлогот *од* се преклопува со присвојниот домен, од друга, предлогот *од* е граматикализирано средство за изразување на присвојност во централните западни говори, кои ја сочинуваат основата на македонскиот литературен јазик. Поради тоа, како што се гледа јасно од анкетата, предлогот *од* во присвојна функција не се третира како многу маркирана дијалектна црта, како што е тоа случај со некои други што беа дадени во анкетата (на пример, испуштањето на *-и* во членот од машки род: *Ме боли ѝрсио ...*, формата *ѝојке* за *ѝовеќе*, формата *коа* за прашалниот збор *кога* и формата *бева* од помошниот глагол *сум* во минато време). Разбирливо, најтолерантни се покажаа говорителите со потекло од Западна Македонија. Забележавме најголема прифатливост на *од* во примерите каде што присвојното значење може да се поврзе со некоја од значенските нијанси на предлогот *од* (потекло, извор, причина). Како важен фактор, исто така, се покажа површинскиот, односно тенденцијата да се избегнува натрупување на предлогот *на* едноподруго во реченицата. И Конески (1987: 522) и Корубин (1969: 57) имаат забележано дека од стилски потреби се налага заменувањето на предлогот *на* со други предлози со слично значење, а во присвојната функција тоа е најчесто предлогот *од*.

Овде ќе разгледаме како се употребува предлогот *од* во прототипните присвојни релации во материјалот што го ексцерпиравме (од литературата и од печатот), како и во стандардниот говорен јазик.

2.2.1.1. Релации на поседување

Во стандардниот македонски најраширено средство за изразување релации на поседување на ниво на ИС е *на*-конструкцијата (ако не ја земаме предвид заменската варијанта). Како што покажавме погоре, таа е застапена во сите поткатегории и може да изразува помалку или повеќе стабилни релации, меѓутоа со предлогот *на* секогаш се сигнализира статичната состојба. Како што истакнува Ивиќ (2002: 415–416), понекојпат ситуацијата налага да се сигнализира присвојната релација и од други аспекти и за тоа често во јазиците постојат и граматикализирани средства. За македонскиот јазик таа вели: „... а посебно значајна, с општелингвистичке тачке гледишта процењено, одлика му је то што чак и унутар номиналне конструкције може да, применом одговарајуће граматикализације поседувача, укаже на то како је дотични, у датом случају, у односу на именовани предмет когнитивно „сагледан“: да ли као власник *sensu stricto* (уп. *книѓаџа на Tea*) или на који други начин (уп. *книѓаџа од Tea*). А ти се другачији начини менталног сагледавања увек, у суштини, своде на исто: именована особа се у таквим случајевима ментално уочава, па према томе и језиком исказује, као својеврсно извориште датого предмета. Другачије речено: пажња је тада усредсређена на чињеници да је именовани предмет од именоване особе, у ствари, потекао, било да га је она створила, било да га је неком другом дала на употребу.“ Милка Ивиќ е во право кога забележува дека македонскиот јазик располага со средства во рамките на именската конструкција да ја сигнализира таа разлика, а тоа е изборот меѓу предлогот *на* и *од* во присвојна функција. Предлогот *од* и во ИС наметнува динамична интерпретација.

Прво ќе ја разгледаме неговата употреба кога се работи за **конкретни предмети и нематеријални поими**. Во ситуацијата во примерот (67) војникот им ги земал парите на братучедите; тие се воедно и *џарџие на двајцаџа*, но авторот овде сака да го истакне потеклото на парите, а не правната сопственост. Во примерот (68) е опишана сцената во домот на младоженецот каде што е донесен чеизот и поважно е да се истакне од каде доаѓа. Во примерот (69) говорителот сака да потенцира од каде потекнува предметот, а не неговиот сопственик.

- (67) *Коџа веќе **йариџе од двајцаџа** му беа в раце, сџеџнаџи **йод срцеџо**, назачки се **йовлече**. (МЈБ:344)*
- (68) *... а десно е **йодреден чеизоџ од невестџаџа**: ковчеџ со над неџо **йореден килим** ... (Антица:168)*
- (69) *Обично не излеџувам на улица со **йрреркиве од Горан**. (засведочена во разговор)*

Споредете ги следните два примера (70 и 71) во кои за истиот предмет еднаш се употребува *од-*, еднаш *на-*конструкција. Релацијата меѓу ПЧ и ПЕ и во примерите (а) и во (б) е иста. Разликата е во тоа како говорителот гледа на сопственичката релација.

- (70) а. *Мајка ми нџ чекаше во домоџ, со кошицаџа со **јајца од баба** ми и со **йлейџиво** ... (ОН Пр:133)*
 б. *И **јајцаџа на баба** ми **йолеџаа** во неа **чрчореџки**. (ОН Пр:135)*
- (71) а. – *Теџка Донке, **йе моли** мама да ми **џи дадеш книџиџе од Раге**, ланскиџе, за мене. (ГМ:62)*
 б. *Теџка Донка една вечерина **џи зеде книџиџе на Раге**, излезе **йред кукаџа каде шџо** беа насобрани **луџе од зџраџиџе**, ... (ГМ:66)*

Во говорната ситуација понекојпат импликацијата на цела предикација во *од-*конструкцијата е посилна, но таа, исто така, во себе содржи и укажување на присвојна релација, па може лесно да се реинтерпретира како присвојна, како во следните примери засведочени во разговор.

- (72) *Ова се **йрашања од Кока**. (Импликацијата е: ливчиња со прашања што сме ги добиле од Кока.) ... **ке џи йречукаме и йрашањаџа од Кока**. (односно: прашањата што ги добивме од Кока и кои таа ги користи, па според тоа се нејзини)*
- (73) *-Шџо е ова **A&Istojanovska**?
 - Нека, **йоа е од Анеџа агресаџа**, не ја бриши. (односно: од електронската пошта на Анета)*
- (74) *Знаеш **шџо сакав да йе йрашам, од Фиона бројоџ** дали **џо имаи**? (односно: од телефонот на Фиона)*
- (75) *На **йој начин џи учџе имињаџа од зџруџаџа**. (односно: имињата на децата од групата)*

Поголем број примери во оваа група потешко може да се интерпретираат како извор или потекло, но конструкцијата со *од* се наметнува поради присуството на предлогот *на*. Еве неколку такви примери.

- (76) *... кои **сџражареа во близинаџа на кукаџа од йочинаџиоџ** Томе Минкин. (Зоја:51)*
- (77) ***На масаџа од болниоџ судџа** има **йприсџа йонаџи**. (ГМ:75)*

- (78) *Го сџави неџовиоџи џелевизор на џелевизороџи од дедо му да џледа ирџан филм.* (во разговор, говорител од Скопје)
Двете реченици во примерот (79) се особено индикативни.
- (79) а. *Кире и Соџир се јавувале и на џелефоноџи од нашайџа сосеџка.* (ОНПр:124)
б. *Телефоноџи на нашайџа сосеџка беше новайџа џајна за која немав одџовор.* (ОН ПЧ:51)

Кога се работи за **психолошка и ментална состојба што потекнува од ПЧ** од-конструкцијата се јавува многу почесто и разликата со присвојната *на*-конструкција е помалку забележлива. Овие релации се многу блиски до оние што изразуваат субјект на номинализација и предлогот *од* внесува значење 'од страна на', што не е ништо ново, бидејќи самиот поим поткнува од ПЧ. Најчесто говорителот може слободно да одбере на кој начин ќе ја претстави ситуацијата. Споредете ги примерите во (80).

- (80) а. *Лична џрешка на Полару. Аџсолуџино неџоџребна.*
б. *И шџо има сеџа? Лична џрешка од Туркоџлу.*
в. *Има лична, ако е џоа, на Крис Вебер. Тоа е неџова чеџврџа.*
г. *Сеџа лична џрешка ќе има џука од Вилијамс.*
(ТВ-пренос на кошаркарски натпревар)

Понекојпат ситуацијата може да налага повеќе потреба да се нагласи потеклото, како во примерот (81), а и линеарниот принцип има важна улога (пример 82 и 83).

- (81) *А лидероџи ... ќе си замине џак качен на маџарешџо, надевајќи се дека џие џри џласа од сџарициџе ... ќе бидаџи избројани џокму во џроџорционалнайџа лисџа на неџовайџа џарџија.* (НМ, 26/27.09.98:14)
- (82) *На џрашањайџа од новинариџе зошџо ХДЗ џи заџуби избориџе ...* (ТВ)
- (83) *При нивноџо џовикување на зборовиџе од сосеџкаџа, дедо чукаше со џоказалецоџи џо челоџо.* (Избор:142)

Релациите на **креација** имаат конкретен предмет во улога на ПЕ (поретко општ или апстрактен) којшто потекнува од лицето во улога на ПЧ. Овие релации може да се изразат и си *на*- и со *од*-конструкција, со тоа што *на*-конструкцијата е повеќезначна, на пример *сликаџа на Весна* може да значи: (1) сликата што ја поседува Весна (и сите други нијанси на привремено поседување), (2) сликата што ја наслика Весна или (3) сликата на која е претставена Весна, додека *сликаџа од Весна* многу подиректно упатува на авторот (иако во некои контексти може да добие

и други значења). Најчесто оваа повеќезначност се разрешува во контекстот и *на*-конструкцијата редовно се употребува, бидејќи креирањето на нешто автоматски го прави креаторот ПЧ, без разлика дали предметот останува во негова сопственост или не. Како и во претходно опишаните ситуации, и овде важен критериум при изборот на конструкцијата е што сака говорителот да истакне во моментот: статичната состојба или динамичното потекло. Споредете ги примерите (84) и (85).

- (84) а. *Изложба на дела од Сократиј Лафрозановски.* (наслов)
 б. *Во Музејот на град Скопје во шек е изложба на дела на Сократиј Л. со која авторот ја прославува 30-годишнината од својата ликовна дејност.* (Дневник, 19.5.2000:13)
- (85) а. *Концертот број 2 на Сергеј Рахмањин е едно од делата што во себе ја обединува целата композициска способност на креирање.* (Дн. 31.3.2000:13)
 б. *Кристина го ојсвири „Лебед“ од Камил Сенсанс.* (Викенд, 20.5.2000:13)

Ситуацијата може понекојпат да налага преферирање на едниот или на другиот начин на претставување. Во примерот (86а) предлогот *од* не би внел голема промена, но во (20б) важно е дека тие ги имаат белешките, а потекнуваат од грчкиот проедрос. Синтагмата *белешките на грчкиот проедрос* би можела да се протолкува како белешките да не се за нив, а тоа е во конфликт со конкретната ситуација.

- (86) а. *Ги прочитав белешките на Де Вер, но зар тој не оставил и други документи.* (НС, 3.5.2000:11)
 б. *Сега уште фали да ги фати дека биле буџарски војници. И да им ги најде оние две белешки од грчкиот проедрос.* (МЈБ:341)

Релацијата на **репрезентација** се разликува од креацијата. Во неа ПЧ не е иницијатор на предметот, туку лице (или нежив феномен) претставен на него. Поради тоа овие релации најчесто се изразуваат со *на*-конструкции (пример 87 и 88). Од друга страна, претставеното лице може да се сфати како појдовна точка за постоењето на предметот (пример 89). Сепак, предлогот *од* има многу поограничена употреба кога се работи за репрезентација: се јавува само со *слика, фоотографија, илустрација*, а не е прифатлив со други предмети, како на пример *скулптура, бисера, ситница, цртеж, илустрација, илустрација*. Тој може и двозначно да се толкува: како потекло на поседуван предмет (пример 89).

- (87) ... ојачинаџа на монџаџа зо џрикажува **џорџреџоџ на Маркони**... (Дн. 11.8.2001:19)
- (88) Таа е верен кайџолик (ренесансна **слика на Боџородица со Исус висе на сидоџ**) ... (Викенд 27.5.2000:11)
- (89) Бабаџа на единсџвената џрџџа чиј убиец е оџкриен ја џокажува **сликаџа од убиениоџ внук**. (Дн. 25.3.2002:3)

2.2.1.2. Релаџии на дел од џтелото

Кога се работи за дел од телото, наоѓаме мешање на повеќе фактори што го условуваат изборот меѓу *на* и *од*. И тука ситуацијата може да наложи потреба од истакнување на изворот и/или потеклото на ПЕ над припадничкот однос (како во примерите 90 и 91).

- (90) ... некаков рунџав и џучен овен , ...; наџравил еден круџ околу нив, џа наџло засџанал, се всурил во нив како со **очи од џознаџ човек**, заџуџкал со нозетџе, ... (Зоја:51)
- (91) **Гласови од младџџе**: Аааа! Не џи бендисува – сџарџџе со младџџе... (Антица:177)

Како и кај другите типови релаџии, и овде линеарниот принцип се покажа како важен. Во текстовите наоѓаме многу примери со *од* таму каде што ИС е зависна од предлог *на* во која било функција. Еве неколку примери.

- (92) **На** лицетџо **од** Ванџел ненадејно се врежа осџира ирџа на џаџа. (Зоја:147)
- (93) Ракаџа на невидливиоџ крвник може да се сџуџџи **на** рамоџо од секоџо. (ПЕ:47)

Делови на телото од животни се користат како издвоени предмети и *од* сигнализира извор и потекло повеќе отколку припадност (*каџуџ со крзно од лисица*). Сепак, во јазикот постојат недоследности, како што забележува и Тополињска (1997: 141), бидејќи „во нашето размислување и кажување границите меѓу двете состојби често се бришат“, па доаѓа до вкрстување на двата предлога. Тоа убаво се гледа од примерот (94). Се добива впечаток дека линеарниот принцип се наметнува над семантичкиот – на конструкциите со *на* им претходи предлог *од*. Споредете ги и речениците во примерот (95).

- (94) Тука имаше **џердуви од џџџџи џџџо живеатџ на далечниџе осџрови, коџи на некои живеџџи** ..., сџаџџу израбоџени **од коскиџе на морскиџе чудовиџџа** ..., чудни извиџкани **иноли со рачки од роџ на аџџџџоџа**, ... (ДП:104)
- (95) а. ... во чии **вдлабнаџи уџроби имаше џо цело едно џнездо јајца од оникс**, ... (ДП:100)

б. ... *йехари найравени од јајца на ној*, ... (ДП:105)

2.2.1.3. *Релации меѓу луѓе*

Во оваа подгрупа значењето на потекло често е важно да се истакне, како во примерите (96) и (97). Всушност, во ова значење, замената со *на* не е возможна, бидејќи значењата на присвојност и на потекло се одвоени: во (96) се зборува за негова внука, а не за внука на сестра му, а во (97) се работи за братучед на говорителот.

(96) *Тој има убава внука од сестра му Савейка.* (Антица:126)

**внука на сестра му*

(97) *Син му е моја генерација, оџи џој ми е брајучед од џосџар чичко.*

**брајучед на џосџар чичко* (во разговор)

Често луѓето се идентификуваат според тоа од кое семејство потекнуваат, па покрај *Мирко на Сџојанови*, вообичаено е и *Крсџе од Чачановци*, *Вера од Кајмакови*. Меѓутоа, тоа е можно само кога е ПЕ лично име, но не и роднински термин, како во *синоџи на Пановци*/**синоџи од Пановци*⁵⁹.

И овде, во зависност од ситуацијата, говорителот може да почувствува потреба да ја истакне релацијата на потекло над присвојната (примери 98 и 99).

(98) *Фабрикаџа ја заџворивме... од џариџе од фабрикаџа формиравме хуманиџарна орџанизација ... да се забавувааџи жениџе ... и џиџе сеџа џи џомаџааџи деџаџа од рабџиџиџиџе џиџо осџанале на улица.* (ДН. 22.8.00:28)

(99) *Колку сеџа осџанаа од Ирена деџа овде?* (односно: од групата на Ирена)

2.2.1.4. *Заклучни забелешки*

Како што покажавме, предлозите *на* и *од* често се вкрстуваат во прототипните присвојни релации, бидејќи тие изразуваат многу блиски значења. Покрај тоа, поради социолингвистичката состојба во јазикот не е сосема едноставно да се направи разлика: дали авторот на текстот/говорителот во дадената ситуација има намера да ја нагласи специфичната функција на поседувачот како извор или го применува

⁵⁹ Ова е прифатливо само како дијалектна варијанта.

предлогот *og* како граматикализирано средство за присвојност.⁶⁰ Често, во литературата, за доловување на автентичност или некои други специфични ефекти авторите вметнуваат *og*-конструкции со чисто присвојно значење. На пример, во драмата *Анишица* тоа е често случај, па затоа примерот (100) го толкуваме како дијалектизам.

(100) ..., а камо ли шио **ог баба Анча ѝосџелџа** е ѝолна со слама и ѝајерка. (Антица:131)

Говорителите со потекло од различни краишта на Македонија, и кога нивниот говор е главно стандарден македонски, од различни причини може да вметнуваат присвојни *og*-конструкции. Кога мојата колешка за која знам дека често употребува *og* во присвојна функција ќе каже *шио убаво блузичево ог Марија*, јасно е дека зборува за блузата на Марија што ја носи во моментот, а не блузата што доаѓа од Марија, но ја носи некој друг. Меѓутоа, понекојпат среќаваме примери за кои не е јасно како треба да се толкуваат. Споредете ги следните примери.

(101) *Така, држи се за ѝолаџа ог женџа. А сесџраџа?* (Бег.:99)

(102) *...но еџе не ѝ џи давам на ќеркаџа ог џаа моја неџриџаџелка.* (ГМ:59)

(103) *И џеџихоџ ог Елена не џо видов. Сиџурно и неџо џо осџавиле за џерење.*

(? од собата на Елена) (во разговор)

Всушност, тука разликите се толку незначителни, што за успешна комуникација не е ни важно кој како ќе ги толкува. Може да се случи говорителот да го има присвојното значење предвид, а соговорникот да го толкува како аблативно и обратно.

2.2.2. Предлозите *со*, *во* и *без*

Предлогот *со* може да гради подредена именска синтагма зависна од друга надредена именска синтагма. Ако зависниот член е лице, синтагмата изразува придружба (*мајка со геџе*), а ако е нелице, може да означува состав (*вазна со цвеќе*) или карактеристични поединости⁶¹ (*човекоџ со лисесџаџа брада*). Овде нас нè интересира третиот тип, бидејќи тој сигнализира прототип на присвојна релација. Ваквите ИС со

⁶⁰ Специфичната ситуација во македонскиот јазик доведува за проширување на употребата на *og* во функции поблиски до присвојните. Тоа јасно се гледа во споредба со бугарскиот јазик, каде што еквивалентниот предлог *оџ* се користи само за аблативни функции (повеќе за тоа кај Mitkova 2014).

⁶¹ Милка Ивиќ, според Стојановиќ (Stojanović 1996: 443) го користи терминот 'инструментал карактеристичне поединости'.

предлогот *со* може да претставуваат 'изворна шема' за граматикализирана присвојна конструкција (в. погоре во 1.3.2.4.). Таков пример од јазиците во Европа е ирскиот (Lyons 1986: 140). Еве неколку типични примери.

(104) – *Како да не? – се насмеа момиче̄то со живи очи.* (ПЕ:261)

(105) ...: *на хоризон̄то̄ӣ немаше ӣра̄ги од ӣрес̄то̄јува-
лишӣе̄то̄ на човеко̄т со маска на лице̄то̄.* (ДП:86)

За разлика од *на-* и *од-* конструкциите, овие конструкции ја прикажуваат присвојната релација од поинаква перспектива: ПЧ е кодиран во конститутивниот член на ИС, а ПЕ во дополнителниот. ПЕ обично претставува дел од телото со специфична карактеристика којашто го одликува ПЧ „во опозиција спрема другите претставници на истото множество“ (Тополињска 1997: 153). ДЧ може понекојпат да биде многу компликувана синтагма, како во примерот (106).

(106) *Покрај вра̄ӣа̄ӣа̄ сӣоеше една девојка со необично
кра̄ӣка коса и со лице на кое имаше ӣрӣја̄ӣелска
насмевка.* (ДП:90)

Меѓутоа, не мора да има определба ако е самиот поим доволно контрастивен (*човек со брада*). Кога се работи за интегрален дел од телото со него не се кажува ништо што веќе не е вклучено во поимот човек, па таквата *со-*конструкција, како неинформативни, не се јавува во обични ситуации (исто како и конструкции со глаголот *има*, сп. Тополињска 1997: 131). Сепак, постојат ситуации во разговорниот стил кога е вообичаено да се испушта определбата на ПЕ. Кога се работи за особина што говорителот смета дека е позната и за соговорникот, тој намерно ја испушта. Обично тоа се разговори во тесен круг на семејството или меѓу блиски пријатели кои делат широк спектар на информации. Во примерите (107) и (108) се претпоставува дека соговорниците знаат за каква коса и штикли се работи и дека тие се толку специфични што преку нив се идентификува поседувачот. Карактеристичноста (контрастивноста) е импликувана во овие реченици. Поради тоа определениот член е задолжителен тука, додека во другите *со-*конструкции определбата во ПС обично е неопределена

(107) *Те бараше оној ӣвој дрӯгар со коса̄а.*

(108) *Вчера ја сре̄ӣнав онаа Милка со ӣӣӣклӣе̄.*

Кога се работи за облека, предлогот *во* се јавува како варијанта на *со* (пример 109).

(109) *Тој е висок маж во избледена облека, ирномурес̄ӣ, со
брада,* (ПЕ:265)

Ако ДЧ е некој друг тип на предмет, а не дел од телото или облека, тогаш не мора да биде импликувана присвојна релација. Меѓутоа, самиот факт дека човекот го има предметот кај себе укажува на тоа дека го има на располагање (пример 110 и 111).

(110) ... *погледна на ситраната каде што ситоеја луѓето со айарайоџи*, (ДП:62)

(111) *Театар ли, циркус ли, чергари со мечка или банда разбојници ...* (ПЕ:65)

Конструкциите со *со* претставуваат помалку зацврстени, т.е. граматикализирани ИС за изразување на зависност на една ИС од друга. Често во текстот ДЧ се јавува одвоено, па не е јасно дали се работи за зависност од глагол, кој се претпоставува од контекстот, или од именката што е експлицитно изразена (примери 112 и 113).

(112) *Пред бродот го чекаше Лега. Во бел манџил, со бела марама на жлавајта*. (ПЕ:93)

(113) *Утре повторно ќе излезам на пошитадоџи, во истиве бели туѓински панталони и маичка, со долга виџкана коса ..., но веќе никој во мене не ќе гледа чудо*. (ПЕ:71)

Синтагмите што се воведуваат со предлогот *без* изразуваат негација на присуство на некоја карактеристика која се очекува во таа ситуација: *Дом за деца без родитџели, човекоџ без рака, (со ПЧ нелице) маичка без ракави*. Вистински редуцирани предикации со овој предлог се многу ретки во нашиот корпус⁶². Во повеќето примери врската со глаголот е присутна иако поради линеарната оддалеченост ослабнува (пример 114).

(114) *На првиот каџ живее Рајко, продавач во „Славија“ со женајта Тенка, ..., поштоа фудбалерот Савовски без жена и без деца и без ништо, ...* (ГМ:23)

2.3. ОДНОСНИТЕ ПРИДАВКИ СО РЕФЕРЕНТ ЛИЦЕ

2.3.1. Суфиксите *-ов/-ев* и *-ин*

Во македонскиот јазик постои можност за изразување на присвојните релации од прототипен карактер и со т.н. присвојна придавка (ПП). Таа се јавува со два суфикса: *-ов* и *-ев* како подваријанта (*Јордановајта куќа, бајшевајта блуза*) и *-ин* (*Ленчиноџи пророзец*), коишто се познати во сите словенски јазици со различен степен на употреба, а се среќаваат

⁶² И Тополинска (1997: 153-154) доаѓа до сличен заклучок: „Во јужните текстови синтагмите со *без* во функција на дополнителни членови на други наредени именски синтагми претставува реткост ...“

в) Како што истакнува Корбет (Corbett 1995: 274), не е карактеристично за словенските јазици да имаат два инфлексивни суфикса едноподруго, туку се јавува еден слеан суфикс, така што појавата на присвојниот суфикс до основата по кој се додава граматичкиот суфикс упатува на деривација. Според него, и идиосинкретичните празнини во деривациските парадигми на ПП и можностите за комбинирање само со определени основи упатуваат повеќе на тоа дека тие се појава на деривација.

Сепак, кога се работи за форми во чија основа е лице, тие не функционираат како прототипни придавки⁶⁵. Корбет (Corbett 1995) наведува неколку особини на ПП во горнолужичкиот што ги приближуваат кон именките. Две од нив се карактеристични и за ПП во македонскиот јазик:

а) Во својата основна присвојна функција присвојните форми на *-ов* и *-ин* имаат инхерентна еднозначно определена референција, а референција може да имаат само именките. Кога се работи за лично име, тоа само по себе се подразбира (освен во посебни случаи кога настанува реинтерпретација, за што ќе зборуваме подолу). Ако е општа именка, тогаш референцијата се интерпретира од контекстот. Во примерот (118) реченицата што следи укажува на тоа дека се работи за таткото на говорителот, а во примерот (119) претходниот текст сигнализира дека овде е во прашање таткото на девојката, а не на адресатот. Како што се гледа од примерите, кога се работи за општа именка референцијата може да не биде веднаш јасна. Затоа во говорот се јавуваат и конструкции со дативната клитика, која ја определува присвојната форма и е директно зависна од неа (примери 120 и 121). Ова не е честа појава во стандардниот јазикот и се чувствува како архаична и дијалектна (на пример вообичаена е во јужните македонски говори (Тополињска 1997: 140)), но тоа е уште една особина што ги приближува овие форми кон именките⁶⁶.

(118) *Коџа ќе се роди, ѿајќово име да носи. ќе ѝ биде на мајка ајћерој.* (Печ.:265)

(119) *Просењето, ѿо ѿтрадиција, ѿреба да е ѿраен сѿомен на деној коџа девојкајѿа ѿреминува од сѿарайћелсѿиво на ѿајќојѿо во сѿарайћелсѿиво на сојруџојѿ. Но, може да џо иџнорираш ѿоа: ѿочийѿувај џо како учийѿвосѿ – денес, се*

⁶⁵ За системот на ПП во југоисточните македонски говори Тополињска (1997: 141) забележува дека тие се толку развиени што „имаат статус на флексивни, а не на зборообразувачки деривати“.

⁶⁶ Корбет (Corbett 1995: 275) констатира слична појава во горнолужичкиот.

случува да не се согласии со *ѿаѿиковоѿо „не“*. (Викенд 131:6)

(120) *Ајде, аѿијо, на керкина ѿѿи свадба*. (Бег.:141)

(121) *Леѓнала Јанка засѿала/ На мајкино си колено ...* (народна песна)

Еден вид на определување се и составите од типот *дего Сандо-ваѿѿа ѳрадина, баба Каѿѿинаѿѿа ѿриказна, ѿѿѿ Трајковѿѿа куќа*, но тука синтагмите *дего Сандо, баба Каѿѿа, ѿѿѿ Трајко* се земаат како слеани и претставуваат една целина на која се додава суфиксот.

Присвојната форма може да не посочува конкретна единка, туку да се однесува на сите претставници од една класа (пример 8 и 9), но многу ретко таа добива квалитативно значење (пример 10), односно особините од класата во основата на ПП ѿ се припишуваат на единката изразена во детерминираната именка.

(122) *Си имаѿѿе керка, да ви е жива, за мажење ... А на девојкина враѿѿа, се вели, секој има ѿправо да ѿочука*. (Бег.:107)

(123) *Мајчиноѿо срце е извор шѿѿо никоѓаш не секнува...* (Бег.:132)

(124) *Наеднаш добив луда идеја. Рисѿѿо Кеѿ за неа ѿѿѿ-смешливо би рекол дека е чистѿо наследсѿѿво од инсѿекѿѿоровѿѿа сѿѿрасѿѿ на ѿаѿѿѿо ми*. (ОН Пр:81)

б) ПП од овој тип во македонскиот јазик, како и во други словенски јазици (Копчевская-Тамм и Шмелев 1994: 226), може да претставува антецедент на лична замена (примери 125 и 126), што е уште една особина карактеристична за именките.

(125) *Сиѿѿе бевме заѓледани наѿѿаму. Томевѿѿѿе очи свейѿнуваа ѿри секој најмал шум. Тој се заѓледуваше и се вслушнуваше*. (Избор:123)

(126) *... а во Ѓоревѿѿѿа ѳлава се зарадува мислаѿѿа дека ѿѿѿ може да му биде ѿаѿѿѿо, ...* (ГМ:106)

в) Како уште еден доказ дека ПП интуитивно се сфаќаат како блиски до именките Копчевская-Тамм и Шмелев (1994: 226) го наведуваат и фактот што ПП од лични имиња се пишуваат со голема буква. Прашање е дали тука се работи за подлабока врска или за традиција што автоматски се продолжува. Во секој случај, анализата покажува дека присвојните форми што се градат со суфиксите *-ов/-ев* и *-ин* во словенските јазици, а коишто се користат во прототипните присвојни функции имаат особини и на придавки и на именки и уште

еднаш покажуваат дека во јазикот не постојат строги граници меѓу категориите.

2.3.1.2. *Ойсеџоџи на ујоџреба*

Конструкциите со ПП во чија основа е лично име или апелатив за лице (роднински и професионални називи, општествени улоги и сл.) им конкурираат на присвојните *на-* (понекогаш и *ог-*) конструкции. Тие можат да се употребат во истите функции, меѓутоа нивната употреба не е толку раширена, што се должи на повеќе формално-семантички ограничувања, како и на степенот и начинот на употреба востановен во современиот македонски јазик. Ќе ги споменеме прво формално-семантичките ограничувања на ПП.

Веќе го спомнавме условот именката да биде еднозначно идентификувана. Покрај тоа, ПП може да се гради само од именки во еднина. Ако се работи за повеќе поседувачи, тогаш мора да се употреби *на-*конструкција (*сиџоред уметџниковаџа џроценка*, но *сиџоред џроценкаџа на уметџнициџе во жириџо*).

Тие не се подеднакво вообичаени од сите именки. Презимињата на *-ски* се сосема исклучени. Во стандардниот македонски и придавките во именска функција не може да се употребат како ПП, иако тоа е можно во некои дијалекти, на пример во југоисточните македонски дијалекти (*боџаџув син* според Тополињска 1997:124). Според нашето чувство, подобро звучат со куси имиња отколку со долги (*Миџковаџа / ?Мирославоваџа нива*), македонски традиционални отколку странски (*Веринаџа / ?Валениџининаџа куќа*), неформални отколку формални (*чичо Васевиџи / ?џосџодин Василевиџи камион*); поприфатливо е ако синтагмата асоцира фолклор и минато отколку современа ситуација (*џоџоваџа, цареваџа ќерка / ?дирекџороваџа ќерка, овчароваџа џесна / ?џијанисџоваџа изведба*). Меѓутоа, поими со историски, уметнички, поетски, литературни и религиозни асоцијации може да звучат многу прифатливо и покрај тоа што ги кршат претходните принципи (*Дариевиџо боџаџсџво, Брехџовиџи драмски развој, Моцарџовиџи џениј, Хрисџовиџе маки*). Тоа во голема мера ја отсликува сферата на употреба на ПП во современиот македонски јазик.

Конструкциите со ПП може да се употребат за изразување на секаков тип прототипни присвојни релации, како што констатиравме во Митковска (2000). Тие може да се најдат во ист контекст со *на-*конструкција, при што служат како еден вид стилска варијанта (пример 127 и 128) или за да се избегне натрупување на предлогот *на* (пример 129).

- (127) *Најпрво иркна белиот коњ на Евџимка, коњчејо Соколе. Поштоа се изјалови кравајта и бунарој се исуши... Невестјата Ефримова како скинај лисј се исуши, не можеше да задржи рожба ... (Избор:166)*
- (128) *... кога меѓу друѓиите имиња ми сјомна и за синој на чичко Грујо. Гледај го ти него! Му кажав на валијата каква е работајта со тој Грујов син, а тој: „Оди, вели, утре уреди си ги смејкиите со него зашто твојот прџовец ќе го зайочиме.“ (Избор:16)*
- (129) *Пародија на познатата трагедија на Шекспир... (Екран, 26.12.96:51) (Пародија на познатата трагедија на Шекспир...)*

Меѓутоа, употребата на ПП во македонскиот јазик не претставува вистинска конкуренција за *на*-конструкцијата бидејќи таа сè повеќе се ограничува на определени стилови (за кои веќе зборувавме подетално кај Митковска (2000: 245–246)): во литературни дела со тематика од минатото за доловување на автентична атмосфера, стории за историски настани или со религиозна тематика. Исто така, вообичаено е во критички осврти и теориски текстови, излагања од областа на литературата, уметноста, музиката и сл., кога се работи за добро познати автори од минатото. Ќе се навратиме на две функции од разговорниот стил во кои ПП рамноправно се употребува со *на*-конструкцијата (и можеби е пообична од неа):

а) При милозливо обраќање кон деца, особено од страна на блиски роднини.

- (130) *Кога не можам, чедо мајкино, така ти било исано, божја волја! (Бег.:105)*
- (131) *Срциња бабини, види ги колку пораснале! Прави девојки!, но и: Убави на баба, кажете, мрџви гладни сите? (во разговор)*
- (132) *Таков друѓар треба да се чува. Тој размислува со срце, а тоа е многу рејко, внуче дедино.(ОН Пр:123), но и: Плашливко на тата, се исплаши ли? (Избор:95)*

За оваа функција во македонскиот јазик се специјализирал само суфиксот *-ин*, па тој се употребува и со именки од женски и од машки род (*дедино внуче* наспрема *дедовата куќа*, *тиле татино* наспрема *татевата слика*). Бидејќи овие ситуации се секојпат силно емоционално обоени, линеаризацијата во синтагмата е најчесто маркирана (КЧ • ПП).

б) Кога критикуваме нечии постапки или навики: *Ейје иџи, Перова рабџа! Тоа е Марково масло*. И во оваа функција ПП е пообична од *на*-конструкцијата, иако и втората се среќава. Еве еден пример: на часот Војдан (9–10 години), кој е палаво дете и обично прави проблеми, ја превртува клупата и сите работи се распрснуваат по училницата. Некои деца реагираат со: *Војданова рабџа!* други велат: *На Војдан рабџа!* Јасно е дека реакцијата е критика на однесувањето на лицето што е именувано во основата, но исто така укажува на фактот дека тој тип однесување може да се очекува од тоа лице. Со тоа оваа функција се приближува кон квалитативното значење на ПП за кое ќе зборуваме подолу.

Од една страна, ПП добива фамилијарна, архаична, дијалектна нота, од друга, таа се зацврстува во една поинаква функција, функција на именување. Именувањето може да настане по различни принципи, односно да се асоцираат различни типови на релација:

- Релации меѓу луѓе: именување лица според потеклото (*Марко Фимкин, Сџанка чичова*); именување на група според водач, раководител или истакнат член (*Клиџионовата администрација, Хиџлеровите сорабџници, Тиџовата војска*). Овие релации може да се изразат и со *на/од*- конструкции (*Марко на/од Фимка, Сџанка на/од чичо/чичко ми, администрацијата на Клиџон, сорабџниците на Хиџлер, војскаџа на Тиџо*). Меѓутоа, релацијата во овие состави може да се реинтерпретира и тие да добијат поинакво значење, па тогаш тие не се заменливи со соодветната предлошка конструкција. Кај именувањето лица, обично по татко или дедо, поретко по мајка, ПП може да стане презиме и автоматски има поинаква функција. Во втората група, составот со ПП може да добие преносно значење. На пример со *Хиџлерови сорабџници* да се именуваат луѓе кои не соработувале директно со Хитлер, туку воопшто со фашистичките сили во Втората светска војна.

- Релации на припадност: местата често се именуваат по нивните сопственици, но со време сопственичкиот однос може да се промени, а името да остане. Местото може да го добие името и според лице поврзано со тоа место со различни предикативни релации – *Пејов Камен* (каменот на кој седел и свирел некој овчар по име Пејо), *Недина чеџма* (каде што била убиена некоја девојка по име Неда). Познато е дека *на*-конструкциите може да изразуваат и ситуациони релации, но тие го немаат интегритетот на синтагмата со ПП и не се вообичаени за именување. Тука може да ги сместиме и називите за празници и настани (*Пеџровден, Рацинови средби, Гоџеви денџи*), кои се во врска со лицето

именувано во основата на ПП. Целата ИС добива статус на назив, а релацијата меѓу компонентите се преосмислува.

- Релација на креација/извор: предметите и поимите се именуваат според креаторите/ иницијаторите (*Ајфелова кула, Нобелова награда, Омов закон, Гинисови рекорди*) бидејќи се тие трајно поврзани со нив, но тие нема да претставуваат називи ако се заменат со конструкцијата со предлог, туку ќе ја истакнуваат релацијата меѓу креаторот / иницијаторот и предметот / поимот. Составот со ПП има добиено своја внатрешна форма и присвојната релација во него ослабнува. Тоа е особено случај кога се работи за општо познати појави. Сепак, повремено се среќава и *на-конструкција* (*Оваа релација го создава и.н. ефект на Кориолис*. НС 3.5.2000:10). Меѓутоа, во именувањето на предмети според човекот што е претставен на/со нив предност има предлошката конструкција (*сидејќи на Нелсон на Трафалгер, Портрет на авиорот*). Ова е најверојатно во врска со фактот што овие конструкции претставуваат релација 'објект на номинализација', релација за чие изразување не се преферира ПП, иако може повремено да се појави (на пример *Лениновата сјајна*).

Имињата понатаму може да ја прошират својата употреба, и наместо именување на предметот или поимот, да се употребуваат во преносно значење за предмети и поими на кои им се припишуваат такви особини. На пример, *Сизифова работа* се вели за тешка работа од која нема никаков ефект, *Појтемкинови села* се нарекува обид за лажно разубавено претставување на нешто. Еве неколку примери од материјалот.

(133) *Ако не сме дојдовени за сите оциии што се во ира за разрешување на кризата во Прешевската Долина, може да се случи злата од Пандорината куќија да ни се испресат нам.* (Денес 167:42)

(134) - *Која ти е Ахиловата пета?*
- *Перничката од јапкиите.* (Антена 30.9.98:13)

Споредбата обично не се изразува експлицитно. ИС со ПП внесува асоцијации кои се доведуваат во врска со конкретната ситуација. Тука синтагмата како целина има квалитативна функција. Инаку, во присвојната смисла, не би можеле да се најдат во вакви контексти, особено како во примерот (134), бидејќи веќе има еден присвоен маркер (дативната клитика) што се однесува на истата ИС.

2.3.2. Придавката на *-ск-* наспрема ПП и присвојната *на-* конструкција

Суфиксот *-ск-* претставува еден од најраспространетите и најпродуктивните суфикси во современите словенски јазици, а бил значително распространет и во старословенскиот јазик (Марков 1988: 26). Тој се јавува во повеќе варијанти и со повеќе проширувања коишто се деривациски мотивирани и внесуваат големи разлики во значењето. Најчестите значења на именките со основа што означува лице се: припадност на класата (репрезентативна според Večerka 1993) (... *слушнав женски ѓлас од соседнаџа соба*. ПЕ:323), квалитативно значење што е својствено за лицето именувано во основата (... *Ѓоре никоџаш не ја џочув-сџувал џоџлинаџа на џаџџковскиоџ џоџлег* ...ГМ:106) и намена или цел (... *нанесџе малку бебешка џудра на коџаџа*. Викенд 148:6) (спореди К. Конески 1995: 98'99). Најчесто овие нијанси на значење се испреплетуваат и тешко може да се разграничат, особено првите две, класификативно и квалитативно значење. На пример, во реченицата *Славчо е здраво овчарско деџе*. (Печ.:273) и значењето на припадност на класа (дете на овчар) и на квалитет (како на овчар – слободно, растено во природни услови) се присутни.

Значи, кога се работи за лица суфиксот *-ск-* се разликува од *-ов* и *-ин* во референцијалната карактеристика: додека именките со првиот имаат генеричко значење, вторите имаат тенденција еднозначно да ги посочуваат именуваните лица во основата.⁶⁷ Сепак, има случаи на преклопување кога едниот суфикс навлегува во сферата на другиот. Во 2.3.1. погоре покажавме дека суфиксите *-ов* и *-ин* со референт лице може да се употребат и неререференцијално, и тоа пообично е значењето припадност на класа (пример 122 и 123 погоре), додека квалитативната функција (пример 124) не е карактеристична за нив. Сепак, кога се работи за животни, покрај упатување на конкретни единки, можно е, со метафоричен преод, да се добие и квалитативно значење, како во примерот (135).

(135) *Зошџо да се враќаме во џоа осино џнездо*. (ДП:100)

Личните имиња и презимиња со *-ов* и *-ин* упатуваат на конкретни лица, а со *-ск-* ја квалификуваат определуваната именка припишувајќи ‘особини карактеристични за именуваната личност (*сџалинисџички*

⁶⁷ „Познато е дека типичниот словенски развиток води кон специјализација на суфиксите *-ов* и *-ин* во служба на вистински ПП со идентификувачка референцијална карактеристика (т.е. изразување врска со идентификувана единка) додека суфиксот *-ск-* е резервиран за генеричка служба (т.е. изразува врска со именуваното множество како целост).“ (Тополињска 1997: 125)

чисѝки, шексѝировска ѝраѝедија). Во оваа сфера повремено среќаваме и придавки на *-ов* (пример 136 и 137), што сметаме дека е во врска со можноста имињата за предмети и појави (именувани според конкретни лица) да се употребат во преносна смисла. Почетоците на оваа линија на развој се насираат во употребата од типот *Војданова рабоѝа* (палавштина типична, карактеристична за Војдан).

(136) *Деновие, во ѝој луд Гинисов свеѝ – ѝрилоѝ и ог Македонија.* (Екран, 26.12.96:39)

(137) *Филм со Хичкова аѝмосфера* (реклама за филм на ТВ)

Од друга страна, придавки на *-ск-* може да се сретнат со референцијална функција, што секогаш звучи необично и предизвикува потреба за реинтерпретација. Во (138) јасно е дека се работи за 'мачката на комшиите', во (139) за алиштата на офицерите и еврејторите што Србин и Шишман ги носат кај тетка им на перење, а во примерот (140) за животот на конкретните војници. Сепак, поради суфиксот *-ск-* чувствуваме потреба да гледаме на овие појави и од квалитативен аспект.

(138) *...комшиискѝа мачка се искачила на ѝлоѝоѝ со намера да ѝрерѝне ваму ...* (Избор:69) (мачката на комшиите)

(139) *Србин ја фрли бовчаѝа со офицерскиѝе и еврејѝорскиѝе алишѝа, ...* (МЈБ:276) (со алиштата на офицерите и еврејторите)

(140) *Бидејќи фрнѝоѝ овде мирување долѝо време војскаѝа имаше време да ѝо изора ридоѝ со шанѝи... шѝо обезбедуваше добро функционирање на војничкиоѝ живоѝ.* (МЈБ:266) (животот на војниците)

Забележуваме дека во најголем број од ваквите примери референтот на именката во основата е во множина, па *-ов* и *-ин* не може да се употребат. Во такви случаи обично се употребува *на-*конструкција, во која определувачката именка (ДЧ) е со индивидуална референција, но овде придавките со *-ск-* им конкурираат на *на-*конструкциите.

Како што видовме погоре (во 2.1.3), и *на-*конструкцијата понекојпат навлегува во сферата на придавките на *-ск-*, изразувајќи припадност на класа, а не идентификација, што е основната функција на ваквите придавки. Често таквите *на-*конструкции се заменливи со придавка на *-ск-*, со тоа што придавката има поопшто значење и секојпат асоцира квалитет, што не е изразено во *на-*конструкцијата. Тоа е битна разлика меѓу овие две структури. Ако значењето на квалитет е силно изразено во придавката, таа не може да се замени само со *на-*конструкција (пример 141). Истото значење може да се долови со дополнителен спо-

редбен предлог *како*. Придавката ја има вградено во себе споредбената, метафорична нијанса, која ја нема во *на*-конструкцијата.

- (141) *Некаде во тиемнинаџа ја насеџи айлеџскаџа silhouette со биковска глава. (*со глава на бик / со глава како на бик)*
(ПЕ:261)

Можеме да заклучиме дека, кога се работи за именкаска определба со референт лице, конструкциите со *на*, ПП и придавките на *-ск-* се преклопуваат во следните три значења: референцијално, припадност на класа (репрезентативно/класификативно) и квалитативно. Основното значење на *на*-конструкцијата е референцијално, но таа навлегува и во класификативното. На спротивниот пол, придавките на *-ск-* изразуваат припадност на класа, што се меша со квалитативното значење, но во определени ситуации може да се однесува и на еднозначно посочени единки. ПП со референт лице има главно референцијално значење, но квалитативното не ѝ е туѓо, а квалитативното значење е ретко и специфично. За разлика од тоа, кај ПП со со референт нелице доминираат вторите значења (види Митковска 2000).

2.4. ПРИСВОЈНИТЕ ИМЕНСКИ СИНТАГМИ СО ЗАМЕНСКИ ДОПОЛНИТЕЛЕН ЧЛЕН

2.4.1. Историски преглед

Во македонскиот јазик заменскиот дополнителен член во присвојната ИС најчесто е присвојна заменка (ПЗ), а во релации меѓу луѓе може да се појави и адноминална дативна клитика (АДК).

Терминот присвојна заменка го употребуваме да ги означиме заменските форми коишто посочуваат на ПЧ во присвојната релација. Конески (1987:304–305) ги вбројува во групата на 'заменски придавки' (присвојни заменски придавки) бидејќи формално ги имаат сите особини на придавките (во однос на позицијата и согласувањето со именката КЧ на ИС). Истиот критериум е применет и во *Синџаксаџа на македонскиот сџандарген јазик* (Минова-Ѓуркова 1994: 45–46), со напомена дека заменските придавки се разликуваат од придавските заменки по способноста да прифаќаат определен член. Овде го применуваме терминот 'присвојна заменка' поаѓајќи од функционалниот критериум. ПЗ се бифункционални во тој однос. Тие се состојат од два дела: основа, која упатува на ПЧ, и флексија, која се согласува по род и/или број со ПЕ. Формите за првото и за второто лице имаат егзофорична функција, односно упатуваат на лица (поседувачи) во говорната ситуација (говорителот: *мој, наш*, и адресатот: *твoј, ваш*), додека оние за третото лице имаат анафорска и катафорска функција, што значи упатуваат на лица

(поседувачи) во дискурсот, во раскажуваната ситуација (еднина: *неџов*, *нејзин*, множина: *нивни*). Функционалната разлика се рефлектира и во формите: оние за 1. и 2. лице се постари и во среден род го задржале вокалот *-е* (*мое, ѿвое, наше, ваше*), додека оние за 3. лице се понови, од почетокот на 13 век (според Конески 1986: 148). Во старословенскиот (како и во некои современи словенски јазици) не постоеле такви форми, туку за референција во дискурсот се употребувале генитивни и дативни форми од личните заменки за 3. лице. Според Конески (*ibid.*) „Посвојната замена за 3. л. се развиле од ген.-ак. форма на личната замена за 3. л.: *неџов* (рус. *еџо оѿеи*), *нивни* (наспрема *них*, сп. рус. *оѿеиц их*). Формата за женски род е меѓутоа развиена врз дативот *неи(зи)*: *нејзин*, *неин* (во источните говори).“

Во македонскиот јазик постои и рефлексивна ПЗ, која упатува на ПЧ кореферентни со субјектот во истата реченица. Формата *свој*, *-а*, *-е*, *-и* е заедничка за сите лица во еднина и во множина, а се согласува по род и број со ПЕ. Според Вечерка (Večerka 1993: 222–224) рефлексивната ПЗ потекнува од прасловенскиот, каде што се употребувала само за 3. лице, а првобитното значење ѝ било „сопствен“ (*eigen*, *proprius*) (*ibid.*: 223). Во почетокот таа не била поврзана со упатување на субјект и трагите од таа архаична употреба се среќаваат спорадично во старословенските паметници, на пример *VencMin* (Vajs 21) *posadiše knędzę večeslava na stolě⁰ oca svoego vratislavli* (*ibid.*) ’Го поставија кнезот Вечеслав на престолот на **својот** татко Вратислав’, па и во современите словенски јазици, како во примерот од чешкиот *Vracejte knyhy na svá mista!* (*ibid.*) ’Враќајте ги книгите на **своје** место!’. Во нашиот материјал од македонскиот јазик го најдовме следниот пример: *Нивниѿе дела се ѿолни со човечка ѿоѿлина, глабока ѿубов и убавина, дух и хумор и ѿоа чесѿо на **своја** смеѿка.* (Викенд 167:26)⁶⁸. Проширувањето на рефлексивната форма во 1. и 2. лице е секундарна појава, настаната по аналогија на 3. лице, при што, според Вечерка, посредувале рефлексивно-присвојните конструкции без експлицитен маркер (од типот: *Тој ја крена ракаѿѿа. Јас ја кренов ракаѿѿа.*), каде што присвојната релација меѓу субјектот и некој друг партиципant е импликувана. Покрај тоа, интересен е и неговиот став дека ова проширување треба да се гледа и од перспектива на словенските рефлексиви воопшто. Имено, во прасловенскиот период се воспоставиле формите *се/cи* како рефлекс-

⁶⁸Тополињска (1997: 149) смета дека ваквите неконгруентни конструкции во старите текстови не може да се сметаат за наследство од кирилometодиевскиот јазик, туку се настанати од невнимание при превод. Сметаме дека е ист случајот и со современите примери.

сивни глаголски форми за сите лица (како резултат на проширувањето на рефлексивните глаголски форми на местото на изгубениот медиопасив). И личните рефлексивни заменки во старословенскиот веќе се употребувале за сите лица, а само исклучително се јавувале формите за 1. и 2. лице. Значи, присвојната рефлексивна заменка само ја следела развојната линија на рефлексивноста во јазикот.

Дативната клитика во адноминална позиција има ограничен опсег во македонскиот јазик. Имено, во стандардниот јазик таа се употребува само за тесен круг на семејни релации (*мајка ми, ѝајко ми, браји ѝи, сесѝра ѝи, баба му, дего му* и сл.) и некои блиски општествени релации (*груѝар ми*)⁶⁹. За разлика од тоа, во бугарскиот современ јазик адноминалната дативна клитика може да посочува на ПЧ во различни типови на релации⁷⁰. Според Вечерка (Večerka 1993: 221–222), присвојните клитики за 1. и 2. л. (*ми, ѝи*), како и рефлексивната форма за 3. л. (*си*) се употребувале во старословенскиот уште од најраниот период. Тој претпоставува дека овие форми може да се од индоевропскиот период, бидејќи можеле да се употребуваат и за генитив и за датив, како паралелните на нив форми во старогрчкиот, староиндискиот и старолатинскиот. Како извор на присвојната адноминална употреба на клитиките Вечерка ја наведува нивната употреба како *Dativus commode/ethicus*, која е слична на присвојното значење. Меѓутоа, според него, тие добиле особен поттик во периодот кога се проширила употребата на адноминалниот датив во присвојна функција. Дативните клитики за 3. л. во присвојна функција се воспоставуваат подоцна. Од почетокот на 13 век е засведочена формата *моу* од дативната заменка за машки род *јемоу* (Минчева 1964: 84–88). Тие се развивале паралелно со ПЗ за 3. л.

2.4.2. Модификација или детерминација

Неутралната позиција на ПЗ во македонскиот јазик е во препозиција, односно во ИС таа му претходи на КЧ. Според Тополињска (1997: 119), ПЗ претставуваат единечни кондензатори, односно носат еднозначна информација за еден од аргументите во релацијата. Нивното место во ИС е зад референцијалната и/или количествената квантификација, но пред параметричката модификација (*ѝие две мои нови волнени*

⁶⁹ За дистрибуцијата на овие форми види подолу и кај Mitkovska 2014.

⁷⁰ За споредба на употребата на АДК во македонскиот и во бугарскиот види повеќе кај Mitkovska 2014.

блужи). Во овој редослед се рефлектира и нивниот статус од функционален аспект, помеѓу модификација и детерминација.

Во класификацијата на присвојните конструкции предложена од Лајонс (Lyons 1986) (за која зборуваме повеќе погоре во 1.2.1.), македонските конструкции со ПЗ спаѓаат во групата на модификатори (adjectival-genitives) бидејќи сами по себе не можат еднозначно да ја идентификуваат ИС. Во согласност со тоа се и следните синтаксички особини:

а) Секогаш кога се наоѓа во еднозначно определена ИС ПЗ добива определен член ако е првиот член во ИС (*Мојата книга е на масата. Мирко ја зеде **тв**ојата книга. Овие се **наши**те деца.*). Определеноста може да биде маркирана со показна заменка, која ѝ претходи на ПЗ (*Се надеваме дека **тв**ие **наши** барања ќе се задоволат.*).

б) Во идентификувана неопределена ИС, неопределените заменки *еден* и *некој* одат заедно со ПЗ во позиција пред неа (*Еден мој **пр**ијател ми кажа. Некои **не**гови документи се изгубиле.*)

в) ПЗ може да се употреби предикативно и тогаш се согласува по род и број со именката на која се однесува (*Таа книга е **моја**. Овие деца се **наши**.*).

Дативните клитики, пак, во ПИС се однесуваат повеќе како детерминатори (determiner-genitive). Тие обично не се употребуваат со определен член, освен во исклучителни ситуации (за некои толкувања во врска со тоа види Конески 1987: 337), а не се компатибилни ни со неопределените заменки (**Еден / *Некој **гру**ѓар **тв**и **тв**е бараше.*), што значи дека не може да упатуваат на неопределени ИС. Во стандардниот јазик не може да се комбинираат ни со броевите, ниту со придавките, иако тоа се среќава ограничено во некои дијалекти (*груѓиош ми браш, шосџараша ми сесџра*).

Во разговорниот јазик ПИС со дативна клитика може да се јави со показна заменка, како на пример *Каже е сега **тв**аа мајка **тв**и. До кога ќе ја чекаме?!*, што е паралелно на употребата на показната заменка со еднозначно идентификувани ИС (*Онаа **Ирена** **тв**ак **тв**е бараше. Шшшо сџана со **тв**ие **кни**ѕиш **тв**е шшшо ми **џи** **веш**и?*). Тие се објаснуваат (на пр. во Минова-Ѓуркова 1994: 124–125) како редувантни појави во кои повторувањето на информацијата за определеност е за експресивни цели. Кога се чувствува пауза меѓу показната заменка и членуваната именка, се работи за две одделни ИС. Сметаме дека употребата на показната заменка во ИС со присвојна ДК се од овој тип и не ја оспоруваат детерминативната природа на клитиките.

2.4.3. За рефлексивноста

Во современиот македонски јазик на рефлексивната ПЗ и на рефлексивната адноминална дативна клитика (*си*) слободно им конкурираат формите маркирани по лице (*Ги завршивме нашиите / своите работи. Претседателот го прими во својот / неговото кабинет. Го посетуваат другар си/ му на вештачењето.*). Во старословенскиот, како и во другите словенски јазици, постојат варијации во 1. и 2. лице, но во третото лице формата *свој* е задолжителна. Влијанието на околните балкански јазици се смета за основна причина за навлегувањето на маркираните форми во сферата на рефлексивната ПЗ за 3. лице: грчкиот, јужните албански дијалекти, романскиот и ароманскиот немаат рефлексивни форми⁷¹. Постоенето на присвојни заменски форми за 3. лице (*негов, нејзин, нивни*) го овозможило тоа. Во стандардната норма на македонскиот јазик постои тенденција употребата на *свој* за упатување на субјектот во реченицата во 3. лице да се смета за задолжителна, а употребата на маркираните форми по лице за 'грешка', иако тоа не е стриктно кажано ниту во *Грамајиката на македонскиот литературен јазик* од Б. Конески, ниту во *Синтаксата на македонскиот стандарден јазик* од Л. Минова-Ѓуркова. Корубин (1976:76) укажува на тоа дека „сè уште нормата се нема изјаснето против употребата и на обичните посвојни заменки (нерефлексивните Л.М.) во вакви случаи, зашто таа употреба е присутна и во народните говори“.

Во усната комуникација очигледно е дека маркираните форми за 3. лице не се чувствуваат како необични и во кореферентна функција и интерпретацијата не се раководи само од формата на ПЗ, туку од целокупниот контекст. Сепак нормата има влијание врз употребата на рефлексивната замена, па во пишаниот материјал таа во голем процент се употребува правилно во 3. лице, а во 1. и 2. лице со поголема варијација. Резултатите од пребројувањето на формите во неколку текста (прикажани во Табела 2.3.) покажуваат дека процентот на маркирани форми во кореферентна функција во 3. лице е многу помал, и тоа процентот е поголем во примерите од печатот, отколку во оние од литературните текстови. Тоа најверојатно се должи на поголемото внимание при пишувањето на литературните текстови. Во печатот, поради потребата за брзо продуцирање на текстот, повеќе се провлекуваат навиките од говорниот јазик. Тука има влијание, се разбира и преведувањето од јазици кои немаат рефлексивни ПЗ. Не треба да се

⁷¹ Подетално за ситуацијата во балканските јазици и за можните механизми што довеле до сегашната ситуација во македонскиот јазик види Тополињска (1997: 134–149).

занемари и должината и комплексноста на речениците во новинарскиот стил во кои може лесно да се загуби врската меѓу субјектот и ПЗ.

Тип на текст	Извори на примери	Употреба на <i>свој</i> во кореферентна функција		Употреба на форма маркирана по лице во кореферентна функција	
		1. и 2. л.	3. л.	1. и 2. л.	3. л.
Печат	МД	8	46	3	14
	Дневник	0	32	0	6
	Викенд бр. 131	4	34	12	3
	Викенд бр. 167	3	26	13	5
Литература	ОН Пр.	7	48	11	3
	ДП	0	40	2	1
	Вкупно	22	226	41	32

Табела 2.3. Застапеноста на ПЗ за упатување на референтот на субјектот во реченицата

Се забележува дека замената на *свој* со маркирана по лице форма се јавува почесто во предлошки ИС, а поретко во оние што се во позиција на ДО (само во 4 примера од вкупно 32). Иако контекстот и ситуацијата обично носат информација за тоа на што упатува ПЗ, сепак понекогаш доаѓа до двосмисленост и забуна. Можностите се поголеми во вториот случај.

Споредете го примерот (142): дали се работи за причините на Игор за распрашувањето или за причините на Кнезот за походот? Нашата интерпретација, имајќи го предвид поширокиот контекст е првата, па според тоа би требало да се употреби рефлексивна замена.

(142) *Игор се распрашуваше за можниите ирази од коњичкиот поход на Кнезот, обидувајќи се, сејак, да не ги открие ирмногу јасно неговите ирчини.* (ДП:127)

Од друга страна, рефлексивната ПЗ често се употребува и кога не носи никаква дополнителна информација бидејќи релациите се сосема јасни од контекстот (примери 143 – 145). Тука очигледно се работи за потреба да се истакне ПЕ.

(143) *Оваа риба живее ... По својот раси сиаѓа во зрујата на мали риби, ...* (Дн.11.7.2000:17)

- (144) ... но ѝолицѝјаѝа чекаше дневна свеѝлина за да ја ѝродолжи **својѝа исѝраѝа**. (МД 16.8.2000:9)
- (145) ... но живееше во Домоѝ за деца без родиѝели од **својѝа едноѝодушна возрастѝ**, ... (ОН Пр.:7)

Редундантноста на ПЗ е очигледна со глаголот *има*, каде што присвојноста е експлицитно изразена. Поради тоа настанува реинтерпретација на ПЗ и таа добива значење на 'одделен', 'посебен', со што се приближува до значењето на 'сопствен' (примери 146 и 147). Според тоа, употребата на составот *свој соѝсѝвен* е всушност дуплирање на информацијата (пример 148).

- (146) *Само шѝо завршил ѝрѝовско училишѝе, сака да има **свој дуќан**, да си ја обиде среќаѝа*. (Избор:16)
- (147) ***Свој сисѝем на броење** имале и Маѝѝе од Америка*. (НС3.5.2000:26)
- (148) *А да немам **свое соѝсѝвено ѝтелевизорче** во собаѝа, ... - не можев ни да замислам!* (ОН Пр.:12)

Опсегот на значење на лексемата *соѝсѝвен* во голема мера се поклопува со рефлексивната ПЗ, но за разлика од неа таа може да се употреби и во позиции во кои не упатува на референтот на субјектот, туку на некој друг референт, (пример 8 и 9).

- (149) *Сѝ зависи од инѝелекѝуалниѝе сѝособносѝи шѝо ѝи ѝоседувааѝ, и од нивноѝо **соѝсѝвено** убедување за солидно извршување на доверенаѝа функција ...* (МД16.8.2000:5)
- (150) *...А! Сакаш да кажеш дека ѝвојаѝа **соѝсѝвена** мајка не знае шѝо е ѝодобро*. (ОН Пр.:12)

Мешањето на функциите на *свој* и *соѝсѝвен* може да биде причина за употребата на *свој* во несоодветна позиција, како во примерот (151), каде што се јавува во субјектна ИС.

- (151) *Оѝкако ќе наврне човек најубаво се сѝие. Покрај алишѝаѝа шѝо ѝи се сушаѝ. **Својѝа смрдеа** ѝе уверува дека цела куќа ѝе има, дека не си сам кај шѝо си*. (Пиреј:228)

Кај конструкциите со дативната адноминална клитика употребата на маркираните по лице форми во кореферентна функција е уште позачестена, па формите *мајка си*, *сестѝра си* итн., а особено во машки род, *браѝа си*, *сина си* итн. се среќаваат поретко. Една од причините тука може да биде и силно изразениот експресивен и фамилијарен тон на рефлексивната дативна клитика. Покрај тоа, кај формите за машки

род најдолго се задржала маркираната падежна форма на *-a*, па така, особено кај еднословните именки што завршуваат на консонант, се чувствува потреба за вметнување на вокал. Таму каде што има такви форми (*ӣа̄ӣко*, *дедо*, *вујко*), тие најчесто се употребуваат во тој облик (*ӣа̄ӣко си*, *вујко си*), иако ги среќаваме и формите *ӣа̄ӣка си*, *дега си*. Кај останатите формата се маркира по падеж, што звучи архаично и/или дијалектно, па затоа се избегнува. Во говорот (особено во Скопје) може да се слушне и *бра̄ӣ си*, *син си*, но во пишуваниот материјал не наидовме на такви примери.

2.4.4. Линеаризација во ИС со ПЗ

Како што веќе споменавме погоре (во 1.2.1.), во македонскиот стандарден јазик немаркираниот ред на членовите во ИС е следниот:

(ПК•) *К_e* • Мод • *К_r* (•КЧ)

(ПК – експоненти на референцијална и количествена квантификација; *К_e* – единечен кондензатор; Мод – модификатор; *К_r* – генерички кондензатор; КЧ - конститутивен член; според Тополињска (1997: 119))

Тоа значи дека местото на ПЗ како единечен кондензатор е во низата пред КЧ, по референцијалните маркери, но пред придавските модификатори. Во емоционално маркирани ситуации и во функција на потенцирање, можни се различни отстапувања од овој редослед. Подолу ќе ги разгледаме оние што ги забележавме.

1. ПЗ и модификацијата може да си ги заменат местата со што се потенцира својството (пример 152 и 153). Оттука е разбирливо што често се јавуваат суперлативи во таква позиција (пример 154).

(152) *Кӯтра̄ӣа моја мајка беше ѝонезаш̄ӣӣена и од де̄ӣе!*
(ОН Пр.:36)

(153) *Таму живеев целио̄ӣ мој живо̄ӣ ...* (Викенд 131:14)

(154) *Тие најчесто ѝо̄ре̄шно ги оцелуваат̄ӣ иӯџ̄ӣе ѝос̄ӣа̄ки и ӣука ги ѝрава̄ӣ нај̄олем̄ӣе свои з̄ре̄шки.* (ОН Пр:107)

2. Во ИС немаркирана по определеност броевите обично стојат пред ПЗ (*Тој дојде со двајца свои ѝрӣа̄ӣели.* / (?) *со свои двајца ѝрӣа̄ӣели*), но ако е ИС маркирана по определеност немаркираната

позиција на бројот е зад ПЗ (...на школувањето во Париз ги открива своите две живојни стирасии ... / (?) *двете свои живојни стирасии*).

3. ПЗ во позиција на крајот од ИС, зад КЧ е карактеристика на говорниот јазик и се користи често за фокусирање на ПЕ (примери 155 и 156).

- (155) *Јунак и многу. Бегањето нејзино не беше играчка.* (Бег.:144)
- (156) *А кујри мајки ваши ништо не знаат.* (МЈБ:279)
Често ПЗ се додава отпосле, како дополнителна определба за појаснување (пример 157).
- (157) *Селото се полниот наше.* (во разговор)
Овој редослед е особено чест во конструкции коишто и самите носат емфатичен тон:
а) со демонстративна замена (примери 158 и 159);
- (158) *Овие колеѓиве мои отпрвин правев мајката, демек провинцијалец, ...* (Екран,26.12.96:39)
- (159) *Да ми падне в раце – рече Шшман, - ќе му ги исчеречам тие ноциња криви негови.* (МЈБ:270)
б) во вокативна ИС најчесто редоследот е [КЧ • ПЗ] (пример 160):
- (160) – *Е, несреќо моја, ако толку време губиш за размислување зошто тече водата, ...! – советнички му се нафрли татко му Санде.* (ГМ:52)
в) во ИС со лично име маркираниот ред доаѓа во експресивни искази и со отсуство на определениот член (пример 161), а во наративни искази редоследот е немаркиран и определениот член е обично присутен (пример 162);
- (161) – *Да, да, а после Конде мој е виновен! – се вмеша жена му на Јордан касатот.* (ГМ:40)
- (162) – *Но тој не е твојот Соколе, Изче, рече тата, ...* (ОН Пр.:82)

Поместувањето на ПЗ зад КЧ може да биде мотивирано и од потребата присвојните детерминатори на две ИС во координација да се најдат едnodруго, при што се зголемува можноста да се добие значењето на заеднички ПЕ (примери 163 и 164).

- (163) ... за да ја *преиџвори лулкаџа своја и на својој џорог, во џроб на еден крвав бес и на една сџрашина џајна.* (Избор:43)
- (164) *Погледај сваџе, држам внуче, ем машко! Внуче мое и џвое, и џвоја крв, аџија.* (Бег.:151)

2.4.5. ПИС во координаџа

Под координаџа подразбираме поврзување (конјункџија) на две или повеќе ИС со иста синтаксичка функција во присуство на координативен сврзник (составен или спротивен). Ке разгледаме неколку карактеристични појави кај ПИС во координаџа во кои едниот член е од ист тип.

1. Сите ИС во координаџа имаат ПЗ во функција на ДЧ.

А. ПИС во кои ПЧ е заеднички:

а) Највообичаено во вакви ситуации е да се испушти ПЗ во втората ИС при што се подразбира дека претходната ПЗ се однесува и на тој КЧ. Најчесто двете именки во координаџа се согласуваат по род и број (примери 165 и 166). Но испуштањето е можно и кога нема изедначеност (примери 167 и 168), при што ПЗ се согласува со првата именка. И во двата случаја се добива впечаток на една слеана ИС од типот [ДЧ • [КЧ + КЧ]].

- (165) *Иако може да џи преиџеџааџ **вашиџе каубоџци и инџијанџи**, џоа нема да џо наџраваџ.* (Викенд 131:5)
- (166) ... *џака џиџо јас со сиџурноџ можев да ја преиџоџтавам **неџинаџа збрканосџ и исџлашеносџ.*** (ОН Пр.:56)
- (167) ..., *сакаме и имаме џоџреба џој џоџениџал да биде **наша џредносџ и реџрезенџ** во друџи средини.* (Дн. 11.7.200:7)
- (168) *Се џривлекувааџ со кардиналниџ знаџи, бидејќи се воодушевени од **нивнаџа динамика и ениџуџијазам.*** (Викенд 148:26)

б) Повторување на ПЗ се врши во функција на истакнување и говорителот/авторот може да избере да го стори тоа и кога именките во позиџија на КЧ се согласуваат по род и број (пример 169) и кога не се согласуваат (пример 170). Ваквата структура се користи особено кога ПЕ е истакнат и на друг начин (пример 171) или се работи за ИС со повеќе детерминатори (пример 172). Структурата е од типот [[ДЧ • КЧ] + [ДЧ • КЧ]].

- (169) *Соколе ќе му се дојаднеше сѝо насѝо. Неѓоваѝа миловидносѝ и неѓоваѝа учѝивосѝ најраво ќе зо освојеја. (ОН Пр.:16)*
- (170) *...блескави ѝредмеѝи и му зѝи ѝокажуваше, уживајќи во неѓовоѝо чудење и неѓоваѝа восхѝиѝ. (ДП:104)*
- (171) *... ќе ја ѝодмлади вашаѝа кожа, а воедно и вашиоѝ иззглед. (Дн.11.07.2000:10)*
- (172) *Тоѓаш сеѝив дека ме заболe моеѝо одбеѓнување да ѝоминам ѝред неѓовиоѝ дуќан, моеѝо оѝкажувание од роднинсѝво. (Избор:63)*

в) Трета можност е при испуштањето на ПЗ во втората ИС да се членува КЧ (ПЕ) со што тој добива статус на одделна ИС, па се добива структура од типот [[ДЧ • КЧ] + [КЧ]]. Тогаш присвојната интерпретација веќе не е експлицитно сигнализирана, туку се импликува од контекстот. Издвоената ИС се чувствува како пооддалечена од ПЧ и оттаму доаѓа можноста да се интерпретира воопштено. Примерите (173) и (174) го илустрираат тоа.

- (173) *Кариераѝа ѝ беше нарушена, а медуумѝе зѝи забораѝија нејзиноѝо ѝреѝходно дело и ѝоѝуларносѝа и се сврѝеа кон ѝреѝсѝавување нова личносѝ – несреќнаѝа Пола. (Викенд 148:7)*
- (174) *На крајоѝ од изложбаѝа се зѝио ќе му осѝане ќе бидаѝ неѓоваѝа мачка и девојкаѝа Гилијан Веринз, ... (Викенд 148:5)*

Б. ПИС со заеднички ПЕ, а различни ПЧ:

Тука доминира конструкцијата во која втората ИС е елиптична, односно ПЗ ја врши функцијата на целата ИС, а ПЕ е автоматски импликуван. Постои можност ПЕ да биде една заедничка единка (пример 175) или се работи за различни единки (пример 176). Структурата на синтагмата е од типот [[ДЧ • КЧ] + [ДЧ]]. Елиптична може да биде и првата ИС, тогаш структурата е [[ДЧ] + [ДЧ • КЧ]], кога не се работи за заеднички ПЕ (пример 177). Ако пред именката стојат две присвојни заменки во координација, при што има само еден маркер за определеност, најчесто се работи за една ИС и еден заеднички ПЕ (*нашиѝе и ваши соседи*), при што структурата е [[ДЧ & ДЧ] • [КЧ]].

- (175) *Позледај сваѝе, држам внуче, ем машко! Внуче мое и ѝвове, и ѝвоја крв, аѝија. (Бег.:151)*

- (176) *Ушӣе̄ ѿрашуваи, каде е вашай̄а кука, а каде е нашай̄а!*
(Бег.:107)
- (177) *и дека во брзаницай̄а ѓи смениле нејзиний̄е со своий̄е очила.* (ОН Пр.:93)

2. Во координација се ПИС во кои едниот ДЧ е ПЗ, а другиот на-конструкција (односно *ог*-конструкција) со ист тип на ПЕ.

А. Кога ПЕ не е заеднички за два или повеќе ПЧ се јавуваат неколку типа на конструкции: со повторување на ПЕ (пример 178) и со испуштање на ПЕ ако е ПЗ во втората ИС (пример 179). Ако втората синтагма е предлошка конструкција ПЧ може да се испушти или да се повтори со лична замена (пример 16).

- (178) *Ме збунуваа̄й̄ две работ̄ӣи – мое̄й̄о име и име̄й̄о на мој̄о̄й̄ внук...* (ОН.Пр.:32)
- (179) – *Од чичко Тофил е ѿголем носо̄й̄, а вашио̄й̄ е ѿкрив, - ...* (ГМ:6)
- (180) *Двајца̄й̄а ѿровалници вле̄гле во нашай̄а кука и во (таа) на соседӣй̄е.*

Б. Кога ПЕ е заеднички за два или повеќе ПЧ тенденцијата е присвојните определби да се најдат поблиску (пример 181 и 182).

- (181) – *Нели се ѿие ѿријат̄ели на ѿа̄й̄ко ѿи и ѿвои.* (ОН Пр.:95)
- (182) *... за да ја ѿре̄ѿвори лулка̄й̄а своја и на свој̄о̄й̄ ѿород, во ѓроб на еден крвав бес и на една сѿрашна ѿа̄јна.* (Избор:43)

3. АДК има фиксирана позиција зад именката на која се однесува и не може да се испушти, без разлика дали се работи за ист ПЧ (*Мајка ѿ и ѿа̄й̄ко ѿ се ак̄ѿери*) или за различни ПЧ (*Мајка ми и мајка му се ѿрофесори*). И во комбинација со друг тип на конструкции не е дозволено испуштање на некој елемент (*Мајка ми и не̄говай̄а мајка се сесѿри / *Мајка ми и не̄говай̄а се сесѿри; Бра̄й̄ ми и бра̄й̄о̄й̄ на Ӣгор работ̄а̄й̄ заедно / *Бра̄й̄ ми и на Ӣгор работ̄а̄й̄ заедно*). Тоа укажува на потесна поврзаност на АДК со КЧ на присвојната ИС, што е разбирливо и поради нејзината прозодиска несамостојност.

2.4.6. Елипса и супстантивизација

Во ПИС со ПЗ обично е ПЕ да се испушти ако се јавува во претходниот контекст, во истата или во друга реченица. Притоа ПЗ ја врши функцијата на целата ИС. Ваквата функција на ПЗ се нарекува и независна функција (за разлика од зависната) и во некои јазици (на пример во англискиот) се користат различни форми во такви позиции. Независната ПЗ во македонскиот јазик се согласува по род и број со именката ПЕ која ја определува (пример 183). Ретки се примерите во кои ПЕ се повторува иако импликацијата е јасна (пример 184). Најчесто причината е потребата за потенцирање.

(183) ... - и ја ѝочувсѝвував **неџоваѝа врела исѝоѝена рака на својаѝа**, а ѝоѝоа на усниѝе. (Избор:128)

(184) Почнав кај Веронија,... Во **неџиниоѝ салон** осѝанав некое време, а ѝоѝоа оѝворив **свој салон**. (Викенд:3.10.98:11)

Кога ПЗ стои самостојно, без именката КЧ, и не се однесува на некоја именка што веќе е спомната во претходниот дискурс, може да зборуваме за супстантивизација на ПЗ, слично како и кај придавките. Тие не се далеку од елипса, бидејќи поседувачот, во крајна линија, се импликува од контекстот. Неколку типови на значења се повеќе конвенционализирани: (1) со ПЗ се именуваат блиски членови на семејството, најчесто сопруг (пример 185); (2) во семантиката е вградено значењето 'блиски луѓе', а во зависност од формата на ПЗ и од контекстот се прецизира значењето: луѓе од семејството (пример 186), од иста земја, од иста идеолошка, професионална или поддржувана група (пример 187). Најчесто се работи за множина, но не е исклучена и еднина (пример 188); (3) се именува апстрактен поим со многу неопределено значење, кое во контекстот, преку имплицитно поврзување со личности, се појаснува, но сепак останува многу општо, во смисла на судбина, можности и сл. (пример 189–191). Може да добие и конкретно значење на имот во општа смисла (пример 192). ПЗ во ваква функција е секогаш во среден род.

(185) – Сиџурно и **неџиниоѝ** сеџа дошол од зайѝвор! – ѝомисли ѝеѝка Донка ... (ГМ:81)

(186) Сѝе џи осѝавиле **своиѝе** за да акаѝе ѝо свеѝов зайален. (Избор:31)

- (187) ..., *ѝа ако дојдаѝ **нашиѝе** ѝандур ќе бидеш, од ѝлаѝа ќе живееш.* (МЈБ:328)
- (188) ..., *секојдневно навраќааѝ овде, заѝѝо немааѝ никој **свој** и ова им е како ѝаѝѝков дом.* (ОН Пр.:29)
- (189) *Јас сум веќе човек со една ноѝа в ѝроб. Сврѝи **моѝѝо**.* (Бег.:146) (мојата моќ, сила, влијание)
- (190) *Тоа е **нашеѝо**, се знае!* (Избор:31) (нашата судбина, нашиот живот)
- (191) *Кажса. По **неѝово**, – рече Иљо ѝѝѝо му ѝо даде куѝѝивчеѝо.* (МЈБ:285) (на неговиот јазик)
- (192) *Сеѝа ѝѝе сѝѝранѝи, кои дојдоа да ни бидаѝ сѝѝоѝани на **нашеѝо**, ...* (Денес164:35)

Овие форми се особено карактеристични за разговорниот стил. Тие претставуваат начин на кондензација на изразот, а во непосреден контакт испуштената информација може лесно да се извлече од ситуацијата.

2.4.7. ПЗ наспрема адноминалната дативна клитика во сферата на блиски семејни релации

Постојат контексти со термини за блиско сродство во кои подеднакво добро може да се употреби и присвојната замена и дативна клитика. Се обидовме од примерите во нашиот материјал да дадеме одговор на прашањето од што зависи изборот. Статистичките податоци се прикажани на следната табела.

	ИС со ПЗ	ИС со АДК
Проза за возрасни	4	16
Проза за деца	52	320
Печат – забавни списанија	17	38
Печат – сериозни списанија и весници	22	6

Табела 2.4. Дистрибуција на ПИС со ПЗ и АДК со термини за блиски семејни релации, каде што нема структурни ограничувања за употреба на АДК

Во неформалниот стил блиските семејни релации вообичаено се изразуваат со АДК. Во пишуваниот текст, како што се гледа од Табела 2.1.4, во контексти каде што АДК е можна таа се јавува во поголем број примери отколку ПЗ во сите типови на текст освен во сериозниот печат. Таму се јавуваат повеќе ПЗ (примери 193–194). Сметаме дека причината за тоа е потребата во овој стил семејните односи да се изразат со поголема дистанција. АДК би внеле пофамилијарен тон, кој би отскокнувал од целокупниот стил.

- (193) *Од мојоѝ син дознав дека ме нарекува со вулгарни имиња ...* (Денес164:26)
- (194) *Тие две се среќнаа меѓу себе во полуфиналето на Вимблдон, а нивниот татко Ричард изјави дека ноќта прег мечот не можел да заспи. (Дн.11.7.2000:23)*
- (195) *..., а медиумите и парламентарите побарале кралот Бирендра да му го одземе кралскиот имунитет на својот внук и да ѝ дозволи на правдата да си го стори своето. (МД 16.8.2000:10)*

Во забавниот печат стилот е помалку формален и на места блиску до разговорниот. Често во ист текст АДК и ПЗ се употребуваат наизменично. Понекогаш ПЗ се употребува во нарацијата, а ДК во дијалогот (пример 196), но често тоа не е правило, туку има варирање и во дијалогот (пример 197).

- (196) а) *Кроу изјави дека ликот што го игра Ф.М. во неговниот најнов филм е базиран на карактерот на неговата мајка.*
б) *– Не би можел да измислам толку комплексна личност како што е мајка ми. (Викенд 148:5)*
- (197) а) *– Ти си дел од актерско семејство: твојата мајка Џуди Ло е театарска актерка, ...*
б) *– Мајка ми отсекогаш беше поголем хит од мене. (Викенд 167:9)*

И во забавниот печат и во литературните текстови поголем процент од ИС од разгледуваниот тип кои имаат ПЗ во функција на ДЧ (ПЧ) се рефлексивни. Се чини дека се избегнува рефлексивната клитика. Покрај тоа, ПЗ се јавува за да изрази контраст или истакнување, потенцирање на ПЕ или контрастирање. Тоа е особено карактеристично во детската проза (примери 198 – 199).

- (198) *Мојоѝ ѡаѡко не е како вашиѡе ѡаѡковци.* (ОН Пр:103)
- (199) *Ја молам Буба да не ѓо забораѡи ѡисмоѡо, бидејќи се рабоѡѡи за ѓлаѡаѡа на нејзиниоѡѡ ѡаѡко.* (ГМ:35)
- (200) *Прѡѡаѡѡ и „неѓоѡиоѡѡ“ ѡаѡко доаѓа на училишиѡе, ..., да ѓи чуе ѡофалбиѡе искажани на неѓоѡа смеѡѡа.* (ГМ:81)
- (201) *Дека ме оѡќриле и дека не можайѡ да се ѡомираѡѡ нивниоѡѡ син да е ѡаков.* (ОН Пр:111)

Се забележуваат и некои тенденции во зависност од особините на ПЧ. Поголема е веројатноста да се употреби АДК ако се работи за термин во еднаина отколку во множина: примери како *груѓари му, синоѡи ѡ* се поретки. Исто така, поретки се примери со ПЧ во множина, особено во 1. и 2. лице (*ѡаѡко ни, сесѡѡра ѡи*), иако се сосема прифатливи. Веројатно се работи за честотата на појавување на ПЧ во множина со термини за блиско сродство.

Се среќаваат и ПИС со дуплирање на присвојниот маркер, при што ПЗ следи веднаш по АДК и не носи никаква нова информација. Тие се карактеристични за говорниот јазик и се употребуваат во емоционално маркирани искази, како во следните примери.

- (202) *Таѡко ми мој не ме е ѡеѡал, ѡѡи ке ме ѡеѡаѡи.* Пал; *На син ѡѡи ѡѡој да му кажеш.* Пал; (Стоевска-Денчова 1996: 124)
- (203) *Син ѡ нејзин ке се искачел! ке се искачи ѡој – на бесилка!* (Бег.:109)

Дуплирањето може да биде и во функција на некаков тип на потенцирање и/или појаснување. Во (204) се потенцира дека токму тој е виновен за тоа што не се направило, а во (205) говорителот сака да истакне дека се работи за извор од прва рака и *мој* особено се нагласува. Во (206), каде што се објаснуваат компликувани релации, се додава ПЗ за да нема дилема за чија мајка се работи.

- (204) *Пролеѡѡѡа беше убаво, ама син ми мој фанѡѡаѡириаше ѡоѡаѡи и ... нишиѡо не најрави.* (во разговор)
- (205) *Мајоѡѡ ми мој рабоѡѡи во „Пожарна“ и он вика дека сеѓа 500 врабоѡѡени ке одаѡѡ во ѡензија ...* (во разговор)
- (206) *Вујна му ми е браѡѡучеда мене. Мајка е нејзина на баба ми внука од браѡѡѡ.* (во разговор со говорител од Прилеп: формата е се употребува за 3. лице еднаина, женски род)

3. ИЗРАЗУВАЊЕ ПРИСВОЈНОСТ НА НИВО НА РЕЧЕНИЦАТА

3.1. ДЕФИНИЦИЈА

Како конкурентни на адноминалните конструкции што изразуваат прототипна присвојност се јавуваат конструкции во кои присвојните релации се изразуваат на ниво на реченицата. Примерите (1) – (3) го илустрираат тоа.

- (1) *Мирко ѓи зай̄вори очий̄е.*
- (2) *Го ѓоѓали дей̄ей̄то ѓо коса̄ѓа.*
- (3) *Ми ја украдоа кола̄ѓа.*

Овие реченици претставуваат специфичен тип на присвојни конструкции меѓу предикативните (адвербалните) и адноминалните. За разлика од адноминалните присвојни конструкции, овде ПЧ не претставува зависен член во ИС, туку се реализира како примарен реченичен член: субјект, директен објект или индиректен објект. ПЕ исто така зазема некоја синтаксичка позиција во истата основна реченица, и тоа субјект на пасивна или декаузална конструкција, директен објект или предлошки објект. Присвојната интерпретација е предмет на повеќе семантичко-прагматски услови, коишто се базираат на определени универзални хиерархии, но јазиците варираат во однос на степенот на граматикализација на конструкцијата.

Конструкциите како во примерот (1) се познати под терминот 'испуштање на поседувачот' (possessor delition). Овој термин претпоставува дека во конструкцијата постоел ПЧ како зависен член на ИС во која ПЕ е главен член, но тој е испуштен бидејќи присвојната релација меѓу субјектот и директниот објект е сосема јасна и без присвојната замена. Обично се работи за неотугива, инхерентна присвојност. ПЧ е субјект во конкретната јадрена реченица, а ПЕ е релациска именка која импликува некаква релација, а дејството е од таков тип што субјектот може да го врши само врз/со свој дел од телото. Хајне (Heine 1997:172) смета дека нема оправдување за употребата на терминот 'испуштање на поседувачот', бидејќи не е сигурно дека поседувачот некогаш бил присутен. Затоа тој предлага дека е подобро да се зборува за импликуван, а не за испуштен поседувач. Ние во овој труд ја прифаќаме оваа сугестија и ваквите конструкции ги нарекуваме 'конструкции со импликувана присвојност' (ИПК). Иако и во другите типови присвојни конструкции на ниво на реченицата може да се зборува за импликување, а не за експлицитно маркирање на присвојната релација, овде е тоа најизразено и затоа го користиме овој назив.

Конструкциите како во примерот (2) и (3) се обработувани во релациската граматика (Relational Grammar) и оттаму се познати како 'авансирање на поседувачот' (possessor ascension, possessor raising, possessor promotion). Во генеративните теориски испитувања се смета дека реченицата (2) е изведена од *Ја но̄зали коса̄џа на де̄џе̄џо*, а реченицата (3) од *Ја украсоа мо̄ја̄џа кола*, со тоа што ПЧ добива повисок статус во синтаксичката хиерархија на реченицата, односно од модификација на ИС во аргумент на предикатот (ДО или ИО). Овие конструкции изразуваат ситуации во кои ПЧ е претставен како погодена или засегната единка од дејството што се одвива со ПЕ, бидејќи тој е инхерентно поврзан со ПЕ. Најчесто се работи за делови на телото, но тоа може да се прошири и на облека и на други типови на ПЕ.

Во функционалните лингвистички приоди трансформативната анализа на овој тип конструкции не се прифаќа. Според Чепел и Мекгрегор (Chappel & McGregor 1996a: 7), проблемот со анализата на овие конструкции како изведени од некоја основна конструкција е во тоа што таа претпоставува дека двете конструкции имаат исто значење, што не е точно. Познато е дека во конструкциите како во примерите (2) и (3) дејството се прикажува како насочено кон ПЧ, а во соодветната реченица со ПИС како насочено кон ПЕ. Во некои контексти овие разлики може да доведат до различни нијанси на значење. Според тоа, Чепел и Мекгрегор заклучуваат дека двата типа конструкции треба да се сметаат како подеднакво 'основни'.

Поинакво толкување на овие конструкции од аспект на теоријата за граматикализација дава Хајне (Heine 1997: 163–172). Тој смета дека и синхрониски и дијахрониски реченицата како во примерот (4) а. е основна, бидејќи таа претставува основна реченична структура, а другите се добиени од неа со проширување, односно со додавање на дополнителни, незадолжителни членови во функција на спецификација. Во (4) б. и (4) в. ПЕ гради дополнителна синтагма во функција на *с̄пецификација на ПЧ* (possessor specification), а во (4) г. и (4) д. механизмот на проширување е *с̄пецификација на ПЕ* (possessee specification) преку дополнителна синтагма во која учествува ПЧ.

- (4) а. Мирко е повреден.
 б. Мирко е повреден **во но̄зай̄џа**.
 в. Некој го повреди Мирко **во но̄зай̄џа**.
 г. Некој **му** ја повреди ногата **на Мирко**.
 д. **На Мирко му** е повредена ногата.

„Изведените (или проширените) структури содржат член којшто не е задолжителен и не се појавува во соодветната основна структура.

Меѓутоа, со текот на времето може да се случи дополнителниот член да се конвенционализира до тој степен што нема повеќе да биде дополние, туку станува задолжителен партиципant во контексти каде што се работи за дел од телото.⁷² (Heine 1997:168) Натомошната граматикализација може да доведе до проширување на овие конструкции на други типови присвојни релации што вклучуваат ПЕ кои не се во најтесна врска со ПЧ, како на пример облека, накит, предмети за употреба и слично.

Конструкциите во кои ПЧ се реализира како ИО во датив се присутни во индоевропските јазици во Европа. Тие се испитувани во рамките на функциите на дативот и се познати како 'datives sympatheticus', 'присвоен датив', 'датив на интерес' или 'етички датив'. Почнувајќи од Бали (Bally 1926/1996), овие конструкции се разгледуваат како начин на изразување на неутуѓива присвојност (повеќе за овој термин види погоре во 1.4.3). Во последно време се употребува и терминот 'надворешна присвојност' (external possession), кој потекнува од Коних и Хаспелмат (König & Haspelmath 1995) (според Heine 1997:167). Пејн и Барши (Payne & Barshi 1999b:3) го дефинираат поимот на следниот начин: „Ние сметаме дека централните претставници на 'надворешната присвојност' се конструкции во кои семантичката релација поседувач ' поседувано се изразува со кодирање на поседувачот како јадрена граматичка релација на глаголот и во конституент одделен од оној што го содржи поседуваното. ПЧ може да биде изразен во субјект, директен објект, индиректен објект или датив, или како ергатив или апсолутив во зависност од типот на јазикот – но не, на пример како кос падеж.“⁷³ И покрај тоа што ПЧ се кодира како аргумент на предикатот, тој не е задолжителен аргумент во аргументската структура на глаголот. Според оваа дефиниција од европските конструкции тука спаѓаат оние со ПЧ во индиректен објект или датив, а од другите типови јазици конструкциите со 'инкорпориран објект'

⁷² “Derived (or extended) structures contain a constituent that is not an obligatory part of the clause, and it does not occur in the corresponding basic structure. It may happen, however, that that constituent becomes conventionalized to the extent that it is no longer an adjunct but develops into an obligatory participant in contexts where body-parts are involved.” Heine (1997: 168)

⁷³ “We take core instances of *external possession* (EP) to be constructions in which possessor-possessum relation is expressed by coding the possessor (PR) as a core grammatical relation of the verb and in a constituent separate from that which contains the possessum (PM). The PR may be expressed as subject, direct object, indirect object or dative or as ergative or apsolutive, depending on the language type – but not, for example, as an oblique.” Payne & Barshi (1999a: 3)

(поседувачот е вграден во глаголската лексема) и оние со апликативи (дополненија на глаголската основа) или со двоен објект. Меѓутоа, често терминот 'надворешна присвојност' се користи со проширено значење и ги вклучува сите конструкции во кои ПЧ се изразува во реченичен конституент одвоен од ПЕ. Во оваа студија ја прифаќаме дефиницијата на Веласкез-Кастито (Velasquez-Castillo 1999: 78), која вели: „Јас го употребувам терминот 'надворешна присвојност' во поширока смисла што ги вклучува сите конструкции во кои поседувачот (ПР) е кодиран во различен конституент од оној што го содржи поседуваното (ПМ). Скоро секогаш тоа значи дека ПР се кодира како аргумент во јадрената реченица во која се наоѓа и ПМ.“⁷⁴ Како што нагостивме на почетокот, во македонскиот јазик постојат неколку конструкции кои според оваа дефиниција може да се вклучат во категоријата 'надворешна присвојност'. Ќе ги разгледаме поединечно, од синтаксички и семантички аспект и во релација со конкурентните ПИС.

3.2. КОНСТРУКЦИИ СО ИМПЛИКУВАНА ПРИСВОЈНА РЕЛАЦИЈА

Конструкции со импликувана присвојна релација (ИПК) овде ги нарекуваме оние во кои се воспоставува присвојна релација меѓу субјектот и некој друг аргумент во реченицата без тоа експлицитно да се сигнализира. Според синтаксичката позиција на ПЕ се разликуваат три основни типа на конструкции: а) ПЕ во позиција на ДО (примери 5–7), б) ПЕ во предлошка синтагма (примери 8 и 9) и в) комбиниран тип (примери 10 и 11).

- (5) *Сиие наоколу ѓи кренаа **ѓлавийте** од јадењетшо.* (ДП:121)
- (6) *Соколе му одговори, **ја крена косаѓа** и ѓак му одговори краѓко, убедливо.* (ОН Пр:27)
- (7) *Клисароѓ како дури ѓоѓаш да ѓи заѓуби и **ѓоследниѓ сили**;* (ДП:9)
- (8) *Во леѓниоѓ ѓериод може да се видаѓ луѓе со чеѓири, ѓа и ѓовеке бои **на ѓлаваѓа**.* (Викенд, 3.10.98:11)
- (9) *Неколку воини се ѓробиваа низ мешаницаѓа **држејќи ѓи мечовиѓе в раце**.* (ДП:112)
- (10) *..., седнав на скалиоѓо и **ја нурнав ѓлаваѓа во коленициѓе**.* (ОН Пр:18)

⁷⁴ “I use EP (external possession) in a broad sense that includes any construction in which a possessor (PR) NP is coded in a syntactic constituent different from that which contains the possessum (PM). Almost always it means that the PR is coded as a core verbal argument in the same clause as its PM.” Velazquez-Castillo (1999: 78)

- (11) *Господин М... се појавува со дланкиите врз рамката на прозорецот ...* (Избор:19)
- (12) *Беше подзајрела и го гледаше Игор со ококорени очи како што појмуку да се разбудила.* (ДП:16)

Предлошките ИПК се најобични со предлозите што означуваат локација како во примерите (8) – (11), како и со предлогот *со* во значење на инструмент (пример 11) или на начин (пример 12). Кога се работи за ПЕ – лице поседувачот може да биде изразен и во други типови на предлошки синтагми: *на*-конструкција во позиција на ИО (пример 13), *од* (пример 14), *со* за придружба (пример 15) и некои други.

- (13) *..., владетелот Алберт Први јавно ѝ удрил шлаганица на својата сојузга бидејќи таа му дозволила на љубовникот да ѝ шепошти на уво.* (Денес 167:73)
- (14) *... уредно ѝ лака на секој ѝрви, не зајмува ѝари од зазарицата.* (ГМ:97)
- (15) *... живее уште и градежниот техничар Трифун со жената Докса и синот Јово, ...* (ГМ:22)

Постојат и примери кога ПЧ се јавува во присвојна модификација, присвојна замена или присвојна *на*-конструкција, во истата или во некоја соседна јадрена реченица (примери 16 и 17). Кинг (King 1998:230) тоа го нарекува 'secondary reference'. Тие се блиски до ИПК што ги дефинираме погоре, но присвојната релација не е толку јасно уочлива како кога се работи за ПЧ во позиција на субјект, па оттаму се чувствува и концептуалната оддалеченост на ПЕ од ПЧ.

- (16) *Не можев никако да го заборавам неговото синоќешно лице, глабокиот ѝ чај на тага во очите.* (ОН Пр:111)
- (17) *..., а медуумите ѝ протго ги забораваја нејзиното ѝрејходно дело и популарноста.* (Викенд 148:7)

Во македонскиот јазик импликацијата може да оперира и на пови-соко, дискурсно ниво, иако тие примери се поретки⁷⁵. Тогаш ПЧ и ПЕ се во различни јадрени реченици (примери 18 – 20), или ПЧ е импликуван од поширокиот контекст. Синтаксичката оддалеченост се рефлектира и во значењето. И покрај тоа што релацијата е недвосмислено јасна, се чувствува поголема независност на делот а со тоа и една општост на изразот.

⁷⁵ Веласкез-Кастило (Velazques-Castillo 1999: 88) пишува за такви конструкции во шпанскиот; Кинг (King 1998: 228) во студијата за чешкиот јазик ги нарекува 'zero'.

- (18) ... Неговиѝе ѝрсѝи се кршеа нервозно, ѝреѝлейѝувајќи се. **Коленициѝе**, ѝреѝерејќи, шушкаа од најлонскоѝо ѝорбиче меѓу нив. (ОН Пр:93)
- (19) И, ѝо сè, на екраноѝ се ѝојавува некаков си босански муфѝија, ѝред **имеѝо** докѝторска ѝиѝѝула, ... (Денес 167:61)
- (20) И друѝиѝе како да го имаа исѝоѝо чувсѝиво: сè ѝочесѝо забележуваше како **главиѝе** се кревааѝ нагоре, ... а изразиѝе на лицаѝа како да сѝануваа сè ѝозаѝрижени. (ДП:52)

Импликација на присвојна релација може да има и меѓу референтот во ДО како ПЧ и референтот во позиција на субјект како ПЕ, во кои референтот на субјектот има поактивна улога. Тој може да биде дел од телото (ДТ) (примери 21 и 22) или да импликува релација меѓу луѓе (пример 23).

- (21) А мене срцеѝо ми замрзна и **нозеѝе** одвај **ме** држеа. (ОН Пр:97)
- (22) Не знам зошѝо **нозеѝе** сами **ме** ѝоведоа наѝаму. (ОН Пр:57)
- (23) Главниоѝ (страв) ми беше дека ќе **ме** оѝѝруе ѝомошничкаѝа. (Викенд167:8)

Овие два типа на импликување на присвојната релација (импликување од контекст и ПЧ референт на ДО – ПЕ референт на субјект) се особено карактеристични за термините за релации меѓу луѓе (примери 24 – 27). Бидејќи самите со своето лексичко значење импликуваат релација, ваквите именки штом се појават во текстот мора да имаат корелат со кој се поврзуваат, освен ако не се употребени во генеричко значење.

- (24) **Очувоѝ** беше следбеник на движењеѝо на Троцки и долго време живееше ѝод влијание на шеесѝѝиѝиѝе. (Викенд167:9)
- (25) О, Иѝче, заѝоа ѝој ѝорачал ѝреку **сосеѝкаѝа** дека ќе ѝаѝува некаде за извесно време. (ОН Пр:62)
- (26) На скалиѝе од нашаѝа зграда **не** ѝречека **сосеѝкаѝа**, вознемирена ѝиѝо сме се забавиле. (ОН Пр:57)
- (27) **Синовиѝе** се неговиѝа ѝордосѝ. (Викенд 167:10)

Овде нема подетално да ги разгледуваме овие типови на присвојна релација што се воспоставуваат надвор од јадрената реченица или меѓу други конституенти во реченицата, туку ќе се задржиме на ИПК што ги дефинираваме на почетокот.

Кај ИПК со ПЧ во субјектна позиција, во најголем број од примерите како ПЕ се јавува дел од телото (ДТ), а поретко апстрактна

психофизичка особина, конкретен предмет или апстрактна сопственост. Најмалку има примери со термини за роднински и општествени релации. Со ДТ и со психофизичките особини релацијата меѓу субјектот и ДО, односно предлошкиот објект е автоматски присутна, но другите типови на поседувани единки може да бараат повеќе поткрепа од контекстот, како во примерите (28) – (30).

(28) *Во тесниџе улички мајкиџе џи довикуваа гецаџа. ... (ДП:15)*

(29) *Лежеше на куџоџи џаџраџи врз која ја беше џрефрлил намеџкаџа; (ДП:45)*

(30) *..., а да немав свое соџсџвено џтелевизорче во собаџа, или видео во дневнаџа – не можев ни да замислам! (ОН Пр:12)*

Кога се работи за ИПК во кои ПЕ претставува ДТ предикатите се главно движења и физички активности на телото, поретко чувства, но не перцепции. Со апстрактните именки и конкретните предмети можни се поширок круг на предикати. Ситуациите изразени во основните, прототипни ИПК конструкции претставуваат природни, спонтани, неусилени активности на човекот, дејства што тој може да ги врши само со својот дел од телото (*џо намуџи челоџо, џи ококори очџе, зачкриџе со забиџе, замиџа со очџе, џо вџери џоѓледоџи*) или обично ги врши со својот дел од телото (*ја џодаге ракаџа, ја оџвори усџаџа, собере сили*)⁷⁶. Кога во конструкциите што изразуваат вакви дејства се јавува ПЗ свој, тогаш ПЕ особено се истакнува: се наоѓа во контраст со нечиј друг ДТ (пример 31) или постои потреба да се индивидуализира бидејќи се карактеризира со некоја необична особина (пример 32 и 33). Притоа делот се објективизира, при што се добива чувство на одвоеност на делот од ПЧ. Во корпусот вакви примери има малку и најчесто ДТ е придружен од некој атрибут.

(31) *Но џоџоа џи оџвори, џи оддели своџе усни од неџовџе и се обиде да ... (ДП:122)*

(32) *... се џокаџува одвреме навреме, нишаџки се на своџе крџки, колеблџви нозе, ... (ДП:67)*

(33) *Коџа конечно Рисџо Кеџ се исџрави џред џаблаџа, обидуваџки се да ја смали својаџа висока сџава, свончеџо ја џрекина сеоџиџаџа смеа. (ОН Пр:73)*

Со другите типови на ПЕ, особено конкретна и апстрактна сопственост, ПЗ се јавува почесто, без атрибут и без контраст. Заменката или е неопходна за воспоставува на присвојната релација (во

⁷⁶ Слични забелешки наоѓаме кај Клифер (Kliffner 1984) за францускиот и кај Веласкез-Кастџо (Velazquez-Castillo 1999) за шпанскиот јазик.

примерот 34а. *сѝиџна во селоѝо* би се сфатило како во кое било село) или придонесува за нејзино потенцирање (пример 34б.). Глаголите за перцепција и за когниција задолжително бараат маркер (или ПЗ или, почесто, ДК) за да се добие присвојна релација: разликата меѓу *Го виде својоѝ лик во оџледалоѝо./ Си џо виде ликоѝ во оџледалоѝо* и *Го виде ликоѝ во оџледалоѝ.* е очигледна. Слична е ситуацијата и со глаголите за чувства (пример 35).

(34) а. *Уѝреденѝа човекоѝ сѝиџна во своето село* и ... (ПЕ:129)

б. *Особено се ѝпрославил со своите ѝморски ѝобеди, оѝварени со ѝмош на ѝираѝиѝе,* ... (НС, 30.5.2000:9)

(35) ... *џледам дека џо сакаѝ Сашо, а ѝоа најмноџу ме раѓува, заѝиѝо ѝој мноџу ја сака музикаѝа и својѝа ѝесна.* (Викенд 265:9) (сп. тој многу ја сака песната)

Во вакви рефлексивни ситуации присвојноста може да се сигнализира и со дативната клитика *си*. Во ситуациите со активности на ДТ кои личноста може само врз себе да ги врши, *си* обично не означува присвојност, туку само има експресивна функција иако присвојноста што се импликува автоматски се поврзува со *си* (*си ѝреѝна со очииѝе*). Во нашиот корпус ваквите примери се ретки и се особено емоционално обоени, како во примерот (36) каде што Дедо Мраз е многу изненаден. Во македонскиот јазик, значењето на присвојност во рефлексивната дативна заменска клитика секогаш е проследено со значењето на експресивност, дури и во ситуации кога дејството не е карактеристично само за тој ДТ (пример 37).

(36) *Дедо Мраз си џи ококори очииѝе* ... (Избор:58)

(37) *Кнеџињаѝа си џо лизна малиоѝ ѝрѝѝ од кој висеше една каѝка.* (ДП:25)

Меѓутоа, кога се работи за конкретна или апстрактна сопственост или за некои релации меѓу луѓе, односно со термини што имаат општо значење, ДК може да биде неопходна за воспоставување на присвојна релација. Во примерите (38) – (40) референтот на ДО нема да се поврзува со референтот на субјектот без посредство на ДК. Бидејќи овие термини не содржат импликација на релацијата во својата семантичка структура, како што е случај со ДТ и блиски семејни врски, нивната релација со ПЧ мора појасно да се сигнализира. Маркирање на

присвојната релација е неопходно и кога предикатот е глагол за когниција, за чувства или за перцепција (пример 38)⁷⁷.

- (38) *Естѝрела му гадe вода на биволароѝ, кој реवेशе и си ѝо бараше ножоѝ.*

(ДП:68) (сп. *ѝо бараше ножоѝ* нема присвојна импликација)

- (39) *Морам веќе еднаш да ѝојдам во айѝекаѝа и да си ѝи земам лековиѝе.*

(ОН Пр:58) (сп. *да ѝи земам лековиѝе* нема присвојна импликација)

- (40) *Долу во ѝрадоѝ некоја жена си ѝи бараше децаѝа ...*
(ДП:13)

(сп. *ѝи бараше децаѝа* нема присвојна импликација)

- (41) *Брѝу си ѝо чу имейѝо, ѝа ѝрисиѝаѝи кон ѝодуимоѝ не колебајќи се ни час.*

(Избор:58) (сп. *ѝо чу имейѝо* нема присвојна импликација)

Во конструкциите со импликуван ПЧ именката што ја изразува ПЕ е по правило придружена со определен член. ПЕ е веќе определена, бидејќи спомнувањето на ПЧ претпоставува и спомнување на ентитетите што се наоѓаат во неговиот домен (делови на телото, психофизички атрибути, предмети на поседување, лица со кои е поврзан итн.) (Fraurud 1990). Определениот член автоматски упатува на тоа дека именката, ако е спомната за првпат, треба да се интерпретира во релација со некоја друга именка, а ПЕ во себе содржат информација за некаква релација, па макар и да е послабо изразена, како кај предметите на поседување. Затоа, определениот член на ПЕ е битен елемент во овие конструкции.

Меѓутоа, во македонскиот јазик конструкцијата со импликувана присвојност може да се јави и со неопределени поседувани единки и тоа особено кога се работи за ДТ или за психофизички особини на човекот. Со конструкциите во кои ПЕ е во функција на ДО се работи за ситуации во кои човекот врши некое вообичаено дејство со дел од телото. Таквите дејства се толку чести и поврзани со тој дел од телото, што не се чувствува потреба да се потенцира релацијата со помош на определениот член (пример 42 и 43). Како резултат на тоа, личноста и ДТ се чувствуваат како целина, а ДТ зазема вообичаено место во тој комплекс.

⁷⁷Се разбира тука е можна и ПЗ за изразување на присвојната релација. За разликата меѓу конструкцијата со АДК и со ПЗ види во 2.4.7. и кај Митковска (Mitkovska 2014: 349–352).

ПЕ најчесто не добива член иако е можно да се појави, затоа што се губи експресивноста.

(42) *Сосејќаӣа собра раменици извинувајќи се со ӣо̄зледоӣ.*
(ОН Пр:57)

може и: *Марика џи собра рамењаӣа. – Не знам.* (ОН Пр:83)

(43) *Но само шӣо се обиде да о̄ӣвори ус̄ӣа јас џо ӣрекинав.* (ОН Пр:75)

може и: *...се обиде да ја о̄ӣвори ус̄ӣаӣа (но се губи експресивноста)*

За некои вакви конструкции може да се каже дека се употребуваат како затврдени изрази (примери 44 – 46). Тука всушност конструкцијата би звучела многу необично со членуван ПЕ, бидејќи ќе се изгуби значењето. Во составите што се идиоматизирани до повисок степен (како во пример 47 и 48) воопшто не може да се употреби определен член.

(44) *Цела ноќ око не сум склоӣл, браӣче.* (ОН Пр:64) (не сум спиел)

*... окоӣо не сум џо склоӣл

(45) – *Се разбира, вие ќе меӣеӣе, кога ваӣӣе родӣӣели седаӣ со скрсӣени раце!* (ГМ:55) (не работат ништо) * ... седаӣ со скрсӣенӣе раце ...

(46) *Конечно крена раце од ӣоа и излезе.* (ДП:21) (Се откажа.) (се откажа)

*... џи крена рацеӣе од ӣоа ...

(47) *Токму беше фрилил око на една млада вдовица.* (ДП:47) (Му се допадна.)

*... џо беше фрилил окоӣо...

(48) *..., еден ден ӣој ќе сӣе̄гне срце и ќе ме даде во Домо̄ӣ за деца без родӣӣели, ...*

(ОН Пр:16) (ќе ги занемари своите чувства.)

*... ќе џо сӣе̄гне срцеӣо ...

И апстрактните ПЕ може да се јават во такви конструкции во кои изразот е помалку или повеќе идиоматизиран (примери 49 – 51) и каде што ПЕ обично не оди со определен член.

(49) *...не ӣроуӣӣајќи можносӣ да фрлаӣ ӣо̄злед кон Есӣрела и Иџор.* (ДП:43)

*... да џо фрлаӣ ӣо̄зледоӣ ...

(50) *Јас дадов чесен збор, сега дај и ӣи.* (ОН Пр:64)

*... јас џо дадов чесноӣӣ збор ...

(51) *Најјосле собра храбросӣ и чукна на враӣаӣа.*

* ... ја собра **храбросӣа** ...

Во конструкциите во кои ПЕ зазема позиција на предлошки објект оваа тенденција е уште повеќе раширена. Синтагмата составена од предлог+ДТ функционира како прилошко дополние и се јавува во комбинација со вообичаени дејства за тој ДТ, па отсуството на членот не доведува до недоразбирање. Без определениот член често се среќаваат конструкции со ДТ како локална определба, како на пример: *држи в рака/раце, скокне на нозе, држи за рака, сӣава в ус̄ӣа, клекне на колена, носи на рамо*. Највообичаено е ДТ да биде неопределен во ПС што функционираат како прилози за начин, како во примерите (52) – (54).

(52) *Таа сӣиеше со џрб сврӣена кон него.* (ДП:102)

(53) *Кимнав со исушена ус̄ӣа, љо̄леднувајќи во Рисӣо Кец и во Марика.* (ОН Пр:118)

(54) *Сӣоеја и двајцаӣа неми – клисароӣ со ококорени очи и со расӣирени раце, а П.М. со о̄йворена ус̄ӣа и со набрекнаӣи враӣни жили; ... (ДП:9)*

Кога ПЕ е конкретен или апстрактен предмет на поседување испуштањето на членот е поретко. Овие именки не импликуваат автоматски релација и затоа ако не содржат член тие може општо да се толкуваат, како во примерите (55) и (56). Сепак, од нашето познавање за светот знаеме дека најобична ситуација, ако поинаку не се тврди, е дека ако некој носи чанта таа е негова, и ако некој нуди или пружа помош, таа потекнува од него.

(55) *Од враӣаӣа на училиӣӣеӣо сега излегуваше лично Рисӣо Кец, и љо̄ј со љрејолна чан̄ӣа како мојаӣа.* (ОН Пр:43)

(56) *... се израдував на нивноӣо доаѓање и широко им љонудив љомош.* (Денес 167:6)

Анализата покажува дека во македонскиот јазик ИПК претставува немаркирана конструкција кога се работи за ДТ и блиски семејни релации. Присвојноста во такви ситуации се мартира експлицитно само во контрастивни или необични ситуации во кои ПЕ особено се истакнува (пример 57).

(57) *Засӣана на своӣӣе криви нозе љред нив, џи фркна рацеӣе на џрб.* (МЈБ:297)

По аналогија, ваквата конструкција се наметнува и кога ПЕ не е тесно поврзан со ПЧ, како во случаи на конкретни и апстрактни предмети на поседување и општествени релации, но тогаш, помалку или повеќе, контекстот има важна улога во толкувањето на конструкцијата.

3.3. ЛОКАТИВНИ ПРИСВОЈНИ КОНСТРУКЦИИ

Локативни присвојни конструкции (ЛПК) ги нарекуваме конструкциите во кои се јавува присвојна релација меѓу ПЧ во позиција на ДО и ПЕ во предлошка синтагма со локативно значење (примери 58 – 62). Во позиција на субјект е друг партиципант, надвор од присвојната релација: најчесто се работи за лице, типичен агенс (но може да биде и нелице во функција на инструмент) кој врши некое дејство што го засега партиципантот во функција на ДО, односно ПЧ, иако тој не е директно погоден. Директно погодениот партиципант е во присвојна релација со референтот на ДО, поседувана еднинка, главно ДТ или облека (односно дел од облеката), но само кога ПЧ ја има на себе, а многу поретки се психофизички особини или апстрактни поими. Овој партиципант зазема пониска позиција во синтаксичката структура на реченицата.

- (58) – *Висџина? – и Раде ја ѿрџна нежно и блаџо **Буба за косичкаџа***. (ГМ:96)
- (59) *Некој фрли кон неџо некој долџ ѿредмеџ шџџо џо угри во **ноџаџа***. (ДП:112)
- (60) *Наџрави два џобрзи чекора и џо фаџџи **Шџџмана за ременџџ***. (МЈБ:309)
- (61) *Теџка Донка **ме** џоџледна во **чевлиџџе***. (ГМ:17)
- (62) *А џоџледџџ кон џаџџко ми само **ме** зацврџџи во **сомневањеџџо**: ...* (ОН Пр:57)

Овие конструкции се најчести со глаголи за физички контакт: неутрални (*дрџи, фаџџи, доџре*), со негативен ефект (*угри, џџџчукне, ѿрџне, џџџеџне, исџџеџне, џовлече, џоџгоди, боџќа, скокоџќа, задуџџи, сџџеџне, шџџџџе, скубе, касне* и слично) или со позитивен ефект (*џоџгали, џочеша, бакне, намачка* и др.). Можни се и проширувања на апстрактно ниво со глаголи за перцепција (*џледа, џоџледне, мерка*) и, во помала мера, со глаголи за ментални и вербални активности (*ме џраша за имеџџо, џо џозна џо џласџџџ*), каде што локалното значење на предлошката синтагма се губи.

Во овие конструкции дејството е прикажано како да е упатено кон личноста (поседувачот) и тој е најмногу погоден од неговите ефекти. ДТ е изразен во незадолжително прилошко дополнение и само појаснува кој дел од личноста е погоден. Всушност, делот не е прикажан како посебен, индивидуален партиципант во предикацијата, туку само како дел од сцената. Главниот актер што ги трпи последиците од дејството е личноста чиј дел е засегнат. Бидејќи ПЕ е во тесна врска со личноста што ги трпи последиците од дејството, тој најчесто е определен. Меѓу-

тоа, кога конструкцијата изразува вообичаени дејства, со отсуството на членот прилошката синтагма добива идиоматизирано значење (примери 6 – 65).

(63) *Но јас повеќе не ја гледав в очи.* (ОН Пр:50)

(64) *П.М. ѝочна да го влече за рака.* (ДП:9)

(65) ... – рече Судијаџија и го ѝоѓали Горейџа ѝо глџава. (ГМ:90)

Конструкциите со ПЕ во предлошка синтагма се многу слични со претходно опишаните конструкции со импликувана присвојност. И овде присвојната релација не е експлицитно изразена. Во корпусот не наоѓаме примери во кои ДТ е посебно индивидуализиран со ПЗ, иако тоа звучи прифатливо (*Тој ја ѝоѝеѓна Марика за нејзиноѝо русо ѝриде*). Истите ситуации може да се изразат во конструкциите во кои ПЕ е ДО, а присвојноста се изразува со присвојни определби (ПЗ, ПП или *на/од*-конструкција ако делот е посебно истакнат (примери 66 – 68).

(66) *Вѝоройѝо јајце го ѝоѓоди нејзиноѝо рамо, ѝо еѝи синаѝа блуза од чистѝа свила, ...* (ОН Пр:48) (наместо: ... *ја ѝоѓоди во рамоѝо, ...*)

(67) *..., ѝа со слободнаѝа рака го ѝоѓалува глџачеѝо на Диме.* (ГМ:6) (наместо: ... *го ѝоѓали Диме ѝо глџачеѝо ...*)

(68) *Гледајќи го неѓовоѝо збунейѝо лице, воиноѝ се насмеа задоволно.* (ДП:73) (наместо: *гледајќи го во збунейѝо лице ...*)

Овие примери покажуваат дека ЛПК, во која имаме импликација на присвојната релација, и соодветната присвојна ИС може да претставуваат исти ситуации со различна комуникативна хиерархија на аргументите. Како резултат на тоа, првата го претставува дејството од аспект на ПЧ, при што она што се случува со него е во преден план, а втората од аспект на ПЕ, издвојувајќи го како самостоен партиципant. За толкувањата на овие конструкции од аспект на релациската граматика и за различното гледиште на Хајне (Heine 1997) зборувавме погоре во 3.1. Во македонскиот јазик овие конструкции имаат ограничена употреба во стриктно дефиниран контекст. Тие типично изразуваат неотуѓива присвојност, претставувајќи го настанот од аспект на целината (човекот) во таа релација.⁷⁸

На крајот ќе обрнеме внимание на уште три слични конструкции во кои присвојна релација се импликува преку локација, а се разликуваат и структурно и по значење од ЛПК, но нема подетално да се

⁷⁸ За ЛПК во словенечкиот јазик, кои се блиски до македонските, пишува Липовшек (Lipovšek 2011).

задржуваме на нив.⁷⁹ Првата изразува локација (*Тие влегоа кај Мирко во собата*), втората чувства (*Ме боли ногата*), а третата особини (*Ана е црвена во лицето*).

Конструкциите што изразуваат **локација со предлогот кај** може да ги сметаме за еден вид на интранзитивна варијанта на ЛПК, бидејќи тие имаат многу слична функција – ги истакнуваат ефектите од дејството врз ПЧ, а ПЕ е дополнение за локација и неговата поврзаност со ПЧ е секундарна. Тие се ограничени на глаголи за движење и поседувани единки што означуваат локација (пример 69 и 70), кои може понекојпат да бидат и ДТ (пример 71).

(69) ... се ѝикнаа во земјанката кај командирот, рекоа шито рекоа шатаму и... (МЈБ:282)

(70) Однеси ја шитоката кај чичко Милан во дворот.

(71) Дејтејто се намести удобно кај мајка си во скут.

Во конструкциите што изразуваат **чувства ПЧ** е во позиција на ДО, а ПЕ во позиција на субјект, како во примерите (72) и (73). ПЕ е дел од телото во кој е лоцирана причината за чувството, а ПЧ е прикажан како главен поднесувач на ефектите (експириенсер). ДТ, иако е во позиција на субјект, нема проминентна улога на каузатор. Со тоа и овие конструкции го претставуваат настанот од холистички аспект, односно од аспект на личноста како главен трпител, а ДТ кој е конкретно погоден е во втор план.

(72) – Мајка ти добра ли е? – ираша шатако ми ...

– **Ја** болеше синока главата, шато. (ОН Пр:69)

(73) Во следниот миг иочувсивува дивјачки удар, врашот ужасно го забеле, ... (ДП:62)

Со вакво значење се јавуваат ограничен број глаголи со слична семантика (*ме чеша зрбот*, *ме вршаш колена*),. Со некои глаголи можна е и варијанта со предлог и безлична глаголска форма (*ме зребе (во) зрлото*, *ме сече (во) иоловина*, *ме боцка/ сиега (во) срце*), што јасно ја покажува локативната семантика на ПЕ и ја истакнува блискоста на овие конструкции со ЛПК.

Во третиот тип конструкции, оние за **особини**, ПЧ е изразен во субјектна позиција и најчесто се работи за лице, а ПЕ во предлошка конструкција, најчесто со предлогот *во* и претставува дел од телото (примерот 74 е типичен). Облека како ПЕ најчесто е неприфатлива (**Тој е излизан во чевлите*), но во некои ситуации се јавува (пример 75),

⁷⁹ За подетална анализа на овие конструкции во македонскиот јазик и нивната релација со ПИС види Митковска 2010.

што сведочи за способноста на оваа конструкција да се шири понатаму во присвојниот домен.

(74) *Тошо е како исїукана ѝеїарга во косаїа.* (k-15.com.mk)

(75) *Не можам да одам иззужван во кошула бидејќи мојаїа соїруза не ја исїеглала ...*

(<http://forum.kajgana.com/showthread.php?t=13215&page=2>)

Треба да се истакне дека овие конструкции имаат колоквијален тон и затоа ги среќаваме единствено во неформална комуникација, во разговор или во преписки на социјалните мрежи. Тие се и стилски обележани како особено експресивни.

3.4. ДАТИВНА ПРИСВОЈНА КОНСТРУКЦИЈА

3.4.1. Природата на дативната присвојна конструкција (ДПК)

Уште една честа конструкција, во македонскиот јазик, во која присвојната релација се изразува на ниво на реченицата, а не во рамките на ИС, е присвојниот датив (*dativus sympatheticus*). Во неа ПЧ зазема позиција на индиректен објект (ИО), а ПЕ е во некоја друга синтаксичка позиција во истата јадрена реченица. Тој е по правило определен. Примерите (76) – (78) илустрираат такви ситуации.

(76) *Море сизурно и ќе се израдува кога ќе чуе дека секое уїпро ќе му зо мейам гворої – заклучи Ламбро.* (Избор:94)

(77) *За оваа забранейа љубов се дозна кога на Ана ѝ беа украдени чейири сїрасни ѝисма од чанїичкаїа, ...*
(Денес164:73)

(78) *Раецїе ѝочнаа да ми се ѝресай, ѝа како во ѝолусон слушав разни гласови.* (ГМ:19)

Дативната присвојна конструкција (ДПК) е карактеристично средство за изразување присвојност на ниво на речениците во јазиците во Европа (додека во други ареали во светот се користат конструкции од поинаков тип). Според Хаспелмат (Haspelmath 1999) таа претставува особина на Европскиот лингвистички ареал, а не генетска особина на индоевропските јазици. Како поткрепа за тоа тој наведува неколку факти: ДПК се јавува во неколку неиндоевропски јазици (баскиски, малтешки и унгарски); ДПК не се јавува кај сите индоевропски јазици во Европа (келтските јазици, англискиот, норвешкиот, шведскиот и исландскиот); индоевропските јазици надвор од Европа главно немаат ДПК. И во Европскиот лингвистички ареал на периферните територии оваа конструкција е многу поограничена (на пр. во рускиот и во балтичките јазици). Во јужнословенските и во балканските јазици ДПК е честа

конструкција. Таа била прилично развиена уште во старословенскиот период (Минчева 1964).

Дативот во македонскиот јазик ја задржал морфолошката форма кај заменските форми, најмногу кај клитиките, а општата форма на именките задолжително оди со предлогот *на*. Дативната клитика задолжително стои пред глаголот или по глаголот секогаш кога ИО е референцијално употребена именка, определена или неопределена, а понекогаш и во генеричка употреба. Клитиката го удвојува објектот или самостојно го претставува⁸⁰.

Дативните конструкции се полисемични категории со повеќе поврзани значења. Централната функција на дативот (според Rudzka-Ostyn 1996, Landa 1990 & 1993 и др.) е да го означи референтот во улога на реципиент во тривалентните предикации (*Ана му ја гаже книџаџа на Мирко.*) и има синтаксичка функција на ИО. Референтот на субјектот дејствува врз референтот на објектот и како резултат на тоа објектот доаѓа во доменот на ИО. Се смета дека ваквиот датив е дел од синтаксичката структура на глаголот и е задолжителен⁸¹. На оваа функција се надоврзуваат конструкции во кои дативот не е импликуван од глаголот, односно не е дел од валенцијата на глаголот и има факултативен статус (слободен датив). Се работи за ситуации во кои референтот на субјектот дејствува врз објект кој се наоѓа во сферата на референтот на дативот. Значи, референтот на ваквиот датив не е реципиент на (физички или апстрактен) објект, туку е реципиент на ефектите од дејството, бидејќи ДО веќе се наоѓа во неговата сфера. Улогата на реципиент се реинтерпретира како бенефактор, поседувач или поднесувач (експириенсер)⁸².

Како поседувач на партиципant што е на некој начин вклучен во дејството, референтот на дативот е индиректно засегнат и ги трпи

⁸⁰ За правилата во врска со редоследот на клитиките и за удвојувањето на индиректниот објект во македонскиот јазик види во Минова-Ѓуркова (1994: 193 и 198–200).

⁸¹ Ова е традиционално прифатен став иако задолжителноста е често дискутабилна и побивана (на пр. Janda 1993, Rudzka-Ostyn 1996: 351, King 1998: 63), но тоа не е предмет на нашата дискусија.

⁸² Семантичките улоги на дативот ги преземаме од PyskaPyska-Ostyn (Rudzka-Ostyn 1996:351), каде што дативните конструкции се подетално анализирани. Терминот 'експириенсер' тука има потесно значење, како во конструкциите од типот *Ми се гаже*, *Ми се лоши*, каде што состојбата му е наметната на дативниот референт и тој нема контрола врз неа. Инаку, во крајна линија може да се каже дека во сите функции дативниот референт е оној „кој ги трпи (позитивните или негативните) последици од претставената состојба.“ (Тополињска 1996: 15)

последниците на дејството. Всушност, основниот услов за изразување на едно дејство со ДПК е „ако поседувачот се сфаќа како ментално засегнат од опишаната ситуација“⁸³ (Haspelmath 1999: 111). ПЧ може да трпи и физички последици од дејството, особено ако се работи за дејство врз некој дел од телото, но акцентот не е врз тоа во оваа конструкција, туку врз менталната, психичка засегнатост на ПЧ. Поради тоа, Кинг (King 1998: 167–174) како важни услови за употребата на оваа конструкција во чешкиот јазик ги наведува следните: ПЧ да биде човек (или животно), да биде свесен и да биде во живот, бидејќи во мртва состојба не може да биде свесен. Во македонскиот јазик овие услови понекојпат се прекршуваат, но секојпат со извесна нота на персонификација. Од друга страна, важно е и како говорителот гледа на засегнатоста на ПЧ. Преку оваа конструкција доаѓа до израз субјективниот став на говорителот кон референтот на дативот.

ДПК е раширена конструкција во македонскиот јазик⁸⁴. Не постојат некои определени синтаксички ограничувања за воспоставување присвојна релација меѓу дативниот референт и некој друг партиципент во ситуацијата ако за тоа постојат повољни контекстуални услови. Погледнато од аспект на продукцијата на јазикот, се поставува прашањето за интеграцијата на екстратематскиот аргумент (слободниот датив) во ситуацијата. Повеќето автори (Kliffner 1984, King 1998, Fried 1999) се согласуваат дека се работи за комплексна конструкција која треба да се разгледува на повеќе нивоа – синтаксичко, семантичко, прагматско и дискурсно. Постојат различни мислења за границите меѓу *семантиката* и *прагматијата*, од една страна, и *прагматијата* и *дискурсот* од друга. Сепакви разграничувања се условни, но од практични причини се придржуваме на следните претпоставки: семантичкото ниво го сочинуваат значењата што се содржани во структурата на компонентите на исказот, а на прагматско ниво дејствува поширокиот контекст и претпоставките што се базираат на нашите познавања за светот. Дискурсот е јазикот во употреба и на тоа ниво значењето се модифицира во зависност од начинот на кој говорителот/авторот сака да го прикаже настанот, па според тоа и ја организира информацијата.

⁸³ “... if the possessor is thought of as being mentally affected by the described situation.” (Haspelmath 1999: 111)

⁸⁴ Најческа-Сидоровска (1973 и 1997), Тополињска (1996: 11–38)

3.4.2. Ограничувања на употребата на ДПК во македонскиот јазик

На секое ниво, секој јазик поставува определени ограничувања кои може да се изразат во вид на имплицативни хиерархии. Овде ќе разгледаме до кој степен е македонската конструкција ограничена на секое ниво, што ќе ги покаже главните карактеристики на ДПК. За основа на нашето испитување ги преземаме хиерархиите од Хаспелмат (Haspelmath 1999: 113)⁸⁵:

- а. Хиерархија на одушевеност (The Animacy Hierarchy)
- б. Хиерархија на ситуација (The Situation Hierarchy)
- в. Хиерархија на неотуѓивост (The Inalienability Hierarchy)
- г. Хиерархија на синтаксичките релации (The Syntactic Relations Hierarchy)

Имплицативната хиерархија значи дека ако ДПК се можни на една точка од хиерархијата, тогаш тие се можни и со сите елементи лево од таа точка. ДПК се развиени во еден јазик ако имаат висока позиција на сите хиерархии. Ќе ги разгледуваме хиерархиите по обратен ред во однос на оној што е даден кај Хаспелмат, тргнувајќи од формалните, синтаксички, особини, преку семантичко-прагматските до дискурсите.

1. Хиерархија на синтаксичките релации

(ДПК има приоритет ако синтаксичката релација на поседуваното е) предлошка синтагма (ПС) < директен објект (ДО) < декаузален (или пасивен)

субјект < интранзитивен субјект < транзитивен субјект⁸⁶

Прво ќе ги разгледаме структурните услови што го определуваат односот меѓу ПЧ и ПЕ во македонскиот јазик. Дативниот објект може да влегува и во транзитивна и во интранзитивна структура. Што се однесува до синтаксичката релација, т.е. позицијата на ПЕ, тој највообичаено зафаќа позиција на ДО, ПС или декаузален⁸⁷ субјект (или субјект во пасивни конструкции). ПЕ е ДО во конструкции со субјект некој трет

⁸⁵ Сите овие хиерархии се среќаваат и кај други автори со мали варијации.

⁸⁶ d. **The Syntactic Relations Hierarchy**

(EP constructions are favored if the syntactic relation of the possessum is)

PP<direct object<unaccusative subject<unergative subject<transitive subject

(Haspelmath 1999:113)

⁸⁷ Декаузални се конструкции во кои агенсот е отстранет од лексичко-синтаксичката конфигурација на глаголот, а дејството се претставува како да се извршува автоматски. Таквите конструкции во македонскиот јазик најчесто имаат рефлексивен маркер (*Чашиџа се скрши, Врашџа се ойвори*).

партиципант (примери 79 и 80) или субјектот е самиот ПЧ во рефлексивните конструкции (пример 81 и 82).

- (79) – *Марика, сакаш ли да ми зо расийеш наси́роениеѝо? – ја ѝрекинав.* (ОН Пр:80)
- (80) *Игор ѝак се замеша и му ја свийќа ракаѝа на биволароѝ.* (ДП:168)
- (81) *Исио ѝака си ѝи знам ѝрешкиѝе и колку учам од нив.* (Антенa, 12.5.2000:29)
- (82) *Неколку заѝвореници си ѝи миеја нозеѝе и ѝовореа за нешио, ...* (Избор:15)

ПЕ најчесто се среќава во ПС што функционираат како прилози за место (примери 83 и 84), а поретко во на/од конструкции со значење дел од целост или партиитивност (пример 85). Се јавува и со предлози кои одат задолжително со некои глаголи, како *одѝовори на, се ѝроѝиви на* (пример 86). Овие реченици може да бидат транзитивни или интранзитивни. Во транзитивните, покрај предлошкиот објект и ДО може да има улога на ПЕ во релација со истиот дативен референт (пример 87). Може да се појави и во бессубјектни/ безлични реченици (пример 88).

- (83) *Веѝроѝ сè ѝосилно ми биеше в лице.* (Избор:119)
- (84) *Тој можеби безмилосно ќе ми засѝанеше на враѝоѝ и само ќе речеше незасиѝно – ајде, ѝеј Иѝче, ѝеј!* (ОН Пр:108)
- (85) *... ѝа скршум му зо сѝави ѝисменеѝо во ѝебоѝ од ѝалиоѝо.* (ГМ:35)
- (86) *Јас ќе ви одѝворам на сиѝе ѝрашања.* (ОН Пр:60)
- (87) *Му ја украде колаѝа₁ од ѝред куќаѝа₁.*
- (88) *Наеднаш ми свейна во умоѝ.* (ОН Пр:78)

Присвојни дативни конструкции со ПЕ во позиција на субјект се вообичаени во македонскиот јазик, особено кога се работи за референт што ги трпи последиците од дејството: декаузалан (пример 89 и 90) или пасивен (пример 91 и 92). Но може да бидат и во позиција на интранзитивен субјект особено кога се работи за ДТ (пример 93 и 94) или релации меѓу луѓе (роднински и општествени односи) (пример 95 и 96). Како што покажува примерот (93), може дополнително и референтот на именката во ПС да биде ПЕ на референтот во датив.

- (89) *Коѝа засѝанала на бинаѝа, ѝѝиклаѝа ѝ се заѝлавила меѝу две ѝѝици и се скршила.* (Екран, 26.12.96:40)
- (90) *..., образѝе му се заирвенија од изненадно чувсѝво на срам.* (Избор:18)

- (91) *Но ѿука не е важно дали ќе ми се вратиѿ ѿариѿе. Честиѿа на ѿрѿовскиѿа фамилиѿа Моѿиѿано ѿред се! Поѿазена е честиѿа. (Избор:17)*
- (92) *Мајка му на Иѿор ..., сѿиска дури коѿа виде дека машиналиѿа за шиѿе ѿ е ѿревриѿена. (Избор:104)*
- (93) *– Оѿасен милеѿ! – мрмореше мудуроѿ. Крвѿа₁ му навлезе во ѿлаваѿа₁.*
- (94) *Коле седна на шиѿицаѿа и ѿи ѿушиѿи нозеѿе, но ѿиѿе му доѿреа до водичкаѿа, ѿа мораше да ѿи крене. (ГМ:31)*
- (95) *... ама ѿаѿоѿ барем да ѿо најраваѿ за да се ѿорадуваме, за да ни доаѿаѿи децаѿа, вели баба Васка. (НМ, 26/27.09.98:14)*
- (96) ***Шефоѿ ни се враќа уѿре.** (засведочена во разговор)*

Не е обично субјекти во транзитивни конструкции да се најдат во улога на ПЕ на референт во датив (примери 97 и 98). Ова е една синтаксичка позиција која е потешко приемлива за интерпретација како ПЕ во присвојна релација со дативен ПЧ. Тоа е разбирливо бидејќи транзитивниот субјект обично има каузална семантика, а ПЕ во ДПК е трпител. Оттаму неприфатливоста на следните реченици.

- (97) ****Траѿичнаѿа судбина₁ им₁ ѿо мачеше.** (Избор:25) Можно е само: **Нивнаѿа ѿраѿична судбина ѿо мачеше.***
- (98) ****Узнавачиѿе₁ ни₁ ѿи извесѿиѿа шиѿабовиѿе.** (Избор:26) Неприфатлива со значење: *Нашѿиѿе узнавачи ѿи извесѿиѿа шиѿабовиѿе.* (Овде може ни да се поврзе со *шиѿабовиѿе*, но тоа е ДО во транзитивна ситуација.)*

Но, сепак, иако ограничено, може во некои ситуации да се создадат поволни услови за ДПК, како во примерите (99) – (101), особено кога се работи за ПЕ-лице. Треба да се напомене дека во овие реченици дативната клитика е зависна од глаголот, а не од именката, иако следи по неа и поинаков ред на зборовите не ја менува конструкцијата.

- (99) ***Очиѿе ми ѿраваѿ ѿроблеми./ Проблем ми ѿраваѿ очѿиѿе.***
- (100) ***Синоѿ му ја ѿѿрави колаѿа./ Колаѿа му ја ѿѿрави синоѿ.***
- (101) ***Приѿаѿелиѿе им ѿо сѿасиѿа бракоѿ. / Бракоѿ им ѿо сѿасиѿа ѿриѿаѿелиѿе.***

Оваа анализа покажува дека во македонскиот јазик ДПК имаат висока позиција на хиерархијата на синтаксичките релации. ПЕ може дури да се јавува и во синтаксичката позиција 'именски дел од природот' (примери 102–104), што не се споменува во синтаксичките хиерархии, бидејќи не се среќава често во јазиците за кои се тие правени.

- (102) – *Таџе, џе молам, немој, џие ми се груџари, нема да зборувааџ со мене.* (ГМ:37)
- (103) *Знаеш ли зошџо не зел нишџо груџо, иако кражбайџа му е чисџа џрофесиџа?* (ОН Пр:121)
- (104) – *За џоа сум џлаџен, рече налуџено свезгознаецоџ. Тоа ми е рабоџа.* (ДП:28)

2. Хиерархија на неотуѓивост

(ДПК има приоритет ако поседуваното е) дел од телото < облека < други контекстуално единствени ентитети⁸⁸

Подетална хиерархија на поседувачите дава Цунода (Tsunoda 1996:576), според Хајне (Heine 1997:168), која ја применуваме во нашата анализа.

дел од телото > инхерентен атрибут > облека (> роднини) > домашни животни > продукти > други видови сопственост

Следната табела ја покажува распределбата на засведочените ДПК во корпусот според природата на ПЕ.

ДПК вкупно	Делови на телото		Поседување		Роднински врски		Друго
	Конкретни ДТ	Особини, чувства и сл.	Конкретна сопственост	Апстрактна сопственост	Роднини	Општествени релации	
720	297	91	145	101	36	23	27
100%	41%	12.5%	20%	14%	5%	3%	3.5%

Табела 3.1. Типови ПЕ вклучени во засведочените ДПК

Најголем број од ПЕ во ДПК претставуваат дел од телото во сите типови синтаксички конструкции, потоа следат именките што означуваат сопственост. Меѓу нив голем дел се облека, но облеката не мора да биде на телото на ПЧ во моментот на дејството, како што покажува примерот (85) погоре: девојчето го ставило писмото во џебот кога палтото било оставено во собата и таткото не можел да ја види. Чести се примери со психофизички особини или инхерентен атрибут (пример 88) и апстрактна сопственост (пример 81 и 86). Помалку примери има со ПЕ

⁸⁸ с. **The Inalienability Hierarchy**

(EP constructions are favored if the possessum is)

body part < garment < other contextually unique item (Haspelmath 1999:113)

што означува релации меѓу луѓе: роднински (примери 95 и 100) и општествени (пример 96, 102 и 103), и најмногу од нив се во синтаксичката позиција именски дел од прирокот. Домашните животни, особено миленичињата, се вообичаени поседувања (пример 105), додека други животни не воспоставуваат лесно присвојна релација со дативниот аргумент. Во примерот (106) *мувайџа* не може да се сфати како ПЕ на дативниот референт, освен можеби во некој многу специфичен контекст. Причината за ова е специфичниот однос на говорителот кон ПЧ, референт на дативниот аргумент, за што ќе зборуваме подолу.

(105) – *Да ѝи ја донесам мачкаџа, да ми ја исчешлаш!* (ГМ:20)

(106) ? *Оџако мувайџа₁ му₁ ѝадна во суџаџа₁, не можеше ѝовеќе да јаге.*

Релацијата на креација, исто така може да се изрази во ДПК (пример 107) како и многу поапстрактни релации кои се приближуваат до субјект на номинализација (пример 108 и 109).

(107) *Моментџо ми џо ѝобараа сџоџоџ на една скојска ѝтелевизија, Скај неџ, и веќе е во еџероџ.* (Антина, 30.10.98:7)

(108) ... на ѝосџариџе кои веднаш им ја одземаа караницаџа. (ГМ:38)

(109) *Мајка му веројаџно добро му џо ѝознаваше чукаџеџо.* (ГМ:14)

И кога се работи за привремена присвојност може да се воведат дативен ПЧ во погоден контекст (примери 110 и 111). *Паџоџ* и *сџолчеџо* не се во трајна сопственост на дативниот референт, туку само на располагање во моментната ситуација.

(110) ...; *чесџиџе суводоџици му џо ѝресечуваа џаџоџ...* (ДП:87)

(111) – *Каџе, сеџа ќе џи сџанам од сџолчеџо.* (Засведочена во разговор: една колешка на друга којашто претходно седеше на тоа столче)

Како што се гледа од примерите, македонската ДПК е многу толерантна во однос на природата на ПЕ. Таа прифаќа скоро секакви типови на присвојни единки. Сите јазици не се подеднакво толерантни. На пример за рускиот, Левин (Levine 1986) тврди дека се дозволени само делови на телото и облека што во моментот е на телото на ПЧ; во холандскиот и во францускиот (според Haspelmath 1999:114) ДПК се ограничени на делови на телото. Крапова (Krapova 2012: 120) ја забележува оваа тенденција на проширување и во другите балкански

јазиси, каде што дативната конструкција ги сигнализира „практично сите релации што спаѓаат во посесивноста во многу широка смисла“⁸⁹.

Се поставува прашањето зошто деловите на телото се први во хиерархијата на ПЕ во ДПК, како и во сите други конструкции за надворешна присвојност. Еден од условите за воспоставување присвојна релација на ниво на реченицата е можноста односот меѓу ПЧ и ПЕ да се сфати како инхерентен однос на дел од целина (Herslund & Baron 2001:15). ДТ се особено погодни за тоа бидејќи делот е органски поврзан со телото и кога тој е погоден од некое дејство, ПЧ автоматски ги чувствува последиците. Тоа го забележува уште Бали (Bally 1926/1996), чии поими 'неодвоивост' (indivisibility или solidarity) и 'персоналниот домен' (personal domain) се нашироко прифатени (повеќе за тоа погоре во 1.4.3). Шибатани (Shibatani 1994) овие поими ги разгледува од аспект на интеграција на факултативниот аргумент во структурата на реченицата. Интеграцијата е полесна ако референтот на тој аргумент е релевантен за настанот што се раскажува. ПЧ на ДТ врз кој е упатено дејството е секако релевантен за дадената ситуација бидејќи тој е автоматски присутен и може да реагира (психички или физички). Меѓутоа, како што забележува и Бали (Bally *ibid*: 34), персоналниот домен е 'субјективен концепт' и може да се прошири од ДТ на други типови на поседувани единки (конкретни и апстрактни) по пат на метонимија и метафора. Во секоја јазична заедница тоа проширување може да се конвенционализира до различен степен. Сепак, сите типови ПЕ немаат ист статус во присвојната конструкција на ниво на реченицата. Додека со ДТ присвојната релација е веднаш јасна, за другите типови на ПЕ е потребна помалку или повеќе дополнителна поткрепа од контекстот за да може факултативниот аргумент да се вклучи во ситуацијата.

Во нашиот корпус на ДПК конструкциите со ДТ се најмногубројни и недвосмислени. И кога ДТ е употребен без определен член, присвојната релација е импликувана. Всушност, тоа се дејства што вообичаено се вршат врз/со тој ДТ, па се чувствуваат по малку и како затврдени изрази (примери 112–114). Некои добиле преносно значење и се помалку или повеќе идиоматизирани (примери 115 и 116) и во нив ДТ со определен член звучи необично.

(112) *..., како да беа сигурни во лесниот ѝлен шӣо ке им ѝадне в раце.* (ДП:93)

⁸⁹ "..., but practically all relations that belong to possession in a very broad sense." (Krapova 2012: 120)

- (113) *Раде со ѓрчање му се фрли в ѓреѓрајка на својој ѓајко...* (ГМ:45)
- (114) *Жарко не можеше да вечера. Го канеа, но устиа не му се ојвораше.* (ГМ:29)
- (115) *Жарко, кажи колку жрѓви, односно, ѓојки му лежсај на душа на чичко Милан?* (ГМ:33)
- (116) *А и ѓо ѓравеше без око да ѓ ѓрејне, ...* (ОН Пр:133)

Кога се работи за конкретни предмети присвојниот елемент во значењето на ДПК е послаб, а доминира елементот на засегнатост или бенефактивност. Во тој случај контекстот има поголема улога за воспоставување на присвојната релација. Во примерот (117) претходниот текст експлицитно кажува дека вокменот е сопственост на момчето; во (118) од поширокиот контекст е јасно дека се работи за јајцата и кокошарниците на дедото, а во (119) за шишето на жената што паднала. Во овие искази присвојната релација не е јасно изразена, но штом дативниот референт го има предметот на располагање, индиректно се импликува некаков тип на присвојна релација. Тука ефектите на дејството врз дативниот референт се во преден план, што ги поврзува овие ситуации со дативот на засегнатост.⁹⁰

- (117) *Тој ѓо држеше вокменој цврсио, божем ќе му ѓо исѓрѓаме.* (ОН Пр:116)
- (118) *Би му ѓи собирал на дего ми јајцајта од сиѓе смргливи кокошарници, ...* (ОН Пр:40)
- (119) *Уѓринајта ѓејка Важнајта ѓрва излезе на „лизѓање“, односно, одеше ѓо млеко, ... Тејка Важнајта, ..., слободно зачекори со влечкиѓе и, наеднаш се ѓружи колку шѓо е долѓа ѓред врајтајта. Шишејо ‘се исѓркала дури на сред улица.* (ГМ:84)

Како сигурен критериум за разграничување служи референтниот статус на ПЕ. Неопределените ПЕ што означуваат предмети не асоцираат присвојност туку конструкцијата добива бенефактивно значење, како во примерот (120), каде што е можно дативниот објект да се замени со ПС со за.

- (120) *Таа ѓукушиѓо му зајочна нов ѓемјер на ѓајко ми, иако не му беше ѓојребен.* (ОН Пр:35) (Таа тукушто започна нов ѓемпер за татко ми ...)

⁹⁰ За врските меѓу дативот на засегнатост/бенефактивен датив и преклопувањата со присвојноста пишуваале повеќе автори (меѓу другите види Fried 1999 за чешкиот јазик, Mitkowska 2000 за македонскиот, Mišeska-Tomić 2009 за македонскиот и бугарскиот, Kгарова 2012 за балканските јазици).

3. Хиерархија на ситуација

(ДПК има приоритет ако предикатот е)

дејство што се пренесува на трпителот < динамично дејство што не се пренесува на трпителот < статична состојба⁹¹

Присвојната дативна конструкција вклучува позитивна или негативна засегнатост на дативниот референт од последиците на дејството врз ПЕ. Најлесно 'вклученоста' на ПЧ во ситуацијата може да се добие ако дејството е динамично и транзитивно. Централните ДПК претставуваат конструкции со глаголи што означуваат промена на состојба: *скрши, расийе, ѿвреди свийќа, извалка, измие, исчисйи* (пример 121 и 122), и транзитивни глаголи за промена на место (отстранување или појавување): *извади, земе, украде, иззуби, врайи, донесе, исйраиѝ, сйави* (пример 123 и 124).

(121) *Знаеш ли дека можеме да ѿи ја исечеме злавайа ...*
(ДП:82)

(122) *..., а Буба осйро и веднаш му залеѝ ѝуѝаница ѿо зрбоѝ и му завика: (ГМ:95)*

(123) *Служийе му зѝ донесоа чизмиѝе, ... (ДП:10)*

(124) *... и ми се заканува дека ќе ми зѝ земе децаѝа. (Денес 167:26)*

Глаголите за трансфер, како *даге, исйраиѝ, врайи* вообичаено влегуваат во тровалентни конструкции во кои дативот има улога на типичен реципиент. Меѓутоа, ако референтот на ДО веќе е во сопственост на дативниот референт, се добива поинаква интерпретација (пример 125). Извадени од контекстот овие реченици може да бидат двозначни. Обично е потребна поголема поткрепа од контекстот за присвојната варијанта.

(125) *Ќе одам во ѿошйа. Сакаш ли да ѿи зѝ исйраиѝам ѝисмоѝо?*

(Да го испратам твоето писмо за тебе.)

Предикатите за трансфер на информација не се чести, но се среќаваат со ПЕ во предлошка синтагма (пример 126).

(126) *... бидејќи ѝаа му дозволила на љубовникоѝ Исидор Дел'Ара да ѝ шейоѝи нешйо на уво. (Денес 167:73)*

⁹¹ b. **The Situation Hierarchy**

(EP constructions are favored if the predicate is)

patient-affecting<dynamic non-affective>stative (Haspelmath 1999:113)

Концептот на транзитивност релевантен за засегањето во ДПК не е од синтаксичка, туку од семантичка природа (Shibatani 1994: 474). Тоа го покажува и фактот што пасивни и декаузални ситуации, во кои субјектот е трпител, се лесно приемливи за присвојниот датив (пример 127). Исто така, во интранзитивни конструкции во кои ДО е деградиран во локално дополние, засегањето може да се појави во различни видови на ситуации (*Му г̀азеа њо ц̀екињай̀а.* и пример 94 погоре: *Коле седна на ш̀ишцай̀а и г̀и њуш̀и нозет̀е, но њ̀ие му дой̀реа до водичкай̀а, ...* (ГМ:31)) .

(127) ..., њ̀ој њочув̀ивува како ја г̀уби њочвай̀а њод нозет̀е – од њ̀оа му се г̀рчеше њ̀пробај̀а, му се с̀иег̀аа г̀раг̀иње; ... (ДП:171)

Во македонскиот јазик ДПК е можна и со типични интранзитивни глаголи од типот *влезе, дојде, зас̀иане, седне* и слично во комбинација со предлошка синтагма со ДТ во значење на место (пример 128 и 129). Исто така, и дејството на референтот на субјектот врз место, во трајна или привремена сопственост на дативниот референт, предизвикува засегањето: *му влезе во собај̀а, му седна на кревет̀ој/с̀олој̀* (в. пример 111 погоре).

(128) *Иг̀ор њочув̀ивува како чадој̀ му навлег̀ува во нозр̀иње, њ̀ој̀оа во г̀рлој̀о.* (ДП:69)

(129) *Каде њ̀рчав не знаев, а и Марика не ме њ̀рашуваше. Здивој̀ ми ш̀ишњеше во носој̀.* ... (ОН Пр:86)

ДПК може да се сретне и со интранзитивни ситуации во кои ПЕ-субјект е лице (пример 95 и 96 погоре) или материјална сопственост (пример 130 и 131).

(130) – *Знаеш, ос̀ирлкај̀а не њ̀и ос̀ири.*

– *Ш̀ио да њ̀ њ̀равам, њ̀аква е.* (засведочена во разговор)

(131) *Телефоној̀ не ни работ̀и.* (во разговор)

Кога се во прашање материјални предмети се работи за вообичаена ситуација што има статус на особина, и тоа обично е полесно прифатлива ако се работи за негативна особина. За позитивна интерпретација најчесто е потребна модификација (на пр. *Убаво њ̀и ос̀ири ос̀ирлкај̀а.*) или контрастивен контекст (*Ми њ̀роработ̀е њ̀елефоној̀.*). Ова е во согласност со тврдењето на Шибатани (Shibatani 1994) дека доколку е порелевантен ПЕ за ПЧ (понеодвоиво поврзан и дејствата врз него повеќе го засегаат ПЧ) толку е полесно да се интегрира екстрематскиот дативен аргумент во реченицата. Во спротивно „потребни се

поголеми семантички проширувања и морфолошки материјал и јасно укажување на неговата релевантност⁹². (ibid.: 469)

Често во јазиците што имаат ДПК, таа обично не се среќава со статични глаголи, како оние за перцепција, волиција и когниција (Haspelmath 1999:114). Навистина, во тие ситуации нема физички ефекти од дејството врз референтот на ДО, но тогаш засегањето може да се реинтерпретира и во некој вид непријатност за ПЧ. Во такви специфични ситуации ДПК се јавува и во јазиците за кои се тврди дека не дозволуваат статични предикати, како на пример францускиот и италијанскиот (Shibatani 1994:475, Herslund & Baron 2001: 18). Во македонскиот јазик дативниот референт може лесно да се интегрира во ситуациите што претставуваат состојби, без некои поголеми ограничувања – негативниот ефект не е услов иако може да го олесни вклучувањето. Глаголите за перцепција (пример 132 и 133) и когниција (пример 134 и 135) се најмногу застапени, но во разговорниот јазик се среќаваат и глаголи за волиција (пример 136), па дури и глаголот *има* (пример 137).

- (132) - Но, ми ја гледаш косава? Мислиш дека не знам оџи ми сџои грго? (ОН Пр:93)
- (133) Поџоа клекна и му ја џогледна ногаџа. Ја изми ранаџа. Искина еден од чаршафиџе и го џреврза. (ДП:122)
- (134) И на овој малечок, – и џокажа на Раге, – му го џознавам гласоџ, е, џој малечок беше во џраво. (ГМ:72)
- (135) (Можеби е џој само обичен крадеџ џиџо џи го џроучува сџаноџ џред да влезе за да џи го исџокраде?) (ОН Пр:21)
- (136) (Не можам да одвојам некое најдраго џарче од гардеробаџа, заџиџо секоје си го сакам ... (Викенд 131:7)⁹³
- (137) Нели ви велев јас: снагаџа да ви ја имам, џмоџ да ви го немам. (МЈБ:279)

Дативниот референт може да се инкорпорира и во типични статични ситуации изразени со глаголот сум: предикација (примери 138 и 102–104 погоре), атрибуција (пример 139 и 140) и локација (пример 141). Кај атрибутивните, негативната интерпретација е повпечатлива (Панијалониџе џи се скинаџи.), иако таа не е задолжителна, но предикативните и локативните се обично неутрални.

⁹² "... , the more required are semantic augmentation and morphological trappings supporting and overtly indicating its relevance." (Shibatani 1994: 469)

⁹³ И покрај тоа што со *си* е тешко да се издвои во која мера се работи за експресивност, сепак овде клитиката има и присвојна интерпретација. ДПК е можна и со други лица, на пр. *Ти гџи сакам џесниџе.*

- (138) *Тука единсѝвена желба ми е да ѝшшувам.* (ТВ)
 (139) (Деца од 8 до 9 години цртаат.) *А: Гледај каква ми е (змијата). Б: Тебе ѝѝ е еѝѝен дебела* (змијата).
 (140) *Сиѝе кошули ѝѝ се за ѝерење.* (во разговор)
 (141) *Тексѝоѝ ми е во колаѝа. Ене ми ја колаѝа,* можам веднаш да ѝреѝрчам. (во разговор)

Во овие ситуации поимот 'засегнатост' е проширен до многу апстрактно значење. Можеме да го прифатиме тврдењето на Руска-Остин (Rudzka-Ostyn 1996:360) за полскиот јазик, дека дативот во овие конструкции има функција да претстави една објективно статична ситуација како динамична, со тоа што внесува насоченост на дејството и ситуацијата ја претставува како да го погодува дативниот референт. Притоа, 'погоденоста' на дативниот референт не е физички изразена, туку добива некаква психолошка манифестација.

Анализата покажува дека македонската ДПК е отворена за многу различни типови на предикати. Секоја ситуација може да се конструира како на некој начин да го засегнува дативниот референт – поседувач на некој од елементите вклучени во ситуацијата. Говорителот/ авторот на текстот може да ја конструира ситуацијата по свое наоѓање. Како што забележува О'Конор (O'Connor 2007: 598) „... ставот или проценката на говорителот за последиците од настанот по поседувачот се многу поважни отколку вистинските ефекти врз поседувачот“⁹⁴.

4. Хиерархија на одушевеност

(ДПК има приоритет ако ПЧ е)

1./2. лице замена < 3. лице замена < лично име < други одушевени именки < неодушевени именки⁹⁵

Во својата студија за индогерманските јазици од 1911 Хаверс (Havers според Kučanda 1996: 327) доаѓа до заклучок дека историскиот развој на *Dativus sympatheticus* се одвивал по редоследот на хиерархијата на одушевеност. Според Бали (Bally 1926/1996: 44), присвојниот датив со именки е иновација во европските јазици, којашто се развила на различни начини во различни јазици и никогаш не станала

⁹⁴ "... the *speaker's stance* or *judgment* with respect to the outcome of the event for the possessor is more important than any actual effect on the possessor". (O'Connor 2007: 598)

⁹⁵ а. **Animacy Hierarchy**

(EP is favored if the possessor is a)

1st/2nd p. pronoun < 3rd p. pronoun < proper name < other animate < inanimate (Haspelmath 1999: 113)

регуларна особина на латинскиот и на романските јазици. Во македонскиот јазик покрај заменките, слободно се употребуваат лични имиња и други одушевени именки (примери 142 и 143), иако тие во корпусот се застапени во помала мера и компонентата на засегнатост е посилено изразена.

(142) ...нејзинаџа сесџра Меџ е снимена како му ја џпресе јакаџа на авијаџичароџ Пийџер Тусенџ. (Денес 167:73)

(143) – А џи џаџе нели нема веке да им џи дуџиџи џоџкиџе на геџаџа? (ГМ:35)

Централното значење на дативниот објект во ДПК во македонскиот јазик претпоставува човек – референт на ПЧ, којшто може ментално да ги чувствува ефектите од дејството, а како што истакнавме погоре, треба да биде и свесен за тоа. Сепак, тоа не се категорички правила. Кинг (King 1998:179), во студијата за чешките ДПК, забележува дека ако елементите на некоја ситуација се високо на другите хиерархии (природата на ПЕ и типот на предикатот), тогаш ограничувањата на хиерархијата на одушевеност може да се надминат. Во македонскиот јазик, животните се вообичаени ПЧ во ДПК, бидејќи обично се работи за дејства поврзани со нивните ДТ (пример 144), но можни се и други типови на ПЕ (на пример џаџоџи во 145). Растенијата, иако немаат способност да чувствуваат, може да бидат ПЧ во ДПК (примери 146 и 147). До сличен заклучок доаѓа и Најческа-Сидоровска (1973: 124).

(144) Оловоџо на сџарайџа оџњарка џ ја џроби џлешкаџа (на волчицата) и излезе кај враџоџи. (Избор:43)

(145) Во џоа свое беџање волчицаџа не џо забележа зајакоџи џиџо џ џо џресече џаџоџи. (Избор:43)

(146) – А зоџиџо, Коле, на дрвјаџа во есен им џаџааџи лисјаџа? (ГМ:53)

(147) Конзервацијаџа беше изведена сџоред свейџски сџандарџи, со џиџо на чинароџи му е џродолџен векоџи најмноџу за 100 џодини. (Дневник, 11.7.2000:5)

Забележавме примери и со други типови на ПЧ нелице. Пред сѐ, тука сосема природно доаѓаат кукли и други слични предмети (пример 148), каде што се употребуваат истите изрази како кога се работи за луѓе. Со деловите на телото се идентификуваат деловите на физичките објекти. Персонификацијата е особено истакната кога се работи за машини (примери 149 и 150), а може да се прошири и на апстрактни поими (примери 151 и 152).

(148) ...кукли на кои им недосџасуваа раџе или нозе ... (ДП:75)

- (149) *Овој 15-и брод од „возниот парк“ на комјанијата, дол̄ е 839 сџајки, а предниот дел му е издӣна̄ӣ цели 135 сџајки над џоврина̄та на вода̄та. (МД, 16.8.2000:18)*
- (150) *Вода̄та ѓо исџираше (камионот), нокџӣӣе на брановӣе му ја лӯеа боја̄та, ... (Избор:105)*
- (151) *Ако ѓо избе̄нуваӣ ризико̄ӣ, џ ѓо џо̄речуваӣ џа̄ӣо̄ӣ на среќа̄та. (Наш свет, 3.5.2000:17)*
- (152) *Вџорио̄ӣ конџе̄ӣӣ е усвоен во средина̄та на 50-ӣӣе годинӣ џод исџо име. ... Главна каракџерисџика му е „масовна одмазда“, каде ӣџо клучна уло̄а ӣгра нуклеарно̄о оружје. (Денес 167:30)*

Што е тоа што овозможува и во овие реченици дативот да не ја губи карактеристиката 'персоналност'? Дативот асоцира лице што е засегнато и интегрирано во ситуацијата и тие особини се пренесуваат и на референт нелице.

Како што покажавме и во другите хиерархии, ограничувањата може да се надминат ако говорителот сака да ја претстави ситуацијата од аспект на ПЧ. Тоа значи дека ограничувањата на ДПК не се толку од прагматски (односно имплицирани од контекстот) колку од дискурсен карактер (организација на информацијата во согласност со субјективниот став на говорителот кон настанот). Повеќе автори (меѓу кои King 1998, Velazquez-Castillo 1999, Shibatani 1994, Kučanda 1996) обрнуваат внимание на тоа дека ДПК претставува јазично средство за изразување на емпатија. Според дефиницијата на Куно (Kuno во King 1998: 193) „емпатијата е идентификација на говорителот, која може да биде до различен степен, со лице/предмет што учествува во настанот или состојбата којашто тој ја опишува во реченицата“⁹⁶. И ако реалната ситуација изразува типична засегнатост на ПЧ, тој нема да биде изразен во датив ако говорителот не реши да се идентификува со него. Исто така, и во ситуации што изгледаат неутрални, преку дативот, идентификувајќи се со ПЧ, говорителот може да ја претстави ситуацијата динамично, како да го засегнува ПЧ. Значи, емпатијата претставува важен елемент во структурата на ДПК. Од каде доаѓа тоа?

Се чини прифатлив заклучокот на Веласкез-Кастико (Velazquez-Castillo 1999: 95) дека двата клучни елемента во семантиката на ДПК кои овозможуваат интересот на говорителот да се фокусира на ПЧ како целина, а не на некој негов дел, се: (1) засегнатоста што ја асоцира

⁹⁶ “Empathy is the speaker’s identification, which may vary in degree, with the person/thing that participates in the event or state that he describes in a sentence.” (King 1998: 193)

датовот како маркер на индиректно вклучен аргумент – човек во предикацијата, и (2) присвојноста, која претставува асиметрична релација во која ПЧ има доминантна улога. И двата елемента (засегнатоста и присвојноста) се вклучени во семантиката на дативниот аргумент во ДПК, но ситуацијата може да доведе до тоа еден од елементите да биде повеќе истакнат од другиот (за факторите во македонскиот јазик повеќе кај Mitkovska 2000). Во ситуации во кои предикатот е високо во хиерархијата на ситуација (дејството е насочено на објектот), а природата на ПЕ е високо во хиерархијата на неутуѓивост (ДТ, психички атрибут и блиски роднини) двата елемента се подеднакво застапени во интерпретацијата на дативниот аргумент. Како што видовме погоре, ако ПЕ е пониско на хиерархијата (конкретен или апстрактен предмет на поседување), тогаш е потребна поголема поткрепа од контекстот за да се добие присвојната интерпретација, додека улогата на засегнатост е доминантна (примери 117–119 погоре). Од друга страна, ако предикатот изразува состојба, каде што не постои насоченост на дејството врз објектот, тогаш присвојниот елемент доаѓа до израз, а засегнатоста добива поапстрактни димензии – најчесто се изразува во форма на неудобност или непријатност за референтот, но може да биде и некое позитивно чувство (примери 138–141 погоре).

Двојната мотивираност на овие конструкции станува јасна кога говорителот чувствува потреба да ги издвои двата елемента на значење, па покрај дативната клитика, се појавува и присвојната замена во ИС (примери 153–156). Со тоа во дативната клитика се зајакнува значењето на засегнатост. Според примерите што ги забележавме, дуплирањето најчесто се јавува кај ПЕ што и онака се издвојуваат со посебни атрибути и други определби, па ПЗ е само уште една определба што служи за појачување на ефектот (примери 154 и 155). Понекојпат, ако во реченицата се јавуваат две поседувани единки на дативниот референт, едниот се маркира со ПЗ (пример 156), со што тој посебно се истакнува. Примерите се најчесто со ситуации што не се прототипни, а во тие ситуации обично едниот елемент е поистакнат за сметка на другиот. Со дуплирањето тоа се надоместува.

(153) *Јас **ми** го куйив веќе **твојот** рецејџи за овошна салаџа. Не сџавам чоколадо. Не оди со чоколадо.* (A1 ТВ – Дом и дизајн)

(154) „Што има во **твојот** несесер?“

„Сè! Заштоа **мојот** огромен несесер **ми** го нарекуваат ранец!“ (Викенд 258:10)

- (155) *Иако во мојот ангажман како новинарка оифајтив турбулентно време, сепак мојот најшежок момент во кариерата не ми е поврзан со ирејтирањето на настанието или со кој било сегмент од мојата работа на телевизија.* (Викенд, 23.11.2002:9)
- (156) *Неговата убавина, руса коса сега му ја даше од двесте страни на лицето, разделена во шемето на рамените.* (ОН Пр:74)

Двојното маркирање на присвојноста во ДПК е многу често во говорниот јазик, особено во емотивно обоени искази (примери 157–160) или за контраст (пример 160).

- (157) *Не се секирај, не ми тишете од твојата чаша.* (разубедување)
- (158) *Благоја, ми ја занеси мојата јакна!* (прекор)
- (159) *Наставничке, треба да напишам што ми е моето хоби?* (барање потврда)
- (160) *Малку ли ми се моите грижи, ја сега да водам смејка и за твот. (контраст)*

Ваквите искази се сметаат за неправилни од некои лингвисти (спореди, на пример, во Минова-Ѓуркова 1982). Ние сметаме дека оваа варијанта е овозможена од двојната мотивираност на дативниот објект во ДПК и му дава можност на говорителот со издвојување на присвојната компонента посебно да ја истакне присвојната релација, а притоа и да ја задржи перспективата на исказот. Во конструкциите со ПЗ идентификацијата со ПЧ се губи (сп.: 82а. *Не се секирај, не тишете од твојата чаша.* 83а. *Благоја, ми ја занеси мојата јакна.*).⁹⁷

3.4.3. Присвојните дативни конструкции во споредба со другите конструкции со ИО

Како што покажавме, ДПК претставува средство за прикажување на ситуацијата од аспект на ПЧ, односно преку неа ПЧ се прикажува како целосно вклучен во ситуацијата. Дејството е насочено врз ДТ, но бидејќи е органски поврзан со ПЧ, тој се прикажува како главен реципиент на ефектите од дејството. Со тоа, оваа конструкција е поврзана со другите дативни конструкции во кои дативниот референт има улога на реципиент на конкретни и апстрактни објекти, бенефактор (за кого

⁹⁷ Повеќе за релацијата на овие удвоени конструкции со ДПК и со ИПК кај Mitkovska 2007.

дејството е наменето) или експириенсер, кој ги чувствува последиците од дејството, и нивните периферни домени се преклопуваат⁹⁸.

3.4.3.1. Присвојното значење во друѓиите дативни функции

Во ситуациите изразени со дативни конструкции најчесто има, покрај дативниот референт, барем уште еден партиципант. Не постојат ограничувања во определени контексти да се појави присвојна релација меѓу двата референта. Следните примери го илустрираат тоа:

- Конструкции со дативниот референт како реципиент:
 - (161) *Малечок, дај ми ја **џорбаџиџа!** – вресна човекоџи. (ГМ:6)*
 - (162) *Во џој моменџи **му ја зема џорбаџиџа** за да му ја носи. Секоџаш Диме коџа носи некој човек до кукаџиџа џиџо ја бара, ако има баџаж, **му џо зема џој да џо носи. (ГМ:5-6)***
 - (163) *Слуџиџе **му џи донесоа чизмиџе**, ... (ДП:10)*
 - (164) *„Си џи заборавив **очиџаџа** во коџаџа на Лиз.“ „Не џриџи се, џаа ке **џи џи исџаџи џо една сџуденџиџа.**“*
- Конструкции со дативниот референт како бенефактор:
 - (165) *Во собаџа Есџрела **му ја соблече блузаџа** на Иџор. (ДП:122)*
 - (166) *– И мене две недели да **ми џи џишува домаџниџе заџаџи!** (ГМ:34)*
 - (167) *..., а на баба ми би **џ** ја дрџел со раџирени раџе **џреџаџа** џиџо џаа ја намоџуваше ... (ОН Пр:28)*
 - (168) *..., а коџа се заџиџал во средноџо музичко училиџиџе **родџиџелиџе му џо куџиле џрвоџо џиџано.** (Викенд:258:14)*
 - (169) ***Неџеџо ми џрави џроблем**, овде кај заџоџи џиџо ми џо џравеше. (во разговор)*
- Конструкции со дативниот референт како експириенсер, носител на дејство што самиот не го контролира:
 - (170) *Како секоџаш џомислив и џоџаш дека **му џеџи џолемаџа џџмбалесџа џлава**, на коџа, како зараснаџа, сџоеше неџоваџа коџсена каџа. (Избор:121)*
 - (171) ***Ми сџуди на нозеџе.***
 - (172) *Се џлаџам дека ке **џи се зџрка во џлаваџа.** (ДП:100)*
 - (173) *Не **им се даваше краваџа**, ама немаа друџ избор.*

⁹⁸ За сложените односи меѓу дативните конструкции со присвојна нијанса на значење и другите дативни конструкции во македонскиот јазик пишува и Најческа-Сидоровска (1973 и 1997). Нејзината дефиниција за она што овде го нарекуваме ДПК е потесна.

(174) *Жарко не можеше да вечера. Го канеа, но усѝа не му се оѝвораше, само ѓо гледаше ѝаѝка си ... (ГМ:29).*

(175) *Ми се скрши чаѝаѝа.*

Сметаме дека во овие примери не се работи за чисти ДПК бидејќи во нив доминира дативното значење на реципиент, а присвојната интерпретација е споредна. Ќе разгледаме поединечно во каков однос е секое од овие значења со ДПК.

Во прототипните дативни конструкции (161–164), каде што референтот на ДО доаѓа во сферата на референтот на дативот, може веќе да постои присвојна релација меѓу двата референта. Самата конструкција, надвор од контекстот не асоцира таква релација, но од ситуацијата станува јасно. Сепак во овие конструкции присвојното значење е маргинално и може да се занемари. Ако дојде до недоразбирање ПЗ доаѓа на помош (*Не ѝаа книѓа, дај ми ја мојаѝа!*). На пример во (161) и (164) само од ситуацијата станува јасно дека торбата му припаѓа на дативниот референт. Самата конструкција не укажува на тоа. Меѓутоа, бидејќи торбата е објектот на трансфер во/од сферата на дативниот референт, тој се прикажува во некаква врска со неа. Слична е ситуацијата и во другите два примера. Дативниот референт се прикажува како заинтересиран за трансферот бидејќи е примач, и тоа би било исто и доколку не е сопственик на објектот. Замената со ПЗ (161a-164a) овде ја менува ситуацијата бидејќи се губи интересот на ПЧ. На пример во (161a) донесувањето на чизмите не се доведува во никаква врска со ПЧ, тој може воопшто да не е присутен. Реченицата во (161a) е можна во колоквијалниот стил, но сепак дативниот партиципant се подразбира, бидејќи тој е дел од семантичката структура на глаголот *дава*.

(161a) *Малечок, дај ја мојаѝа ѝорба! – вресна човекоѝ.*

(162a) *Во ѝој моменѝ ја зема неѓоваѝа ѝорба за да му ја носи.*

(163a) *Слуѓиѝе ѓи донесоа неѓовиѝе чизмиѝе, ... (ДП:10)*

(164a) *„Си ѓи заборавив очилаѝа во колаѝа на Лиз.“ „Не ѓрижи се, ѝаа ќе ѓи исѝраѝи ѝо една сѝуденѝка.“*

Бенефактивните дативни конструкции се најблиску до ДПК и тие често се преклопуваат. Во нив дејството врз некој објект се прикажува како корисно (поретко штетно) за дативниот референт. Ако од перспектива на говорната ситуација објектот веќе е во сопственост на тој референт (или се смета за негова сопственост), постои можност дејството да се прикаже на два начина: да се истакне присвојноста или користа/штетата за дативниот референт. Во македонскиот јазик клучна улога игра определениот член. Споредете ја реченицата (168): ... *родѝиѝелиѝе му ѓо кѝѝле ѝрвоѝо ѝијано*. (Викенд:258:14), во која ПЕ е определена, со

следната (176), во која ПЕ не е определена. Во првата присвојноста е поинтензивно содржана во конструкцијата отколку во втората.

(176) *Кога шајко му му куџил дејски инсџруменџ, со намера да ѝровери дали син му има некаков џалениџ, вооџиџо не џоџреџил.* (Викенд 258:14)

Во ваквите ДПК силно е изразена бенефактивната функција на дативот. Ако истата ситуација се претстави со ПЗ или присвојна *на*-конструкција, без дативната клитика, таа функција ќе се изгуби и реченицата значително го менува значењето. И тука постојат различни степени, што се гледа од следните примери:

(165a) *Во собаџа Есџрела ја соблече блузайџа на Иџор.* (Се менува значењето, таа ја имала блузата на себе, а не Иџор.)

(166a) – *И две недели да џи џиџува моџџе домашни загаџи!* (Се потенцира неговата активност, но не е јасно дека јас ќе имам корист од тоа.)

(167a) *..., би ја дрџел со раџирени раџе џреџайџа на баба ми џиџо џџаа ја намоџџуваше ...* (Не е јасно дека тоа би го правел за неа или на нејзино барање.)

(168a) *..., а коџа се заџиџиџал во средноџо музичко училиџиџе родџџелиџџе џо куџиле неџовоџо џрво џџјано.* (Како родителите да го купиле пијаното за себе.)

(169a) *Моџџо неџџе џрави џроблем, овде кај забоџџ џиџо ми џо џравеше.* (Звучи како проблемот да е општ, што е необично. Проблемот со ДТ пред сè го засега ПЧ и многу е необично тој да не го чувствува проблемот со сопствениот ДТ.)

Со губењето на нијансата на значење 'наменето за', исказот се сведува на општа констатација за дејството и се менува перспективата. Разликата најмногу се рефлектира во примерите (165a) и (169a).

Конструкциите во кои дативниот референт има улога на експириенсер (примерите 170–175) се прилично раширени во македонскиот јазик. Во нив дативниот референт е оној партиципant којшто ја доживува наметнатата состојба (физичка или психичка) без да има контрола врз неа. Во примерите (170) и (171) дативниот референт е изложен на чувства, во (172) нешто се случува со неговото тело, во (173) и (174) дативниот референт е експириенсер на желби и потреби врз кои тој нема контрола, во (175) дативниот референт е во суштина вршител, но бидејќи дејството се прикажува како автономно (ефект на рефлексивниот глагол), тој е претставен како да е неволно изложен на дејството. Овие значења се повеќе оддалечени од значењето на прототипните ДПК. Тоа може да се види при замената на дативната клитика со ПИС:

главно се добиваат неприфатливи реченици, или се губи значењето на чувство, желба или потреба, што ја импликува дативната конструкција, па се менува смислата на реченицата. Во примерот (175a) се губи субјективното значење на случајност, несаканост на дејството и реченицата само констатира факт.

(170a) ?*Како секогаш ѝомислив и ѝоџаш дека ѝежси неџоваѝа
џолема ѝумбалесѝа*

*џлава, на која, како зараснаѝа, сѝоееше неџоваѝа кожена
каѝа.*

(171a) **Сѝуду на моѝѝе нозе.*

(172a) **Се ѝлашам дека ќе се збрка во ѝвојаѝа џлава.*

(173a) **Не се даваше нивнаѝа крава, ама немаа друџ избор.*

(174a) ?*Жарко не можеше да вечера. Го канеа, но неџоваѝа усѝа
не се оѝвораше,
само џо џледаше ѝаѝка си ...*

(175a) *Се скрши мојаѝа чаша.*

Овие примери покажуваат дека ДПК е во тесна врска со другите дативни конструкции со кои има заедничка синтаксичка структура. Промена во природата на аргументите може да доведе до подобар претставник на ДПК – на пример во (175) ако се работи за дел од телото (*Ми се скрши забоиѝ*), се зголемува и присвојноста и засегнатоста. Меѓутоа, нејзиното прототипно значење се разликува од другите по тоа што дативниот референт е засегнат поседувач, при што и присвојноста и засегнатоста се подеднакво важни елементи. Функцијата на ДПК, прикажување на дејството од аспект на поседувачот, се разликува од сите други дативни функции.

3.4.3.2. Присвојносѝа и рефлексивниоѝ даѝѝив

Ситуациите во кои референтот на субјектот и на дативот се кореферентни се изразуваат со рефлексивни дативни конструкции. Најчесто само дативната рефлексивна клитика *си* е доволна, а во нагласени и контрастивни ситуации се јавува и долгата форма *себеси*. Сите дативни конструкции имаат рефлексивна варијанта, во која покрај кореферентноста се појавува и значењето дека она што се случува останува во сферата на субјектот. Кога *си* се јавува и во квазитранзитивни (*си чисѝи, си џоѝѝви, си чииѝа*) и во интранзитивни ситуации (*си сеџи, си сѝие, си мисли*) втората нијанса се засилува и добива различни интерпретации: дејството се врши за свое задоволство и уживање (*си јаџе, си сѝие*), тивко и без да вознемирува никого (*си сеџи, си молчи*), во своја полза (поретко штета), со исклучок на другите (*Тој си знае како му е.*

Штѝо си мисли штѝој?) и слично. Во овие случаи *си* има експресивна функција и не е задолжителен елемент во реченицата. Тоа што Руска-Остин (Rudzka-Ostyn 1996: 380) убаво го објаснува за полскиот важи и за македонскиот: „Освен ако не се појавува во скаменети фрази, се чувствува како внесено од говорителот од некои субјективни причини. Причината е често да се внесе евалуација; и преку ова спојување на субјективноста и експресивноста, доаѓа до неформалност.“⁹⁹ Навистина, *си* е многу често во разговорниот јазик со посебна нота на блискост, присност и фамилијарност.

Овие експресивни нијанси на *си* се јавуваат, помалку или повеќе, во сите рефлексивни присвојни дативни конструкции, но особено е истакнато со ПЕ кои недвосмислено се во присвојна релација со референтот на субјектот, како во примерите (177)–(180). Кога ПЕ е пониско на хиерархијата на неотугивост, *си* е важен, понекаде и неопходен елемент за воспоставување на присвојната релација (примери 181–184), како што веќе покажавме во 3.2.

- (177) *Мајка ми веќе не усѝеваше да си ѝи задржи солзиѝе.* (ОН Пр:26)
- (178) *Додека со уживање си ѝи бришев мрсниѝе раце од белиоѝ чаршаф на масаѝа ...* (ОН Пр:24)
- (179) *Му сѝана криво штѝо син му е ѝака слаб, слабодушен. Зоштѝо не си ѝо остѝави деѝеѝо дома? Та штѝој можеше и сам да си ја сврши рабоѝаѝа?* (Избор:93)
- (180) *Мел си раскина со момчеѝо* (наслов) (Викенд 148:5)
- (181) *штѝо ѝе инѝтересира ѝебе? Гледај си ѝо ѝаѝоѝ.* (ГМ:49) (?Гледај го патот.)
- (182) *Мајка ми веќе си ѝо бараше шамичеѝо.* (ОН Пр:62) (? го бараше шамичето.)
- (183) *..., бев едносѝавно ѝреѝѝазлив како секој дванаесетѝгодишен Иѝче штѝо си ѝо чува мироѝ.* (ОН Пр:18) (? ... штѝо ѝо чува мироѝ.)
- (184) *Иштѝо ѝака, си ѝи знам ѝрешикиѝе и колку учам од нив.* (Анテナ, 12.5.2000:29) (?... ѝи знам ѝрешикиѝе)

Поради засиленото присуство на експресивната нијанса во дативната рефлексивна клитика, често се јавува потреба присвојноста да се издвои и да се сигнализира дополнително со ПЗ (примери 185–188).

⁹⁹ “Unless it occurs in fixed expressions, it is felt to be introduced by the speaker for some subjective reason. The reason is often the desire to express value judgment; and through this blend of subjectivity and expressiveness, informality may come in.” (Rudzka-Ostyn 1996: 380)

Токму поради тоа кај рефлексивните конструкции забележуваме вакво дуплирање многу почесто отколку со другите ДПК, а и дуплирањето не е толку маркирано.

- (185) *Се вратӣв овде, зашӣо овде си знам и каде ми е кревет̄о̄ӣ и каде ми е ѝчка̄ӣа, сè си е на своето̄о мес̄то̄.* (НМ 26/27/09.98:14)
- (186) – *Ти з̄легај си ја ќерка ѝӣ.* (ГМ:40)
- (187) *Си седеше с̄окојно на својо̄ӣ с̄иол како о̄тсекога̄ш ѝа̄му да си седела, ...* (ОН Пр:134)
- (188) – *Ве буни името̄ на Соколе? – ѝо̄искокна ѝо̄исмешливо. ... Зар јас си з̄о сакам своето̄о име.* (ОН Пр:60)

4. КОНКУРЕНЦИЈА МЕЃУ ВНАТРЕШНАТА И НАДВОРЕШНАТА ПРИСВОЈНОСТ

4.1. ДИСТРИБУЦИЈА НА ПРИСВОЈНИТЕ КОНСТРУКЦИИ СПОРЕД СТИЛОТ

Ги разгледаваме конструкциите во македонскиот јазик што служат за изразување на прототипни присвојни релации на нивото на ИС и конструкциите на нивото на реченицата со кои тие алтернираат. На македонскиот говорител му стојат на располагање повеќе конструкции со помалку или повеќе слична семантика. Погоре ги разгледуваме принципите што го раководат изборот на синтаксичко, семантичко-прагматско и дискурсно ниво. Видовме дека изборот на конструкцијата најмногу зависи од субјективниот став на говорителот: како тој сака да ја прикаже присвојната релација – од аспект на ПЧ, при што се потенцира целото, или од аспект на ПЕ, при што се истакнува индивидуалноста на делот. Тоа ги прави овие конструкции погодни за определени функционални стилови.

За да ја утврдиме употребата на средствата за изразување прототипна присвојност во различни стилови во македонскиот јазик направивме статистичка анализа во неколку типа на текстови: детска проза (сметајќи дека тука ќе дојде најмногу до израз разговорниот стил), проза за возрасни (литературен стил), дневен печат, сериозни неделни списанија и забавни списанија (новинарски стил). Во секој стил зедовме по околу 200 страни текст во кој ја броевме секоја појава на испитуваните конструкции¹⁰⁰. Важен параметар за нашата анализа беше типот на присвојната релација што се сигнализира, кој се определува според природата на ПЕ. Резултатите од анализата се дадени на табелите 4.1, 4.2, 4.3 и 4.4. Процентите ја покажуваат застапеноста на определена конструкција со дадениот тип ПЕ во споредба со останатите конструкции со истата ПЕ. На крајот се гледа во секој стил како се процентуално застапени разгледуваните конструкции во прототипниот присвоен домен и, за споредба, каква е распределбата кога се работи за непрототипни релации.

Од бројките веднаш се наметнуваат следните заклучоци: (1) во литературната проза прототипните присвојни релации се повеќе застапени отколку непрототипните, додека во новинарската проза е обратно;

¹⁰⁰ Беа користени следните текстови: Оливера Николова *Преминот не е осветлен*, Бошко Смаќоски *Големи и мали*, Мето Јовановски *Будалеџинки*, Влада Урошевиќ *Дворскиот џоџо во аџарџи за леџање*, Викенд 131, 148, 167, *Денес* 167, *Дневник* 1301, *Македонија денес* 580.

(2) застапеноста на *на*-конструкцијата е далеку поголема во непрототипните присвојни конструкции отколку во прототипните, и тоа повеќе во новинарската проза (95% и 93%) отколку во литературната (79% и 76%). Овие резултати се очекувани, имајќи ја предвид природата на *на*-конструкцијата, која се проширила за изразување апстрактни релации надвор од прототипниот присвоен домен.

Тип на присвојна релација ↓	Тип на поседувано (ПЕ): ↓	<i>на</i> -кон. бр. %	ПЗ бр. %	ДПК бр. %	ИПК бр. %	ЛПК бр. %	Вкупно: бр.
Поседување	Конкретно	66 24	120 44	66 24	22 8	2 0,5	276
	Апстрактно	49 25	113 58	24 12	8 4	2 1	196
Дел од телото	Конкретно	29 6	51 11	148 32	210 45	29 6	467
	Апстрактно	29 22	51 39	35 26	17 13	0	132
Релација меѓу луѓе	Семејни врски	18 14	77 59	28 21	8 6	0	131
	Општествени врски	2 2	67 83	5 6	7 9	0	81
Вкупно прототипни присвојни релации		193 15	479 37	306 24	272 21	33 3	1283
Непрототипни присвојни релации		190 79	37 15	15 6	0	0	242

Табела 4.1. Застапеноста на присвојните конструкции во литературата за деца

Тип на присвојна релација ↓	Тип на поседувано (ПЕ): ↓	на-кон. бр. %	ПЗ бр. %	ДПК бр. %	ИПК бр. %	ЛПК бр. %	Вкупно: бр.
Поседување	Конкретно	49 24	42 20	59 28	57 27	2 1	209
	Апстрактно	21 33	21 33	19 29	2 3	1 2	64
Дел од телото	Конкретно	46 7	59 8	123 18	431 62	33 5	692
	Апстрактно	27 29	11 12	22 23	34 36	0	94
Релација меѓу луѓе	Семејни врски	12 28	11 26	7 16	13 30	0	43
	Општествени врски	6 27	13 62	2 1	0	0	21
Вкупно прототипни присвојни релации		161 14	157 14	232 21	543 48	36 3	1123
Непрототипни присвојни релации		447 76	134 23	5 0,85	0	1 0,15	587

Табела 4.2. Застапеноста на присвојните конструкции во литературата за возрасни

Тип на присвојна релација ↓	Тип на поседувано (ПЕ): ↓	на-кон. бр. %	ПЗ бр. %	ДПК бр. %	ИПК бр. %	ЛПК бр. %	Вкупно: бр.
Поседување	Конкретно	66 36	103 55	12 6	6 3	0	187
	Апстрактно	232 50	197 42	28 6	10 2	1 0,2	468
Дел од телото	Конкретно	11 15	24 33	21 29	15 20	2 3	73
	Апстрактно	45 41	47 43	13 12	4 3	1 1	110
Релација меѓу луѓе	Семејни врски	39 34	69 61	1 1	5 4	0	114
	Општествени врски	30 28	62 60	7 7	5 5	0	104
Вкупно прототипни присвојни релации		423 41	502 47	82 8	45 4	4 0,3	1056
Непрототипни присвојни релации		1650 95	68 4	6 0,34	3 0,17	1 0,05	1728

Табела 4.3. Застапеноста на присвојните конструкции во сериозниот печат

Тип на присвојна релација ↓	Тип на поседувано (ПЕ): ↓	на-кон. бр. %	ПЗ бр. %	ДПК бр. %	ИПК бр. %	ЛПК бр. %	Вкупно: бр.
Поседување	Конкретно	10 16	41 67	8 14	2 3	0	61
	Апстрактно	86 27	169 53	30 10	30 10	0	315
Дел од телото	Конкретно	9 15	19 33	15 26	15 26	0	58
	Апстрактно	26 15	112 63	21 12	19 10	0	178
Релација меѓу луѓе	Семејни врски	9 16	45 80	0	2 4	0	56
	Општествени врски	11 15	34 46	9 12	20 27	0	7 4
Вкупно прототипни присвојни релации		151 20	420 57	83 11	88 12	0	7 42
Непрототипни присвојни релации		981 93	71 6,7	1 0,1	2 0,2	0	1055

Табела 4.4. Застапеноста на присвојните конструкции во забавниот печат

(3) Кај прототипните релации, конструкциите што изразуваат присвојност на ниво на реченицата (ДПК, ИПК, ЛПК) се употребуваат многу повеќе во литературниот стил, отколку во новинарскиот, а во новинарскиот, повеќе се застапени во забавните списанија отколку во сериозните. Тоа укажува на една општа тенденција, но за да можеме да донесеме дефинитивни заклучоци за карактерот на овие конструкции и нивната поврзаност со едниот или другиот стил, ќе разгледаме одделно каков е односот на застапеност на присвојните конструкции на ниво на реченицата (ИПК, ЛПК, ДПК) во однос на ПИС (на-конструкцијата и ПЗ).

4.2. ИМПЛИКУВАНИТЕ ПРИСВОЈНИ КОНСТРУКЦИИ И ЛОКАТИВНИТЕ ПРИСВОЈНИ КОНСТРУКЦИИ ВО СПОРЕДБА СО ПИС

ИПК се најбројни и процентуално најмногу застапени во прозата за возрасни (48%), па во прозата за деца (21%), а помалку во забавните списанија (12%) и во сериозниот печат (4%). На што се должи тоа? Прототипните ИПК изразуваат дејства и состојби карактеристични за ДТ што е вклучен во нив и е во доменот на референтот на субјектот. Со оваа конструкција ситуациите се прикажуваат како природни и неусилени, ставајќи ја во центарот на вниманието личноста што го врши дејството или ја поседува особината, а не делот. Со други типови на ПЕ импликацијата на присвојната релација зависи, помалку или повеќе, од поширокиот контекст и тие се помалку присутни, како што може да се види од табелите. Улогата на овие конструкции во детската проза и во прозата за возрасни е слична, а бројот варира во зависност од темата и стилот на писателот. Значително повеќе вакви конструкции наоѓаме во текстот *Будалеџинки* од Мето Јовановски, на што се должи и поголемиот процент на застапеност во прозата за возрасни. Предмет на литературните текстови обично се настани поврзани со луѓе и нивните активности. ИПК најчесто се среќава во описот на дејствата на актерите, при што ги следиме нивните движења со поглед на целата личност, а не на определениот дел (примери 1 и 2). Се користат и во описот на луѓето (пример 3). Со конкретни (поретко со апстрактни) предмети на поседување импликацијата на присвојната релација е послаба, но таа и не е толку важна во дадената ситуација бидејќи акцентот е на дејството. Во примерот (4), природно е секој да ја земал својата пушка и секира, иако тоа не е многу јасно.

- (1) *Кога дојде до јабољкоџо, внимателно до избриша ножето со два џрста, до зајвори, до џрибра в џеб, ја забриша усјата со рака и ги сојре дланките од џанџалоније.* (МЈБ:255)
- (2) *Задиван засјана џод сјрмолчето крај карјата. Со едната рака се џојре на буйнајата, а со раковот од друјата до избриша џојното чело.* (МЈБ:271)
- (3) *Се исјрави џред нив и сега можеа да видат дека е висок човек, малку џодведен, клифунесит во носот, усните џенки и лицето издолжено.* (МЈБ:331)
- (4) *Најравија носила, двајца до кренаа ојетаниот а друјите ги нарамаја џушкије и секирије.* (МЈБ:285)

Во оваа функција ИПК претставува неутрална конструкција во македонскиот јазик, додека конкурентните конструкции што може да се употребат за изразување на вакви ситуации (рефлексивната дативна конструкција и рефлексивната ПЗ) имаат специфични дополнителни значења и затоа помалку се присутни во текстот. Дативната клитика *си* е потребна да ја зацврсти или осигура присвојната релација (примери 5 и 6), но во исто време му дава посебна експресивна нијанса на исказот потенцирајќи го интересот на референтот на субјектот. ПЗ се јавува кога делот е особено истакнат (пример 7). Во специфични ситуации авторот може да чувствува потреба двете нијанси да ги нагласи при што во реченицата се појавува и дативната клитика и ПЗ (пример 8).

- (5) *Брайучедийе, сегнаџи на ѓрмоџи џод ѓолемиоџи орев џукуџиџо се решаваа да сџанати да **си** ѓи измијаџи џорциџиџе од ручекоџи.* (МЈБ:305)
- (6) *Накриви **си** ја каџаџа од нив, оџи и џиџе имаџи фамилиџи.* (МЈБ:325)
- (7) *Засџана на **своџиџе** криви нозе џред нив, ѓи фркна раџеџе на ѓрб.* (МЈБ:297)
- (8) *Брайучедийе џомислија дека ѓи џџераџи од месџоџиџо, џа се џремесџиџа џоџаџу од своџиџе сџраџари. **Си** ѓо дрџеа **своџиџо** џодредено месџо.* (МЈБ:317)

Кога се во прашање релации меѓу луѓе, ИПК е помалку застапена, а се јавува и импликацијата од контекстот, како во примерот (9) и (10).

- (9) ***Маџоџи**, ..., ја осџави на ѓодинаџа оџкако ѓо куџиџа аноџи и џака џаа од Велика сџана Чакарвелика, ќерка џ се омаџи во некое село, а **синоџи** еве чеџири ѓодини служеше неџиџа војска.* (МЈБ:243)
- (10) *О, Иѓче, заџоа џоџ џорачал џреку **сосеџкаџа** дека ќе џаџува некаде за извесно време.* (ОН Пр.:62)

Во новинарските текстови ИПК ги има помалку, особено во сериозниот печат. Во сериозните списанија и во дневните весници, поради природата на темите, лексеми со значење ДТ се воопшто помалку присутни. Застапеноста на конструкциите во кои се среќаваат се разликува од онаа во литературните текстови: се забележува поголем афинитет кон *на*-конструкциите (15%) и ПЗ (33%), за разлика од литературната проза (во просек 6,5% и 9,5%), а процентот на ДПК и ИПК, иако многу помал отколку во литературните текстови, сепак е поголем во однос на ПЗ и *на*-конструкцијата. Причината за тоа е што во македонскиот јазик овие се најприродни, немаркирани конструкции за

ДТ. Во сериозниот печат ДТ во описи со неутрален тон се ретки, па затоа и примери со ИПК во таква функција има малку (пример 11 и 12).

- (11) *Крст̄ – икона. На ѝредна̄та с̄ѣрана с̄ѣлизирана ѝрејс̄ѣава на Хрис̄ѣос со крст̄ над ѣлава̄та.* (Денес 167:59)
- (12) *Неможе̄ѣки да ѣо сојре **крваве̄не̄ѣо**, крадецо̄ѣ оѣѣшиол во ѣрагска̄та болница.* (Дневник, 11.7.2000:5)

Почесто оваа конструкција ја среќаваме во текстови каде што намерно се внесува разговорен тон за разбивање на формалноста (пример 13) или за специјален ефект – критика, иронија (примери 14 – 16). За таа цел особено се користат колоквијални идиоматизирани изрази со ДТ, како во пример (15).

- (13) *Силвијан е мноѣу вознемирен. Тој длабоко во **срце̄ѣо ѣосакува** да иѣра за Арсенал.* (МД, 16.8.2000:23)
- (14) *Амди, **иако ѣи избричи мус̄ѣакӣѣе** и не личи на Циле, сеѣак оди и ве̄ѣува ѣо фабрикӣѣе.* (Денес 167:31)
- (15) *..., чие членс̄ѣво, **одвојувајќи од ус̄ѣа**, куѣи фирми чија вредност̄ веќе се изразува со мноѣу нули.* (Денес 167:31)
- (16) *Мислам, **ос̄ѣанаваме како ѣакви во мозицӣѣе**, никако да еволуираме и да се инѣеѣрираме во Евроѣа и Аѣланѣѣикоѣи.* (Денес 167:31)

Бројките покажуваат дека за конкретни и апстрактни предмети на поседување во новинарските текстови најчесто се јавуваат конструкции со ПИС, додека ИПК ретко се среќаваат (примери 17 и 18). Во (18) пак се забележува ироничен тон.

- (17) *... Паѣѣрик Бјуклен, ориѣодоксен изолационис̄ѣ кој, **заради екс̄ѣремнӣѣе идеи**, излезе од Реѣубликанска̄та ѣарѣѣѣја.* (Денес 167:46)
- (18) *И да не ја озборуваат̄ ѣоѣоа ѣред „Македонија денес“ нејзинӣѣе довчерашни блиски сорабоѣници дека „неш̄ѣо ѣере, а неш̄ѣо суво во **чанѣа с̄ѣава**“.* (МД, 16.8.2000:1)

Во сериозниот печат ваквите ситуации најчесто се пренесени со рефлексивната ПЗ (примери 19 и 20), затоа таа се среќава во поголем број во овие текстови.

- (19) *Пое̄ѣоѣѣ ѣо реакѣуелизира мелодичниоѣи црковнословенски јазик и **ус̄ѣешно ѣо вклоѣува во својоѣи израз.*** (Дневник, 11.7.2000:13)
- (20) *Гос̄ѣоѣа Гилмас беше уѣорна во **својата намера**, ...* (Денес 167:6)

Кога се изразуваат релации меѓу луѓе, исто така, во формалниот стил превладуваат ПЗ, но ИПК се среќава за разбивање на формалноста (примери 21 и 22).

- (21) ...рускиоѝ *ѝреѝсегаѝел Владимир Пуѝин и неѓовиоѝ домаќин, Креѝин, со соѝруѓѝе, ... имаа божикна ѝреѝсегаѝелска вечера, ...* (Денес 167:51)
- (22) ... *(во меѓувреме Зиган се ожени со сѝараѝа љубов, Вероника од Кан) ...* (Денес 167:71)

Малку поголемата застапеност на ИПК во забавните списанија се должи на природата на текстот: теми од здравјето и нега на телото (пример 23), хороскоп и психолошка анализа на личноста (пример 24) и интервјуа што претендираат да имаат разговорен тон, но не премногу колоквијален (пример 25). Во овој стил интересна е конкуренцијата меѓу ПЗ и ИПК во иста реченица (пример 26).

- (23) *Прво набавеѝе ѝи основниѝе алаѝки: ..., восочни ленѝи (за да ѝи оѝсѝраниѝе бледиѝе влакненца од челоѝо и слеѝоочнициѝе); ...* (Викенд 167:7)
- (24) *Во оваа недела целосно ќе ѝо ѝромениѝе ѝрисѝаѝоѝ кон живоѝоѝ, ѝоѓледоѝ на свеѝоѝ, но и физичкиоѝ изглед.* (Викенд 131:22)
- (25) *Фризураѝа нема да ја менува. Проблеми со линијаѝа нема.* (Викенд 131:7)
- (26) *И денес со мојоѝ браѝи и со сесѝриѝе комуницирам одлично.* (Викенд 167:11)

Членот може да ја замени ПЗ во вакви ситуации и ако ПЧ не е субјект во реченицата. Во новинарските текстови тоа е особено често. Присвојната релација се импликува од некој друг елемент во реченицата или од контекстот (како во пример 27).

- (27) *Соѝруѓаѝа Сѝанка е неѓов најдобар советѝник./ Помалиоѝ син Димиѝар ѝрѝна ѝо неѓовиоѝ ѝаѝи.* (Викенд 167:11)

ЛПК е помалку раширена конструкција во македонскиот јазик, што се гледа од застапеноста во текстот, и е главно ограничена на ДТ со ретки метафорични проширувања во другите релации. Слично како ИПК, таа се користи за опис на дејства и состојби од аспект на целото (ПЧ) и во таа функција се среќава повеќе во литературните текстови (примери 28 и 29). Бидејќи таквите описи се ретки во новинарските текстови, процентуалната застапеност на ЛПК во печатот е незначителна (пример 30)

- (28) ... *рече Судијаѝа и ѝо ѝоѓали Ѓореѝа ѝо ѝлава.* (ГМ:90)

- (29) ..., *нивниоѝ ефрејѝор зѝо зѝрабна Шишмана за **ракав**, да зѝо ѝоведѝе, но овој не се ѝоместѝи од месѝоѝо*: ... (МЈБ:275)
- (30) *Полицѝајѝиѝе 14 часа зѝо удирале со клоци, ѝуѝѝаници и ѝалки ѝо **целоѝо ѝело***. (Дневник, 11.7.2000:5)

4.3. ДАТИВНАТА ПРИСВОЈНА КОНСТРУКЦИЈА ВО СПОРЕДБА СО ПИС

4.3.1. Семантичко-прагматски особини на ДПК во споредба со присвојните ИС

Во македонскиот јазик овие две јазични средства (ДПК и ПИС) му стојат на располагање на говорителот за изразување на ситуации во кои се јавува присвојна релација. И двете можеме да ги сретнеме во исти ситуации. Следните две реченици изразуваат ситуација во која Стефан удрил некоја кола, а таа ѝ припаѓала на Весна.

- (31) а. *Сѝефан ја удрил колаѝа на **Весна**. / Сѝефан ја удрил нејѝинаѝа кола.*
- б. *Сѝефан ѝ ја удрил колаѝа на **Весна**. / Сѝефан ѝ ја удрил колаѝа.*

Видовме дека не постојат строги синтаксички правила за тоа која од двете конструкции ќе биде употребена. Сепак, не можеме да кажеме дека се работи за слободни варијанти бидејќи замената во секој контекст не е подеднакво прифатлива. Ќе се обидеме да ги определиме принципите што го раководат изборот.

Повторно ќе се навратиме на далекусежните забелешки на Бали (Bally 1926/1996:55) кој вели: „... Леви-Брул (Levi-Bruhl) не е во право кога вели дека не правиме разлика меѓу 'мојата рака' и 'мојата возна карта', и дека нашите јазици ги немаат разликите што ги прават меланезиските јазици во изразувањето вклученост. Всушност ние ги изразуваме истите нијанси со истата прецизност со помош на малку поиндиректни стратегии. ... Што е уште поважно, ова не ги исцрпува можностите за дистинкција во францускиот. Со истото средство може да се укаже на тоа дека некој дел од телото е или интегрален дел на една личност или се прикажува како одвоен од неа.“¹⁰¹ Бали (Bally *ibid.*) објаснува дека во

¹⁰¹ “... Levy-Bruhl has not been completely justified in believing that we do not distinguish the expressions *mon bras* ‘my arm’ and *mon billet de chemin de fer* ‘my train ticket’ or that our languages dispense with the distinctions made by Melanesian languages in expressing involvement. In fact, we express these nuances with the same precision but by means of slightly more indirect strategies.” (Bally 1926/1996: 55)

францускиот јазик вообичаено неотуѓивоста се изразува со дативна конструкција, а отуѓивоста со ПЗ. Меѓутоа, неотуѓивоста е субјективна категорија и говорителот ги користи овие конструкции за да ја прикаже релацијата меѓу делот и целината како одвоива или како неодвоива без разлика на реалната ситуација.

Веќе споменавме погоре дека и во македонскиот јазик конструкциите со ПИС и соодветните ДПК изразуваат исти реални ситуации, но во секоја од нив присвојната релација е прикажана на поинаков начин. Овде ќе ги илустрираме со примери разликите меѓу двете конструкции.

Во **присвојната именска синтагма** поседувачот е во синтаксичка позиција модификатор на конститутивниот член на ИС којшто го претставува поседуваното. ПЕ стапува во релација со другите аргументи во предикацијата како самостојна единка. Со тоа се добива чувство на поголема концептуална оддалеченост на ПЕ од ПЧ, па оттаму и ефектот на неотуѓива присвојност. На тој начин, ПИС го става акцентот врз ПЕ, со што тој посебно се истакнува. Поради тоа ПИС се особено прифатливи кога ПЕ се издвојува со некои специфични особини. Веројатноста да се појави ПИС се поголеми доколку се работи за необични атрибути кои природно не се поврзуваат со тој ПЕ. Ваквите особини ѝ даваат на ПИС маркиран статус. Изразувајќи одвоеност на делот од целината/лицето оваа конструкција дава чувство на поголема оддалеченост, што придонесува таа да може да асоцира поголема формалност. Во пример (32) не се работи за вистинска брада, туку за вештачки додадена и затоа ПЗ е поадекватно отколку дативна клитика (иако говорителот може да ја претстави и како интегрален дел, ако сака).

(32) ... – *Дедо Мраз си ѓи искокори очиӣе изѓубени во ѝамукоӣи иш̄ио ја сочинуваше неѓоваӣа брада, ѝош̄оа весело се засмеа и извика: „А, ѝи ли си ш̄оа?“* (Избор:58)

(33) *Но време е да се заӣвори за денеска изложбаӣа. Касиеркаӣа ја заклучува масаӣа, ... Коѓа излеѓувааӣи, ѝој само за малку може да ѓи ѝпроследи нејзинӣе ѝрави нозе иш̄ио се ѓубаӣи меѓу минувачӣе.* (Избор:74)

Во (33) ДТ се набљудува како самостоен, издвоен дел, вниманието на читателот се насочува кон делот, а врската со целото се занемарува. И други моменти ја прават ситуацијата поволна за ПЗ: придавка со која се специфицира делот и формален глагол (проследи). Во следниот пример (34), исто така, делот е издвоен, а вниманието се фокусира на раката преку која се воведува следниот нов настан. На тој начин се воведува драматичност.

- (34) *Ја следев размавџанатџа рака на Ѓуро... џу лево, џу десно, џу зоре, џу долу ... и зад неа во еден миџ ја догледав Гркинкаџа ...* (Избор:36)

Употребата на ПИС резултира во објективна, општа констатација за дејството (нешто се случува), како во следниот пример, (118).

- (35) *Девојкаџа беше џо малку луџа. На неџиноџо лице се џојави џоранешната решителност.* (ДП:103)

Со ДПК дејството е прикажано субјективно, од аспект на дативниот референт (нешто му се случува некому). Горниот пример (35) е сосема правилен и со ДПК (*На лицето џ се џојави џоранешната решителност.*) со тоа што сега дејството го набљудуваме од перспектива на дативниот референт – појавата на решителност на неџиното лице го одразува неџиниот став. Како што веќе истакнавме погоре, ДПК му дава можност на говорителот/авторот на текстот да се идентификува со ПЧ и да го претстави како еден од партиципантите во настанот. Во тој случај вниманието е насочено кон начинот на којшто настанот го засега тој партиципант, а погоденоста на ПЕ доаѓа во втор план.

Меѓутоа, во некои ситуации објективниот став е битен за значењето на исказот, а замената со дативна конструкција може да доведе до поголема промена. Тоа се гледа од следните примери:

- (36) *А шџом не сакаш да зџо џреземеш мојоџ џрекар (?да ми зџо џреземеш џрекароџ). џоџаш биди маж, имаџ своја боја, своја миризма на веков, за луџето да џи џризнаат нов.* (Избор:66)

- (37) – *Аџде да се караме џред неџовоџо џрозорче (?да му се караме џред џрозорчеџо), - рече некој од децата.* (ГМ:38)

Во (36) дситуацијата е прикажана од аспект на говорителот. Со дативната конструкција би се асоцирало насилно преземање со што ПЧ би бил видно погоден, но тоа се коси со смислата на целата реченица и затоа дативната конструкција би ја променила смислата (сп. *Пријателоџ му ја џрезеде девојкаџа*). Во примерот (37) карањето на децата не го засега ПЧ, па затоа дативната конструкција звучи необично. Но ако го замениме глаголот со *вика* или *џее* (*Аџде да му викаме/џееме џод џрозорчеџо*), тогаш може да се замисли дека дејството ќе влијае (негативно или позитивно) врз ПЧ и дативната конструкција е сосема прифатлива. Во следниот пример (38) засегањето на Кнегињата не може во никој случај да се конструира, бидејќи не е сигурно дека е таа присутна во сцената.

- (38) *Меѓу лицата што се насираа не можеше да го препознае лицето на Кнеѓињата, ако таа воопшто беше меѓу нив.* (ДП:38) (**да ' го препознае лицето на Кнеѓињата*)

Особината на ПИС да го издвојува ПЕ ја прави погодна за изразување на контрастивни ситуации. Тоа го покажуваат и следните примери.

- (39) *Чувствував како се вивааат Јелините ирсии во мојата рака, ...* (Избор:127)
- (40) *Злајното синцирче од часовничкиот му блескаше на елекој. Вивеа со разнобојни пламени ирсииение кога мрдеше со ирсииение. Мудурот несакајќи ги погледа своите бедни, најечени ирсии, и ги турна рацете по масата.* (Избор:18)

Во примерот (40) ПЕ особено се издвојува со атрибутите и со контрастот со прстите на другиот актер во сцената.

Во дативната присвојна конструкција поседувачот зазема синтаксичка позиција на аргумент индиректно вклучен во ситуацијата и особено засегнат од дејството. И покрај тоа што дејството може да го засега ПЕ директно, оваа конструкција не ги потенцира последиците од тоа дејство врз ПЕ, туку засегнатоста на дативниот референт како единка во чија сфера се наоѓа директно погодениот партиципент. На тој начин ДПК ја прикажува присвојната релација како неотуѓива, ја нагласува блискоста меѓу делот и целината и асоцира присност и интимност. Тоа ' дава неформален статус на оваа конструкција. Ќе го илустрираме тоа со неколку примери.

- (41) *Мувиите му здодеваа лејејќи му се врз лицето и рацете.* (ДП:28)

(...лепејќи се врз неговото лице и рацете.)

- (42) *Некој пак фрли кон него нешто – овојпат тоа беше вжешено кандило, кое му препрече преку неговата глава.* (ДП:112) (... , кое прелета преку неговата глава.)

Дативниот референт (ПЧ на рацете и лицето во 41 и на главата во 42) е јасно засегнат од овие дејства и издвојувањето на ДТ би му дало многу општ тон на исказот. Во следните два примера, дејството е многу јасно насочено кон целокупната личност на дативниот референт: во (43) сечењето на јазиците има за цел да им ја одземе способноста за зборување, а во (44) дејството на двајцата селани е насочено кон Кнезот (тие бараат милост од него).

- (43) *Водеите ги долу и исечеите им ги јазиците за да не шираат знајни лаги наоколу.* (ДП:42)

(?Водете ги долу и исечете ги нивните јазици за да не шират гнасни лаги наоколу.)

- (44) *Сега клекнаа и другиите двајца селани, обидувајќи се да му џи ѝрегрнаџи чизмиџе на Кнезотџ. Но тој џи џирна и џокажа со ракаџа ... (ДП:42)*

(?обидувајќи се да ги прегрнат чизмите на Кнезот. Но тој ги турна и покажа со раката ...)

ПИС во овие примери е можна, но со тоа се губи смислата на засегнатоста на личноста од дејството врз делот и затоа е помалку адекватна во дадените контексти. Во (43) со ПЗ се добива впечаток како да се зборува за јазици издвоени од личноста и затоа во ситуацијата звучи необично. Ако пак се замени ДПК со ПЗ во (44) фокусот се префрла на чизмите и се губи значењето дека селаните преку дејствување врз чизмите апелираат до Кнезот.

Замената на дативот со ПИК е ограничена и во една низа на помалку или повеќе конвенционализирани и идиоматизирани изрази карактеристични за разговорниот стил.

- (45) *Може да џи леџне џлаваџа. (ГМ:16) ? Може да леџне џвојаџа џлава.*
- (46) *Како ќе му џоґледнам в очи? (ОН Пр:40) ?Како ќе џоґледнам во неґовиџе очи.*
- (47) *Ти образов ќе ми џо заирниш. (ГМ:66) ?Ти ќе џо заирниш мојов образ.*
- (48) *Од друґа сџрана, кај нас има чеџкари колку џи душа сака. (Денес 167:36)*

* ... колку џио сака џвојаџа душа.

- (49) *..., и нема на џм да им џадне да се виуџиџаџи во емоџивна врска. (Викенд 131:24)*

* ..., и нема да џадне на нивиџоџ џм ...

Колку позацврстен е изразот во говорот и значењето е повеќе метафоризирано, толку потешко се прифаќа замената. И други автори имаат забележано дека покрај разликите во значењето што ги внесува ДПК, ограничувањата за употребата на едната или другата конструкција се условени од вообичаеноста на составот. О'Конор (О'Сонног 2007: 599) тврди дека засегнатоста и емпатијата што се карактеристични за надворешните присвојни конструкции се резултат на конвенционалните имплицатури со кои се асоцираат.

4.3.2. Дистрибуцијата на ДПК и ПИС во текстовите од корпусот

Како што истакнавме погоре, ДПК дава можност за емпатија, идентификација на говорителот со еден од партиципантите во изразената ситуација, што ѝ дава тон на блискост, присност и неформалност (Kliffner 1983 и 1984, King 1998, Šarić 2002, O’Connor 2007). Според тоа, очекувавме застапеноста на ДПК да биде најголема во детската проза, а најмала во сериозниот печат. Тоа главно се покажа точно. Бројната анализа покажува дека процентот на ДПК во литературната проза (24% во детската и 21% во прозата за возрасни) е значително поголем отколку во новинарската (11% во забавните списанија и 8% во сериозниот печат). Од друга страна, ПИС ја потенцираат одвоеноста на ПЕ, па оттаму доаѓа тонот на оддалеченост, формалност и официјалност (Kliffner 1983:780), според што треба да очекуваме во детската проза ПЗ да биде помалку застапена од ДПК, а во сериозните списанија обратно. Меѓутоа, споредбата меѓу ПЗ и ДПК не ги даде секаде очекуваните резултати. Како што се гледа од Табела 4.5, кај детската проза, спротивно на очекувањата, ПЗ се јавуваат во поголем процент отколку ДПК. Покрај тоа, ПЗ во забавните списанија се малку повеќе застапени отколку во сериозните списанија и весници. Тоа укажува дека ПЗ има специфична функција во неформалниот стил.

	ПИС		ДПК
	на-конструкции	ПЗ	
Проза за деца	15 %	37 %	24 %
Проза за возрасни	14 %	14 %	21 %
Печат – забавни списанија	20%	57 %	11 %
Печат – сериозни списанија и весници	41%	47 %	8 %

Табела 4.5. Процентуалната застапеност на присвојните ИС и ДПК во текстовите

Во **детската проза** би очекувале ДПК да се среќаваат многу повеќе во однос на ПИС, со оглед на тоа дека има многу дијалози и стилот е близок до разговорниот, а забележуваме дека децата во комуникацијата многу често ја користат ДПК, можеби токму поради присниот тон што таа му го дава на изразот. Но, како што се гледа, ПЗ е исто така честа. Ке се обидеме да објасниме зошто е тоа така. Пред сè, ПЗ е најопшто

средство за изразување на присвојноста, што е експлицитно вградена во неа. Поради тоа, таа е помалку условена од структурни и семантички ограничувања. Постојат повеќе структурни и семантички околности во кои не е можна ДПК, па единствено ПЗ (или некаде и *на-конструкцијата*) може да се појави, како што се следните:

- а) Субјект на транзитивна предикација
- (50) ..., во која **нејзиниот ѝосѝар браѝ** ни ја одржа ѝридикаѝа дека ... (ОН Пр:129)
- (51) *Најмногу ме ѝривлекоа **неговитѝе неоѓраничени можностѝи**.* (Викенд,3.10.98:6)
- б) Во некои предлошки синтагми (со предлозите *за, на, од, како, сѝоред, ѝо, со*)
- (52) *Знаеш, оној со ѝродавницѝа сѝротѝи нас, ѝитѝо го ирѝав од нашиот ѝпрозорец.* (Избор:71)
- в) Во апозиција (кога глаголот е испуштен)
- (53) *Тоа беа Томе и Коле, **мои** друѓари од училиштѝетѝо.* (Избор:121)
- г) Во елипса, кога именката за ПЕ се испушта
- (54) *Коѓа учѝиво се заблаѓодари на изеденоѝо ѝарче ѝица, ѝитѝо беше ѝоловина од **моетѝо**, ...* (ОН Пр:24)
- д) Како дел од предикатот
- (55) *Оѝисоциѝе од доѓорчетѝо се **негови**, очилаѝа исѝо ѝака.* (ОН Пр:121)

Овие типови на конструкции, особено апозициите и елипсите се чести во литературниот стил.

Како што покажавме во 4.3.1. погоре, ПЗ се маркирани во однос на ДПК со тоа што го истакнуваат ПЕ како самостоен партиципант во ситуацијата. Таквата функција се користи, не само во формалниот стил туку и во литературниот стил за постигнување на сликовитост (пример 39 и 40) и во разговорниот стил за потенцирање (примери 41 и 42).

- (56) *Гледајќи го **неговотѝо збунетѝо лице**, воиноѝ се насмевна задовољно.* (ДП:73)
- (57) *Кај ужина време командирчетѝо ја ѝосѝрои и **нивнаѝа четѝа**.* (МЈБ:260)
- (58) – *Геле, и не ѝомислувај дека снеѓоѝ ке ги скрие **ѝвоитѝе ѝлуканици!*** (ГМ:83)

(59) ... бидејќи многу се згодевни **џие** наши **сосџаноџи**.
(ГМ:37)

Во овие примери ДПК не е структурно исклучена, но нејзината употреба би довела до промена во перспективата на гледање на настанот. Во ситуации каде што ПЧ е засегнат преку вклученоста на некој негов ПЕ, ДПК е немаркираната конструкција во македонскиот јазик, но ПЗ е скоро секогаш прифатлива ако говорителот чувствува потреба да ја прикаже ситуацијата поинаку. Тоа значи дека експресивните вредности на ПЗ може да се искористат и во неформален контекст.

Покрај тоа, бројот на ПЗ во детската проза се зголемува со емотивно обоените обраќања од типот *мил мој, малечок мој, синко мој, Моја Анка!* или како модификација во именување, *нашиоџи Соколе, Пандо мој*, карактеристични за говорниот стил, како и сличните на нив референции на луѓе како во примерот (60) и (61).

(60) ... - **џие** молам **џрашај** ја, **Иџче**, **оваа моја ќерка** **неумница?**
(ОН Пр:49)

(61) **Куџраџа моја мајка** беше **џонезаџиџиџена** и **од геџе!** (ОН Пр:36)

Во **новинарскиот стил** ПЗ е почесто користено средство со оглед на високиот степен на апстракција во текстот. ДПК е помалку застапена поради специфичниот емпатичен тон. Во списанијата и во дневниот печат ДПК се среќава најмногу во животни стории, интервјуа, криминални приказни, хороскоп, во кои тонот е помалку формален и дејството се прикажува од аспект на една личност (примери 62 и 63), додека во објективните информативни текстови помалку ги има. Тие се среќаваат повеќе во текстовите каде што авторот зазема критички став спрема една страна, а брани друга страна. Во примерот (64) авторот го предизвикува нашето сочувство со луѓето што се засегнати од кризата со лекови. Со ПЗ исказот би добил незаинтересиран, објективен тон.

(62) **Сиџе** сакааџи да **ви** бидаџи **добри џријаџели**. (МД, 16.8.2000:19)

(63) **Им** се **заканиле** на девојкиџе, **им** го **одзеле џромешоџи** и **избеџале**.

(Дневник, 11.7.2000:11)

(64) **Додека** **надлежниџе** се **расџравааџи**, **оние** **џиџо** **морааџи** да **консумирааџи** **лекови** се **надевааџи** **дека** **нема** да **налеџааџи**

на некој нерегистриран што ќе им се одрази врз и онака нарушено здравје. (Денес 167:4)

(... што ќе се одрази врз **нивното и онака нарушено здравје.**)

Паѓа в очи користењето на оваа карактеристика на ДПК со цел да се критикува, создавајќи ироничен, па дури и циничен, тон, како во следните примери (65-67).

(65) *За волја на висинаа, пазарот ни е малку мисличен, но цените си функционираат.* (Денес 167:31)

(66) *А жртви не ни требаат. Да не го разгоруваме огнот, подобро ќе биде. И така ни изгоре државата.* (МД 16.08.2000:13)

(67) *... иако сега Чашуле тврди дека Георгиевски се обидува да му ги врбува членовите на партијата.* (Денес 167:22)

Често за таквиот тон придонесува употребата на дативни конструкции што се карактеристични за разговорниот јазик и имаат статус на помалку или повеќе идиоматизирани изрази (примери 68 – 71).

(68) *Да не поклекнува пред валканиите пари, за да не мора постоа самата да ги пере (раците да ѝ исцукат) ...* (МД 16.8.2000:1)

(69) *... сосема сигурно е дека во секое време ќе се најде некој „маскиран медицинар“, кој без око да му иреине ќе го искористи исклучокој што е даден.* (Дневник, 11.7.2000:7)

(70) *Дека треба да се справи со проблемот на преврабошеноста во државниот апарат, виста знаела со месеци. Но го чекала последниот момент ... , веројатно надевајќи се дека и овојат ММФ ќе ѝ прогледа низ прсти.* (Денес 167:11)

(71) *Всушност, кожа речиси не се произведува кај нас, а крзнариите одвај гиши на жабри. Како што ситојат работите и ним наскоро ќе им биде одрана кожата.* (Денес 167:36)

Во забавните списанија темите наметнуваат помалку формален стил, меѓутоа тонот на текстовите варира. Забележуваме дека во оние што имаат понеформален тон се јавуваат повеќе ДПК. Тие не се во функција на критика, како во сериозниот печат, туку со цел да ја

претстават ситуацијата од аспект на ПЧ и да внесат присност, но често алтернираат со ПИС, како во примерите (72) и (73), со цел сепак да се задржи определено ниво на формалност.

- (72) *Нејзин омилен ѝарфем е Жан Пол Гоџје, ја користи козметиката на „Орифлејм“, а омилен кармини ѝ се ѝше од колекцијата на Џордани.* (Викенд 131:7)
- (73) *Имав свои ѝривајни бизниси, кои со ѝекој на времето сѝанаа моја главна егзистенција, а новинарството, од егзистенцијална професија ми сѝана хоби.* (Викенд 131:10)

И во однос на термините за релации меѓу луѓе, во забавните списанија се забележува варијација меѓу ПИС, ДПК и дативната клитика, како и импликувањето на поседувачот од контекстот. ПЗ е најзастапена со термините за општествени релации, каде што дативната клитика и онака ретко се употребува, но затоа тука импликацијата на присвојната релација, без експлицитни сигнали, е почеста (како што истакнавме погоре во 4.2).

4.4. ЗАКЛУЧНИ ЗАБЕЛЕШКИ

Од статистичката анализа на застапеноста на испитуваните конструкции за изразување на прототипна присвојност во четирите типови на текст кои ги разгледувавме, можеме да ги извлечеме следните заклучоци:

1. Присвојните конструкции на ниво на реченицата во македонскиот јазик се употребуваат повеќе во литературниот стил бидејќи таму превладуваат ситуации што најприродно се изразуваат со овие конструкции. Тоа се вообичаени дејства во кои најчесто е вклучен ДТ. Проширувањето на други типови поседувања е повеќе напреднато кај ДПК отколку кај другите две конструкции (ИПК и ЛПК). Честата употреба во определени контексти довела до тоа тие да се чувствуваат како фиксни изрази кои се поврзуваат со разговорниот стил, а и идиоматизацијата е застапена во значителна мера. Други типови конструкции во тие ситуации се посебно маркирани.

2. Во новинарскиот стил превладуваат апстрактни контексти кои бараат јасна спецификација на именката, што бара поексплицитно изразување на присвојните релации, па затоа во новинарските текстови ПИС се повеќе застапени. Во текстовите што опишуваат ситуации поврзани со активностите на луѓето и блиските ентитети во нивниот домен,

присвојните конструкции на ниво на реченицата имаат свое место. Во апстрактните, аналитички текстови, пак, тие внесуваат специфичен, критички тон, како што е случајот со повеќето јазични елементи од разговорниот стил кога се вметнуваат во формален текст.

Овие заклучоци се во согласност со тврдењето на Бали (Bally 1926/1996:48) дека конструкциите што ја изразуваат присвојноста од аспект на целината, како на пример присвојниот датив, во индоевропските јазици секогаш се употребувале во семејниот круг каде што луѓето добро се познавале и дека различните начини на прикажување на персоналниот домен треба да се гледаат и од социолингвистички аспект (ibid.: 56 '57).¹⁰²

¹⁰² „Веќе споменавме дека варијацијата зависи во голема мера од релативниот интензитет на комуникацијата. Може ли исто така да се претпостави дека во еден ист јазик, изразувањето на оваа тенденција (прикажување на ПЕ како интегрален дел на ПЧ – Л.М.) ќе биде подобро воспоставено и почесто во неформалниот колоквијален говор отколку во пишуваниот јазик, повидливо во руралните отколку во урбаните говори? На ист начин, колку повеќе се генерализира употребата на јазикот, толку повеќе тој ќе се обидува да го изразува на безличен начин она што порано го пренесувал субјективно.“ “We have already mentioned that the variation depends in great part on the relative intensity of communication. Could it also be assumed that in the same language, the expressions of this tendency would be more established and frequent in informal colloquial speech than in the written language, more apparent in the rural than in the urban dialects? In the same way, the more generalised in the use a language becomes, the more it will try to express impersonally what it has formally expressed subjectively.” (Bally 1926/1996: 56-57)

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Кирилица

Ивић, М. .2002. Поводом македонских конструкција типа *кола на брај ми / кола од брај ми*. Ѓурчинов, Милан и др. (ред.) *Делошо на Блаже Конески, Осјварувања и јерсејекјиви*. Скопје: МАНУ, 413–418.

Илиевски, П. Хр. 1988. Учество на грчкиот и балканскиот латински во развојот на старословенската декинација. *Балканолошки лингвистички сјудии: со посебен осврј кон историскиот развој на македонскиот јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 99–113.

Конески, Б. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

Конески, Б. 1987. *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

Конески, К. 1995. *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.

Корубин, Б. 1969. *Јазикот наш денешен: книга 1*. Скопје: Наша книга.

Корубин, Б. 1976. *Јазикот наш денешен: книга 2*. Скопје: Библиотека „Литературен збор“.

Корубин, Б. 1980. *Јазикот наш денешен: книга 3*. Скопје: Студентски збор.

Корубин, Б. 1990. *На македонско грамајички теми*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.

Марков, Б. 1988. *Образување на придавките во македонскиот јазик*. Скопје: Огледало.

Минова-Ѓуркова, Л. 1982. Кратките заменски форми за индиректен објект и посвојните заменски придавки. *Литературен збор XXIX*, Кн. 2, 108–110.

Минова-Ѓуркова, Л. 1994. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.

Минчева, Ангелина 1964. *Развој на дателниот притежателен надеж во българскиот јазик*. Софија: Издателство на Българската академия на науките.

Митковска, Л. 2000. Функционалната дистрибуција на посесивните суфикси *-ов(ев)* и *-ин* во македонскиот и во бугарскиот јазик. *Македонски јазик XLVIII-L*, 237–250.

Митковска, Л. 2001. За употребата на предлозите *на* и *од* во посесивна функција во македонскиот стандарден јазик. *Македонски јазик LI-LII*, 123–133.

Митковска, Л. 2003. Изразување на посесивни релации во рамките на именската синтагма во македонскиот јазик. *Прилози XXVIII 2*, Скопје: МАНУ, 41–68.

Митковска, Л. 2005. *Изразување ѝ посесивносѝ на ниво на именскаѝа синѝаѝма во македонскиоѝ и во анѝглискиоѝ јазик*, Докторска дисертација, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

Митковска, Л. 2010. За посесивните импликации во некои локативни конструкции во македонскиот јазик, *Литературен збор 1–3*, Скопје, 9–16.

Митковска, Л. 2013. Дистрибуција на посесивните конструкции по функционалните стилови. *XXXIX научна конференција на XLV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 20–21 јуни 2012*, 251–262.

Најческа-Сидоровска, М. 1973. Синтагми со *Dativus Sympatheticus* и неговото разграничување од другите значења во рускиот, македонскиот, српскохрватскиот и бугарскиот јазик. *Македонски јазик XXIV*, 119–130.

Најческа-Сидоровска, М. 1997. *Функции и значења на даѝивоѝ и нивноѝо изразување во современиоѝ руски, срѝско-хрваѝски, македонски и буѝарски јазик*, Скопје.

Стоевска-Денчова, Е. 1996. *Кривоѝаланечкиоѝ љовор*. Магистерски труд. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Тополињска, З. 1973. *Грамаѝика на именскаѝа фраза во македонскиоѝ литературен јазик*. Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 1986. Придавските суфикси *-ин*, *-ов*, *-ск*. *Прилози на МАНУ*, 91–96.

Тополињска, З. 1995. Изразување на падежните односи во дијалектите на македонскиот јазик. *Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески*. Скопје: МАНУ, 61–77.

Тополињска, З. 1996. *Синтаксис од македонско-булгарската јазична конфронтација*. Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 1997. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Книга 1, Синтакса, Том II*. Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 2000. Однос генитив – датив во балканските падежни системи. YU ISSN 0350-185x, LVI,1229–1236.

Тополињска, З. 2003. *Полски – македонски: Граматичка конфронтација, б. Синтаксичка деривација*. Скопје: МАНУ.

Тополињска, З. 2008. Линеаризација на придавските модификатори (АМ) во македонската именска синтагма (NP). *Studia Linguistica Polono-Meridianoslavica*, Том 12–13. Скопје: МАНУ, стр. 75–95.

Чашуле, Илија 1989. *Синтакса на македонската глаголска именка (глаголската именка во современиот македонски литературен јазик)*. Скопје: НИО „Студентски збор“.

Латиница

Bally, C. 1996. The expression of concepts of the personal domain and indivisibility in Indo-European languages. Chappel, H. and McGregor W. (eds.), 31-64.

Baron, I. , Herslund M., Sorensen F. (Eds.) 2001. *Dimensions of Possession*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Chappel, H. and McGregor W. (eds.) 1996. *The Grammar of Inalienability: a typological perspective on body-part terms and part-whole relation*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter.

Chappel, H. and McGregor W. 1996a. Prolegomena to a theory of inalienability. Chappel, H. and W. McGregor (eds.), 3-30.

Cienki, A. 1995. The Semantics of Possessive and Spatial Constructions in Russian and Bulgarian: a comparative analysis in cognitive grammar. *SEEJ*, Vol. 39, No.1, 73-114.

Corbett G. G. 1995. Slavonic's Closest Approach to Suffixaufnahme: The Possessive Adjective. In Plank, Frans (ed.) *Double Case. Agreement by Suffixaufnahme*. New York/Oxford: Oxford University Press, 265-282.

Croft, W. 1991. *Syntactic Categories and Grammatical Relations: the cognitive organization of information*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Durieux, F. 1990. The meanings of the specifying genitive in English: A cognitive analysis. in *Antwerp Papers in Linguistics* 66.

Fraurud, K. 1990. Definiteness and the Processing of Noun Phrases in Natural Discourse. *Journal of Semantics* 7, 395-433.

Fried, M. 1999. From Interest to Ownership: A Constructional View of External Possessors. Payne, D.L. and Barshi I. (eds.), 473-504.

Givón, T. 1983. *Syntax: A Functional-Typological Introduction*, Vol. I. Amsterdam: John Benjamins.

Givón, T. 1990. *Syntax: A Functional-Typological Introduction*, Vol. II. Amsterdam: John Benjamins.

Haspelmath, M. 1999. External Possession in European Areal Perspective. Payne, D.L. and I. Barshi (eds.), 109-136.

Haspelmath, M. 1999a. Explaining article-possessor complementarity: economic motivation in noun phrase syntax. *Language* 75, 227-243.

Hawkins, R. 1981. Towards an account of the possessive constructions: NP's N and the N of NP. *Journal of Linguistics* 17, 179-392.

Heine, B. 1997. *Possession: Cognitive sources, forces and grammaticalization*. Cambridge University Press.

Heine, B., U. Claudi and F. Hünemeyer 1991. *Grammaticalization: A Conceptual Framework*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Herslund, M. and I. Baron 2001. Introduction: Dimensions of possession. Baron, I., M. Herslund, F. Sorensen (Eds.), 1-26.

Hopper, P. and E. C. Traugott 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Huddleston, R. & G. K. Pullum 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Janda, L. A. 1993. *A Geography of Case Semantics: The Czech Dative and Russian Instrumental*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.

Janda, L. 2000. Cognitive Linguistics. SLING2K Workshop.

King, P. K. 1998. *The Czech Dative of Interest: The Hierarchical Organization of Possession in Discourse and pragmatics*. Unpublished Dissertation, Harvard University.

Kliffner, D. M. 1983. Beyond syntax: Spanish inalienable possession. *Linguistics* 21, 759-794.

Kliffner, D. M. 1984. Interpretation of linguistic levels: French inalienable possession. *Lingua* 62, 187-208.

Krapova, I. 2009. On the syntax of possession in the Balkan languages: the elusive nature of the external possessive constructions. Kahl, Th., M. Metzeltin, H. Schaller (eds.): *Balkanisms Today*. Wien, 113-136. (Balkanologie. 3.)

Koptjevskaja-Tamm, M. 1997. Alienability splits and grammaticalization of possessive constructions. Borg A. & F. Plank (eds.) *The Maltese NP Meets Typology, Rivista di Linguistica* 8, 1, 245-274.

Koptjevskaja-Tamm, M. 2002. Adnominal possession in the European languages: form and function. *Sprachtypologie und Universalienforschung* (STUF), Berlin 55, 2:141-172.

Koptjevskaja-Tamm, M. 2003. Possessive noun phrases in the languages of Europe. Plank, Frans (ed.) *Noun Phrase Structure in the Languages of Europe (Empirical Approaches to Language Typology, 20-7)*, Berlin: Mouton de Gruyter, 621-722.

Kučanda, D. 1996. What is the Dative of Possession? *Suvremena lingvistika* 41/42, 309-318.

Lakoff, G. 1987. *Women Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Langacker, R. W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar, Volume 1, Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

Langacker, R. W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar, vol. I: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

Langacker, R. W. 1992. The symbolic nature of cognitive grammar: The meaning of *of* and of *of*-periphrasis. Martin Pütz (ed.) *Thirty Years of Linguistic Evolution*. Philadelphia/ Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 483-502

Langacker, R. W. 1993. Reference -point constructions. *Cognitive Linguistics 4-1*, 1-38.

Langacker, R. W. 1995. Possession and possessive constructions. J. R. Taylor and R. E. MacLaury (eds), *Language and Cognitive Construal of the World*. Oxford: Clarendon Press, 51-79.

Langacker, R. W. 2000. *Grammar and Conceptualization*. [Cognitive Linguistics Research 14]. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.

Levine S. J. 1986. Remarks on the Pragmatics of the 'Inalienable Dative' in Russian. in Richard D. Brecht and James S Levin (eds.), 437-451.

Lipovšek, F. 2011. The Meaning of EPCs: Possessive Dative and Possessive Locative Juxtaposed. *Comparative and Contrastive Studies in Slavic Languages and Literatures*, Tokyo: Japanese Association of Slavists, 111-126.

Lyons, C. 1986. The Syntax of English genitive constructions. *Journal of Linguistics 22*, 123-143.

Lyons, J. 1968. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Meyer, K. H. 1920. *Der Untergang der Deklination im Bulgarischen*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

Mišeska-Tomić, O. 2009. Clitic and Non-clitic Possessive Pronouns in Macedonian and Bulgarian. Dimitrova-Vulchanova M. & O. Mišeska-Tomić (eds.) *Investigations in the Bulgarian and Macedonian Nominal Expression*. Trondheim: Tapir Academic Press, 95-120.

Mišeska-Tomić O. 2010. Nominal and clausal clitics expressing possession in Balkan languages. *Balkanistika*. Vol. 23. 389-413.

Mitkovska, L. 2000. On the possessive interpretation of the indirect object in Macedonian. *Linguistica Silesiana 21*, 85-101.

Mitkovska, L. 2004. The conceptual network of the possessive *na*-constructions in Macedonian. <http://www.seelrc.org/glossos/issues/5/>

Mitkovska, L. 2007. Why Double Marking in Macedonian Dativus Sympatheticus. D. Divjak & A. Kočańska (eds.) *Cognitive Paths into the Slavic Domain*. 55-79. Berlin, New York: Mouton de Gruyter

Mitkovska, L. 2014. Prototype Possessive NP Modifiers in Balkan Slavic: Macedonian and Bulgarian. *Die Welt der Slaven* LIX, 332-354.

Nikiforidou, K. 1991. The meanings of genitive: A case study in semantic structure and semantic change. *Cognitive Linguistics* 2, 149-205.

O'Connor, M. C. 2007. External possession and utterance interpretation: a crosslinguistic exploration. *Linguistics* 45-3. 577-613.

Partee, B. H. and V. Borschev 2002. Possessives, Relational Nouns and the Argument-Modifier Distinction. Mathesius Lecture 1, unpublished lecture given at Mathesius Institute, Prague.

Payne L. D. & Barshi, I. (eds.) 1999. *External Possession*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Payne L. D. & Barshi, I. 1999a. External Possession: What, Where, How and Why. Payne L. D. & Barshi, I. (eds.), 3-32.

Qvonje J. I. 1980. Die Grammatikalisierung der Präposition *na* im Bulgarischen. *Folia Linguistica Historica* V/2, 317-351

Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech & J. Svartvik 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow: Longman Group Limited.

Rozwadowska, B. 1997. *Towards a Unified Theory of Nominalization: External and Internal Eventualities*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Rudzka-Ostyn, B. 1996. The Polish dative. W van Belle and W van Langendonck (eds) *The Dative, Vol. 1: Descriptive Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 341-394.

Seiler, H. 1983. *Possession as an Operational Dimension in Language*. Tübingen: Gunter Narr Verlag

Shibatani, M. 1994. An Integrational Approach to Possessor Raising, Ethical Datives, and Adversative Passives. *Berkeley Linguistic Society* 20, 461-486.

Stojanović, S. 1996. *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filoloski fakultet beogradskog univerziteta.

Sweetser, E. 1990. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Šarić, Lj. 2002. On the semantics of 'dative of possession' in the Slavic languages: An analysis on the basis of Russian, Polish, Croatian/Serbian and Slovenian Examples. <http://www.seelrc.org/glossos/issues/3/>

Taylor, J. R. 1989. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.

Taylor, J. R. 1989a. Possessive genitives in English. *Linguistics* 27, 663-686.

Taylor, J. R. 1996. *Possessives in English: An Exploration in Cognitive Grammar*. Oxford: Clarendon Press.

Taylor, J. R. 2002. *Cognitive Grammar*, Oxford: Oxford University Press.

Topolińska, Z. 1981. *Remarks on the Slavic Noun Phrase*. Wrocław

Topolińska, Z. 1986. Grammatical Functions of Noun Phrases in Balkan Slavic Languages and the So-called Category of Case. Brecht, R. & James S. Levin (eds) *Case in Slavic*, 280-295.

Večerka, R. 1993. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax, II Die Innere Satzstruktur (XXVII,2)*. Freiburg: Monumenta Linguae Slavicae.

Velasquez-Castillo, M. 1999. Body-Part EP Constructions: A Cognitive/Functional Analysis. Payne L. D. & B. Immanuel (eds.), 77-108.

ИЗВОРИ И КРАТЕНКИ

Книги

- Антица Крле, Р. 1976. *Антица*, во: А. Алексиев (ур.), *Македонската драма меѓу двете светски војни*, книга II. Скопје: Македонска книга.
- ДП Урошевиќ, В. 1996. *Дворскиот џоет во аџарат за леџање*. Скопје: Култура.
- Избор Сталев, Г. (ур.) 1990. *Избор*. Скопје: Детска радост.
- ОН Пр Николова, О. 1993. *Преминот не е осветлен*. Скопје: Детска радост.
- ГМ Смаќоски, Б. 1988. *Големи и мали*. Скопје: Детска радост.
- Бег. Иљоски, В. 1976. *Безалка*. А. Алексиев (ур.), *Македонската драма меѓу двете светски војни*, книга I. Скопје: Македонска книга.
- Печ. Панов, А. 1976. *Печалбари*. А. Алексиев (ур.), *Македонската драма меѓу двете светски војни*, книга I. Скопје: Македонска книга.
- МЈБ Јовановски, М. 1985. *Будалешинки*. М. Јовановски, *Избор*. Скопје: Македонска книга.
- Зоја Гилевски, П. 1988. *Зоја*. Скопје: Македонска книга.
- Пиреј Андреевски, П. М. 1995. *Пиреј*. Скопје: Зумпрес.

Весници и списанија:

- Денес *Денес* – неделно списание
- Дн. *Дневник* – дневен весник
- НМ *Нова Македонија* – дневен весник
- Викенд *Викенд* – забавно неделно списание
- МД *Македонија денес* – дневен весник
- НС *Наш свет* – неделно списание за деца
- Антиена *Антиена* – неделно ТВ-списание
- Екран *Екран* – неделно ТВ-списание
- Време *Македонско време* – месечно списание

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК „КРСТЕ МИСИРКОВ“
МАКЕДОНИСТИКА 13/2014

Васка Ташова

**ИЗРАЗНИТЕ СРЕДСТВА НА СИНТАКСАТА ВО
УМЕТНИЧКОЛИТЕРАТУРНИОТ ФУНКЦИОНАЛЕН СТИЛ**

Синтаксата може да биде рамниште на изразноста на еден автор, преку стилистичкото варирање на синтаксичките конструкции. Тоа значи дека синтаксичките конструкции може да ги сретнеме и надвор од нивното основно значење, т. е. да добијат стилистичка вредност. Овие отстапки на синтаксички план имаат големо значење за стилистиката на уметничката книжевност, бидејќи на авторот му даваат можност за поголема широчина во изразувањето и се важни за создавањето на една корелација помеѓу јазикот на книжевноста и стандардниот јазик.

Изразните средства на синтаксичко рамниште може да се сретнат и во дијалошката и во авторската реч, а преку своите синтаксостилемски постапки, авторот ја гради посебноста на својот исказ, пронаоѓа можности за изразување на пораката, полесно да се воспостави комуникација со читателот, со што придонесува за богатството на уметничкиот јазик воопшто.

Изразната вредност на синтаксичките конструкции ќе биде претставена преку примери од ексцерпираниот материјал од прозните дела на Петре М. Андреевски, романите: *Пиреј* (1980), *Скакулици* (1983), *Небеска Тимјановна* (1988), *Последниџе селани* (1997), *Тунел* (2003), и збирките раскази: *Седмиој ден* (1964), *Неверни години* (1974) и *Сииџе лица на смртиџа* (1994).

Актуализацијата на јазичните средства во неговите дела укажува на редок талент што има доблесен однос спрема неисцрпната ризница од народното наследство и непресушна дарба за иновативни творечки постапки со кои е неповторлив во сликовитоста на уметничкото прикажување. Неговите постапки со кои постигнува автентичен јазичен израз се еднакво привлечни, инспиративни, силни и посебни како во романескните и во раскажувачките творби, така и во неговото поетско пишување.

1. Инверзија на реченичните членови

Зборовите се одредени и преку својата позиција во реченичната низа и секое нивно поместување предизвикува повеќе или помалку значенски или стилистички промени. Во современата лингвистика, оваа појава е дефинирана како: „термин во граматичката анализа за процес или резултат на синтаксичката промена кај која конкретниот редослед на конституентите се огледува како праметнат во однос на некој друг редослед“ (Kristal 1988: 104). Капацитетот на лексичките единици останува непроменет иако афективноста е постигната.

1.1. **Инверзија на субјектот.** Субјектот обично е прв член на реченичната конструкција, меѓутоа може да се најде и по глаголската форма или на крајот на реченицата. Кога говорното лице му го дава последното место на субјектот, тој сака да го истакне значењето на тој збор исто како и во случајот кога субјектот е на првото место во реченицата. „Тоа е така затоа што последното место е второ по важност место во реченицата кога станува збор за стилистичкиот ред на реченицата“ (Џогас 1974: 112). Преку овие отстапки од граматичкиот ред субјектот е издвоен, за говорното лице претставува најважен член во неговиот исказ, вниманието е насочено кон него, а не кон дејството што се одигрува во моментот на искажувањето:

Зад манасџирой̄ лежай̄ закојани учий̄елиџе (НГ: 60); *Еџе, џолку без вера човек* (ПС: 80); *Малку како да се оддали од умой̄ човекоџ* (НТ: 93); *Исџо ко лилџаџиџе е овој Цвейџан: колку е џоџемница, џолку му е џојасен џаџоџ* (НТ: 95); *Од ум ме вади болеџџинаџа* (НТ: 112); *Во мене му биле и лекоџ и ручекоџ* (НТ: 127); *Како да е џосџод или свеџо лице ни зборува Андреја Тарковски* (НТ: 149); *Уџиџе џовеке ме нервира Марио* (НТ: 172); *Се со свиркање си даваџџ знаџи сџџражарџиџе* (НТ: 255); *Сеџа џоловина жив беше само Теофил Жеџков* (ПС: 261); *Рика, дали рика од џондилаџа краваџа, а џелеџо џ се осџива* (НТ: 263).

1.2. **Инверзија на предикатот.** Во уметничката постапка на некои автори честопати доминира акцијата, конфликтните ситуации, жестоки-те дијалози помеѓу ликовите, па предикатот може да биде поставен на првото место во реченицата. Така, вниманието е насочено кон дејството што се врши во дадениот момент, тоа се смета за најважно и затоа глаголскиот израз е на почетокот на реченицата:

Закракаа жениџе воомџазени и џросџи (СД: 60); *Свеџнаа секириџе и чудеџа џочнаа да се извикуваџџ над овоџкиџе* (СД: 62); *Ги миџаџџ коскиџе двеџе сџџариџи, џи бриџаџџ и џаџаџџ* (НТ: 80); *Бувнува надолу млечнаџа река, џи џолни доловиџе, џи џоџлавува родниџе ниви и џраџдиниџе* (Ск: 226); *Го осџџави јадењеџо женаџа и се изврџи џримоџредаџа* (НТ: 253); *Исџџрџна и Теофил Жеџков: некоја џолема жџал му џо налеџна срцеџо* (ПС: 268).

Предикатот може да го заземе и последното место во исказот, меѓутоа со тоа не се намалува неговата афективна вредност:

И џоџаџ бев мноџу збунеџа и од секој одџовор исџлаџшена (НТ: 10); *Така, џука, џака, џука, на обеџе сџџрани ме клука* (НТ: 122); *Јас џак, за џџе дваесеџ дена, колку иџџо седев во болницаџа, исџџо џолку кила ослабев* (НТ: 127); *А и куџиџе, џлевниџе, кочиниџе, кокошарни-*

циѝе, ѓи зайоѝнуваме (П: 143); Целиоѝ фрлач во еден млаз се ѝразни (НТ: 155); Мислам дека и мојаѝа сенка е издучена и од секоја дуѝка крв и ѓној ми **каѝе** (НТ: 183); Но човекоѝ дури ѝред смрѝѝа сѝанува свесен дека сивоѝ живоѝ само еден ден му **ѝраел** (ПС: 280).

1.3. **Инверзија на објектот.** Граматичкото место на објектот е по предикатот. Тоа е природно место на објектот, затоа што тој е врзан за предикатот, бидејќи дејството на предикатот се врши непосредно на објектот. Но објектот може да се најде во инверзија кога за говорното лице значењето и функцијата на објектот се поважни од значењето и функцијата на кој било друг реченичен член. Тогаш објектот може да се најде на почетокот на реченицата или пред глаголскиот израз:

Тој само режи ѝо мене и за било и за небило. **И оѝинок** ми ѓо ѝрави лицеѝо (ПС: 79); **Имав еден ложник** клаено за ѝкаење, ама одам ја кинам основаѝа... (П: 123); **Ракија** ѝураше и расѝураше **Најденко Јорданкин** ѝо сѝѝе леѝни селски сведни, ѝолни со длабока ѝразнична ѝрашина (Ск: 184); **Ден** ја најрави ноќѝа, иѝѝо се вели (НТ: 196); ... можеби знаеле дека ѝој е одамна ѝука, заѝѝо земјаѝа само **ѝајнаѝа** не може да ја скрие... (ПС: 201); **Ноќвиѝе** веќе ѓи извадија од собаѝа на **Враѝика Чавкаровска** (Ск: 215); Виулицаѝа само нѝ иѝба, нѝ завлекува... **Снило** ни ѓо ѝрави лицеѝо (НТ: 247); Ама не можам да сѝанам. **Креѝа** ми е сѝорена ноѓаѝа (П: 253); **Ме караа, ме караа: ѓон** ми ѓо најравија лицеѝо, иѝѝо се вели... (НТ: 403).

1.4. **Инверзија на прилошките определби.** Прилошките определби по време, место, начин, количество, степен според граматичкиот ред на реченицата доаѓаат по глаголската форма. Меѓутоа, исказот може да биде насочен кон уточнувањето и детерминирањето на глаголското дејство, па определбите да дојдат пред глаголската форма во еден исказ. Колку е поблиску до почетокот на реченицата, толку е поголема експресивната вредност на прилошката определба:

Накусо беше расѝена **Коруница Биковска**, во ѓолема суша, на ѓолем ѝриѝек (Ск: 14); **Три ѓодини** беше болен **Софроние** (СД: 54); На обајцаѝа им беа расѝарани слабиниѝе. **Од мишкиѝе до ѝојасоѝ** расѝарани и рацеѝѝе ѝикнаѝѝи внаѝре (НТ: 70); И уѝѝѝе ѝожално беше иѝѝо не знаеш како да им објасниш и ѓи убиваш со заѝворени очи, а очѝѝѝе ѝѝи ронаѝѝ, **еднозадруѓо** солзи, како да ѝѝи каѝе цуѝѝ од јабилкница (НГ: 103); **Смрѝѝа** ќе му биде **без крик ѝредадена, со еден удар ѝренесена, но дали ќе усѝе да се сврѝѝи, да ме види...** (НГ: 105).

1.5. **Инверзија на атрибутот.** Во стилот на Петре М. Андреевски има емоционални изрази кои се изразени преку инверзијата на епитетот или атрибутот. Преку инверзијата се истакнува афективниот став спре-

ма она што му се припишува како особина или припадност, т.е. некое својство на ликот или предметот. Членовите на именската група ги заменуваат своите места, а исказот е необичен, впечатлив и ослободен од јазична автоматизација. Преместувајќи го атрибутот, својот исказ го доближува до поетскиот јазик, ја открива внатрешната вредност на текстот, а со тоа го освежува дискурсот:

а. Инверзија на атрибутот кај именските групи со структура **именка + придавка**:

*Тогаши јас ѝрв ѝаѝ ѝочнав да ѝрашувам за **душиѝе човечки**, дали живоѝоѝ ѝродолжува во смрѝѝа или смрѝѝа во живоѝоѝ (НТ: 10); Ама **ноќѝѝе зимски** се долѓи, не леѝа ѝаака времеѝо, не ѝоминува (Ск: 85); И ѝаака, се на шѝѝрек, **сесѝѝрице злаѝѝна**, ама шѝѝо ќе ѝравиш (СЛС: 86); Мачно е **времеѝо селско**, вели, кај да се оѝулиш рабоѝа ѝе чека, а јас немам раце за ѝолку...(НТ: 103); Секаде, **луѓе Исусови**, вели, и секоѓаш, **луѓе божѝи** (П: 205); Мислаѝа му скиѝнува некаде – дали кон **милосѝа божѝа** – и му се ѝуби како вода во сува ѝесок (СЛС: 228); Очиѝе на луѓеѝо им солзеа од **свеѝѝлиналѝа небесна** (Ск: 249); ...сиѝе мислевање дека и ѝи ќе ѝо свариш **ѝравоѝ црквински** – ѝласно си зборуваа неѓовиѝе врсници (НГ: 39); Кај да ѝоминеш на ѝандар ќе се насѝѝчиш, на **ѝѝрн маѓарешки** (П: 359).*

б. Инверзија на атрибутот кај именските групи со структура **именка + придавка + придавка**:

*Беше во жесѝѝвалѝа, жниевме 'рж, **време осилаво и усвиѝѝено**, земјаѝа ѝука (П: 47); Се ѝаака ми ѝледа шѝѝуро ѝо неѓо, како ѝо водаѝѝ надолу низ **ѝолеѝо, ѝодлокано и ѝразно** (П: 76); И небоѝо ѝлаче за Анѓелеѝа мој, си мислам. Ум **недовеѝлив, човечки** (П: 92); Како ќе креѝиш ѝолку ѝежина со ѝвојаѝа **снаѓа нејака, изнемошѝена** (П: 256); И дојде **неделаѝа, црна и ѝусѝа** и јас ѝочнав да се ѝревиѝѝкувам (П: 388).*

в. Инверзија на атрибутот кај именските групи со структура **придавка + именка + една или две придавки**:

*Ја кревам ѝлаваѝа и ѝледам оѝаде ридовиѝе. Во **ѝразноѝо небо, оѓолено и изѓребано** (П: 109); ... не заѓледува ѝаака – ѝурелаѝи, со ѝосѝѝруѝени клейки и усѝи, ѝоѝѝечени ѝод очиѝе, со **ѝоѝѝрѓналѝи образи, обесени, разбушавени** и со сламки...(П: 179); Божѝиѝе намери не се досеѓааѝѝ, вели ѝоѝ Танаско, и се неразбирливи за **ѝросѝѝоѝѝ ум човечки** (П: 206); Ама, ако: **исѝѝреврѝѝено време, лошо, болезливо**, и не знаеш шѝѝо ѝравиш (П: 227); Во ѝумноѝо сѝоѝ Јон, како **нейозналѝ човек, исѝѝуѓен** (П: 324).*

г. Инверзија на атрибутот кај именските групи со **присвојни заменски придавки** како определби:

*Найрави му зо иџоа некому кој е одамна заборавен од живоиџоџи, а не на **Иџора мој** кој доџрва иџреба да живее (Т: 10); Госџоде, еден и далечен, ја уџасна, иџио ја уџасна, **свеќаџа неџина**, ама зоиџио не ја уџасна и **свеќаџа моја**, зоиџио не нџ викна заедно кај иџебе (НГ: 37); Мислиш од иџебе изџрева сонцеџио и скока од радосџи дека влџло во **нивиџе наши** (П: 57); Го иџренесува деџеџио в раце, а сонцеџио и се враќа од **очињаџа неџови** (СЛС: 131); А и не е уџледно, велаи, дома е само **иџесоџи нивни** (Ск: 237); Сџ иџочна на **свадбаџа моја**, вели, мажсоџи ми зо зедоа од венчавка, од иџред олиџар, вели, иџосле џи зедоа и **браќаџа неџови** и **иџаџкоџо нивни** (НТ: 376).*

2. Удвојување на директниот објект со неопределени именски групи.

Во рамките на реченицата вниманието го привлекуваат случаите на удвојување на директниот објект со неопределени именски групи, најчесто во исказите на ликовите. Оваа постапка е сџ уште неприфатлива за јазичниот стандард, меѓутоа претставува свесен избор на авторот, преку кој го онеобичува својот исказ. „Ваквите примери, сџ уште необични за некои зборуваачи претставуваат доказ за напреднатиот процес на граматикализација на удвојувањето на објектот во нашиот јазик“ (Минова-Ѓуркова 2003: 326).

*Нема да ме уџлашаџи ниџу сиџе слабосџи иџио може да **ја** ранайџ една заљубена жена (Т: 31); Дојдовме над селоџио Смрдеш и иџука **цела ноќ ја** иџреседовме (НТ: 84); Збираи душа меѓу букиџе и **зо** мераи **едно дрво** (П: 100); А беше дошле и некои мечкари од Буџарија и додека војнициџе зо иџеџаа Теофил, **една мечка ја** кренаа да иџра (ПС: 135); Ми **зо** донесоа и **еден Јорџос** да **зо** видаи (НТ: 163); Конџрашенко се насмеивува и **цела чаша воџка ја** исџура в усџа (НТ: 352); **Ниеген одџвор** не ме осџвааџи да **зо** завршаи (НТ: 258); **Еден буџи** зо носаи в кеваи (П: 265); А може сака **некоџо** молкуи да **зо** наџадне, да му ја иџукне жолчкаџа (Ск: 300).*

3. Употребата на некои сврзници во зависносложените реченици

Во рамките на причинските зависносложени реченици, наместо сврзниците *заџоа иџио*, *бидеџки*, се јавуваат сврзниците *дека* и *оџи*, и во некои случаи *од иџио*, а оваа појава е иницирана од ситуацијата во која доминира разговорниот начин на комуникација помеѓу ликовите:

– *Не се куσαιџ молиџвиџе кон боџа, вели иџоџи, **оџи** иџе се*

секогаш малку (Т: 15); Луѓето уште ме зледаат како дете **дека** многу накусо расиена (НТ: 44); **Од шито** многу прерагувана и умот не ми работи, вели, и само ситојам како пред огледало (ПС: 63); Сејак некому треба да му заблагодарам **дека** ми остави малку разум и **дека** не ме ослуве (НГ: 64); Не пресрејнуваше шаа насекаде, **оти** во сè и сешто ја претпознававме; и кога навивавме јаток за женигбението постели и кога ја сновевме основата околу ситожерите од селските зумења... (НГ: 160); ... а мојот пат е онаму каде шито е волјата на бога, **оти** секогаш одам по него и **оти** јас сум само негова сенка... Зашто патот постоеше **дека** и ние постоеме, и што нашето познание не се губеше **дека** и музиката од Ѓорѓија Димоски не се губеше (НГ: 160); Таа и не знаела што да најрави; **од шито** многу исплашена, не можела и да се сити (ПС: 247).

Кај последичните зависнословени реченици се забележува употреба на *да*-конструкцијата како сврзувачко средство (во некои случаи заедно со сврзникот *што*), „кога се работи за неизвршено дејство или за просто именување на дејството (‘дејство воопшто’ – еден вид генерична употреба на глаголите)“ (Минова-Ѓуркова 1994: 278):

И сите еднообразни, **да не можеш** да ги разлучиш во лицето (ПС: 36); – А живојот тежок, вели Ковилка Пачевска, **што да не се докрејува** (ПС: 84); А сум целата убоја, **да нема** суво место на мене (ПС: 86); Таа бесна, вели, а мајот љубоморен **што да нема** за појке (Т: 127); И тогаш небошто поцрне, **да не се зледа** од авиони (НТ: 153); И боли **што да не може** повеќе (НТ: 160); А кога се пресегна по сомнежот, раката ѝ остана така, **да не може** да си ја собере (ПС: 169); Толку се израдува дека најде, вели, **што да не може** повеќе (П: 245); Беше толку убаво **што да нема** нешто за фрлање (НТ: 330).

4. Функцијата на елиптичните реченици

При анализата на текстовите во прозата на Петре М. Андреевски на синтаксичко рамниште, може да се забележи често отсуство на предикатот, како дел од реченицата со кој се изразува дејство или состојба, кој линеарно се наоѓа на исто ниво со субјектот и претставува јадро на предикативната фраза. Станува збор за употреба на елиптичните реченици што ја надополнуваат главната реченица и придонесуваат за посилна и пожива изразност на исказот.

Предавајќи го актот на комуникација во текстот, авторот ја предава разговорната варијанта на стандардниот јазик. Тоа значи дека реченицата е кратка, во некои случаи испрекината, а по неа следуваат една или повеќе елиптични конструкции што ја надополнуваат прекина-

тата информација, ја збогатуваат содржината, ја заокружуваат пораката во исказот. Елиптичните реченици претставуваат изразна категорија преку која посилно се истакнува оној член на сложената реченица што има посебно значење за моменталната изразна потреба на ликот или раскажувачот. Преку повеќекратното редување на кондензирани и елиптични форми, исказот градациски се засилува, а во елиптичните дополнувања може да се најдат и некои фигуративни конструкции како метафората, епитетот, споредбата, кои придонесуваат за стилската оформеност на дискурсот.

4.1. Елиптични реченици во функција на подзасилување на субјектот. Кога ликот во моментот на говорот го зема субјектот како најважен член во реченицата, при експлозија на чувствата, го искажува субјектот во посебна реченица. Со тоа значењето на целата реченица се пренесува на субјектот. Во некои случаи субјектот може да се најде и во главната реченица, меѓутоа вистинската информација ја носи елиптичниот субјект:

Ме оставиле на една раскрсница и се скриле. Тајко, дедо, сѝрико... (НТ: 50); *Вака, на шѝо може да се сеѝи мажсоѝ ми? Горан Паковски* (Т: 59); *А и ѝеѝ усѝи се, не се да речеш малку. Пеѝ клунчиња* (П: 78); *А ѝоа, значи, дека и ние не ѝреба да се ѝознаваме. Јас и Дејан Мегаров* (Т: 183); *Мноѝу денови ѝака одеше кај коѝоѝ. Теофил Жешков* (ПС: 270); *Тие секаде се зад ѝебе, ѝо ѝебе. Се задевааѝ, кљавкааѝ. Заѝари* (П: 159); *Осѝана само еден нашинец. Македонец* (П: 249); *Мноѝу беше се уѝлашила од мене. Оливера Поѝочка* (НТ: 275); *Првин ѝочна на рабоѝаѝа да ѝ ѝодбеѝнува. Врѝика Чавкаровска* (Ск: 191); *Не осѝана човек шѝо не ѝомина кај мене... И бриѝадири, и инженери* (НТ: 310).

4.2. Елиптични реченици во функција на подзасилување на атрибутот и апозицијата. Атрибутот е во елипса кога особините на суштествата и предметите за говорното лице претставуваат најважен елемент на реченичната конструкција. Елиптичниот атрибут може да дополнува некои особини или психички состојби кои се веќе дадени во контекстот, но може во него да се содржи и целото значење на реченицата:

Зборуваше за новоѝо сонце и сонце му свеѝеше во очѝе. Висѝинско сонце (Ск: 26); *Можеби најдоа уѝѝе неѝѝо, но Мара и Силјана Бојчевски не ѝи најдоа. Ни живи, ни мрѝви* (СЛС: 70); *По неколку дена ѝадна и снеѝ. Некој мрсулав и негодѝамен снеѝ. Сѝуден и глабок* (П: 92); *Се оѝвора со некоја чѝѝа, шѝѝоѝуку ѝресечена свеѝлина. И мека како душа* (Т: 244); *Сѝенка, се занесува, со целоѝо*

ишло ирџа, иовлекува, сака нозетџе да џи иокрене, но не се иовлекуваатџи.
Тешки му се. Темелџе (Ск: 287); **И ишоџаш ирвџаитџи сеџив колку сум сама без неџо. Ко иразна и сџудена соба. Мразарница** (НТ: 87); **Ке ме иолаза иајаче и јас веке знам дека некое неџово иисмо ме бара ио адресаитџа. И ио дваесетџи сџираници иисмо** (НТ: 393); **Како да се враџила од каиџење. Измиена, иреоблечена, иресоздадена** (Ск: 157); **Ама една уиџрина, уиџте со ноќ на клеџкиџте, Ковилка Пачевска се враџи назад. И уиџте иовеке изџорена, наџарена** (ПС: 220); **Висџини има колку иџио има и луџе. И живи и мџиџви** (НТ: 338).

4.3. Елиптични реченици во функција на подзасилување на објектот. Кога објектот на вршењето на дејството претставува најважен член на исказот, тој ја презема реченичната функција и се наоѓа во елипса: **А може деџетџо беше казнеџо од друџо. Од ирприродаџа, на ипример** (Ск: 19); **А можеби коџа живееш само со сџарици, сџе да иџи изџледа сџаро. И дрвџаитџа и кокошкиџте** (ПС: 20); **Така, иолека, се зайोजनाвам со неџо. Всуиносџи, со неџовиџте џолеми иреобразби** (Т: 60); **Уиџте се чудам како ја докријавме краваџа. А и маџаретџо** (П: 156); **Зел едно кобличе во скуџоџи и срка чорба од зелени сливи. Леб и варена комина** (Ск: 250); **Дури и како да иочна да му се внесува в лице, а иаќ ниџиџо не му џледа. Ни очи, ни лице, ни друџо** (СЛС: 178); **Којзнае иџио му имаатџ искинаџо џандариџте. Дали џиџерџте, дали сџлинкаџа или иаќ и сџте црева** (СЛС: 233); **Ке џи извадиме зайворачџте и ке џи наџовариме. Пушки, ииџиџоли, авџомаџи, миџралези** (НТ: 71); **Си молчи иџој, на друџо месџо се заџледал, се зафаџил. Може со војскиџте, со фронџоџи** (П: 203); **Сџасавме некако до иџоа. Лазаретџоџи иџио џо викаатџи. Неџиџо како болница** (П: 277); **И јас зедов да џи казнувам. И возачоџи и кондукџероџи и иаџниџиџте** (НТ: 401).

4.4. Елиптични реченици во функција на подзасилување на предикативната фраза. Кога ликот или авторот посебно сакаат да го истакнат значењето на јазичната единица која врши функција на прилошка определба, ја izdelуваат од контекстот како елиптична реченица. Тоа значи дека во дадениот момент на зборување за ликот или нараторот е најважно времето, местото, начинот, причината, количеството итн. на вршењето на глаголското дејство:

а. Определба за време:

Си доџде дури на дваџсџаитџа џодина. Од четџирџнаџсџаитџа до дваџсџаитџа (НГ: 25); **Насџрана од иџоа иџио и јас сакам да сум со неџо. Безмалку, иосџојано со неџо** (Т: 54); **Едниџте заџрадили Турџиџте, а он заџрадил иа нџх. И иџака цел ден** (НГ: 56); **Само иџио ке се зайокаже**

деной и Горан ќе се разбуди. **Секогаш во исто време и секое ујро така** (Т: 61); Љубовта не треба само еден ден да трае. **Туку секој ден и сите 24 часа** (Т: 122); Ми рече: овде ќе бидеш вечна, ѝоситојано жива. **И ѝо сито, и ѝо илјада години** (СЛС: 144); Јас ги шееам и ги бркам од собата на Здравка. **Од ѝонеделничокот до ѝетокоит така** (П: 170); А имаше голема архива: записници, знамиња, книги, документи, куйови, кујови. **Ушите од Илинденското восстание** (НТ: 211); После, не знаеш кога ќе те викнаш ѝовторно. **Дали ѝо час, дали ѝо два или дури ујриностиа** (НТ: 259); Во живоитот никогаш и ништо не се изменило и ѝој, ѝукуречи, кај сите еднакво се ѝовторува. **Секогаш и во сите времиња** (ПС: 287).

б. Определба за место:

Го бараше со очите, го дукаше ѝо трајата, го ѝорачуваше со здивот ѝокрај реката. **Под врбите, ѝод евлие** (Ск: 9); Тајко беше ѝорачал ѝерзија дома за да му соше нови бечви и нов џамадан со џајтани оиточени. **За оној век алиштата** (П: 54); Секогаш ќе има глупи места за борење, рече и ѝрѓна да заминува. **Надолу кон реката** (Ск: 88); И дека надвор, сè си мислам дека сум на сите места од ѝолеито. **И ваму, и таму, и онаму** (СЛС: 92); И секаде ме демне. **На часови, на улица, на ѝазар, в автобус, секаде...** (Т: 158); Сите селски козарници се собрани ѝод нејзината кука. **Меѓу јазот и задружниот дом. Под ист ѝокрив** (Ск: 213); Требаше сам да си ја разгазуваш ѝосокаата и сам да се ишраваш. **Само од село в село и само ѝонастирана од ѝаитот** (СЛС: 215); Мисли дека и главата ти е ишркалана меѓу гребето на земјата. **Меѓу тие куйштиа козина, четина** (НТ: 295); Седиме ко завани во снегот, во самракот. **Меѓу гройчињата од Роса и од Ангелата** (П: 120); Секава дека некаде душите им се доираат. **Во некоја неопозната завештина** (Ск: 194).

в. Определба за начин:

А засрамената старица само ќе ги закрива очите и со гадене ќе ѝлука ѝо него. **Како ѝо некоја нечиста сила** (ПС: 16); Ќе чкраинеш зад врата, рече, и светлината ќе ти влезе дома. **Како булук бели овци** (Ск: 25); И иштураа нови низалки ѝуитун и секое ливче го зема ѝод ирситије, го ѝеглаа, го редеа. **Големо со големо, жолто со жолто** (Ск: 140); Така ќе ѝочне и мојата крајка ѝрофесорска работа. **Збунето, смутено и, безмалку, улашено** (Т: 152); Само што ќе ја ѝосадеше со ѝиер и ѝаитлици и кривој ќе влезеше во неа. **Како некое време, ѝодземна чума** (СЛС: 150); Ќе ја заворам уштата, а таа уште си ширака, си работи. **Како во незаирлив страв** (НТ: 328); Господи боже, ѝод каква ирсила сакаше да ме доведе на губилитије, си рече и

шогаши од ситије стирани зајукаа во незо. Плошун њо њлошун, залѝ њо залѝ (ПС: 302); Така ќе си редам во себеси и ќе се шуѝи-кам на скалиѝе ѝред враѝа. Сама со ноќѝа, со ѕвездиѝе (П: 353).

г. Определба за причина:

Ќе ѝи удраѝ неколку, а њошоа ѝак уѝиѝе неколку за да не ѝи забораѝи ѝрѝиѝе. За секој случај (НТ: 46); А нема, заѝишо секогаши засѝануѝа на сѝранѝа на оној ѝишо сака да ја измени. Се разбира, во своја корисѝ (Т: 80); Крѝиме зранчиња и ѝи заѝоѝнуѝаме никајѝиѝе, ливадиѝе, лозјаѝа. За од злоѝеж, од ѝлевел (П: 143); Викѝор Говедароѝ се мачи да им ѝи избриѝе имињаѝа, да им ја измие со чеѝка варѝа од слабиниѝе. По задача, њо дирекѝива (Ск: 177); И ѝака околнаокол му се шеѝаше срѝеѝо, му се искачуѝаше нагоре њо ридиѝиѝаѝа, до врвоѝ од ѝланинаѝа. Од сѝрав или од радосѝ (Ск: 247); Ќе ја ѝокаже злавѝа на враѝа и ќе ѝочне да ѝлаче. Речиси ѝака, од ниѝѝо (ПС: 289); На Силјан Лилјаков му се ѝресѝѝ раѝеѝе. Небаре од Паркинсонова болесѝ (НТ: 388).

4.5. Елиптични реченици во рамките на директниот говор

Во рамките на директниот говор помеѓу ликовите пораката може да се искаже во кондензирана форма, поради намерата на говорниот субјект да се изрази по економично и во тој случај доаѓа до испуштање на предикатот. „Комуникацијата се засилува со употреба на лично име, презиме, прекар, апелативи за роднински односи, топоними – што на јазичниот израз и на стилот му дава посебна живост и слоевитост не само на лингвистички, туку и на екстралингвистички план“ (Миркуловска 1996: 274):

(а) *И ние, ѝред незо, сè оѝворено:*

– Уѝре, кај ќе бидеѝи?

– Таму и ѝаму.

– Кога ќе се видиме?

– Тогаши и шогаши...(НТ: 96).

(б) *Си зборуѝа, бабоѝи, ѝишо се вели, само зинаѝа ја држи усѝаѝа.*

– Каде одѝи, кај ѝѝѝуѝаѝи?

– Во Биѝола, ѝ кажувам.

– И јас во Биѝола, а бев во Скоѝје...(НТ: 130).

(в) –*Колку си осудена? Осум условно. И јас ѝолку. По член 11? По член 11. Сѝавка 4, б и 8. По исѝиѝе – исѝо (НТ: 281).*

5. Парцелација на реченицата

Во уметничката постапка на Петре М. Андреевски честопати може да се сретнат наративни сегменти во кои ликот не може да ја искаже мислата непрекинато, па искажувањето може да се прекине на едно или повеќе места. Станува збор за парцелацијата на реченицата, како синтаксичко изразно средство, која има стилистичка улога, затоа што прекинувајќи го својот исказ, говорниот субјект чувствува психолошка потреба да ја нагласи реченицата што следи. Преку оваа синтаксостилистичка постапка реченицата е повпечатлива, а се зголемува и нејзината експресивност:

Колаџа чкрџа, а ние одиме љо неа и зледаме во роџузинаџа кај шџо лежи мајка. И џлачеме (П: 24); Тој дури и ноќџа ја џреџворал во ден. Само да има кој да му свейџи (ПС: 48); – Во едно село, вели Алексо, осџанайџи се ушџе двајца. Па и џџие си зџ немаайџ зборойџ (ПС: 92); Клечам џџака и се џедам. И од коскиџе џоџ ми излеџува (НТ: 108); За друџо можеби и не знае. Или не сака да знае (Т: 141); Само оној шџо не зџ слушаиш може да џе убие. Или веќе џе убил (НТ: 148); Токму ќе му зџ научиш имейџо и ќе зџ однесайџ. Па ќе донесайџ друџ (П: 282). Парцелацијата во овие примери има стилистичка функција. Доколку речениците не се поделени, може да бидат составни делови на една независносложена реченица.

Во говорната ситуација честопати се прекинуваат и една главна и една зависна дел-реченица кои може да бидат составни делови на една зависносложена реченица.

После зџ џушџџџа заџворениџџџе, зџ џушџџџа и џџайџка. За на фронџџ, за на колење (НТ: 20); И сиџе џросџџум му сџџануваайџ. Како шџо џ се сџџанува на џџрудна жена (НТ: 37); И џој, значи, само џџоџаш зџ носи џџоа име. Како знак за неџово џреџознавање (Т: 60); Да не си ушџе џџи, Варваро, си мислам дека ќе онемам. Оџџи само зборойџ збор оџџвора (ПС: 80); Одиме наваму, наџџаму, и џџак се враќаме џред колибаџа. Кај шџо сме седнале којзнае од коџа (НТ: 89); Ајде, џџак, џџрчај в оџџџџина. Да зџ оживиме имейџо од џџайџко му на Никифор Абазовски (НТ: 120); Сџ да е јавнаџо и џокриено со џџајџина. Да не можеш меџу нив да џоминаеш (ПС: 169); И јас, нема каде, ајде џџак назад. Да видам шџо е викаџейџо (НТ: 189).

Искажувањето на една мисла може да се прекине и на повеќе места, затоа што емотивната напнатост на ликот не му дозволува да ја искаже мислата без прекин. Парцелацијата служи за зголемување на

динамиката на раскажувањето, со неа деловите на реченицата што се прекинати дејствуваат како посебни искази:

(1) *Сейта сум обацана. Жива вода. Да нема суво нешто на мене. Ни пог мишка, ни пог пазува* (НТ: 62);

(2) *Се исптавам назадгазум и алкам да се фатам за нешто со рацете. Да си поможнам. За да не паднам* (П: 349).

6. Прекината или недовршена реченица

Паузите во искажувањето на еден лик може да извршуваат стилистичка функција. Преку паузите во исказот се предава внатрешната состојба на ликот, неговата недоискажана мисла, која логички и граматички е целосна. Сложената емотивна состојба во која се наоѓа ликот го попречува при течното изразување на мислата:

Ке се оди ништо друго. Низ илени уши ќе се поворам... А и паква е нашата: вчера си овдека, утре онаму... Газиме преку бајаци и мривици, се искачуваме низ крсти и скрки, низ проречени шумички... (НТ: 87); И како што се разбркувале во врбушкие, нашле крстици со пушки, со ножеве, со мајарки, со куришуми и што ти не. Небаре кајци сено. Куи овде, куи онде... Трчам удогу низ поле, кај што ми рекоа децата... И зеле децата да си играат војници, оти кога е војна и децата играат војници. Тој, нашемаго, во сите шие (П: 89); Се си мислам дека сум легнат во некоја мрвица, мрвовечница... Да болеше и злошата, вели, во болниците никогаи ќе немаше место. За никакви други болни ќе немаше место... Заштоа, изведи ме, одведи ме дома! Многу ми недосиша кукаша, вели, ми недосишаи ти... (Т: 96); И луѓето почнуваат да набројуваат имиња: овој, оној... Гладниот секогаи зледа во шугата уста, а мисли на својата... (СЛС: 217).

8. Вметнати реченични членови (зборови, изрази, реченици)

Во исказот се вметнуваат реченични членови кога нараторот или ликот сакаат да дадат дополнително објаснување за субјектот во исказот, да се атрибуира субјектот (физички или карактерно), или да се даде информација за присуство на нов субјект.

Меѓу амалциите од Косиурино, каде освешником Милко (луи ко луй камен, ко лош нож) веќе три века со ред, на секој Велиден, му го жадеше срцето на бегои што ја уби неговата сестра (НГ: 7); ... жение се продаваа и беа неверни куение жени а ние (јас и тој) бевме пријатели и кога се мразевме... (СД: 22); Луѓето се смееја (и децата се смееја), не заборавајќи пришоа, поштојано да ги држат истите знаи (СД: 23); Подоцна истиот скакулец (а можеби друго,

сличен на неџо) беше џо виделе на еден од ендециџиџе за униџиџување на скакулџиџе (Ск: 300).

Исто така, може да бидат вметнати и изразите на субјективен став на раскажувачот или ликот, негодување, чудење, изненаденост, согласување, обраќање кон некого:

... оџи бев неџов џриџаџел и оџи еден од нас мораше да не џосџои (сџе шџџо џосџои исџовремено и не џосџои) (СД: 22); ... џи сџџуркуваше низ мокриоџи мирис на ланскаџа шума а џој (леле џој) ја собираше влажнаџа џуза... (СД: 32); Оџи шџџо ќе бев јас џоџаш: џлуво семе, суво дрво, уџаснаџа џламна, неверна џодина (моџиџе џодини беа само неверни), џлачлив ден, неуџоџреблив камен, шџџо ли? Ниџиџо (НГ: 84); Значи, со сџе шџџо носи име (а ниџиџо не сџои без име) џој си џо имаше збороџи (ПС: 236).

Говорниот субјект може да ја даде информацијата за глаголското дејство токму кај вметнатите реченични членови, или пак тоа да биде дополнето по некоја околност (за место, време, начин):

Свеќаџа џореше цела ноќ (коџа ќе доџореше една, заџалуваше нова), сџе до изџревањеџо на сонцеџо (НГ: 9); Во селоџо се вџаде надуена џајда (којзнае од кај беше дојден џајдариџаџа) и среџселоеџо се надиџна, се вџаџи во сџариџиџе, кои со оџворени усџи џочнаа да ја џодџоџлинувааџи свиркаџа... (НГ: 32); Почекаа уџиџе малку, ама дека дождоџи не заџираше, џо заџворија сандакоџи (шџџо не беше случај дури се изнесува мрџовец) и џо изнесоа Сџреза Десџоџовски (Ск: 104); ... и џокрај џоа шџџо можеше да џо види, не можеше да џо џоџоди, оџи му се мешаше со некои друџи бројки (од наџурбей или од дру-џаде) шџџо му ја надлеџуваа џлаваџа како незнајно јаџо џод чија сенка може да се заборава и соџсџвеноџо лице (НГ: 136); ...се џрееше на нејзиноџи џоџар и џи збираше семенкиџе (шџџо исџаџаа) за да џо зачува нејзиноџо џоџекло... (НГ: 140).

Во исказот може да бидат вметнати и дел-реченици во рамките на една зависно-сложена реченица:

На исџраќање ни каџа за џедаџа земја (неуџоџреблива дури ни за да џоминаш џреку неа) за која во сџиџе џуџи царсџва се џуџеле две соседни села... (НГ: 31); ... и мислеше на јадењеџо иако џиџе можеа да јадаџи оџкоџа ќе џи изџореа дрвјаџа (не давајќи да им се вџадаџи жарјеџо кои воздухоџи можеше да џи џоџи како сонцеџо шџџо џи џоџеше џролеџниџиџе снеџови) (СД: 32); Но да не џредвидеа веџар (кој можеше да слезе од секое дрво на Плаќенскаџа Планина и да се враџи во секое џреџо џоле, бројејќи џак од рекаџа надолу), можеа и да се излаџаџи (СД: 65); Некои ја исџураа водаџа од барџациџе (за да

се исурури и сиравои) и разбеѓуваа низ полеио (СД: 70); ... зо осилави меѓу рацеи и нозеи (за да си зо познаи) и – ирзнав да ја оикоувам злавиа... (НГ: 92).

При дескрипциите нараторот честопати вметнува и минати дејства, па така преку употребата на цели реченици ги доведува во врска настаните од минатото и сегашноста:

... јавно ги шииеа девојкии со куси фусиани од сомниелни свили со фалии и канончиња и ии колнеа иошскокнувајќи со нозеи во невесиинскии чевли од нивнии мајки (во чевлии од мајка му и едно момче оииде домазеи), сираомодни и со расиаднаи иоиуци, зонови и кричиња (СД: 34–35); А можеби зласои беше од блекањеио на јагнеио, од чија кожа беше направена зајдаиа (иорано се иривеле од јариња, но сега немаше кози, иа заиоа немаше и јариња, како иио ке нема и зајди во селоио, заиоа иио ке нема и луѓе во него) и иоа блекање е заимеиено од иасииаиа, од чиии воздушни сурури ио ридовиие, од симнаиоот клоиоарец... (НГ: 40); ... ке ја иобараше сиомнаиа со вода за да се наиие и иака да зо иочуди сиравои, додека Размо ке се иреираваше дека сиие или ке зледаше нагоре во зредиие на кои висеа иуиуни, сииа, дуинаи коилиња, киски од суви оломнански билки и исчадена ишавена кожинка за зајда, (заради иаа зајда еднаи не оииде в црква сакајќи да научи ново оро и зо научи, блазеси му оии можеше, велеа некои, заио ороио зо научи иред да се враиай луѓеио од црква), а можеби нишии не зледаше оии очиие му беа широко оиворени и како да немаше црнки во срединаиа... (НГ: 137–138).

8. Удвојување на предлозите

„Во нашиот јазик е сосема обична појавата пред именката да се најдат два предлога што ја чуваат својата посебност, не слевајќи се наполно во едно предлошко значење. Така, на пример, може да се споредат овие два состава: иој се скри заг враиа – иој излезе од заг враиа. Во вториот случај заг враиа се восприема поскоро како една прилошка синтагма за место, па предлогот од се однесува кон неа како целост, а не само кон именката“ (Конески 2004: 533). Вакви примери се присутни и во одделни дискурси во прозата на Петре М. Андреевски, во авторската реч или помеѓу дијалозите на ликовите:

Јуда се криеше ушии во ио некое иило, ушии во ио некој човек (СД: 36); Дека кожинки ке кине од него и вреќи за на кумур ке крии со нив (СК: 38); Кога вшаса иолку да наврне, си мислам, да ме фаии до над колена (СЛС: 81); ...а јас му реков дека дрвоио зо носиме в раце

(„*ѿи ќе ѓо држиш од на земја додека јас ќе се качувам; јас ќе ѓо држам од на небо додека ѿи ќе се качуваи*“) и *ѿурни каѿа оѿакукаѿа* (НГ: 91); *Еленчињаѿа се удрија и им се исѿркалаа ѿоѿчињаѿа. Им избегаа од меѓу нозе* (НТ: 94); – *Добар е лукоѿ за од секакви болесѿи, за од секој случај ...* (Ск: 114); *...сиѿе шеѿоѿи меѓу јавороѿ и јасеноѿ, меѓу јасикаѿа и јасникоѿ, сеѿа зазбивѿаносѿ на шумаѿа, до ѿреку рудина, до ѿреку облаци...*(НГ: 167); *Јас со свои очи чув како, на без вода, меле воденицаѿа Јакимова* (П: 196); *Не се менуваше и ѿорано, коѓа слеѓуваа до ѿод село, за да ѓи чекааѿ децаѿа* (ПС: 233); *На ѿо некој војник уѿиѿе му колка душаѿа, не се ѿредава срцеѿо* (П: 251); *...среѿни човек и, дај една циѓара, добар ден, како си, дај една циѓара, ај со здравје, дај и за ѿо јадење...*(НТ: 262); *Ја ѓрабнав ѿеѿелницаѿа од ѿред мене и ја фрлам, не мислам за ѿоѿаму* (НТ: 264).

9. Глаголската именка како кондензатор на реченицата

Една од поважните особености на синтаксичко рамниште е кондензацијата на реченицата. Тоа е процес на „создавање на т.н. полуреченични конструкции или процес што доведува до „стегање“, до „згуснување“ на реченичната структура“ (Nosek 1964: 281). Како кондензатор на реченицата може да се јави глаголската именка (ГИ) која во нашиот јазик има жива и разновидна употреба и претставува „најпродуктивен типски кон-дензиран експонент на процесот на номинализацијата. Таа може да се јави во функција на кондензатор на конструкции, во кои предикациите се во временска, причинска, условна, финална и допусна релација“ (Чашуле 1986: 45).

9.1. ГИ како кондензатор на временско значење:

Еднаш, на киселица берење, (= коѓа беревме киселица) ѿукуречи и ѓо ѿодвидов, ама мноѓу оддалеку (П: 29); *На секое ѿукање (= секоѓаш коѓа ѿукам) ѿо една солза ќе ми се скине* (НТ: 39); *Некои ѓо виделе и во одење (= коѓа одел) ѿака* (П: 56); *Пред секое ѿрѓнување (= секоѓаш ѿред да ѿрѓне) некаде, ќе се исѿули во небоѿо* (НТ: 95); *Дури и на изѓаснаѿиѿе свеѿилки ѓи ѓледам како се раслекувааѿ ѿред леѓнување (= ѿред да си леѓнаѿ) (Т: 128); И во една од ѿиѿе ноќи, ѿоѿкоѿувана од ѿѿѿурци и задоцнеѿи моѿиѿки, Велјан, до разденување, (= додека да се раздени) си ѓо бараше коњоѿ низ ѿолеѿо* (НГ: 146); *...ѿо ѿрвоѿо сврѿување и каснување, (= оѿкако ќе се сврѿеа и ќе каснеа) ирвенилоѿо им се заѿскриваше зад уѿиѿе, а лицеѿо ќе им ѿодбелеше како снеѓоѿ* (Ск: 42); *...ќе се види, најѿрвин, ѿо разбудувањеѿо, (= оѿкако ќе се разбудаѿ) какви се облачињаѿа околу зајдисонцеѿо и ѿака наѿаму* (СД: 73); *...сиѿе букови сѿебла ѓи сечеше со две кревања*

(= *оѝкако дваѝаѝи ке ја кренеше секираѝа*) на *секираѝа*...(СД: 76).

9.2. ГИ како кондензатор на **каузално значење**:

– *Скуси, ѝоѝе, вели мајка, ке ни секнаѝ солзиѝе од ѝлачење* (= *зайѝоа шѝо ѝлачеме*) (Т: 15); *Луѓеѝо ке умирааѝ од сѝправ и од чекање* (= *зайѝоа шѝо чекааѝ*) на она шѝо ке доаѓа на земјаѝа (СД: 84); *Се зледа и на неѓоваѝа усѝа, вели, се ѝознава и сѝоред ѝвакањеѝо* (= *зайѝоа шѝо ѝака ѝвака*)...(Т: 100); *Го избркаа за величење* (= *зайѝоа шѝо зѝи величел*) на аѝосѝоли шѝо не учесѝувале во НОБ (Ск: 128); *Рамоѝо ме боли, оѝеѝано ми е од сѝеѓање* (= *бидејќи ме сѝеѓа*) (НТ: 139); *Од удирањеѝо, од давењеѝо* (= *зашѝо зѝо удираа, зѝо давеа*) или *од нешѝо ѝреѝо, на Велјана му се враѝи свесѝа, ами виделоѝо не му се враѝи* (НГ: 154).

9.3. ГИ како кондензатор на **финално значење**:

...а меѓу нив и едно неѝоѝсѝрижено момче кое набрзо избеѓа, мислејќи дека ние сме комисија за сѝрижење (= за да сѝрижеме) овци (НГ: 24); *Без неѓо свесѝоѝ би бил мноѓу ѝосиромав и би немал убавина за сѝоредување* (= за да се сѝоредува) (НГ: 42); *Таа ноќ Сѝрезе Десѝоѝовски излезе на чекање* (= да чека) зајаѝи (Ск: 73); *Сиѓурно си ја чека својаѝа сабоѝа, сиѓурно си зѝо чека редоѝи за каснување,* (= да касне) си мислам и ја носам кон оѓноѝ, кон оѓновиѝе (Ск: 231); *А може одбрала некое омилено месѝо за уми-рање,* (= да умре) каде шѝо нема сведоѝи (ПС: 230).

9.4. „На формално-синтаксичко ниво ГИ го зазема местото на субјект, објект (и разни други структури на комплементација) или како интегративен дел на перифрастични предикати (со фазни и модални глаголи и изрази), па сѝ до нејзината употреба како јадро на именскиот предикат“ (Чашуле 1986: 45).

9.4.1. ГИ во функција на **субјект**:

И ѝоа верување (*ѝоа шѝо верувааѝ*) не зѝи најушѝа сѝе додека не зѝи зайѝвораѝ очѝѝе (Т: 12); *Сакањеѝо* (= *ѝоа шѝо се сакаа*) било зѝолема несреќа и сѝраѓање (НТ: 35); *Свонењеѝо* (= *ѝоа шѝо свони*) на клоѝоѝарѝѝѝе шѝо доаѓа оѝѝаму ѝѝе ѝприсилува да зѝо разбереш како олеснувачка издишка на ѝределоѝ (НГ: 45); *Можеби не е сѝе од сѝудоѝ,* си мислам, *можеби ѝпресењеѝо* (= *ѝоа шѝо се ѝпресеме*) е ѝовеќе од сѝравоѝ (СЛС: 82); *Враќањеѝо* (= *да се враќаш*) беше било како да ѝѝе среѝне уроклива жена (ПС: 126); *Нејзиноѝо кажување* (= *ѝоа шѝо зѝо кажува*) секаде ми се ѝоѝврдува (Т: 192).

9.4.2. ГИ во функција на **објект**. Конструкциите во кои ГИ на формално-синтаксичко ниво е во функција на **објект** се кога има вградување на реченица во друга реченица:

а. ГИ како комплемент на глаголи на зборување:

Сиџкиџе многу одамна до **најавуваа расијувањеџо** (= најавуваа дека ќе се расије времеџо) на времеџо и џоа само се мешаше најџеж-наџо од влаџа (СЛС: 35); – **Сиџмна** и некое **венчавање**, (= сиџмна дека ќе се венчае) вели Јаџода (Т: 39); **И џ кажувам сеџа за менувањеџо** (= дека ќе се менувааџи) на забиџе (П: 88); **Позаникаде ќе бидеш ако осџанеш**, вели Најденко Јорданкин и џак **се фали со кинење** на враџоџи, **со колење**, **со бесење** (= дека ќе кине, ќе коле, ќе беси) (Ск: 236).

б. ГИ како комплемент на сетилни глаголи:

Солунка Зенџовска ќе си ја џрефрли скуџинаџа џреку џлава и ќе оди џо нив **уживаџки** во нивноџо џолакомено **џвакање** (= ќе ужива како џолакомено џвакааџи) (ПС: 35); **Неџовиоџи обид џоџсеџува на калемење** (= џоџсеџува како се калемаџи) **расџенија**, **на наводнување** (= како се наводнува) **џрадина**, во која **се слуша расџењеџо** (= се слуша како расџе) на зеленчукоџи (НГ: 43); **Под кожаџа џочувсџивува** некакво **лазење**, (= џочувсџивува дека некој лази) кое можеше да до сџореди само со мравиџе... (СД: 54); **И во џој срам**, вели, **до слушам** само **клоцањеџо** и **џрвцањеџо** (= слушам како клоцааџи и џрвцааџи) на добиџиџе, вели, само **џреџањеџо** (= како џреџааџи) на кокошкиџе и **чукањеџо** (= како чука) на моеџо срце (П: 63); **Го мрази** нивноџо долџо **седење** (= мрази иџо долџо седаџи) и нивноџо долџо **кашлање** и **џлукање** (= иџо долџо кашлааџи и џлукааџи) џред себеси (Ск: 206).

в. ГИ како комплемент во конструкции со споредбено значење:

Ќе се џикнаџи џод некоја сенка, ќе џи џоџџраџи џлавиџе наземи и ќе збивааџи како за **џцовисување** (= како да џцовисувааџи) (ПС: 35); **На некое блиско дрво одново заука уџка** како замалено **џлачење** (= како да џлаче замалено) на зариџнаџо деџе (СД: 50); **Беџоџи џоа до сфаџи како влеџување** (= како да влеџувааџи) на дваџца, но мислам дека не се налуџи... (НГ: 68); ... си џуџиџаа сонце во очииџе и се разидуваа, **небаре фаџени** во срамно **лежење** (= небаре фаџени како срамно лажаџи) (СД: 70); **Гласоџи му одсвонуваше** како **удирање** (= како да удирааџи) на џешки мейџали (НГ: 113)

г. ГИ како комплемент на сознајни (когнитивни глаголи):

Јас само за **џаџање знам**, (= знам дека џаџам) рече Ковилка Пачевска и џовлече друџ сџол џод себеси (ПС: 74); ...некој ќе се сеџеше да исџлука и со џушка џреку куџиџе и џоа селоџо ќе џочнеше да до **џолкува** како **џродолџување** на војнаџа (= џолкува дека војнаџа џродолџува) (НГ: 137); ...џаа сеџо џоа сеџа до **разбра** како **одземање** (= разбра дека џ одземааџи) на еден дел од неџзинаџа џлава (СЛС: 143).

д. ГИ како комплемент на **фазни глаголи**:

Дали изуми човекоѝ дека **се ѝрѓнаѝи на орање**? (= ѝрѓнаа да орааѝ) (ПС: 38); *Под неѓо мувлосуваа ѝосѝелиѝе, а околу неѓо се врѝеше ѝешка смрдеа шѝо ѓо зайираше **дишењето*** (= зайираа да дишаѝ) (СД: 52); *Радоѝта ѝе ѝијани, како да си јал болвајчав леб шѝо ѝрвин ѝе усѝива, а ѝоѝоа ѝе **ѝера на ѝовраќање*** (= ѝе ѝера да ѝовраќаш) (П: 57); *И ѝак **ќе ѝочне едно борење, давење*** (= *ќе ѝочнаѝ да се даваѝ, да се бораѝ*) крај ѝо-ѝокоѝ (П: 95); *О, Трајане, о, Трајане, но Трајан само си ѓо **ѝродолжува молчењето*** (= *ѝродолжува да молчи*) (ПС: 290).

ѓ. ГИ како комплемент на основните **модални глаголи**:

Значи, **ѝребало ѝеѝање** за да засѝанеш на ѓлава (= *ѝребало да ѝе ѝеѝааѝ*) (ПС: 143); *Нам не ни **ѝреба** дваѝаѝи **велење*** (= *не ѝреба дваѝаѝи да ни велаѝ*) *Ќе сѝанеш и ќе ѝукнеш* (П: 213); *Тоа **ѝреба држење, ѝодавање, ѝоземање, вели*** (= *ѝреба да се држи, да се ѝодава, да се ѝозема*) (П: 263).

е. ГИ како комплемент на **други глаголи**:

*Во рекаѝа исѝишиѝуваа јуѓавициѝе и ѓо **ѝредвесѝуваа обновувањето*** (= *ѝредвесѝуваа дека се обновува*) на ѝоѝлинаѝа во јужниѝе веѝрови (СД: 47); *Сиѝе деца ми **барааѝ јадење*** (= *барааѝ да јадаѝ*), а јас немам за сиѝе (СЛС: 50); *Како да му ја ѝозајмам ѝаа доѝолниѝелна сила шѝо **ќе ѓо ѝридвѝжи неѓовоѝо избавување*** (= *ќе ѓо ѝридвѝжи да се избави*) (Т: 87); *И душаѝа да му ја **одведам на ново ѝрочисѝување*** (= *да му ја одведам одново да се ѝрочисѝи*) (Т: 138); *Знам дека се молаѝи и оние шѝо **не верувааѝ во Неѓовоѝо ѝосѝоење*** (= *не верувааѝ дека Тој ѝосѝои*) (Т: 201); – *Сакам **да се навикнам на молчење***, (= *да се навикнам да молчам*) вели, ѝо смрѝѝа *ќе немаме друѓа рабоѝа* (НТ: 229).

ж. Глаголската именка може да дојде и како комплемент на глаголите **има/нема**:

*Јас и ѝолку **немам за верување*** (= *не верувам*), вели Цара Пеѝревска и се ѓуби ѝолека во слабаѝа ѝемница (ПС: 61); *А и оние шѝо **имааѝ** нешиѝо за **крадење*** (= *крадаѝ*), не се ѝлашаѝ од нишиѝо: во селоѝо веќе одамна не влеѓувааѝ ни ѓуѝици, зашиѝо нивниѝе лаѓи нема кој да им ѓи куѝи (ПС: 70); *Иако знам дека сѝравоѝ **има*** и ѝосилно дејсѝиво и ѝродолжено **времеѝраење** (= *ѝодолѓо ѝрае*) (СЛС: 75); *Воено време, шѝо се вели, никаде **нема извинување*** (= *никој не се извинува*) (НТ: 76); *Ми дојде некаква несовладлива дремка и не можев да ѓо дочекам времеѝо шѝо си ѓо **имав за леѓнување*** (= *да си леѓнам*) (СЛС: 80); *Само збива ко коњ, исѝушиѝа ѝареа и ни најред, ни назад, **нема***

йонаша му **одење** (НТ: 133): *Сише знааш дека нема друго видување (= нема да се видаш,) ама пак викааш* (НТ: 355).

9.4.3. ГИ како конститутивен член на **именскиот предикат** е носител на основната предикативна содржина во исказот:

Можеби смртиа е само ослободување (= да се ослободим) од болката, но душата никога не умира (Т: 19); **Беше** *шоа зледање (= се зледаа) од многу високо* (СЛС: 38); *Да не е некој на умирање (= да не умира некој), си мислам, ја му ѝеаш прошиена молива* (НТ: 41); *Како да се во лудило или во освојување (= како да го освојувааш) на светиот* (Т: 109); *Циџараша обично му беше на дозорување (= му дозороваше) или сосема угаснаша, но шој забораваше да ја ислука* (СЛС: 133); *Кoj е за враќање (= кој сака да се врати) ќе се врати, вели* (П: 325); *Не знам што му е намигнувањето (= шоа што намигнува) со очите* (НТ: 413).

9.4.4. Како јадро на **именскиот предикат** глаголската именка може да **кондензира** и **да-реченици**:

– *Како сакаш речи, ама сѝар човек не е за живеење (= не е да живее)* (ПС: 49); *Некои сѝоменуваа дека шоа го направи самито Алексо Жешков, што не беше за верување (= да му се верува) зашто за него веќе одамна се немаше ништо чуено* (ПС: 166); *Тоа не е за смеене (= да се смееш), вели Трајан Ендековски подолитнувајќи еднаш, двапати, повеќепати* (ПС: 191); – *Не знам, вели, но и умирањето е (= да се умре) дел од нашата партииска обврска* (НТ: 241); – *Не му беше уште за умирање (= да умре), вели Теофил Жешков, ама којзнае дали му беше уште за живеење? (= да живее)* (ПС: 290).

9.4.5. Глаголската именка може да ја преземе функцијата на основно предикатско јадро, т.е. да биде носител на основната предикативна содржина: *Ама некое луто ѝеене (= луто ѝе), ѝошкусено, низ заби* (Ск: 13); *И, еда, клавање ѝлочите (= ги сѝави ѝлочите) во ваџанката со вода, море вриење, клокошење... (= вриеја, клокошеа)* (П: 65); *Имено, веднаш ѝо изродувањето на децаша од Солунка Зенџовска, некој се сѝи за ѝримена на еден сѝар, веќе заборавен обичај. Сигање на зревош (= го сигаа зревош)* (ПС: 98); *Не знам дали ова се однесуваше на нашата забранеша врска. Некоје скришно нафрлање, наговарање (= скришно нафрлаа, наговараа)* (Т: 176); *Туку сѝ само на ѝрчање, на бегање: (= ѝрча, бега) да не може со целаша уша да ѝ се доближи* (ПС: 284).

10. Глаголската придавка како кондензатор на реченицата

Глаголската придавка (ГП) на синтаксичко рамниште може да се вклучи во низа комбинации, да се најде на различни места и притоа да

врши различни функции во реченицата. „При супстантивизацијата, како појава позната од народниот јазик, придавката ја елиминира именката како член на синтагмата. По овој начин супстантивизацијата на придавките како уметничка постапка ја засилува експресивноста на говорната ситуација со самото тоа што поименчената придавка семантички е 'набиена', а со тоа таа е 'економична' форма и средство на изразот. Кога е супстантивизирана, глаголската придавка целосно ги презема функциите и граматичките категории на именката во сета разгранетост“ (Паноска 1984: 204). Глаголското значење на глаголската придавка, пак, се согледува во нејзината функција како кондензатор на зависноложената реченица. Со различните конструкции во кои влегува глаголската придавка се разнообразува уметничкиот јазик, се одбегнува вообичаената форма, а со необичната се постигнува поголема експресија.

10.1. При синтаксичката анализа на реченицата во прозата на Петре М. Андреевски, може да се види дека глаголската придавка се наоѓа во сите синтаксички функции: субјект, објект, атрибут, адвербијална определба, или да биде именски дел на глаголско-именскиот прирок, во зависност од изразот на чувствата во дадена говорна ситуација.

а. ГП во функција на **субјект**:

*Ама од лево уво влегло, од десно уво излегло **кажаното** (П: 40); Но **заљубениите**, вели, не забележуваат **ништо** (Т: 42); По чардашиите се искашлуваа **засиените** и **ише** со **сѝрав** се **џубеа** **едниот** **ѝред** **друѓиот** (СД: 50); **Разочараниите** **ишо** **ѝргнале** на „**ѝривремена работа** во **сѝранство**“, **џи** **враќам** од **железничките** **сѝаници** (Т: 115); **Знаеш** дека некој **ошејан** **ише** **ишеја** и **незгодно** **иши** **доаѓа** (НТ: 152).*

б. ГП во функција на **објект**:

*Ќе седнеме да ѝрикасеме чорба од киселица, а цело време **зледаме** во **сработеното** (П: 57); А и мене, **колнајата**, ми **џо** **разневиде** **деноѝ** (ПС: 81); Ги ѝрибираме **ранешните**, се ѝрибираме **себеси** (П: 103); Не можам да јадам **украдено**, **Најдене...**(НГ: 122); А Мирковиќ не сака **заклан**. **Сите** да **џи** **заколиш**, не **иши** **ѝризнава** (П: 152); **И** **рацете** сами ми **ошдоа** **шаму**: се **фатив** за **угреношо** (НТ: 159); **Всушностѝ**, му **џо** **ѝренесува** **скриеното** и **невидливото** во неа (Т: 220); **И** **конецотѝ** **ѝочнува** да **џори**, да се собира и да мириса на **ѝрисмадено** (П: 224); **И** **ќе** **бара** **нешито** **ѝрескокнашо**, **невидено** или **заборавено** (ПС: 228); **Госѝод** **оди** само со **решителниите**, вели. Но и **ише** **одаѝ** само со **неџо** (Т: 238).*

в. ГП во функција на **атрибут**:

*Сѝ само некој **ѝодници** на **исѝлукани** семенки од некој **изминаѝ***

живој (ПС: 8); ...ише само ирчаај и ја кубај иреваја со ирмижани очи (ПС: 35); Привјасуваај само јо некоја исиржана мисла, јо некој забеган збор (Т: 58); Па сејак сиравој им се зголемуваше заедно со лејнаја зорештина ишо им влегуваше во собише и им брчеше како **расрген** инсекј во зајворена кушија (СД: 70); Варвара оди јо нежо и со вилаја ги собира **превканише** зрмушки (ПС: 88); Нокјише јомогрени, никаде нема живој, **зајрена** воденица (П: 90); Варвара осјанува јака сама, со **засјанай** збор во усјаја (ПС: 157); Но **вешенише** ујра множујаји може да задоцнај и јо цели жодини (ПС: 183); Длаби јака: ја бара **цркнајаја** иченица јод снежој (ПС: 260).

г. ГП во функција на **прилошка определба**:

Оди јо нив **расчекорен** и **јоднаведнај** и само жо налегнува илужој, се смалува над нежо (ПС: 41); Кузе Кузман си умре, **олеснеј** и во душаја и во шелојо кои им ги јодели на небојо и на земјаја (НГ: 41); Нешио заборава дружарој Божоја Чавкаровски и сјоеше **јошјрен** на врајој од коњој, икајки ги ирсјише во зриваја (Ск: 59); – Кај си, море синко, му вели **зарадувана** и се јушија да ирча, речиси јодлејнува над земјаја (ПС: 89); Уише само рацејше сами му се собираај кон **угренојо**, а очие му осјануваај сврјени кон небојо (Ск: 241); Му засекува една нога и му ја надува кожаја кај **засеченојо** (П: 264); Ке умреме јака **ојулени** и **неизмиени** (ПС: 183); Лежиме **изранейи** и чекаме за јојаму (П: 277); Нишио не му јоврајив. Се вракам **јојарена** (П: 384).

„Глаголската придавка од непреодните глаголи во нашиот јазик, а и од повратните како и од преодните со непасивно (и пасивно) значење, може да се јави како кондензатор во синтаксата, улога која во другите словенски (и не само словенски) литературни (стандардни) јазици ја играат разните партиципски форми“ (Спасов 1984: 18). Во уметничколитературниот стил е доста фреквентна употребата на глаголската придавка во улога на кондензатор на зависноложената реченица. Така, во текстовите на Петре М. Андреевски глаголската придавка најчесто ги кондензира релативната, темпоралната и модалната зависноложена реченица.

10.2. Глаголската придавка како кондензатор на **релативна реченица**: Сѐ едни ишти зборови **научени** (= ишо ги научиле) којзнае од кога (ПС: 11); Го чувсјуваше секој јодглед, **иријрајен** (= ишо жо иријракаа) како сенка јо неа, но се однесуваше како секаде да оди сама (ПС: 14); Ги јостиламе кебињаја јокрај еден ирујец, **јагнај** (= ишо јагнал) во иреваја (Т: 40); борици ручаај јо камењаја, **јодадени** (=

ишїо се ѿодале) од снежойї (НТ: 72); *Над нив лейїааїї ѿчели и ѿейеруїки ѿодлажани* (= ишїо се ѿодлажалe) од мирисноїѿ некїтар во нивнїїе ѿучници (Т: 81); *Пеаїї и жо ѿрескокааїї сїтаройїо ѿенцере фрлено* (= ишїо жо фрлиле) во ѿревайїа (СЛС: 124); *Кирил Сїојнички му жо ѿокажување оїѿокоїѿ на усїїайїа, веке **накачен*** (= ишїо веке се накачил) и кон носойї и кон очїїе (Ск: 134).

10.3. Глаголската придавка, сама или придружена со контекст, се наоѓа во **апозиција** на една подолга сложена реченица која може да биде од различен вид: ...и ѿїе цркви беа и надвор од луѓеїо, **зазледани** (= ишїо се зазледале) една кон друѓа, како чекиїе над Дојран, **осїананїї** (= ишїо осїанале) од жолемїїе ловни жодини (НГ: 8); *Еден селанец жи крева и жлавайїа и ракаїїа, заедно, и жледа вода уморена* (= ишїо се уморила) од љубовни доїири и, вода **залидана** (= ишїо залидала) во срединайїа на овошкаїїа и вода ишїо жи ѿрифакa макиїе на небоїїо (како свои маки) и, вода ишїо сака да ја ослободи зад межаїїа (НГ: 71); *Над дрвоїїо му висаїї ѿоїќинаїїїїе реси* (= ишїо се ѿоїќинале) од месойїо, **расчешани** (= ишїо се расчешале) и речиси **свейннїї** (= ишїо свейнале) од ѿриење (НТ: 176).

10.4. Глаголската придавка кондензира и **темпорална реченица**: *Ќе седнеа косачїїе да ѿочинаїї, а ѿој ушїїе недоседнаїї*, (= ушїїе не седна-ле/ѿред да седнаїї) ќе им свикаше (Ск: 8); *И некаде ѿред куќи, ушїїе не влезени* (= ушїїе не влежовме/ѿред да влеземе) в жумно, нe среїїна браїї ми со еден шумар, како Алексо ѿвој онака (ПС: 78); *Исїоїїо ѿоа уїро, ушїїе недоразденейїо* (= ушїїе не се разденило/ѿред да се раздени), *Трајан Ендековски ќе ѿојде ѿод куќаїїа на Герасим Голожазов...*(ПС: 123); *На враќање жи ѿресреїїна змија, ама Кирил Сїојнички ја вїїаса ушїїе недовлезена* (= ѿред да влезе) во дуїќаїїа (Ск: 162).

10.5. Во врска со времетраењето се и примерите во кои глаголската придавка врши функција еднаква на функцијата на **глаголскиот прилог**, означувајќи едновременост, паралелност со главното дејство: **Собрани** (= собирајќи се) ѿака, сїїе едно до друѓо, си жи ѿолнеа очїїе со солзи и ѿлачеа, се изнаїїлакаа (ПС: 133); *Се криеме, залезннїї* (= залезнувајќи) зад мрїївиїе, бараме мрїївиїе друѓари да нe бранаїї (НТ: 158); *Теофил ја ѿочекува засїїананїї* (= засїїанувајќи) до неа, а ѿоїїоа жо враќа сїїомнеїїо, жо жасне свейлоїїо и одново се качува на кревейоїї (ПС: 172); *Сїојам ѿака обесена* (= обесувајќи се) на ѿаїїерициїїе и не знам кај да се сврїїам, како да се ѿремесїїам (НТ: 186); *И зазледана* (= жледајќи) ѿака, одеднаш ми ѿроїїажааїї нозейїе (Т: 230).

10.6. Во некои реченици наместо **сум-конструкцијата** доаѓа само глаголската придавка:

*Но, иако (= е) **иззрешен** од боџа, мислиш не си е доволен на себеси и се смее со ненадејни ирекини (ПС: 21); Иако (= е) **ианко облечена** и во веџов басмен фусџан, на нејзиноио итело се изгледа ново (ПС: 24); А цело село (= е) **излезено** и **иосџроено** иред младџаџа иџо ја дрџи иреџседаџелои... (Ск: 30); Иако (= се) **файџени** во изнудена иреџраџка, веке немаџи сили да и се ироџивсџаваџи (ПС: 46); Самарои и џоварои иџџе му сџојаџи, а цреваџа **исџурени** (НТ: 55); Само се демнаџи, вели, и ни џосџод не може да џи наџера да се среџнаџи. Толку (се) **замразени**, вели (ПС: 92); Само сџоеше иџака со замреџени очи и (= беше) **заџледана** некаде во неџио, коџнае во иџо (СЛС: 146); ... маџарки, иорџи, иџуки без кундак, железни коџи и ноџалки од иџоџови и шлемови и иџо не. Сеџо (= беше) **исџурено**, **израсџурено**, **сџлескано** (П: 334).*

10.7. „Глаголската придавка кондензира и **модална реченица**, во функција на сврзникот како со кој се искажува реално значење и, во вториот случај наместо сврзникот како да или божем и со кој се искажува значење што не е реално, при што со споредување на реалното значење се добива поекспресивна слика на дадената состојба“ (Спасов 1984: 19):

(а) *Иако не се иоднесуваа, реџко можеше да џи видиш **засџананџи** (= како сџојаџи) на иодалеку (ПС: 11); Заиџо, додека џо џледаше неџо, мислеше дека се џледа себеси **доџден** (= како дошол) од некое друџо време (СЛС: 37); Алексо Жеџков ја најде **собрана** (= како се собрала) во сламаџа, како исџаднаџо иџле од седелка (ПС: 103); Се најде **сџуџкан** (= како се сџуџкал) во длабокиои ироџеџ на една карџа расџукана од мноџуџе иоминаџи мразови и џорешџџини (ПС: 145); Ако иџе види **седнаџи** (= како седиш) – ке иџе леџне, ако иџе види **леџнаџи** (= како леџиш) – ке иџе иокрие (СЛС: 159); Но џледаџки џи иџака **иџџулени** (= како се иџџулиле), сџџе како да дрџеа една исџа иџаџа (ПС: 319).*

(б) *Деџе иџо не е веке со иџебе, велеше, не брои џо за иџое. Сметџаџ џо за **умрено** (= како да/божем умрело) или дека не се родило (ПС: 14); Така, речиси **несреџнаџа** (= како да не сум се среџнала) со деџаџа се разминувам (П: 140); Небаре **удрени** да се камбаниџе (= како да/божем удриле камбаниџе) за некој долџо чекан иразник (НТ: 141); Наеднаш се иочувсџџува **излаџана** и **оџрабена** (= како да ја излаџале и оџрабиле) (СЛС: 142); Само Теофил Жеџков седеше, небаре **урнаџи** (= како да се урнал) меџу дваџа џроба, со очџледна зависџи и кон дваџаџа мрџџи (ПС: 322).*

11. Повторувањето (редупликацијата) на јазичните единици

Теоријата на книжевноста зборува за редупликацијата како за „фигуративна конструкција типична за поезијата, т.е. стихот, па е позната и под називот анафора, епифора, симплоха, паралелизам, репетиција и особено рефрен кој е доста чест во народната лирска поезија“ (Реџник književnih termina 1984: 579). Редупликацијата во прозното творештво на Петре М. Андреевски претставува едно од најзначајните обележја на неговиот стил. Се јавува на сите јазични рамништа, ги опфаќа сите зборовни групи, а може да се сретне и во авторската и во дијалошката реч. Причината за употребата на редупликацијата се наоѓа во афективната состојба на ликот или во афективната намера на авторот при создавањето психолошки слики кај своите јунаци. Покрај двојната употреба на јазичната единица, честа е и појавата на мултипликација која може да има стилистичка функција, т.е. да ја зголеми информативноста, да ја збогати содржината или да ја мотивира ритмизацијата на прозната реченица.

11.1. **Редупликацијата кај зборовните групи.** Во прозниот дискурс на Петре М. Андреевски повторувањето ги опфаќа именките, придавките, глаголите, заменките, прилозите, но се јавуваат и примери на редупликација кај службените зборови (предлози, сврзници, честици, извици).

11.1.1. Говорното лице ги повторува **именките** кога нивната функција и значење ги смета за најважен член на реченицата. Именката што се повторува најчесто е во функција на субјект или објект и претставува афективен израз кој создава експресивна вредност не само на својата семантичка содржина туку и на целата реченица. Покрај обичното повторување на истата именка (и нејзината определба), редуплицираната именка честопати се јавува со нова определба, со што се збогатува содржината на реченицата или исказот.

Се враќаа мажи без нога и мажи без очи, мажи без црева и мажи осудени заштоа штоо чииаа весници... (СД: 12); Косиур е веќе згазен! Мобилизација, мобилизација (НТ: 20); Ме оѓреа како сонце, вели, едно го лемо леино сонце, а јас ситојам така, заслеена пред него (ПС: 63); Најмногу куйив сливи, ошти имаше разни: и градски сливи, и магарешки сливи – гунгулки и иеишовки сливи (П: 59); Море каков куриум, велама јас, од каде куриум, чиј куриум, велама, и шогаш, дали од сиравои, окошто ми преиџра (П: 89); ...да ја доисиуриме шаа одамнешна вода од ситомнише, дружари, шаа нечистиа вода со раски и удавени животиинки, шаа вода подврсана во модрикави иравови кои не

можеше да ги раздува нашата мала гуша, иаа вода со жабјаци... (СД: 80); Го разбудуваше **силаи**, неговата голема **сила** (Ск: 111); А какви **ноки** имаше Најденица, како ги иречкриваше ише **ноки**, како ли ги разденуваше? Зашто нејзините **ноки** беа најдолги **ноки** на светиот (НГ: 121); Првин иочна со **камчињата**. Едни ситни **камчиња** што ги има секаде на земјава (СЛС: 200).

Редупликацијата може да се јави и во случај на обраќање и тоа најчесто кај лични имиња, а во некои случаи и кај општи именки од машки и женски род. Овој тип редупликација е карактеристичен за јазикот на македонската народна поезија: *Како ти беше името, Сигор, е, слушај Сигоре, одзайни ги ушите, Сигоре, и слушај ваму, сакам и иесна да ми иотивнуваш, Сигоре...* (Ск: 172); *Еј, Јоне, Јоне, вели Дуко Вендија, кај беше, а кај отиде* (П: 363); *Госпоре божје, жоспоре божје, чекај, не земај ми го дејвево. Кожата му е избоцкана, речиси искината. И на раце и на нозе и на меше, секаде. Госпоре божје, жоспоре божје, иочекај* (НТ: 126); *Врано, вррано, на ти коскен, а донеси ни златен* (П: 88); *Оди си Најгене, не мачи ме, Најгене, биди добар како кога твоите нозе те носеа дома, а што те носи сега, Најгене, мракои или ветрои* (НГ: 121).

11.1.2. Кога говорниот субјект има намера да потенцира некоја особина или карактеристика на предметот или лицето што го именува, ја повторува **придавката** која може да има функција на атрибут, или пак да биде употребена со фигуративно значење како епитет. Основното значење на атрибутот останува непроменето, но повторениот атрибут добива уште и експресивна нијанса во значењето која настанува со неговото повторување. Таа експресивна нијанса во значењето на атрибутскиот збор се состои во тоа што со атрибутот кој по вторпат се искажува се инсистира на даденото значење и се исклучува секое друго значење, односно секоја друга особина на субјектот. Придавките може директно да го определуваат подметот или да бидат именски дел на глаголско-именскиот прирок, а во некои случаи придавката може да има своја определба (на пр. прилог за количество). *Не знам, вела, сè ми е иразно. И однаире и однадвор ми е иразно, вела, иразна сум целата...* (НТ: 74); *Куси ми беа Куси слоџои, куси да ти се и долги слоџои – го ирекоруваа луѓето што го слушаа иодзинати...* (НГ: 97); *Ја одведувам Роса иред огниитеи и ја заведувам: образите и се црвени и ушите и се црвени* (П: 115); *Тогаи имаше големи иразници, и големи жодини времиња, и голема работи што не те чека* (СЛС: 128); *Не-иознати му се улиите и кукиите, неиознати му се и луѓето. А неиознат е и иој за нив* (Т: 182); *Жив си, жив си, викаше Солунка и иодвреснуваше, небаре*

јуџавица (ПС: 203); *Мислиш дека душайџа била излезена од шелоџо нејзино и џак врашџена во шелоџо нејзино. По мноџу џодини врашџена во шелоџо нејзино* (Ск: 263); *Море, оџачно време, море оџачно* (НТ: 161); *Мноџу жалоиџ, нешиџо мноџу жалоиџ ни се џоџоди народоиџ. Некој мноџу жалоиџ народ* (Ск: 295).

11.1.3. **Глаголите** ја претставуваат зборовната група која е најчесто редуплицирана, а тоа ни покажува дека во прозата на Петре М. Андреевски доминира дејството, движењето, енергијата, дијалозите на ликовите. Така, всушност, се истакнува важноста на глаголското дејство за реченицата, т.е. за говорното лице. Повторениот глагол претставува стилистичко средство за изразување на афективноста на ликот, односно авторовото сликање на таа афективност. Се повторуваат и свршените и несвршените глаголи, се јавуваат скоро сите глаголски времениња, а тоа на текстот му дава поизразена динамичност и експресивност:

Подрабоиџува, рекоа косачиџе, џограбоиџува колку да му се сојаде, рекоа и одново џи џодбраа косиџе џред себе си: *фрџа, фрџа, фрџ...* *врџеа* со џлавиџе, од десно на лево *врџеа, врџеа* и со рацеџе и со раменайџа (Ск: 7); *Намиџнува, и со едноџо и со друџоџо око намиџнува* и исџушиџа џлуварки чад од носоиџ (Ск: 131); *А надвор врне, дали врне. Врне* и дома од алишиџайџа на Горан (Т: 125); *Ќе се файџи, ќе се файџи, се закануваа милиционериџе. Кој веџар се файџил, рече Цара Пеџревска* (ПС: 125); *А коџа ќе ја видеа мама, сиџе се исџраваа во нивайџа и на лицеџо ќе им се качеше една широка насмевка шиџо џраеше, џраеше...* (СЛС: 129); *И ние беџаме, џродолџува Бошко, и од нивниоиџ џлас беџаме, вели, и од сенкаџа нивна беџаме, а сонцеџо џрџи, вели, и земјайџа се виџка како џиквинка* (П: 288); – *Ќе се зайали* – рече еден сџарец, – *Ќе се зайали* ако џо сџориџе џоа, оџи во срцеџо на белуџракоџ сџе оџан (СД: 114); *Размо се исџули* во лубеницаџа, *се исџули* во Размоџа и во дваџа коњаника и џоџоа замиџа (НГ: 143).

Глаголот што се повторува може да биде придружен и од адвербијална определба која го дополнува глаголското дејство по време, место, начин или количество:

Селаниџе лежеа на џревайџа и во џравџа и џледаа, изненадено џледаа како нивниџе шарени џеџеруџи засџанувааџи на раниџе од мрџвиџе војници (Ск: 11); *Иди Цемо, џолјакоџи од Прибилици, иди* во Жван и џо срекава Сџојана Пејкоски (П: 39); – *Го удрив, со сеџа сила џо удрив* в џлешки, рече, ама џледам рачкаџа ми се исџрџнува (Ск: 63); *И сџ освейлува, од врв џлава освейлува* (Ск: 87); *Ќе џи зайече и ќе џи рџоса* – викаа луџеџо – *ушиџе малку и ќе џи рџоса* во шебе (СД: 89); *И се џледааџи џака, сиџе од својайџа сџрана се џледааџи* (Т: 71); *Го*

бранеше од лоши мисли и **чекаше, чекаше**, о колку долго **чекаше** да се смири, да засише (Ск: 94); ... и **покривачош** веднаш **зо ошфрлаше**, со судни маки **зо ошфрлаше**, ама **шежсинаша** **иак** **и остануваше**... (НГ: 121); Си ја влечам **шака шежсинаша**, а нозеште ми се **враќааш**, ми **се сечаш**. Овде, во коленаша ми **се сечаш** (НТ: 105); Мислам дека и над **главаша** ме **боли**, и **под сшајалаша** ме **боли**. И **подалеку** од мене ме **боли** (НТ: 268).

Во поглед на категоријата начин, редупликацијата на глаголите е најкарактеристична за **императивот**. Кога извршувањето на глаголското дејство е од голема важност за ликот, тој ги повторува императивните форми: **Висшина**, **имаше** и **шакви** кои му велеа: **Посмали! Посмали!** Но **повекешо** сакаа да **шрае**, да **шрае**, **иа** ако се може, да биде и бесконечна. **Кажувај, кажувај**, му велеа **шше** и **Огнен Кежаровски** **кажуваше** (ПС: 54); **Молейте се**, **луѓе** – велеше **селкаша** **шоадија** – **молейте се** **оши** само **шоа** е **нашош** **сшас** (СД: 78); **Прегаш се** **војвода**, **оши** **жив** **ке** **изгориш**, **вели**, **шпрегај се** и **ке** **ши** **шпроси** **царош** (П: 70); **Фашш се** за **оршомаша**, **викна** **Бошоја Чавкаровски**, **фашш се** и **јас** **ке** **ше** **извлечам** (Ск: 66); –**Поможи ми** да се **родам** – велеше **момчешо** **Јоаким Јоноски** – **шоможи ми** да **избедам** од **нивнише** **урочни** **очи** со **снежшлки** во **срединаша** (СД: 93); **Глегај** **низ** **шрозорец** – **рече** **Размо** – **шлегај** **низ** **шрозорец** **кон** **небоно** (НГ: 134); **Скокај**, му велеа **јас**, **скокај**, ако **знаеш** да се **радуваш**. **Начешлај се** и **скокај**, му велеа (НТ: 420).

Повторувањето на сврзникот **да** пред презентската глаголска форма како карактеристика на народните говори е присутно и во исказите на нараторот и на ликовите, при набројувањето на дејства што се одвиваат едноподруго. Сврзникот **да** и презентската глаголска форма по значење заменуваат минати дејства, а преку нивното повторување се интензивира дејството, се истакнува неговата важност за говорниот субјект:

Знаеше колку е **заглавиш** **човекош**. **Колку** е **нашшранлив**. Само **накриво** **да** **седш** и само **накриво** **да** **зборува**. И **кај** **да** **шомине** **кавга** **да** **нашрави** (Ск: 12); **Така**: со **денови**, со **ноки** **да** **не** **можам** да си **лежнам**, од **раце** **да** **зо** **исшавам**. И **цело** **време** **да** **му** **зборувам**: **сега** **ке** ми **јадело** **дешешо**, **сега** **шеша** **ке** **му** **даде** **да** **шаа**... (НТ: 126); **Почна** **да** **ја** **шризе** **некој** **црвец** **шшо** **дење**-**ноке** **не** **ја** **остшава**. Само **да** **и** **коша**, **да** **и** **шше**, **да** **и** **ја** **дроби** **душаша**. **Да** **не** **можеш** **да** **се** **ушшаложи** (ПС: 223); И, **безмалку**, само **шше** **да** **владаеш** со **сешшош**. **Да** **убиваш** и **да** **крадаш**, **да** **разурнуваш** и **да** **угнешшуваш**. **Да** **носаш** **закони** и **да** **ши** **ушшврдуваш** **шшеведение** (Т: 248).

11.1.4. **Прилозите** се повторуваат кога говорното лице во одредена говорна ситуација има посебна потреба да го истакне значењето што ѝ го придава на дадената определба. Ликот или нараторот преку повторувањето на прилошката определба нагласуваат дека се работи само за дадениот временски, начински, причински итн. услов за реализација на глаголското дејство, а не за некој друг. Со повторувањето на прилогот говорното лице ја изразува својата афективност која се јавува во моментот на неговата психолошка ангажираност за истакнувањето на посебното значење на повторената определба. Прилошката определба што се повторува може да биде степенувана и со тоа го динамизира и уточнува исказот:

...како и да е, ама Кузе Кузман, освен во *џагаџа*, **нигде** не ја срејна Невена, **никаде** не ја најде, **никаде** не ја здогледа (НГ: 39); „Добро е“, рече, „**добро** е што од соној може да се избега, на крајој“ (СД: 54); *Госјоде*, рече Размоица, *џрејнувајќи со очии* – *госјоде*, *најрави да е скраја и далеку Тој Најемаго. Да биде џодалеку од него* (НГ: 139); ... *кога се жледавме очиклено*, и *кога очиклено* нè жледаше и *мајкаџа на џелејо*, и *кога мислевме дека и нејзиниџе очи сакааџ да зајлачаџ од радосџ...* (НГ: 162); ...*чинеа глаби и слежувај џо скалиџе и џака дојде Манцова река и џака сџана Горно Крајџовска река и џака слезе Бабакарина река и џака сџе влегоа во едно* (НГ: 65); *Шџо да џравиш, од лошо има и џолошо. Грешни мисли во жрешни луђе* (П: 354).

11.1.5. При редупликацијата на **заменките** акцентот се става на лицето или предметот во рамките на еден исказ:

Кузе Кузман *молеше нешџо во нозеџе*, **нешџо** во коленаџа, **нешџо** во своџо дишење, сакајќи со нив да џи навезе или само да џи џокаже сџе движења во воздухој и водаџа... (НГ: 37); *Пред нив сџе џредмеџи зајочнувааџ да си џи менувааџ месџаџа*, **сџе** излези сџанувааџ влезови, **сџе** рабови се оџџарувааџ во замешаносџа на мувиџе... (НГ: 74); *Ум никој не нашол, рече Сџрезо Десџоџовски*, и *здравје никој не додржал* (Ск: 77); *Надвор дуваше некаков веџер шџо не џомрднуваше нишџо: ниедно дрво, ниеден шџи, ниеден џердув од џцовисана кокошка* (НГ: 137); *Е, ама Размо Тренчески сџ можеше да жолџне*, **сџ** можеше да чуе и *да оџчуе*, **од сџ** можеше да се извалка и *да се измие*, **сџ**, **сџ**, само *шлаканицаџа на Исијана Трџчески не можеше да ја заборава* (НГ: 126); *И џака, некој џее, некој џуе, некој џлаче, некој џовраќа или се џеџа* (П: 212).

11.1.6. Во рамките на службените зборови, најчесто се редуплицираат **сврзниците** преку кои раскажувачот или ликот сака да го потенцира поодделно секој дел во неговиот исказ. „Во ваква служба тие

се акцентирани и служат како формално и стилско средство за одделување и посебно нагласување на зборовите, зборовните групи или дел-речениците што ги сврзуваат“ (Минова-Ѓуркова 1997: 79):

Се збираат луѓето на срејселото и несирливо го чекаат лебот. Тука се **и** Варвара Жешкова **и** Цара Пејревска **и** Јордан Мрмевски **и** Најден Близнаковски **и** Герасим Голоџазов **и** Оџнен Кежаровски **и** Трајан Ендековски (ПС: 8); **Ни** нужник, **ни** кокошарник, **ни** кочина, **ни**иу исцедок можеше да изведе некој (П: 38); *Не знаеш што те чека побргу: дали нива да коџаш, дали добиток да прибереш, дали ојутта да врзиш* (П: 53); *А јас дома, кај тебе, а ти дома, кај тебе, а јас пак дома, кај тебе, а ти пак дома, кај тебе* (НГ: 73); *Така тие ноќи само некои лоши, невеласни сонитта ме шетаат: ге пројатам, ге се качувам, ге некои жуиттери, свиждалници, слејјаци и смокови ме облазуваат* (П: 141).

11.1.7. Се редуплицираат и **сврзниците** и **сврзувачките зборови** во рамките на хипотаксата.

... зајева некој и првот ооткрива дека глатта му е во неволја тука, дека телото му е зараметно и дека без нив би бил поботат во чистата љубов (НГ: 79); *... и во едно дрво ја преознавам болестта на мајка ми која: ако ѝ зајра оотто – мисли на мене, ако се моли в црква – мисли на мене, ако раскажува лош сон, си го измива лицето, пак, мислејќи на мене* (НГ: 79); *Додека сѐ уште се јојавуваше жолтеникаво сонце пред куќите, додека сѐ уште се врсокаше то селскиот гумења како сок од згазен џашицан, како издуг од печено јаболко, значи додека сѐ уште го имаше млакото есенско сонце кое од ден на ден остинуваше, старциот од селото излегува пред скалите...* (НГ: 132);

11.1.8. Во меѓусебната комуникација ликовите честопати влегуваат во конфликтни ситуации, кога е поизразена емотивната нијанса, кога се изразува чудење, презир, незадоволство од одреден настан или постапка на соговорникот. Во овие ситуации ги сретнуваме **извиците**: *Бре, мајката, си велите ние со очите, ту, бре, мајката, од жал човеков ќе отиде то кајата...* (НГ: 36); *О, маченици на порокој во коџо низ една врата се влегува, а низ десет се излегува; о, верни служители на соствената одмазда; о, пријатели на тој скај вилает каде што најчесто се пронаоѓа храброста и мудроста...* (НГ: 75); *Леле, како не секнат недовите џојјани извори, леле како не луснат, да не луснат, тие жрешни лица...* (НГ: 77); *Лелеј, лелеј, тиштам јас, си ја кубам косата и трчам колку што ме носат нозете* (П: 89); *Море, ојачно време, море ојачно* (НГ: 161).

11.1.9. За засилено истакнување на врските меѓу именските

зборови во реченицата и односите на глаголското дејство спрема неговите определби се повторуваат и **предлозите**, кои може да имаат различна функција и да изразуваат односи од различен карактер во зависност од нивната поврзаност со зборовите во една реченица:

Луѓе ѝоѝкачени на заѝрежни коли и коли наѝоварени со добѝѝочно ѝубре и ушѝе со сноѝје, со сено, со вар, со валани веленца и ушѝе со кумур, со ориз, со ѝуѝун, со ѝлеѝени кошови и ушѝе со војници, со ѝѝјани свайѝови, со дрва за оѝрев, со маки... (НГ: 5); И ушѝе чувме за ѝѝи реков – ми рече, за некои сѝари и вечни болесѝи, за ѝѝоа дека сонцеѝо ѝрее и на леѝешкаѝа, дека ѝлаваѝа од некој не е за на две нозе, и за, ѝак, ѝѝи реков – ми рече, за доведека, дондека, ѝѝоре и ѝодогу, за оние шѝѝо сушаѝ ѝросо на орѝома и на кои нема нишѝѝо да им земеш, ни за шѝѝо да ѝи фаѝѝиш, за ѝосно месо, за ѝросирно млеко, и за, ѝак, ѝѝи реков, ми рече, за сиромаси, како за скубани лисици во време косење (НГ: 15); А во Дрмине сеѝѝо ѝоле беше јавнаѝѝо од ѝрње и од ѝовиѝ, од байѝачки и од шамак, од евли и од врбушки (П: 56); Пладнеѝѝо ѝродолжува во сушењеѝѝо на една ѝревка, во ѝоследниѝѝе шедби на една ѝушѝѝерица, во обновувањеѝѝо на една нова бубачка, во ѝриѝекоѝѝ чија луѝѝина ја ѝренесува една оса, во сламкаѝѝа шѝѝо ѝи завршува своѝѝе леѝѝни сѝомени, во ѝоследниоѝѝ шѝѝрк шѝѝо ѝо ѝокажува воздухоѝѝ, како соѝсѝѝвена ѝофалба (НГ: 75); Нарасѝѝе и леѝѝоѝѝо: луѓеѝѝо се ѝубеа меѓу жѝѝѝаѝѝа, меѓу оѝкосѝѝе и каѝѝѝѝѝе сено, меѓу овошјеѝѝо и зеленчукоѝѝ, меѓу кусѝѝе ноки и разулавеноѝѝо, оврлено сонце (НГ: 146); А околу мене: луѓе без очи, без раце, без нозе, не е за кажување (НГ: 166); А ѝѝоа лице ушѝѝе ме демне ѝреку рамо, ѝреку ѝрѝѝеза, ѝреку јадењеѝѝо шѝѝо ѝо вечераме (П: 222).

11.2. Редупликацијата се јавува и кога е потребно да се нагласи целата реченица: најчесто се повторуваат прости реченици употребени самостојно и составните реченици во рамките на сложената реченица. Кај независнослужените реченици повторувањето се врши така што една реченица во низата може да биде повторена. Се повторува онаа реченица чие значење за говорното лице во дадената ситуација е од посебна важност:

И чекам да се сѝемни, со душа чекам да се сѝемни, да си одаѝѝ свайѝовиѝѝе (П: 45); Можеби не знае – рече Размо – можеби не знае, ама ќе научи (НГ: 134); Ние сме со неѝѝо – рече Размошца – ние сме со неѝѝо и не мачи се ѝовеќе да зборуваѝ (НГ: 135).

Сите видови зависни дел-реченици во зависнослужената реченица може да бидат повторени. Преку повторувањето на зависните дел-реченици психолошки се нагласува важноста на тие реченици за

вршење на дејството во главната реченица. Тоа значи дека се истакнува времето, начинот, причината, условот, намерата итн. како составни делови на зависните дел-реченици кои имаат исклучително значење за дејството во главната реченица. Преку повторувањето на зависните дел-реченици се изразува афективноста која ја исполнува содржината на целата реченица:

Ама ако дочекам, ах ако дочекам, велеше, барем еден од вас ќе кујнам (Ск: 8); *Ама коџа се врати, леле коџа се врати, како чумаџа да влезе дома* (ПС: 81); *Ти да си со мене – рече Размо – ти да си со мене ќе бидеш и ти болна* (НГ: 135); *Ойќако џи унишџија козиџе, рече Викџор Говедароџ, ойќако џи унишџија козиџе женска џиџка немам фаџено* (Ск: 307). Се повторува и главната реченица во рамките на зависносложената реченица. Преку нејзиното повторување акцентот е ставен на дејството во главната реченица, а не на околноста со оглед на која се врши тоа дејство: – *Ви велев јас, – рече Илија Бојаноски – ви велев јас дека боџовиџе ќе ја исфрлаџи џаа џрешна жена* (СД: 51); *Оџџоџаџи долџо време џребаџе да џомине, о, колку долџо време џребаџе да џомине (можеби не беа џоа џодини, можеби џоа беа векови) додека се созедов, додека одново џ се вратиџ на свиркаџа, додека одново се сџријаџелив со неа* (НГ: 66); – *Да му џи искрџиме и нозетџе – рече друџ – џребаџе да му џи искрџиме и нозетџе, за да не може да се врати ни како мрџовец* (СД: 90); *Немаџе да верувам, рече Велјан Киџловски, да ми кажуваше некој друџ, немаџе да верувам...* (СЛС: 98); – *Кај џебе има луџе – рече девојкаџа – кај џебе има луџе џџо живеаџи со џелоџо на џаволоџи* (СД: 97); *Не верував дека ќе ме краде, мрмореше меанџијаџа Видан Сивески, нишајќи некаков молив на уџиџе, не верував дека ќе краде и оној џџо цел живоџи џи казнуваше краџиџе* (НГ: 122); *Немој да ме удираџи со џолно џиџе – раскажуваше Исијан Трџчески – Немој да ме удираџи со џолно џиџе, оџи може да ти се исџури* (НГ: 129); *И сиромашџијаџа е убава, велеш, и сиромашџијаџа е убава коџа е од боџа* (П: 215).

При изразување чудење, несогласување, изненаденост од неочекуваната ситуација, во момент на афективна состојба, или за потенцирање на содржината на својот исказ, ликот ја повторува целата реченица: *Јас џледам дека се сџоулавел човекоџи, се држам за уџи и му велам: Просџи ми, зџрешив! Просџи ми, зџрешив!* (ПС: 76); *Ти реков дека е џаа, ти реков дека е џаа* (СЛС: 103); *Море, џџо ме најде, море џџо ме најде* (НТ: 108); *Леле, џо заџубив човекоџи, леле, џо заџубив човекоџи* (Т: 150); *Еј, има ли жив човек, има ли жив човек* (СЛС: 151); *Тоа му џо најравија мравиџе, џоа му џо најравија*

мравиџе (СЛС: 164); *Јас уиџе сум жив, луџе уиџе сум жив* (ПС: 288); *И вака не чини, и џака не чини, и вака не чини, и џака не чини* (НТ: 383); *Зар џосџод се сеџи да ни џо исџраџи, шеџоџаџи, зар џосџод се сеџи да ни џо исџраџи* (НТ: 411).

Стилогеноста во уметничколитературниот стил ја наоѓаме и при организацијата на јазичните единици. Рамништето на синтаксата значи и рамниште на различни комбинации на зборовите, различни функции, а со тоа и добивање различни ефекти и значења. Текстовите кои му припаѓаат на уметничколитературниот стил избобилуваат со дијалошки ситуации од различен карактер, а тоа подразбира и граматичко структурирање и претставување на реченицата или дискурсот на начин поразличен од стандарднојазичната норма.

Преку инверзијата на реченичните членови се изразува афективниот став на говорителот кон делот од исказот што го смета за најважен, а преку удвојувањето на објектот со неопределените именски групи го онеобичува својот прозен израз. Преку употребата на некои сврзници нетипични за стандардниот јазик го претставува разговорниот начин на комуникација кај ликовите, а со вметнувањето на реченичните членови нараторот или говорниот субјект даваат дополнителна информација во својот исказ.

Низ прозните текстови постојано се наоѓаат непотполни реченици, најчесто без предикатот како главен реченичен член, расчленување на една реченица на неколку искажувања и дури на одделни зборови. Испуштањето на некои реченични членови може само да ја разбие граматичката структура на реченицата, меѓутоа да ја зголеми стилистичката, афективната вредност на исказот. Еден збор или именска група, изделени од реченичната конструкција, појасно се истакнуваат и добиваат поголема изразност отколку да бидат вклопени во правилно конструирана реченица.

Кондензацијата на една реченица, т.е. замената на личноглаголските форми со други, нелични форми е појава типична за разговорниот јазик, одраз на размислувањето и начинот на изразување на ликот, неговата интенција да се опише дејството во постегната, позгусната и поекономична форма, а притоа да не се намали содржинската вредност на исказот. Редупликацијата претставува едно од најекспресивните и најафективни реченични изразни средства преку кои се гради слика на максимално изразена емоционална состојба на говорното лице, односно на јунакот на делото. Со еден збор, аграматичноста во еден прозен дискурс е индикатор за неговата стилогеност, афективноста и експресивноста како основни одлики на едно прозно изразување.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

А. Единици на кирилица:

1. Конески, Бл. 2004. *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Детска радост.

2. Минова-Ѓуркова, Л. 1994. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.

3. Минова-Ѓуркова, Л. 1997. *Сврзувачки средства во македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост.

4. Минова-Ѓуркова, Л. 2003. *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.

5. Миркуловска, Б. 1996. *Нејојќолна реченица – ѓредикај во елијса – во романот 'Кашарни години' од Каја Мисиркова-Руменова*. Македонскиот јазик од Мисирков до денес (Реферати од научниот собир одржан во Скопје на 16 и 17 декември 1993). стр. 271–283.

6. Паноска, Р. 1984. *Сујстантивизација на ѓридавките во 'Пасквелија' на Живко Чинџо*, Зборник во чест на Блаже Конески, Скопје: Филолошки факултет. стр. 203–207.

7. Спасов, Љ. 1984. *Глаголската ѓридавка како кондензатор*. Литературен збор 2, стр. 17–20.

8. Чашуле, И. 1986. *Глаголската именка во современиот македонски литературен јазик* (докторска дисертација). Скопје: Филолошки факултет.

Б. Единици на латиница:

1. Ѓорас, М. *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd: Naučna knjiga.

2. Kristal, D. 1988. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.

3. Nosek, J. 1964. *Notes on syntactic Condensation in Modern English*, Travaux 1. de Prague: Ed de l'academie tchécoslovaque des sciences.

4. Rečnik književnih termina 1985. Beograd: Nolit.

Извори

1. Андреевски, П. М. 1964. *Седмиої ден*. Скопје: Култура. – (СД).

2. Андреевски, П. М. 1974. *Неверни зогини*. Скопје: Македонска книга. – (НГ).

3. Андреевски, П. М. 2006. *Небеска Тимјановна*. Скопје: Табернакул. – (НТ).

4. Андреевски, П. М. 2006. *Пиреј*. Скопје: Табернакул. – (П).

5. Андреевски, П. М. 2006. *Последниїе селани*. Скопје: Табернакул. – (ПС).

6. Андреевски, П. М. 2006. *Сийе лица на смрїїа*. Скопје: Табернакул. – (СЛС).

7. Андреевски, П. М. 2006. *Скакулци*. Скопје: Табернакул. – (Ск).

8. Андреевски, П. М. 2006. *Тунел*. Скопје: Табернакул. – (Т).

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК „КРСТЕ МИСИРКОВ“
МАКЕДОНИСТИКА 13/2014

Мери Момировска

ОЈКОНИМИЈАТА НА КРУШЕВСКО

81'373.21(497.777)

Под терминот **ојконимија** во ономастиката се подразбира севкупност на ојконимите на определена територија, односно севкупност на имињата на населените места, вклучувајќи ги и имињата на напуштените и на исчезнатите населби. Поаѓајќи од ова ономастичко становиште, за ојконимијата на Крушевско треба да се наведат следниве историски аргументи:

- **Крушево** е единствена градска населба во регионот;
- од споменатите 23 селски населби една е напуштена, а тоа е селото **Бирино**, коешто е напуштено пред повеќе од 4 децении;
- постои само една исчезната населба – **Трсиџеник**, којашто се наоѓа 2,5 км југоисточно од Крушево.

На територијата на Република Македонија првите попишувања на населението се јавуваат уште во петнаесеттиот век, за време на турското владеење на овие простори. Тогашната турска власт ги попишувала само даночните глави и машкото население, а од жените биле попишувани единствено вдовиците. За ова попишување на населението постои богат архивски материјал содржан во опширните турски пописни дефтери. Првиот современ попис на територијата на Република Македонија е спроведен во 1921 година. По Втората светска војна, тогашна Социјалистичка Република Македонија станува рамноправна членка на СФР Југославија и во нејзини рамки се спроведува пописната политика наложена од страна на Федералниот завод за статистика. Оваа состојба трае сè до 8. 9. 1991 година, кога населението на СРМ на спроведениот Референдум се изјаснува за осамостојување Република Македонија како посебна држава.

Во рамките на СФРЈ се реализирани 5 пописи, кои ја даваат следнава слика за вкупното население во општина Крушево: Попис од 1948 година – 12 340 жители, Попис од 1953 година – 13 514 жители, Попис од 1961 год. – 13 367 жители, Попис од 1971 година – 13 015 жители и Попис од 1981 год. – 13 286 жители. Овие статистички податоци за општината Крушево покажуваат дека бројот на жителите во овој период (нешто повеќе од три децении) е релативно стабилен, што само по себе значи дека нема некои забележителни движења на населението од овој крај. Во периодот по осамостојувањето на Македонија се реализирани три пописи на населението, и тоа: Пописот

во 1991 година, кој е нецелосно реализиран и повторен во 1994 година, кога во општина Крушево се попишани 11 981 жители и Пописот во 2002 година, со кој се попишани 11 889 жители на оваа општина. Се чини дека спроведувањето на нов попис на населението би резултирал со помал број на жители во општина Крушево од оној во 2002 година. Тоа само по себе говори дека овој регион спаѓа во помалите и понеразвиени делови од Македонија, на кој бездруго му пркосат и други природни и општествени услови какви што се миграциите, морталитетот и слабиот прираст на населението. Во продолжение е дадена табела за бројот на населението во општина Крушево според споменатите пописи.

Година на попи	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	12 340	13 514	13 367	13 015	13 286	12 603	11 981	11 889

За потребите на овој труд, како и за потребите на трудот „Антропонимскиот систем во Крушевско“, се чинеше дека е најприфатлива територијалната организација на општините во Република Македонија од 1991 година. Според неа општината Крушево ги опфаќа следниве населени места: градот Крушево како центар на општината и единствена градска населба во овој регион и 23 околни села (Алданци, Арилево, Белушино, Бирино, Борино, Бучин, Врбоец, Горно Дивјаци, Долно Дивјаци, Житоше, Јакреново, Кочишта, Локвени, Милошево, Норово, Острилци, Подвис // Турско, Пресил, Пуста Река, Растојца, Саждево, Свето Митрани и Селце). Имено, врз одлуката за изборот на оваа систематизација на општините во РМ влијаеше и фактот што со неа во општина Крушево се опфатени најголем број од околните села. Денес, според најновата територијална поделба на Република Македонија од 2004 година, некои од овие села се приклучени кон соседните општини:

- селата Кочишта и Растојца кон општина Демир Хисар;
- селата Житоше и Локвени кон општина Долнени;
- селото Подвис кон општина Кривогаштани.

Во продолжение следува обработка на ојконимите по азбучен ред. За секој ојконим се дава ојконимиска статија, којашто ги содржи следниве информации: местоположба на населбата во однос на градот Крушево (притоа, оддалеченоста се дава во километри и се мисли на воздушната оддалеченост од Крушево, а не на онаа што е обележана на патоказите); географска карактеристика и опис на теренот; број на куќи

и етнички состав на населението; верски објекти во населбата; број на евидентирани топоними од односниот атар; етникот и ктетикот од соодветниот ојконим; историски податоци за ојконимите (за оние за коишто постојат такви податоци), формите со кои е запишан ојконимот во средновековните ракописи, во турските дефтери, во други монографии од XIX и XX век и на картите од Кънчов и од Јаранов; обработка на ојконимот од лингвистички аспект, со посебен осврт врз неговата етимологија и структура. Доколку постои народна етимологија или предаание за ојконимот и за неговото настанување, тогаш се забележуваат и тие податоци, но само како дополнување кое науката го прифаќа со резерва. Ојконимиската статија завршува со статистичка табела за бројот на жителите во дадено населено место според спроведените пописи на населението во периодот од формирањето на ФНРЈ (во чии рамки НРМ е рамноправна членка) до последниот попис во 2002 година спроведен во нашата осамостоена држава.

1. Алданци. Селото се наоѓа 3,95 километри источно од Крушево, лево од патот Крушево – Кривогаштани. Ова село е од низински тип, бидејќи лежи во источното подножје на Бушова Планина или на западната периферија од Прилепското Поле, на надморска височина од 640 метри. Низ селото тече Норовска Река. Денес во него има околу 120 куќи населени главно со Албанци. Според последниот попис во ова село се евидентирани само 14 жители – Македонци. Во материјалот има 90 топоними од атарот на ова село. Тие се, главно, од словенско потекло, со таа разлика што денес, поголемиот број од нив се преведени на албански јазик. Регистрирани се само неколку новосоздадени албански топоними. Етникот за жителите на с. Алданци гласи *алд'анчанец* за машки род, *алд'анчанка* за женски род и *алд'анчани* за множина. Ктетикот, пак, е *алд'анечки*. Во селото има црква Свети Никола и џамија. Граничи со: Врбоец, Крушево, Норово, Локвени, Подвис (Крушевско); Годивје, Кореница и Кривогаштани (Прилепско).

Името на селото *Алданци* е документирано во турските пишани извори за историјата на македонскиот народ од XV век. Во турскиот опширен пописен дефтер од 1467–1468 година за Прилепскиот вилает ојконимот е регистриран како *Алданци* (Соколоски 1971: 70). Авторот на преводот тука во фуснота коментира дека во оригиналниот документ е напишано *Халданци* и дека тоа е денешното село Алданци западно од Прилеп. Како *Алданци* е забележано од страна на Кънчов во табелата за населените места и нивното население од Прилепската каза (Кънчов II 1970: 545), а како *Aldinci* на етнографската карта на Македонија изготвена од него во 1900 година (К 1900). На картата од Јаранов од 1933

година (К 1933) е запишано како *Aldanci*. Селишчев, пак, во својата монографија за македонските кодици од 16 до 18 век, доаѓа до заклучокот дека: „Во Трескавечкиот кодик не се споменати неколку села од западниот дел на прилепскиот крај. Од нив, селата Јакреново и Алданци на крајот од 19 век биле албански. Можно е Албанците да се населиле овде уште во 18 век, а населението било толку тероризирано, што не можело да одржува врски со Прилеп и со Трескавец “ (Селишчев 1933: 156).

Заимов името на селото *Алданци* го вбројува во типот *Душанци* или ојконими коишто се образувани од исчезнати или од ретки лични имиња (Заимов 1967: 83). Неговата етимологија ја наоѓа во личното име *Алдан* < *Алдо* (< *Алдомир* < тур. *el* ‘рака’ и *demir* ‘железо’) + *-ан//ин*, кон што директно се додава патронимскиот суфикс *-ци* (Заимов 1967: 217). Нема сомнение дека во основата на овој ојконим е личното име *Алдо* коешто е добиено по пат на скратување од сложеното и ретко име *Алдомир*, за кое Станковска смета дека е варијанта на *Влагомир* (Станковска 1992: 23). Всушност, ојконимот *Алданци* е патронимско име образувано од л.и. *Алдан* со суфиксот *-ци* (< *-ьс-и*, множина од *-ьсѝ*), тип што се среќава ретко (за разлика од честите патронимски имиња со суфиксот *-овци*). Бидејќи суфиксот *-овци* е потипичен за патронимите, ојконимот *Алданци*, најверојатно, претставува етничко име во множина. Така порано биле нарекувани жителите според нивното место на живеење (сп.: Мавровци, Тетовци, Гостиварци).

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	451	504	537	548	459	467	414	417

2. Арилево. Селото се наоѓа 5,28 километри северозападно од Крушево, на падините на Бушова Планина. Ова чисто македонско село е од планински тип и е на надморска височина од 960 метри. Денес во него има околу 40 куќи, кои се, главно, напуштени или уништени. Бројката од 13 жители во 2002 година говори дека Арилево е село со најголема стапка на раселување во овој регион. Има вкупно 80 топоними, чијашто употреба, за жал, набрзо ќе згасне; како што ќе згаснат и неколкуте огништа во Арилево. Месното население вели дека селото првично било лоцирано во месноста *Селишије*, каде што се случил голем потоп од надојдените врнежи. Од таа причина населението мигрирало на местото каде што денеска се наоѓа селото.

Етникот за жителите на с. Арилево гласи *ар'илејци* за машки и *ар'илефка* за женски род, а *ар'илефци* за множина. Ктетикот е *ар'илески*. Во селото има црква Свети Никола. Селово граничи со: Горно и Долно Дивјаци, Селце и Крушево.

Во статистичките податоци на К'нчов (Кънчов II 1970: 540) ова село е запишано како *Ариљово* (со вкупно 90 жители христијани) во состав на Крушевската нахија, којашто, пак, ѝ припаѓа на Битолската каза. К'нчов бил контрадикторен во поглед на етничката структура на селото Арилево, бидејќи во истата книга дава два сосема различни податоци за етничката припадност на неговите жители. Едниот податок е погоре споменатиот според кој арилевци во тоа време биле Бугари¹⁰³; а вториот податок го дава на страница 402 од истата книга, каде што вели: „Близу Крушево има мало влашко селце *Арилево*, ... чиешто жители се занимаваат со трговија, занаетчиство и гостилничарство во Бугарија и Романија. Се забележува дека тие почнуваат да се иселуваат во овие држави“. Историските податоци за Крушево и за Крушевско упатуваат на тоа дека Власите и во минатото и денес живееле и живеат само во градската средина (Матковски 1978: 15–23). Најверојатно поради тоа што Арилево било мало село, К'нчов не го забележал на етнографската карта на Македонија од 1900 година. Јаранов, пак, го запишал како *Ariljovo* (К 1933). Фактот дека за ова село нема потврди ниту во средновековните ракописи, ниту во турските дефтери, наведува на заклучокот дека Арилево отсекогаш било маргинално и пасивно село во однос на околните населби.

Името на селото *Арилево* претставува елиптична топонимиска единица добиена со супстантивизација на придавката од првобитната атрибуциска синтагма **Арилево (Село)*, при чиешто образување учествува придавскиот суфикс со посесивно значење *-ев* во формата за среден род *-ево*. Во основата на ојконимот се крие личното име *Ар(х)ил* од грч. *Ἀρχέλαος* < *ἀρχέλαος* 'војвода, водач' (Станковска 1992: 29). Посесивните елиптични имиња од овој тип се забележителна појава во македонската ојконимија (сп.: Говрлево, Добрушево, Змирнево, Канарево, Метежево, Мургашево, Облешево, Поешево, Сладуево, Смилево, Спанчево, Стрежево, Стрмашево). Исто така сп. го и микропонимот *Арилевец*, месност со ливади и шума во с. Долни Липовиќ, Радовишко (Иванова 1996: 15). Во месниот говор за името на селото Арилево се употребува формата *Ар'ил'о*; којашто е добиена како резултат од неколку фонетски промени. Најпрво предниот вокал /e/ од посесивниот суфикс *-ево*

¹⁰³ Се разбира, се мисли на македонско население.

извршил палатализиција на сонантот /л/ од основата, со кој е во непосреден допир во фонетската низа. Потоа настанало губење на интервокалното /в/ од суфиксот, по што вокалите /е/ и /о/ се нашле во непосреден допир. Повод за последната фонетска промена е законот за јазична економија, кој во случајов наложил да се изврши нивна контракција во нов квантитет /о:/.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	143	157	148	96	48	22	18	13

3. Белушино. Селото се наоѓа 7,52 километри северно од Крушево. Ова село е од планински тип, бидејќи лежи на источната падина на Бушова Планина, на надморска височина од 906 метри. Низ селото тече Белушка Река, која по својот водостој е суводолица. Денес во него има околу 30-ина куќи. Во минатото било населено со Македонци (за што говори словенската топонимија од неговиот атар), а денес е чисто албанско село. Има вкупно 97 топоними. И овде голем дел од словенските топоними се преведени, а има и новосоздадени топоними на албански јазик. Во селото има црква Свети Никола. Етникот за жителите на с. Белушино гласи: *бел'ушинец* за машки род, *бел'ушинка* за женски и *бел'ушинци* за множина. Ктетикот, пак, е *бел'ушински*. Селово граничи со: Селце, Јакреново, Борино (Крушевско) и Дреново (Бродско). Во втората половина на XIX век било познато по многуте воденици.

Името на селото *Белушино* е документирано во турските пишани извори за историјата на македонскиот народ од XV век. Во турскиот опширен пописен дефтер № 4 од 1467–1468 година за Прилепскиот вилает, ојконимот е регистриран како *Белушино* (Соколоски 1971: 56). Авторот на преводот тука во фуснота коментира дека во оригиналниот документ е напишано *Б-л-у-ш-и-и-н-а* и дека тоа е денешното село *Белушино*, кое се наоѓа северозападно од градот Прилеп во близина на селото Јакреново. Како *Бџушино* е забележано од страна на К'нчов во табелата за населените места и нивното население од Прилепската каза (К'нчов II 1970: 547). К'нчов забележал дека во ова село живеат 300 Арнаути мухамеданци, т.е. нешто понапред во книгата (на стр. 393) констатирал дека: „Во Прилепската каза постои една арнаутска заедница на патот за Кичево на почетокот од преминот Барбарос. Неа ја сочинуваат селата Норово, Алданци, Върбоец, Горно Житоше, Дряново, Саждево, Јакреново, Борино и *Белушино*.“ На картата од Јаранов од 1933

година (К 1933) е запишано како *Belušino*. Селишчев, пак, во својата монографија за македонските кодици од 16 до 18 век, доаѓа до заклучокот дека: „Во некои места од западна и од централна Македонија во XIX век доаѓа до засилена албанизација, макар што населението во XVII и XVIII век било христијанско.“ Меѓу нив го споменува и селото *Белушино* од прилепскиот крај, чиј поклоник во Трескавечкиот манастир бил извесен Рајко (Селищев 1933: 156).

Заимов ова село го запишува како *Bälüşeni* и неговата етимологија ја доведува во врска со машкото л.и. **Белуш* (Заимов 1967: 105). Имено, етимологијата што ја претпоставува Заимов за овој ојконим е точна. Формата *Белушино* е изведена од метонимиското л.и. **Белуш*, кое пак е пренесено од постарото хидронимиско име **Белуш* < **Белушь* 'Поток' < *Белух* (< *Бело* + *-ух*) + суф. *-јь* (Станковска 2002: 34). Кон личното име подоцна е додаден посесивниот суфикс *-ин* во формата за среден род *-ино* заради конгруенција по род со именката *село*. Имено, ојконимот *Белушино* претставува елиптично име добиено со супстантивизација на придавката од постарата синтагматска формација **Белушино* (*Село*).

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	251	275	193	135	127	81	72	64

4. Бирино. Ова раселено село се наоѓа 6,55 километри јужно од Крушево, на надморска височина од 1 090 метри. Лежи на јужните падини на Бушова Планина и било населба од планински тип. Во последната четвртина од минатиот век завршува процесот на неговото раселување. Селото имало петнаесетина куќи населени со Македонци и со Власи. Неговите жители мигрирале во околните села и во градот. Има вкупно 83 топоними од овој селски атар. Селската црква Свети Илија до денес ја празнува својата слава на 2. август, денот кога во Бирино се собираат неговите иселеници. Етникот за жителите на с. Бирино гласи: *б'иринец* за машки род, *б'иринка* за женски род и *б'иринци* за множина. Ктетикот, пак, е *б'ирински*. Селово граничи со: Пресил, Милошево, Св.Митрани, Врбоец, Острилци, Трстеник (Крушевско), Журче и Света (Демирхисарско).

Ојконимот *Бирино* е забележан во турскиот опширен пописен дефтер № 4 од 1467–1468 година за Прилепскиот вилает како *Б-р-и-н-а*, село коешто се наоѓа западно од Прилеп близу селото Свето Митрани

(Соколки 1971: 66). На картата од Јаранов од 1933 година (К 1933) е запишано како *Birina*, а во Слеченскиот кодик од XVI век се среќава како *Бирино* (Селицев 1933: 71).

Во основата на овој ојконим се наоѓа антропонимот *Бир/-о,-а* (најверојатно прекар) добиен од аром. прид. *bir* 'убав, личен', кон којшто е додаден посесивниот суфикс *-ин* во формата за среден род *-ино* заради конгруенција по род со именката *село*. Тоа значи дека името на селото Бирино претставува елиптична топонимиска единица добиена со супстантивизација на придавката од првобитната атрибуциска синтагма **Бирино (Село)*. Ароманската етимологија, се чини дека, не е случајна. Таа, можеби, се должи и на извонредната природна убавина на овој терен, којшто народот едноставно ја искажал со следниве зборови: „Кога си во Бирино, тоа е исто како да си седнал на Господова трпеза“.

Постои веројатност антропонимот *Бир/-о,-а* да е изведен од тур. *birinci* 'прв, првенец', што може да се доведе во врска со минатото на оваа населба. Според народното предание, Бирино во минатото било турски чифлик надалеку прочуен по своите врвни занаетчии – ковачи. Тие биле толку вешти во својот занает, што оделе на печалба во поразвиените центри и таму се истакнувале со својата умешност.

Бирино е единствена селска населба од овој регион, во којашто се населило и влашко население. Имено, карактеристика за влашкото население во регионот е дека тоа е концентрирано во градската средина, што, секако, се должи на неговата општествено-економска моќ. Од ова, како и од историските потврди, може да се заклучи дека градот *Крушево* и селото *Бирино* се временски приближно зацврстени како населби. Нивното стабилизирање е во сплет со миграциите на Власите од југ кон оваа насока, независно од тоа дали се упатиле кон **Крушево (Село)* или кон **Бирино (Село)*.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	56	62	51	13	/	/	/	/

5. Борино. Селото се наоѓа 7,42 километри североисточно од Крушево. Лежи во источното подножје на Бушова Планина, односно во западниот раб на Прилепското Поле. Неговата надморска височина од 690 метри го квалификува како рамничарска населба. Во селото има околу 100 куќи и џамија. 80 проценти од населението се Албанци, а останатите 20 проценти се Бошњаци. Македонци нема. Присуството на

словенски збороформи во вкупно 48-те топоними од ова село, укажува на фактот дека Македонците некогаш овде биле староседелци. Етникот за жителите на с. Борино гласи: *бор'инчанец* за машки род, *бор'инчанка* за женски род и *бор'инчани* за множина. Ктетикот, пак, е *борински*. Граничи со: Житоше, Саждево, Јакреново, Белишино, Селце, Норово (Крушевско) и Лажани (Прилепско).

Името на ова крушевско село е регистрирано во Втората Душанова грамота за манастирот Трескавец од 1344–1345 година како *Борино* < *Бохорино*: „стась въз Бохоринѣ“ (Селищев 1933: 112). Во турскиот опширен пописен дефтер од 1468 година е запишано со формата *Бохорин* и тоа како село во рамки на Битолската нахија (Соколовски 1973: 265). Кај К'нчов се среќава како арнаутско село *Борино* во Прилепската каза (К'нчов II 1970: 393), а како *Boorino* на етнографската карта на Македонија изготвена од него во 1900 година (К 1900). На картата од Јаранов од 1933 година (К 1933) е запишано како *Borino*.

За етимологијата на ојконимот *Борино* појдовни насоки дава Селищев во својата книга за македонските кодици: „неговото име не било во врска со апел. *бор*, затоа што порано тоа село се викало *Бохорино* или *Бохорина* (Селищев 1933: 214). Значи, постарата форма на името на селото е *Бохорина* < **Бохорина* (*Вьсь*). Во неговата основа се наоѓа личното име *Бохорин* < *Бохор* (од исчезнатите сложени имиња **Бохомир* и **Бохораг*) + суф. *-ин*. Адјективната форма *Бохорина*, пак, е образувана од л.и. *Бохорин* + суф. *-з* (во форма за женски род *-а*) или + суф. *-јь* (во форма за женски род *-ја*). Сегашната форма на името е добиена со губење на интервокалното /х/ и со асимилација на еднородните вокали /oo/ во /o:/, кое подоцна ја губи должината. (Станковска 2002: 50). Крајниот завршеток *-а* се заменува со *-о* под влијание на именката *село* (*Вьсь* > *Село* како втора компонента на овој двочлен ојконим). Значи, повторно имаме елиптично име добиено по пат на супстантивизација на придавката од првобитната атрибуциска синтагма **Борино Село*.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	445	508	418	444	474	495	438	441

6. Бучин. Селото се наоѓа околу 12 километри југоисточно од Крушево. Ова низинско село лежи на десната страна од Црна Река, на границата меѓу Прилепското и Битолското Поле, на надморска височина од 610 метри. Бучин е чисто македонско село со околу 200 куќи и 180 топоними. Селската црква се вика Свети Димитрија, а манастирот близу Бучин го носи името Свети Ѓорѓија. Етникот за жителите на с. Бучин гласи: *бучинец* за машки род, *бучинка* за женски род и *бучинци* за множина. Ктетикот, пак, е *бучински*. Граничи со: Пресил, Бирино (Крушевско), Трновци (Битолско), Света (Демирхисарско), Воѓани и Бела Црква (Прилепско).

Овој ојконим е регистриран во Душановите грамоти за манастирот Трескавец од 1343–1344 година како селиште *Боучинь* (Селищев 1933: 152). Во турскиот опширен пописен дефтер за Прилепскиот вилает од 1467 до 1468 година е запишано како село *Бучин* (Соколовски 1971: 64). Како *Бџчин* се среќава во Слеченскиот кодик од XVI век (Селищев 1933: 66), а како *Бџчинз* во Трескавечкиот кодик од XVII–XVIII век (Селищев 1933: 141). Кај К’нчов, пак, е забележано како село *Бучинз* од Прилепската каза (К’нчов II 1970: 545). На етнографската карта на Македонија изготвена од него во 1900 година (К 1900) е запишано како *Виџин*, сосема идентичен запис како и на картата од Јаранов од 1933 година (К 1933).

Името на селото *Бучин* е образувано од личното име *Бучин* < 1. *Бучо* (од првиот отворен слог *Бу-* на л.и. *Будимир*, *Будислав* + *-чо*); 2. *Буко* (од првиот отворен слог *Бу-* на л.и. *Будимир*, *Будислав* + *-ко* или од им. *бук(а)* ‘*Fagus silvatika*’) + суф. *-ин*. Се претпоставува дека личното име потоа добило придавски облик со посредство на архаичниот суфикс *-јь*, што подразбира негово синтагматско поврзување со именка. Во случајов, тоа е најверојатно некоја именка од машки род. Значи, ојконимот *Бучин* претставува елиптична форма којашто е резултат од поименичувањето на придавскиот член од првобитната и реконструирана ономастичка синтагма **Бучинјь (Дол/Риг)*.

Народната етимологија, пак, настанувањето на овој ојконим го поврзува со глаголот *бучи*. Имено, низ селото тече Црна Река, којашто во овој дел од својот водотек е бујна и создава голема бучава.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	895	1 002	1 083	1 184	1 243	914	685	738

7. Врбоец. Селото се наоѓа 5,28 километри југоисточно од Крушево, на надморска височина од 640 метри. Ова низинско село лежи во источното подножје на Бушова Планина, во западниот дел на Прилепското Поле. Врбоец е чисто македонско село, со околу 100 куќи и 83 топоними. Селската црква се вика Света Богородица. Етникот за жителите на с. Врбоец гласи: *врбофчанец* за машки род, *врбофчанка* за женски род и *врбофчани* за множина. Ктетикот, пак, е двоен: *врбоски* и *врбоечки*. Граничи со: Алданци, Трстеник, Острилци, Бирино, Свето Митрани (Крушевско), Кореница и Кривогаштани (Прилепско).

Ојконимот *Врбоец* е регистриран во Слепенскиот кодик од XVI век со формите *Врзбове*⁴ и *Вр'бов'ц* (Селищев 1933: 66). На етнографската карта на Македонија изготвена од К'нчов во 1900 година (К 1900) е запишан како *Vǎrboci*, а на картата од Јаранов од 1933 година (К 1933) како *Vzrboves*. Заимов го забележал со формата *Взрбо(в)ец* – прилепско село коешто се наоѓа југоисточно од Крушево (Заимов 1967: 229). Тој смета дека овој ојконим е образуван од месното име **Взрбово* и најверојатно имал право.

Името на селото *Врбоец* е изведено од апел. *врба* 'Salix' и посесивниот придавски суфикс *-ов*. Првичната негова форма била *Vzrbovo* 'место со врби'. Со додавање на топонимскиот суфикс *-ец* (< *-ьсь* < *-ькз*) дошло до супстантивизација на прид. *врбово*. Подоцна, под влијание на локалниот говор (што е всушност одлика на целото западномакедонско наречје), дошло до губење на интервокалното /в/, па ојконимот од *Врбовец* преминал во *Врбоец*. Ова е, всушност, неговата денешна стандардна форма, која е допуштена при стандардизацијата на географските имиња во РМ. Ваквите и слични отстапувања од јазичната норма на македонскиот јазик се допуштаат во стандардот на топонимите, затоа што на тој начин топонимите остануваат трајни историски и национални споменици.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	295	335	352	357	371	319	288	256

8. Горно Дивјаци. Ова планинско село се наоѓа 8,24 километри северозападно од Крушево, на падините на Бушова Планина, на надморска височина од 1 140 метри. Горно Дивјаци е чисто македонско село со педесетина куќи и 102 топонима. Повеќето куќи денес се или напуштени или паднати. Во селото има црква Свети Димитрија и

манастир Свети Ѓорѓија, кој се наоѓа во месноста *Кошари*. Етникот за жителите на селото Горно Дивјаци гласи: *џорнодивјачанец* за машки род, *џорнодивјачанка* за женски род и *џорнодивјачани* за множина. Ктетикот, пак, е *џорнодивјачки*. Граничи со: Пуста Река, Долно Дивјаци, Арилево, Селце, Белушино (Крушевско), Пласница и Сланско (Бродско).

Ојконимот *Дивјаци* е запишан во турскиот опширен пописен дефтер за Битолскиот вилает од 1467–1468 година како село *Дивјаци*, коешто се наоѓа северозападно од градот Крушево (Соколовски 1971: 541). Во словенските писмени споменици селото е регистрирано во Слеченскиот кодик од XVI век со формите *Дивјаџи* и *Дивјаџи* (Селищев 1933: 63). На картата од Јаранов е запишано како *Г. Дивјаци* (К 1933). Кај К’нчов се среќава како *Дивјаци Горно*, село во рамки на Крушевската нахија со 285 жители (К’нчов II 1970: 540).

Историските записи за овој ојконим упатуваат на тоа дека првобитно постоело само селото *Дивјаци*, од чиешто население подоцна се формирала уште една нова населба. Ваквите образувања се позната и честа појава во топономастиката. Имено, во зависност од миграцијата на населението (којашто најчесто била поттикната од егзистенцијални причини, но понекојпат и од социолошки), доаѓало до формирање на нова населба во однос на постојната. На овој природен начин се создавале нови ојконими, кои, речиси, секогаш го задржувале изворното име кон коешто, заради семантичко разликување, се додавал атрибут, во зависност од местоположбата на новата населба. Кога населението мигрирало во повисоките предели, била додавана придавката *џор(-ен, -на, -но, -ни)*; и спротивно од ова, кога населението мигрирало кон пониските предели, била додавана прид. *дол(-ен, -на, -но, -ни)*.

Народната етимологија вели дека ова село е најстарото село во регионот и село во кое учителствувал познатиот револуционер Никола Карев. Исто така, селото било познато и по најголемото производство на жито во крајот. Локалното население до денешен ден прераскажува дека основоположници на селото се браќата *Барге* и *Гино*, дојденци од охридскиот крај. Тие најпрво се населиле во месноста *Барџ’а-Дујка*, пештера во која се криеле од турскиот аскер. Откако поминал периодот на опасност од угнетувачите, браќата се симнале подолу од ова место, на еден многу див предел. Таму ги изградиле своите огништа во коишто подоцна ги повлекле и своите семејства од Охридско. Оттаму, и денес во селото сè уште постојат *Баргеско* и *Гиноско Мајло*, маала коишто своите имиња ги добиле според имињата на двајцата браќа – основачи на селото Горно Дивјаци.

Ојконимот *Горно Дивјаци* е двокомпонентен топонимски состав образуван од простата придавка *Горно* и топонимот *Дивјаци*. Се забележува дека меѓу придавката и топонимот нема остварено конгруенција по род и по број. Кај ваквиот тип состави придавката секогаш се јавува во среден род еднина, затоа што таа се однесува на апел. *село*. Овие топоними по правило секогаш означуваат имиња на села. Топонимот *Дивјаци* е добиен со топонимизација на фамилијарното име **Дивјаци* < антр. *Дивјак* + множинскиот суф. *-и* (Станковска 1995: 77). *Дивјак* може да биде лично име изведено од апел. *див* 'цин' или од л.и. *Див(о)* < *Дивоша* + суф. *-јак*, но и од прекар образуван од апел. *дивјак* 'груб, невоспитан човек', сп. и бот. *дивјак* '*Pirus silvestris*' (Митков 2007: 108). Имено, фамилијарното име *Дивјаци* е недеривувана форма во која припадноста формално е прикажана со морфолошкиот признак, т.е. со множинската наставка *-и*.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	275	351	275	183	121	64	61	46

9. Долно Дивјаци. Ова планинско село се наоѓа 6 километри северозападно од Крушево, во западниот дел на Бушова Планина, на надморска височина од 860 метри. Долно Дивјаци е чисто македонско село со 50–60 куќи и 114 топоними. Селската црква се вика Свети Никола. Етникот за жителите на с. Долно Дивјаци гласи: *долнодивјачанец* за машки род, *долнодивјачанка* за женски род и *долнодивјачани* за множина. Ктетикот, пак, е *долнодивјачки*. Граничи со: Крушево, Горно Дивјаци, Арилево, Пуста Река, Кочишта, Растојца, Острилци (Крушевско) и Зашле (Демирхисарско).

Ојконимот *Дивјаци* е запишан во турскиот опширен пописен дефтер за Битолскиот вилает од 1467–1468 година како село *Дивјаци* кое се наоѓа северозападно од градот Крушево (Соколовски 1971: 541). Во словенските писмени споменици селото е регистрирано во Слеченскиот кодик од XVI век со формите *Дивјаџи* и *Дивјаџи* (Селищев 1933: 63). На картата од Јаранов е запишано како *Д. Дивјаци* (К 1933). Кај К'нчов, пак, се среќава како *Дивјаци Долно*, село во рамките на Крушевската нахија со 230 жители (К'нчов II 1970: 540).

За етимологијата на името на ова село, како и за неговата структурна изведба в. погоре под ојконимот *Горно Дивјаци*.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	288	324	302	230	118	71	57	59

10. Житоше. Ова низинско село се наоѓа 6,62 километри североисточно од Крушево, во западниот дел на Прилепското Поле, на надморска височина од 640 метри. Житоше е најголемо село во Крушевскиот регион по бројот на жители и единственото село во кое бројот на жителите, според опфатените пописи, оди по нагорна линија. Во него има приближно 500 куќи, меѓу кои и новоградби. Населено е со Албанци (65 проценти од вкупното население) и со Бошњаци (останатите 35 проценти). Има вкупно 90 топоними. Тие се, главно, словенски, што значи дека и тука Македонците биле староседелско население. Поголем број од топонимите се преведени на албански јазик, а се среќаваат и мал број новосоздадени албански топоними. Интересно е тоа што, во говорот на месното население, словенските топоними живеат и се употребуваат паралелно со нивните преведени албански еквиваленти. Во селото има џамија. Етникот за жителите на с. Житоше гласи: *жиџ'ошанец* за машки род, *жиџ'ошанка* за женски род и *жиџ'ошанци* за множина. Ктетикот, пак, е двоен: *жиџ'оечки* и *ж'иџ'ошки*. Граничи со: Локвени, Норово, Селце, Белушино, Борино (Крушевско) и Лажани (Прилепско).

Во турскиот опширен пописен дефтер за Прилепскиот вилает од 1467-1468 година овој ојконим е запишан на две места со формата *Жиџ'офче*. На првото место е запишано дека тоа е село коешто се наоѓа северозападно од градот Прилеп, во близина на селата Порово (се мисли на денешното село Норово) и Борино; со вкупно 52 христијански семејства (Соколовски 1971: 63). На второто место, пак, се запишани 43 христијански семејства; што значи дека во тоа време постоеле две населби, веројатно Горно и Долно Житоше (Соколовски 1971: 94, 95). Ова подоцна е и писмено потврдено во записите за овој ојконим содржани во турскиот опширен пописен дефтер од 1568 година за Прилепската нахија (Соколовски 1978: 63, 65): *Жиџ'оше Горно* (со 33 христијански и 17 муслимански семејства) и *Жиџ'оше Долно* (со 87 христијански и 4 муслимански семејства). Во Слеченскиот кодик од XVI век името на селото е забележано со формите *Жиџ'овше* и *Жиџ'о^м*, а како *Жиџ'оше* е запишано во Трескавечкиот кодик од XVII–XVIII век (Селищев 1933: 66, 142). На картата од Јаранов е регистрирано како

Žitoše (K 1933). Кај К’нчов повторно се среќаваат две форми: *Жиџоше Горно* (со 66 христијани и 560 муслимани) и *Жиџоше Долно* (со 102 христијани), две посебни села од Прилепската каза (К’нчов II 1970: 545).

Од изнесените историски потврди може да се заклучи дека во минатото постоеле две населби (Горно и Долно Житоше), кои не биле многу оддалечени една од друга и кои сè до крајот на XV век биле населени со Македонци. Во XVI век на овие простори почнале да се населуваат Албанци. Нивната експанзија најмногу дошла до израз кон крајот на XIX и почетокот на XX век, кога дошло и до географско соединување на двете населби во една. Тогаш започнале и масовните миграции на Македонците кон соседните македонски населби. Како траен доказ за постоењето на две посебни населби на ова место се микропонимите *Горно Жиџоше* и *Долно Жиџоше*, кои денес се имиња на две различни маала од ова најголемо крушевско село.

Ојконимот *Жиџоше* претставува елиптично име со посесивно значење, добиено од постарата придавска синтагма **Жиџоше (Село)*. Во неговата основа се наоѓа старото л.и. **Жиџохз*, **Жиџошъ*, кое со додавање на посесивниот суфикс *-је* се адјективизирало во формата *Жиџоше* (сп. други такви ојконими од Гостиварско: *Видуше*, *Биџуше*).

Според Станковска во основата на овој ојконим може да се наоѓа л.и. *Жиџош* < *Жиџо* (добиено со скратување на сложените словенски имиња *Жиџољуб*, *Жиџомир*, *Жиџослав*; т.е. од нивниот прв отворен слог *житз* ’стсл. живот’) + антропонимскиот суфикс *-ош*. Кон л.и. *Жиџош* потоа е додаден придавскиот суфикс *-ъ* (палатална варијанта на суф. *-з*) во форма за среден род *-е*, со што се добило значењето ‘Житошево’ како атрибут на именката *село* (Станковска 1995: 105).

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	1 244	1 327	1 435	1 622	1 757	1 785	1 773	1 807

11. Јакреново. Селото се наоѓа 8,8 километри северно од Крушево, на источната падина од Бушова Планина, на надморска височина од 750 метри. Има седумдесетина куќи населени со Албанци (50 проценти од вкупното население), со Бошњаци (25 проценти) и со Македонци муслимани (преостанатите 25 проценти). Од атарот на ова село се опфатени 60 разнородни топоними. Во селото има џамија. Етникот за жителите на село Јакреново гласи: *јакр’енојџ* за машки род,

јакр'енојка за женски род и *јакр'енојци* за множина. Ктетикот, пак, е: *јакр'еноски*. Граничи со: Борино, Саждево, Белушино (Крушевско), Дреново (Бродско) и Кошино (Прилепско).

Името на селото *Јакреново* е забележано во турскиот опширен пописен дефтер № 4 за Прилепскиот вилает од 1467-1468 година како *Јакранова*, село кое се наоѓа северозападно од Прилеп помеѓу селата Белушино и Лажани и кое има вкупно 17 семејства (Соколовски 1971: 51, 52). Селишчев во својата монографија за македонските кодици од 16 до 18 век ова село го запишал како *Јакреново* (Селишчев 1933: 147, 156). Тој констатирал дека *Јакреново* е едно од многуте прилепски села коишто не се спомнати во Трескавечкиот кодик од XVII–XVIII век, веројатно од причина што биле населени со муслиманско население. На картата од Јаранов е запишано со формата *Jakrenovo* (K 1933).

Ојконимот *Јакреново* претставува елиптично име со посесивно значење, добиено од постарата придавска синтагма **Јакреново (Село)*. Во неговата основа е вложено мусл. л.и. *Akrem* < ар. *ākrām* 'великодушен; многу почитуван и ценет' (Smailović 1977: 218–219). Ова лично име претрпело видоизменување, коешто се должи на општото македонско влијание на овој терен. Имено, дошло до појава на протеза и до замена на назалите, по што муслиманското л.и. *Акрем* преминало во македонскиот еквивалент *Јакрен*. Потоа, со додавање на посесивниот суфикс *-ов* во формата за среден род *-ово*, личното име *Јакрен* преминало во атрибутот *Јакреново*, кој се однесувал на именката *село*. Како поддршка на оваа етимологија, треба да се земе предвид дека во XV век ова село е документирано како *Јакранова* (синтетизирана и супстантивизирана форма во женски род); што значи дека постарата придавска синтагма од која е произведен овој ојконим била **Јакренова вьсь* (< стсл. 'село'). Во месниот говор за името на селото *Јакреново* се употребува формата *Јакр'ено*., којашто е добиена како резултат од губењето на интервокалното /v/, по што дошло до стегање на двата еднородни вокали во нов квантитет /a:/ со фонолошка вредност.

Од писмените потврди за ојконимот *Јакреново* може да се заклучи дека селото *Јакреново* е понова населба во однос на другите населби од регионот. Од јазичните, т.е. од лексичко-граматичките потврди вложени во овој ојконим, заклучокот е: ојконимот *Јакреново* е хибридна форма, добиена како резултат од тамошните контакти меѓу македонскиот и албанскиот јазик.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	233	269	239	236	209	230	211	212

12. Кочишта. Селото се наоѓа 7 километри западно од Крушево, меѓу Љубен и Бушова Планина, на надморска височина од 730 метри. Под него тече реката Жаба. Во ова чисто македонско село има 50-ина куќи од кои половината се разурнати. Има 143 топоними. Селската црква се вика Свети Никола. Етникот за жителите на село Кочишта гласи: *коч'ишиџанец* за машки род, *коч'ишиџанка* за женски род и *коч'ишиџани* за множина. Ктетикот, пак, е: *к'очишки*. Граничи со: Растојца, Долно Дивјаци, Крушево, Острилци (Крушевско), Зашле, Брезово и Радово (Демирхисарско).

Името на селото *Кочишиџа* е документирано во турските пишани извори за историјата на македонскиот народ од XV век. Во турските опширни пописни дефтери број 993 и 998 од 1468 година за Битолската нахија ојконимот е запишан како *Кочишиџе* (Соколоски 1973: 183). Во Слеченскиот кодик од XVI век селото е забележано со формите *Кочиџа* и *Квочиџа* (Селищев 1933: 63). Од страна на К'нчов е запишано како *Кочиџа*, село во рамките на Битолската каза со вкупно 320 жители христијани (К'нчов II 1970: 538), а како *Коџиџа* на неговата етнографска карта на Македонија од 1900 г. (К 1900).

Според Пјанка овој ојконим е рамен на апелативот *кочишиџе* 'место каде што имало кочеве' во множина (Пјанка 1970: 42, 177). Во неговата основа е вложен апел. *коч* 'овен' < тур. *коџ*. Како потврда на ова значење се микротопонимите: *Кочишиџа* – пасиште и трло каде што лежат овците во с. Богомила, Велешко; *'Овњишиџе* – ридно пасиште во с. Дебреше, Гостиварско (Коробар-Белчева 1990: 74).

Народната етимологија за името на ова село е поврзана со апел. *ковач*, бидејќи селото било познато по многуте умешни ковачи (имено и Селищев ја дава формата *Квочиџа*). Доколку се земе предвид оваа етимологија, тогаш би се дошло до претпоставката дека постарата форма за овој ојконим била **Ковачишиџа (Вџсџ)*. Првата компонента од овој топоним е претставена со патронимиската посвојна форма **Ковачишиџа*. Под влијание на месниот говор дошло до губење на интервокалното /в/, по што во фонетската низа се случил непосреден контакт меѓу разнородни вокали. Фонетските закони предизвикале да дојде до нивно асимилирање во полза на првиот вокал, т.е. настанала

прогресивна асимилација на вокалите, по која тие се контрахирале во фонемата *o*.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	267	284	274	177	110	57	45	38

13. Крушево е единствената градска населба во овој регион. Се наоѓа во југозападниот дел на Македонија, поточно во срцето на Бушова Планина, на надморска височина од 1400 метри. Воедно, Крушево е највисоката градска населба на Балканскиот Полуостров. Етничкиот состав на населението во градот Крушево изгледа вака: 60 проценти од вкупното население е влашко, а останатите 40 проценти се застапени со македонско население¹⁰⁴. Има повеќе од 2000 куќи, од коишто половина се напуштени. Вкупниот број топоними изнесува 105. Од нив, само неколку се влашки. Останатите топоними имаат македонска и словенска генеза. За одбележување е фактот што нема преведување на македонските топоними на влашки јазик, и покрај тоа што градот Крушево важи за најголема влашка населба на овие простори¹⁰⁵. Од

¹⁰⁴ Од моите долгогодишни теренски и историски истражувања на овој регион, дојдов до следниов заклучок: етничката структура на градот Крушево е во сплет со општествено-политичките превирања, коишто се случувале на нашите простори во текот на XX век. Имено, по Втората светска војна, во штотуку формираната СР Македонија, градот Крушево прераснал во напреднат трговски, економски и индустриски центар. За жал, овој негов статус траел сè до последните години од распаѓањето на југословенската конфедерација; кога дошло и до економски крах на оваа моќна заедница. Оваа заедница векови наназад била диригирана од влашката доминација, а македонското население и неговото влијание, биле на нејзините маргини. По распаѓањето на СФРЈ, а особено по осамостојувањето на РМ, доаѓа до масовна миграција на повлијателните Власи од Крушево, главно, кон нашата метропола; така што денес оваа градска населба ја нема некогашната општествено-економска моќ.

¹⁰⁵ Јазичната интерференција, којашто до денешен ден се пројавува во месниот градски говор, е последица од постојаниот контакт меѓу говорителите на македонскиот и на влашкиот јазик. Овие балкански јазици во крушевската средина функционираше и, сè уште, функционираат на ниво на т.н. апсолутен билингвизам или двојазичност којашто се случувала по природен и спонтан пат и којашто не е изнудена и политички наметната појава. Оттаму произлегува и фактот што, секој Македонец од Крушево ги владее влашките обичаи и традиции исто толку добро како што и секој Влаш ги владее македонските. Во овој контекст голем удел има и тоа што Македонците и Власите имаат иста вероисповед – православно христијанска, како и тоа што влашкиот јазик, како јазик без кодификација, бил ставен во т.н. нормална пасивност во однос на

религиозните објекти има неколку поголеми и помали цркви, како и неколку манастири во околината. Етникот за жителите на градот Крушево гласи: *кр'уше:ц* и *кр'ушојц* за машки род, *кр'ушефка* и *кр'ушофка* за женски род, *кр'ушефци* и *кр'ушофци* за множина. Ктетикот, пак, е: *кр'ушески* и *кр'ушоски*. Граничи со: Алданци, Острилци, Бирино, Врбоец, Норово, Селце, Арилево, Долно Дивјаци и Кочишта.

Во турскиот опширен пописен дефтер № 4 за Прилепскиот вилает од 1467/68 година, објавен од Архивот на Македонија, се наоѓа најстариот запис за Крушево, кога тој простор бил мезра, којашто му била дадена на спахијата Хусеин-бег, заедно со Прилеп и со 31 село (Соколовски 1971: 51, 52). Мезра било празно и ненаселено место, кое било давано во посед на некој спахија со цел да го насели, за подоцна од него да влече приходи. За тоа дека Крушево постоело и пред доаѓањето на Власите, т.е. пред XVIII век, постојат не само турски докази и записи, туку и словенски. Така, Селишчев во своето дело *Македонские кодиги XVI–XVIII веков* дава податоци за постоењето на Крушево во формата *кр'ушево* во поменикот на манастирот Св. Јован Продром – Слечче (Слечченски кодиг од XVI век), и тоа на оние страници од поменикот што се пишуваат меѓу 1544 и 1548 година. Подоцна се споменува како село во Трескавечкиот кодиг од XVII–XVIII век, каде што е запишано како село *кр'ушево* (Селишев 1933: 63, 145). На етнографската карта од К'нчов името на оваа населба е запишано како *Krušovo* (К 1900), а на картата од Јаранов (К 1933) е маркирано со формата *Kruševo*.

Ојконимот *Крушево* претставува топонимиска единица со посесивно значење, добиена од првобитната придавска синтагма **Крушево (Месџо, Село)*. По изоставањето на именскиот дел од синтагмата, атрибутот **Крушево* се супстантивизирал и продолжил да суштествува како елиптично име. Неговото потекло може да се објасни на два начина.

Прво, во основата на ојконимот *Крушево* може да се наоѓа л.и. *Круш/-е,-о*, апелативно лично име според името на растението *круша* 'Rigus communis'; односно желбено име 'да биде сочен и сладок како круша'. Ова л.и. е регистрирано во македонскиот антропономастикон од XV до XVI век, поточно во турските пописни дефтери од XV век (Иванова 2006: 241). Доколку се допушти во основата на ојконимот *Крушево* да се наоѓа л.и. *Круш/-е,-о*, тогаш тој ќе се вброи во ојконимите

македонскиот јазичен стандард (се разбира, од страна на образованите и на економски моќните Власи).

со посесивно значење и ќе означува 'место или село коешто му припаѓало на Круш/-е,-о'.

Второ, името на ојконимот *Крушево* може да биде образувано и од апел. *круша* со придавскиот суфикс за среден род *-ево*, суфикс со односно-квалитативно значење. Оттука може да се каже дека ојконимот *Крушево* означува 'место каде што има круши'. Сп. ги и сличните ојконими како што се: *Борово, Драчево, Дреново, Јасеново, Луково* итн.

Во топономастичката литература за етимологијата на ојконимот *Крушево* се искажани и други мислења. Селишчев смета дека коренот *круш-* од топонимите *Крушевица, Крушево, Крушова* има исто значење со срп. апел. *кри* 'карпа; карпесто, стеновито место' < прасл. **kruš-*, **krzš-*, стел. *szkroшити* 'скрши, уништи' (Селищев 1931: 215). Оваа етимологија можеби е поверојатна од претходните, поради географската морфологија на теренот на кој е лоцирана оваа населба. Во месниот говор за името на оваа населба се употребува формата *Крушо*-, којашто е добиена како резултат од губењето на интервокалното /в/ и контракцијата на вокалите во фонема со продолжен квантитет.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	3 570	3 846	4 099	4 477	5 211	5 449	5 507	5 330

14. Локвени. Ова низинско село се наоѓа 6 километри североисточно од Крушево, во западниот дел на Прилепското Поле, на надморска височина од 625 метри. Етничкиот состав на неговите жители е: 15 проценти се Македонци, а 85 проценти се Бошњаци, односно Санџаклии. Во Локвени има 50-ина куќи, црква Света Троица и џамија; а во неговиот атар се наоѓа и манастирот Свети Атанас. Има 75 топоними од овој селски атар. Етникот за жителите на село Локвени гласи: *л'оквенец* за машки род, *л'оквенка* за женски род и *л'оквенци* за множина. Ктетикот, пак, е: *л'оквенски*. Граничи со: Житоше, Норово, Крушево, Алданци, Подвис (Крушевско), Лажани и Средорек (Прилепско).

Името на селото *Локвени* е документирано во турските пишани извори за историјата на македонскиот народ од XV век. Во турскиот опширен пописен дефтер № 4 од 1467–1468 година за Прилепскиот вилает ојконимот е регистриран како *Локвани*, село западно од градот Прилеп помеѓу селата Порово (се мисли на денешното село Норово) и тогашното село Турско кое денес го носи името Подвис (Соколоски

1971: 58). Со формата *Локвени* е запишано во турскиот опширен пописен дефтер од 1568 година за Прилепската нахија (Соколовски 1978: 64). Во Слеченскиот кодик од XVI век е забележано како *Локзвни* во групата населби од Прилепскиот крај и од Мариво (Селищев 1933: 66). Од страна на К'нчов е запишано како *Локвени*, село во рамки на Прилепската каза со вкупно 70 жители христијани (К'нчов II 1970: 545). Јаранов го запишал како *Lokveni* (K 1933).

Заимов во семантичката класификација на имињата, името на селото *Локвени* го става во групата на имиња коишто се во врска со природата, поточно во подгрупата на имиња произведени од географски термини. Во структурната класификација го сместува во групата на имиња со формантот *-e-*, поточно во подгрупата имиња образувани со суф. *-ени*. За етимологијата на овој ојконим, тој претполага дека е образуван од месното име *Локва* (Заимов 1967: 41, 59, 148). Неговата етимологија е прифатлива од ономастички аспект. Месното име *Локва* потекнува од апел. *локва* 'вдлабнатина, дупка во која се собира или се задржува вода' < стсл. *локъва*. Името на селото е добиено со додавање на множинскиот суф. *-ени* кон месното име *Локва*, по што се добила формата *Локвени* со значење 'жители на месноста *Локва*'.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	186	209	259	223	230	208	191	178

15. Милошево. Ова низинско село лежи на 8,5 километри југоисточно од Крушево, во југоисточното подножје на Бушова Планина или во западниот дел на Прилепското Поле, на надморска височина од 650 метри. Има близу триесетина куќи и нема црква. Бројот на топоними од Милошево е 56. Етникот за жителите е: *мил'ошеец* за машки род, *мил'ошефка* за женски род и *мил'ошефци* за множина. Ктетикот е: *мил'ошески*. Граничи со: Пресил, Бирино, Свето Митрани (Крушевско) и Крушеани (Прилепско).

За овој ојконим не постојат писмени потврди, ниту во турските документи за историјата на македонскиот народ, ниту во средновековните книжевни ракописи. Ојконимот *Милошево* не се среќава дури ни на картата на Јаранов од 1933 година. Гледано од аспект на непостоењето на писмени потврди за оваа населба, неизбежна е констатацијата дека селото *Милошево* е населба создадена во поново време.

Населението од ова село, сè уште, добро се сеќава на неговото настанување. Според нив, почетокот на формирањето на оваа населба се случил во првата третина од минатиот век. Тоа е период на многу општествено-политички и економски превирања, со кои се судрувале земјите од Источна Европа и од Балканскиот Полуостров, како последица од Првата светска војна и од балканските војни. Во тој период дошло до миграција на одреден број Срби и Хрвати од Далмација дури дотука. Тие најпрво се населиле во месноста *Шт'аверџа* (граничен синор меѓу с. Милошево и с. Пресил), за брзо потоа да се преселат северно – во месноста *Ман'асџирџиџе*. Нивната трета и последна преселба се случила пред почетокот на Втората светска војна, кога конечно се населиле на местоположбата од денешната населба. Најверојатно, преселбите се случувале од верски причини; односно од причината што ова малубројно христијанско население клонело повеќе кон своите соседи светомитранци (северно од нив, кои имале иста вероисповед како нивната), за разлика од подвивчаните (јужно од нив, кои уште тогаш биле во целост со муслиманска вероисповед). Во селото Милошево и во денешно време не постои никаков верски или сакрален објект, што е доказ повеќе за неговата неодамнешна историја.

Овој ојконим претставува елиптична форма добиена од првобитниот синтагматски состав **Милошево (Село)*. По отпаѓањето на втората компонента – именката *село*, дошло до супстантивизација на првата компонента од овој конгруентен топоним - придавката *Милошево*. Во основата на поименичената придавка *Милошево* е вложено л.и. *Милош*, кон коешто бил додаден посесивниот придавски суф. *-ев* во форма за среден род *-ево* (палатална варијанта на суфиксот *-ово*). Постои веројатност овој ојконим да е создаден според името на српскиот кнез *Милош Обреновиќ* (1780–1860), прочуен по своето политичко и економско влијание во Отоманската Империја. За време на неговото владеење Србија се здобила со автономија во рамките на Турското Царство, а тој се здобил со атрибутот „еден од најбогатите и највлијателните личности на Балканот“. Личното име *Милош* е изведено од л.и. *Мил(о)* + суф. *-ош*; при што л.и. *Мило* може да биде скратена форма од сложените словенски имиња *Миломир* и *Милослав* (< прид. *мил* 'драг, бесценет'). Во месниот говор за името на ова село се употребува формата *Милошо*; којашто е добиена како резултат од губењето на интервокалното /в/, по што следувала асимилација на вокалите /е/ и /о/ и нивна контракција во /о:/.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	48	55	79	101	89	76	60	50

16. Норово. Селото се наоѓа 4 километри североисточно од Крушево, во источното подножје на Бушова Планина, на надморска височина од 785 метри. Низ него тече Норовска Река, која во горниот тек е позната како Селечка Река. Норово е чисто албанско село со сто два-триесет куќи и со џамија. Има 98 топоними од атарот на ова село. Поголем дел од топонимите се словенски. Некои од нив се преведени на албански јазик, а има и новосоздадени албански топоними. Етникот за жителите на село Норово гласи: *н'оројџи* за машки род, *н'орофка* за женски род и *н'орофџи* за множина. Ктетикот, пак, е: *н'ороски*. Граничи со: Алданци, Крушево, Селце, Житоше и Локвени.

Името на селото *Норово* е документирано во турскиот опширен пописен дефтер № 4 од 1467–1468 година за Прилепскиот вилает со формата *Норово*, село кое се наоѓа западно од градот Прилеп близу селото Турско или денешно Подвис (Соколки 1971: 91). Со истата форма е запишано и во турскиот опширен пописен дефтер од 1568 година за Прилепската нахија (Соколовски 1978: 65). Во Трескавечкиот кодик од XVII–XVIII се среќава како *Нор'ково* во групата на населби од Прилепскиот крај (Селищев 1933: 142). Од страна на К'нчов е запишано како *Норово*, село во рамките на Прилепската каза со вкупно 290 жители мухамеданци (К'нчов II 1970: 545) и како *Norovo* на етнографската карта на Македонија изготвена од него во 1900 година (К 1900). На картата од Јаранов од 1933 година (К 1933) е убицирано со формата *Porovo*.

Името на селото *Норово* е посесивно топонимско образување од првобитната атрибуциска синтагма **Норово (Месџо, Село)*, поточно од нејзиниот придавски член, кој се супстантивизирал и продолжил да функционира како елиптично име. Постојат две толкувања за етимологијата на овој ојконим.

Првото е дека во неговата основа се наоѓа л.и. *Нор/-е,-о*, хип. форма на л.и. *Никанор* и *Никифор*. Со додавање на посесивниот суфикс за ср.р. *-ово*, овој топоним го добил значењето 'место или село коешто му припаѓало на *Нор/-е,-о*'.

Второто толкување е дека името на селото *Норово* може да биде произведено од именката *нор*, веројатно, архаичен апелатив со значење 'дупка со вода, бразда; извор, поток'. Суфиксот *-ово*, во овој случај на

апелативот му дава односно-квалитативно значење 'место каде што има вода; водно место'. Во локалниот говор за името на ова село се употребува формата *Норо*, којашто е добиена по пат на неколку фонетски промени: губење на интервокалното /в/, по што еднородни вокали (или вокали од ист ред) доаѓаат во непосреден допир, по што тие се контрахирале во долг вокал со фонолошка вредност /о:/.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	538	593	432	444	464	546	542	599

17. Острилци. Ова планинско село се наоѓа 4 километри јужно од Крушево, на падините на Бушова Планина, на надморска височина од 920 метри. Низ селото тече Острилечка Река, која според карактерот на својот водостој е суводолица. Острилци е чисто македонско село со 50-ина куќи, од кои половината се напуштени или урнати. Селската црква се вика Свети Ѓорѓија. Има 150 топоними од атарот на с. Острилци. Етникот за жителите на ова село гласи: *осѝрѝр'илчәнец* за машки род, *осѝр'илчанка* за женски род и *осѝр'илчани* за множина. Ктетикот е: *осѝр'илечки*. Граничи со: Крушево, Кочишта, Растојца, Бирино, Врбоец, исчезнатото село Трстеник (Крушевско), Журче, Прибилци и Ракитница (Демирхисарско).

Ојконимот *Осѝрилицѝ* е документиран во Слѝпченскиот кодик од XVI со формата *осѝрилицѝ*, село од Битолскиот крај (Селищев 1933: 64). Од страна на К'нчов е запишано како *Осѝрилицѝ*, едно од седумте села на Крушевската нахија, коишто заедно со градот Крушево му припаѓале на Битолскиот крај. Во него попишал вкупно 300 жители христијани (К'нчов II 1970: 540). На етнографската карта на Македонија е запишано како *Ostrila* (К 1900). Во 1933 година Јаранов го лоцирал со формата *Ostrilci* (К 1933).

Заимов смета дека името на селото *Осѝрилицѝ* е од типот *Новоселици*, т.е. структурно го претставува како топоним произведен од апелатив (или топоним со една основа) со посредство на топонамастичкиот суфикс *-ил*. Според него овој ојконим е образуван од месното име **Осѝрил/-о,-а*, во чијашто основа се наоѓа апел. *осѝрило* 'сечило, брус' + суфиксот *-ци* (Заимов 1967: 17, 20, 91, 208). Во македонската микротопонимија постојат повеќе потврди за оваа форма: *Осѝрила* (Мушково, Кратовско; Балдовенци, Битолско; Главовица, Кочанско), *Осѝрилаѝа* (Скочивир, Битолско; Манастир, Прилепско),

Осѝрило (Штавица, Прилепско; Долно Врановци, Велешко), *Осѝрилојѝо* (Дедино, Радовишко; Стиник, Струмичко; Кучичино, Кочанско), *Осѝрилицѝи* (Граешница, Битолско), *Осѝрилицѝине* (Брежани, Охридско) и други. Сите наведени топоними претставуваат имиња на места каде што има големи и остри камења од кои селаните вадат парчиња за острење секири, коси, ножеви и слични сечила. Од изнесените аргументи, сосема е сигурно дека Заимов бил во право и дека ојконимот *Осѝрилицѝи* е образуван од апел. *осѝрило* 'вид камен со кој се острат сечила; точило'. Овој апелатив подоцна претрпел премин од апелативна во сопствена лексика, односно се видоизменил во месното име *Осѝрило*. Множинскиот суфикс *-ѝи* во случајов има зборообразувачка функција, која на лексичко рамниште се реализира како етничко или жителско име. Значи, ојконимот *Осѝрилицѝи* е етничко име настанато според името на дојденците од постарата населба *Осѝрило*. Ова е најстар топонимски модел, воопшто, во индоевропската топонимија, кога апелативите се топонимизираат и во надвроешнојазичната дејствителност функционираат како топоними (Коробар-Белчева 1990: 231, 232).

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	330	327	230	137	76	47	42	32

18. Подвис // Турско. Ова низинско село се наоѓа 7 километри североисточно од Крушево, во западниот дел на Прилепското Поле, на надморска височина од 600 метри. Подвис е чисто македонско село со 60-ина куќи, со црква Света Троица и со вкупно 60 топоними. Етникот за жителите на село Подвис гласи: *ѝодв'ифчанец* за машки род, *ѝодв'ифчанка* за женски род и *ѝодв'ифчани* за множина. Ктетикот е двоен: *ѝодв'ифчански* // *ѝодвиски*. Граничи со: Алданци, Локвени (Крушевско), Вранче, Средорек и Годивје (Прилепско).

Името на селото *Подвис* е документирано во турските пишани извори за историјата на македонскиот народ од XV век. Во турскиот опширен пописен дефтер № 4 од 1467–1468 година за Прилепскиот вилает ојконимот е регистриран како *Турско*, село западно од градот Прилеп помеѓу селата Годивје и Локвени (Соколоски 1971: 96). Селишчев ова село го запишал со истата форма – *Турско* и констатирал дека: „Тоа е едно од многуте села од Прилепскиот крај кои не се спомнуваат во Трескавечкиот кодик, т.е. дека нема негови поклоници во

манастирот Трескавец “. Причината за ова тој ја гледа во економските притисоци кои ги вршело албанското население од соседните села врз населението од селата Локвени и Турско (Селищев 1933: 147). Од страна на К’нчов е запишано како *Турско*, село во рамките на Прилепската каза со вкупно 140 жители христијани (К’нчов II 1970: 544). На картата од Јаранов од 1933 година (К 1933) е лоцирано со формата *Tursko*.

Од изнесените писмени потврди за овој ојконим може да се увиди дека ова село во периодот од XV век до првата половина на XX век било именувано со формата *Турско*. Тоа е, всушност, елиптична форма, којашто потекнува од постариот синтагматски состав **Турско (Месѿо, Село)*. Најпрво дошло до отпаѓање на именката (или на вториот член) од овој двокомпонентен состав, по што се случила супстантивизација на придавката (или на првиот член) од составот. Потоа, супстантивизираната придавка продолжила да функционира како самостоен елиптичен топоним. Постои веројатност постариот топоним **Турско (Месѿо, Село)* да е создаден според постоењето на голем број чифлизи во рамките на овој селски атар; од што произлегува неговата земјопоседничка и феудална моќ, па оттаму бил именуван како **Турско (Месѿо, Село)*.

Народното предание вели дека првичното име на оваа населба било *Црквица*, но за него не постојат писмени потврди во историската документација. Ојконимот *Црквица*, најверојатно, настанал од истоименото месно име, во чијашто основа се наоѓа апел. *црква*, кон кој е додаден деминутивниот суф. *-ица*. Денешната форма за името на ова село е *Погвис*. Преименувањето од *Турско* во *Погвис*, најверојатно е во врска со крајот на Првата светска војна и со распаѓањето на Турската Империја. Во тој период, селото ја губи економската и феудалната моќ на своите турски велепоседници; додека, пак, населението станува свесно за дотогашното наметнато именување и започнува со процес на ново креативно именување во духот на македонскиот јазик. Оваа форма се официјализира по Втората светска војна; кога со конфедерирањето на Македонија во рамките на СФРЈ, конечно им се става крај на туѓите и наметнати државно-административни правила во именувањето на луѓето и на географските објекти.

Ојконимот *Погвис* претставува недеривуван топоним или топоним еднаков на апелатив. Во неговата форма е вложено месното име *Погвис* ’месност под брег, подножје на рид’ < апел. *йогвис* ’место кое се наоѓа под висот, планинскиот врв’ (Видоески 1999: 111).

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	218	240	271	242	232	181	152	143

19. Пресил. Ова низинско село се наоѓа 9,7 километри југоисточно од Крушево, во југоисточното подножје на Бушова Планина или во југозападниот краен дел на Прилепското Поле, на надморска височина од 650 метри. Во минатото било населено со Македонци и Албанци, а денес е чисто албанско село. Во Пресил има 120-ина куќи, џамија и 86 топоними. Топонимијата е словенска, со присуство на само неколку албански топоними создадени во поново време. Во неа се јавува и актуелниот превод на словенските топоними со албански еквиваленти. Етникот за жителите на селото Пресил гласи: *ѝрес'идчанец* за машки род, *ѝрес'идчанка* за женски род и *ѝрес'идчани* за множина. Ктетикот, пак, е двоен: *ѝресидски* и *ѝрес'илечки*. Граничи со: Бучин, Бирино, Милошево (Крушевско), Крушеани и Воѓани (Прилепско).

Името на ова село се среќава во турскиот опширен пописен дефтер од 1468 година во формата *Пресил* и тоа како село во рамките на Битолската нахија (Соколовски 1973: 170, 171). Во Слеченскиот кодик е забележано со формата *Прѣсилз* (Селищев 1933: 64). К'нчов го запишал како арнаутско село *Прѣсиле* во Битолската каза (К'нчов II 1970: 393, 538). На картата од Јаранов од 1933 година (К 1933) е лоцирано со формата *Presil*.

Во Душановата грамота за манастирот Св. Богородица – Трескавец од 1343–1344 година двапати се споменува ктетикот од името на селото *Пресил*: а томоу мега до прѣсильскоу мегю и до прѣсильскоу мегю (Мошин 1981: 114, 117). Заимов смета дека името на селото е преземено од постарата форма **Пресил < *Прѣсилъ (Поѣок, Рид)*, чијшто атрибуцки член е образуван од л. и. *Пресил* со суф. *-ъ* (Заимов 1973: 143). Личното име *Пресил* е потврдено во турските пишани документи од XV век (Соколовски 1973: 208). Тоа потекнува од стсл. придавка *прѣсильнз* 'многу силен', т.е. од морфемата *ѝре-* (< стсл. *прѣ-*) и од морфемата *-сил* (< стсл. *сила* 'сила').

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	696	784	745	579	556	521	481	444

20. Пуста Река. Ова планинско село се наоѓа 9 километри северозападно од Крушево, на западните падини од Бушова Планина, на надморска височина од 1 040 метри. Низ селото тече река, којашто го има истото име како и селото. Пуста Река е чисто македонско село со педесетина куќи, од кои половината се празни, со селска црква Свети Никола, со преубав манастир Свети Илија во непосредна близина на селото и со 156 топоними. Етникот за жителите на селото Пуста Река гласи: *ѳусѳор'ечанец* за машки род, *ѳусѳор'ечанка* за женски род и *ѳусѳор'ечани* за множина. Ктетикот, пак, е: *ѳусѳор'ечански*. Граничи со: Горно и Долно Дивјаци, Арилево (Крушевско), Зашле (Демирхисарско) и Цер (Кичевско).

За ојконимот *Пусѳа Река* нема писмени потврди, ниту во турските документи за историјата на македонскиот народ, ниту во средновековните ракописи. На топографската карта од Јаранов овој ојконим е запишан како *Pusta reka* (К 1933). К'нчов оваа населба ја убицирал со формата *Пусѳа Рѳка*, село во рамките на Крушевската нахија од Битолската каза, со вкупно 300 жители христијани (К'нчов II 1970: 540).

Народното предание за настанувањето на ова село вели дека селото е формирано од доселеници од разни краишта, коишто се населиле на многу диво и стрмно место по падините на Бушова Планина. На истата местоположба имало и река, која поради општиот географски релјеф, била река во којашто надоаѓала вода од „сите страни“. На тој начин, реката правела голем пустош и затоа го добила името *Пусѳа Река*. Според името на реката настанало и името на оваа населба¹⁰⁶.

Ојконимот *Пусѳа Река* претставува двокомпонентен топономастички состав, кој од лексичко-граматички аспект е конгруентна придавско-именска синтагма. Во неговата основа е вложен хидронимот *Пусѳа Река* образуван од прид. *ѳусѳ* во формата за женски род *ѳусѳа* (< стсл. *поусѳъ*) и именката *река* (< стсл. *рѳка*).

¹⁰⁶ Се смета дека хидронимите се најстара ономастичка категорија, којашто се одликува со особена стабилност во однос на надворешнојазичните влијанија. Водата е симбол на животот или олицетворение на вечноста. Таа е причина за миграциите на луѓето, како и повод за формирањето на населбите.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	459	454	415	367	287	201	173	134

21. Растојца. Селото се наоѓа 6,5 километри југозападно од Крушево, во западното подножје на Бушова Планина, во долината на реката Жаба, на надморска височина од 740 метри. Растојца е чисто македонско село со триесетина куќи, од кои само неколку се населени; останатите се или напуштени или уништени од забот на времето. Статистите сметаат дека оваа населба е во фаза на раселување. Селската црква се вика Света Богородица, а бројот на топоними од овој атар изнесува 150. Етникот за жителите на село Растојца гласи: *расӣ'ојчанец* за машки род, *расӣ'ојчанка* за женски род и *расӣ'ојчани* за множина. Ктетикот, пак, е: *расӣ'ојчки*. Граничи со следниве села: Кочишта, Острилци (Крушевско), Радово и Ракитница (Демирхисарско).

За ојконимот *Расӣојца* нема писмени потврди, ниту во турските документи за историјата на македонскиот народ, ниту во средновековните книжевни ракописи. На топографската карта изготвена од Јаранов името на ова село е запишано како *Rastoica* (К 1933). К'нчов ова населба ја лоцирал со формата *Расӣоица* (*Расӣовица*), село во рамките на Битолската каза, со вкупно 170 жители христијани (К'нчов II 1970: 540).

Ојконимот *Расӣојца* претставува секундарна топонимиска формација изведена од некогашната придавска синтагма **Расӣова* (*Вьсь*), чијшто придавски член е образуван од апел. (*x*)*расӣ* (< **hvorstь* 'даб, Quersus') со придавскиот суфикс *-ов* во формата за ж.р. *-ова* (со односно-квалитативно значење). По испуштањето на именскиот дел од синтагмата, придавката **Расӣова* се супстантивизирала со именскиот суфикс *-ица* (со структурно-топономастичка функција), по што формата *Расӣовица* ја добила семантиката 'место каде што има даб'. Под влијание на месниот говор, доаѓа до губење на интервокалното /в/ и до контракција на вокалите во секвенцата /ој/.

Народното предание за настанувањето на ова село вели дека селото е формирано пред 4 века од страна на браќата Торне и Жуле, жители на постарата населба *Сџара Расӣојца* (којашто се наоѓала појужно од денешната, помеѓу демирхисарските села Прибилци и Ново Село). Имено, жителите од Стара Растојца, за да се заштитат од турските зулуми, го напуштиле селото и се раселиле по охридските села. Единствено браќата не мигрирале во тој правец, туку се населиле

на север, т.е. на местото каде што денес се наоѓа селото Растојца. Можеби единствено сведоштво за ова историско збиднување е, сè уште, актуелниот топоним *Сѿара Расѿојца*, кој е бездруго име на месност со остатоци од населба во овој селски атар.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	268	286	238	138	81	38	23	19

22. Саждево. Ова низинско село се наоѓа 9,5 километри северно од Крушево, на источната падина на Бушова Планина, на надморска височина од 670 метри. Населението е со муслиманска вероисповед: Албанци, Бошњаци и Македонци муслимани. Во Саждево има околу 200 куќи, џамија и 68 топоними. Топонимијата е главно словенска, што потврдува дека Македонците некогаш биле староседелци на овој простор. И тука е присутно преведувањето на словенските топоними на албански јазик, иако има појава и на нови албански топоними. Интересно е што во граничниот синор на Саждево со Јакреново (исто така, село со муслиманско население), постои место именувано како *Сѿар'а-Црква*, каде што има остатоци од некогашна црква. Етникот за жителите на село Саждево гласи: *сажд'ефчанец* за машки род, *сажд'ефчанка* за женски род и *сажд'ефчани* за множина. Ктетикот, пак, е: *с'аждески*. Граничи со: Јакреново, Борино (Крушевско), Лажани и Кошино (Прилепско).

Името на селото Саждево е запишано во Слеченскиот кодик со формата *Сажгово* (Селищев 1933: 205), а во Трескавечкиот со формата *саж'ѣвѡ* (Селищев 1933: 143). Селищев констатира дека Саждево во текот на XVII и XVIII век било населено со христијанско население, затоа што во Трескавечкиот кодик се запишани извесни Мара и Стоя како негови поклоници во манастирот Трескавец. Дури во XIX век тоа било албанизирано (Селищев 1933: 156). На топографската карта од Јаранов името на ова село е запишано како *Saždovo* (К 1933). К'нчов оваа населба ја потврдил со формата *Сажгово*, село во рамките на Прилепската каза (К'нчов II 1970: 546).

Името на селото *Саждево* е посесивно топонимско образување кое произлегува од првобитната атрибутска синтагма **Саждево // Сажгово (Село)*, поточно од нејзиниот придавски член кој се супстантивизирал и продолжил да функционира како елиптично име. Придавката **Саждево//Сажгово* е образувана со посесивниот суфикс -

ев, односно -ов во формата за среден род -ево, односно -ово. Во нејзината основа се наоѓа исчезнатото л.и. *Сажг(е), кое е образувано од Саг + суф. -јь/-је < Сагивој (Заимов 1967: 167). Во локалниот говор за името на ова село се употребува формата С'ажго:, којашто е резултат од губењето на интервокалното /в/, по што следувала асимилација на вокалите /е/ и /о/ и нивна контракција во /о:/.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	190	224	246	222	278	299	316	393

23. Свето Митрани. Ова низинско село се наоѓа 7 километри југоисточно од Крушево, во западниот дел на Прилепското Поле, на надморска височина од 650 метри. Свето Митрани е чисто македонско село со 200 куќи, со 2 цркви (Света Марена е црквата на сретсело, а Свети Никола е црквата кај гробиштата) и со 134 топоними. Етникот за жителите на село Свето Митрани гласи: *свѣѣом'иѣѣранец* за машки род, *свѣѣом'иѣѣранка* за женски род и *свѣѣом'иѣѣранци* за множина. Ктетикот е: *свѣѣом'иѣѣрански*. Граничи со селата: Милошево, Бирино, Врбоец (Крушевско), Кривогаштани и Крушеани (Прилепско).

Името на ова крушевско село е регистрирано во Третата Душанова грамота за манастирот Трескавец од околу 1344–1345 година: „село свѣѣѣи димитриѣе сь...“ (Мошин 1981: 146). Во турскиот опширен пописен дефтер од 1467–1468 година за Прилепскиот вилает ојконимот е запишан како *Свѣѣѣи Димитри* (Соколки 1971: 80). Во Слѣпченскиот кодик од XVI век се среќава со формите: *сѣѣо дмѣѣтриѣѣ*, *сѣѣодмитраⁿ*, *сѣѣодмитрани* (Селищев 1933: 66). Кај К'нчов е запишано со формата *Свѣѣѣомиѣѣрени* (К'нчов II 1970: 545), а како *Sveto-mitreni* е забележано на етнографската карта на Македонија изготвена од него во 1900 година (К 1900). На картата од Јаранов од 1933 година (К 1933) е запишано како *Sveto Mitreni*.

Името на ова крушевско село настанало според име на црква *Свѣѣѣи Димитри/-ј, -ја*. Името на црквата најпрво станало месно име, кое подоцна претрпело видоизменување со додавањето на суф. -ани (Заимов 1967: 168). Имено, ојконимот *Свѣѣѣо Миѣѣрени* претставува жителско или етничко име образувано од месно име + суфиксот -ани. Пред да стане ојконим, неговата именувачка функција била да ги именува жителите по нивното место на живеење.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	459	543	575	594	614	476	408	434

24. Селце. Ова планинско село се наоѓа 5,6 километри северно од Крушево, на источната падина на Бушова Планина, на надморска височина од 920 метри. Селце е чисто македонско село со педесетина куќи од кои само 6–7 се населени; селото е во фаза на раселување. Низ него тече Селечка Река, којашто во долниот тек се вика Норовска Река и е лева притока на Крушевска Река. Селската црква го носи името Света Петка. Бројот на топонимите од ова населено место изнесува 142. Етникот за жителите на село Селце гласи: *с'едчанец* за машки род, *с'едчанка* за женски род и *с'едчани* за множина. Ктетикот, пак, е: *с'елечки*. Граничи со: Крушево, Арилево, Белушино, Борино, Житоше и Норово.

Името на селото *Селце* е документирано во турските пишани извори за историјата на македонскиот народ од XV век. Во турскиот опширен пописен дефтер № 4 од 1467–1468 година за Прилепскиот вилает ојконимот е регистриран како *Селце*. Авторот на преводот тука во фуснота коментира дека во оригиналниот документ со овој назив има две села во Прилепско, едното југоисточно од Прилеп, а другото западно од Прилеп кај селото Житоше (Соколоски 1971: 56). Во Слепенскиот кодик од XVI век ова село е запишано со формата *сѐлце*, а во Трескавечкиот кодик од XVII–XVIII век како *селџѐ* (Селищев 1933: 71, 143). Во табелата за населените места од Прилепската каза К'нчов оваа населба ја забележува на двапати: како *Селце*, со 120 жители – христијани и како *Селце Друџо*, со 360 жители – христијани (К'нчов II 1970: 545). Со оглед на статистичките податоци наведени во табелата подолу, формата *Селце Друџо* најверојатно се однесува на денешното крушевско село. На етнографската карта на Македонија изготвена од него во 1900 година, ова село е запишано со формата *Selce* (K 1900), сосема идентично како и на картата од Јаранов од 1933 година (K 1933).

Ојконимот *Селце* е образуван од именката *селце* 'мало село' (< село + деминутивниот суфикс *-це*). Се претпоставува дека ова село во минатото било мала населба, т.е. населба со мал број на жители, па оттаму произлегува нејзиното деминутивно име. Впрочем, документацијата од турските пописни дефтери ја потврдува оваа претпоставка.

XX век е период кога ова село веројатно добива голем наплив на преселници – Македонци од соседните села, коишто во текот на XIX век

биле речиси целосно албанизирани. Оттаму произлегува и неговиот подем во периодот до половината на XX век, кога населението започнало масовно да оди на печалба во странство, поради неплодното земјиште во крајот. Оттогаш, развојот на Селце оди по надолна линија со толку голем замав, што ова село ќе се доведе на работ од своето опстојување во XXI век.

Година на попис	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1994	2002
Број на жители	535	555	471	266	131	56	48	22

25. Трстеник. Оваа исчезната населба на Бушова Планина се наоѓала 3,5 километри југоисточно од Крушево, лево од патот Кривогаштани – Крушево, на надморска височина од 894 метри.

Името на ова исчезнато село е потврдено во Слеченскиот кодик од XVI век со формите *тр̄стени*^к и *тр̄стеник̄з* (Селищев 1933: 64, 71). К'нчов го забележал како *Трзсѝеникз*, село во рамките на Крушевската нахија од Битолската каза, со вкупно 95 жители – Власи (К'нчов II 1970: 540), а на етнографската карта на Македонија го запишал со формата *Tārstenik* (K 1900). На картата од Јаранов оваа населба не постои, што говори дека во тоа време (1933 година) населбата веќе била исчезната.

Ојконимот *Трзсѝеник* е метонимиско име преземено од постарото хидронимиско име **Трзсѝеник*, веројатно име на дол во близината на селото. Хидронимот **Трзсѝеник* < *Трзсѝѝникз* е структурно-топономастичка формација, која настанала со суфиксна супстантивизација на атрибутот **Трзсѝѝнз* од првобитната придавска синтагма **Трзсѝѝнз* (*Дол, Поѝок*). Во неговата основа е вложен апел. *ѝрсѝ* < стсл. *трзсть* 'трстика' (Agundi donax). Атрибутот **Трзсѝѝнз*, којшто е образуван со придавскиот суф. *-ѝнз* > *-ен*, е супстантивизиран со именскиот суф. *-ик*, со што го добива значењето 'дол, поток во кој има трстика' (Станковска 1997: 317).

СПИСОК НА КОРИСТЕНИТЕ СКРАТЕНИЦИ

антр.	– антропоним
апел.	– апелатив
бот.	– ботаника
в.	– види
грч.	– грчки
ж.р.	– женски род
им.	– именка
итн.	– и така натаму
л.и.	– лично име
мусл.	– муслимански
прасл.	– прасловенски
прид.	– придавка
с.	– село
сп.	– спореди
срп.	– српски
ср.р.	– среден род
стр.	– страница
стсл.	– старословенски
суф.	– суфикс
т.н.	– таканаречен/-а,-о,-и
тур.	– турски
хип.	– хипокористично

ЛИТЕРАТУРА

Видоески, Б. 1999. *Географската терминологија во дијалектните на македонскиот јазик*. Том I. Скопје: МАНУ.

Заимов, Ѓ. 1967. *Заселване на Българските Славяни на Балканският Полуостров (Проучване на жителските имена в българската топонимия)*. София: БАН.

Заимов, Ѓ. 1973. *Български географски имена с -јв*. София: БАН.

Иванова, О. 1996. *Речник на топонимите во областа на сливото на Брегалница*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Иванова, О. 2006. *Македонски антропонимски лексикон (XV–XVI век)*. Скопје: приватно издание.

Коробар-Белчева, М. 1990. *Топонимиие во Дебарско*. Скопје: докторски труд во ракопис.

Кънчов, В. 1970. *Избрани произведения ТОМ II*. София: Издателство Наука и изкуство.

Матковски А, Битоски К, Томовски К, Балабанов К. 1978. *Историја на Крушево и Крушевско*, книга прва (од постанокот на градот до поделбата на Македонија). Крушево: Собрание на општината.

Митков, М. 2007. *Јазикот како еџзистенцијален модел*. Скопје: Македонска реч.

Мошин, В. 1981. *Сџоменици за средновековнаџа и џоноваџа историја на Македонија*. Прилеп: Институт за старословенска култура.

Селищев, А.М. 1931. *Славјанско население в Албаниџ (Карта)*. София: Македонски научен институт.

Селищев, А.М. 1933. *Македонскиџ кодџи XVI-XVII веков*. София: Македонски научен институт.

Соколоски М., Стојановски А. 1971. *Турски документиџ за историјаџа на македонскиот народ, ошџирен џоџисен дефџтер № 4 (1467–1468 џодина)*. Скопје: Архив на Македонија.

Соколоски, М. 1973. *Турски документиџ за историјаџа на македонскиот народ, оџшџрни џоџисни дефџтери од XV век*. Скопје: Архив на Македонија.

Соколоски, М. 1978. *Прилеџ и Прилеџско во вџтората џоловина на XVI век*. Прилози IX, 1, стр. 43–67. Скопје: МАНУ.

Станковска, Љ. 1992. *Речник на личниџе имиџа каџ Македонциџе*. Скопје: приватно издание.

Станковска, Љ. 1995. *Македонска оџконимија*, Книга прва. Скопје: Метаморфоза.

Станковска, Љ. 1997. *Македонска оџконимија*, Книга втора. Скопје: Метаморфоза.

Станковска, Љ. 2002. *Суфиксиџе -џџ, -џџ, -џџ во македонскаџа џоџонимија*. Прилеп: Институт за старословенска култура.

КОНСУЛТИРАНИ КАРТИ

К 1900 – Етнографическа карта на Македония, мџрка 1 : 750 000 отџ Василџ Кџчовџ. София 1900.

К 1933 – Carte de la Macédoine dan ses limites géographiques, echelle 1 : 300 000 од Димџтџр Јранов. Sofia 1933.

СОДРЖИНА**Лилјана Митковска**

Изразување присвојност во македонскиот јазик / Внатрешни и надворешни присвојни конструкции..... 9

Васка Ташова

Изразните средства на синтаксата во уметничколитературниот функционален стил..... 177

Мери Момировска

Ојкономијата во Крушевско..... 217